

მეცხე

ენისა და
ლიტერატურის
სერია

1.1974

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ენისა და ლიტერატურის განყოფილება

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
Отделение языка и литературы

თბილისი-1974 ТБИЛИСИ

МАЦНЕ

ВЕСТНИК

Серия
яЗыка и
литературы

1.1974

მეცნე

ენისა და
ლიტერატურის
სერია

1.1974

ვერნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
ალ. გვახარია (ბლევანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი,
შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Бирамидзе А. Г. (редактор),
Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (заместитель редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-07 ტ.ს.ფონ

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 26.11.74; შეკვ. 2944; ანაწყოების ზომა 7×111/2;
ქალაქის ზომა 7×1081/16; ნაბეჭდი თაბახი 16.80; საარტიცხო-საგამომცემლო
თაბახი 14.78; უე 00839; ტირაჟი 1500.

ფასი 1 მან.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

0

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წიგნი

მ. აბრამიშვილი, სატირა და იუმორი ნიკო ლორთქიფანიძის შემოქმედებაში	7
დ. კობიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ ზოგიერთი მეტაფორისა და სიტყვის განმარტებისათვის	20
მ. ქავთარია, XVII—XVIII სს. ქართული პიზნოგრაფიის ისტორიიდან	30
ქ. სიხარულიძე, ამინდის რიტუალი და პოეტური შემოქმედება	43
ი. ბაბლოტი, ნართული ეპოსის გენეზისის პრობლემისათვის	57
ნ. ცოფურაშვილი, ითიყის შედგენილობისათვის	71
ნ. მელიქიშვილი, ძველ ქართულ ლექციონართა ტექსტოლოგიური ანალიზი (ხუთწიგნულის მიხედვით)	90
ი. კიკნაძე, დიალექტიზმები ეკატერინე გაბაშვილის პროზაში (ფონეტიკურ და გრამატიკულ თავისებურებათა ფონზე)	108
ა. ცხაღანია, ნა-პრეფიქსის ფუნქციისათვის მთიანი სამეგრელოს ანთროპოტოპონიმებში	117
მ. მოღუბაძე, ზოგიერთი ტიპის პიბრიდული სიტყვათწარმოების შესახებ პინდიენაში	125
მ. ჯიქია, მორფემათა კონსტრუირებული მიმდევრობების რანგობრივი სტრუქტურათურქულში	132
ნ. დოლიძე, დუტუ მეგრელის პუბლიცისტური მემკვიდრეობა	141

ცნობები და შენიშვნები

თ. ნატროშვილი, ბ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა	151
--	-----

ქრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ნ. ჩართოლანი, პანს ფოკტის „ქართული ენის გრამატიკა“	166
კ. შალვა, სპარსული ლიტერატურის 150 წლის ისტორია	178

მეცნიერთა იუბილე

ა. ბარამიძე, გიორგი უბლაძე	183
ო. ცხიტიშვილი, რამდენიმე სიტყვა პროფესორ ვლადიმერ მინორსკის შესახებ	188

О Г Л А В Л Е Н И Е

С Т А Т Ь И

Э. АБРАМИШВИЛИ, Сатира и юмор в творчестве Нико Лордкипанидзе	7
Д. КОБИДЗЕ, О толковании некоторых метафор и слов «Велхисткаосави»	20
М. КАВТАРИЯ, Из истории грузинской гимнографии XVII—XVIII вв.	30
К. СИХАРУЛИДЗЕ, Ритуал погоды и поэтическое творчество	43
Ю. ГАГЛОЙТИ, К проблеме гезезиса нартского эпоса	57
Н. ЦОПУРАШВИЛИ, К составу «Итики»	71
Н. МЕЛИКИШВИЛИ, Филологический анализ древнегрузинских лекционных (по пятнишвию)	90
И. КИКНАДЗЕ, Диалектизмы в прозе Екатерины Габашвили	106
П. ЦХАДАИЯ, О функции префикса — на в антропотопонимах горной Самегрело	117
М. МОДЕБАДЗЕ, О некоторых типах гибридного словообразования в языке хинди	125
М. ДЖИКИЯ, Ранговая структура конструированных последовательностей мор- фем в турецком	132
Н. ДОЛИДЗЕ, Публицистическое наследие Дуту Мегрели	141

С О О Б Щ Е Н И Я И З А М Е Т К И

Г ДЖАПАРИДЗЕ, Т. НАТРОШВИЛИ, Об уточнении одной даты	151
--	-----

К Р И Т И К А И Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Н. ЧАРТОЛАНИ, «Грамматика грузинского языка» Гауса Фогта	166
К. ПАГАВА, История персидской литературы за 150 лет	178

Ю Б И Л Е Н У Ч Е Н Ы Х

А. БАРАМИДЗЕ, Георгий Джибладзе	183
О. ЦКИТИШВИЛИ, Несколько слов о проф. Владимире Минорском	188

შ ე რ ი ლ ე ბ ი

ე ლ ის ო ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი

ს ა ტ ი რ ა დ ა ი უ მ ო რ ი ნ ი კ ო ლ ო რ თ ქ ი შ ა ნ ი ძ ი ს შ ე მ ო მ ქ მ დ ე ბ ა შ ი

(„რუმბი“ და „ფეოდალები“)

სატირულსა და იუმორისტულ ნაწარმოებებში, ეპიკური და ლირიკული თხზულებებისაგან განსხვავებით, საზოგადოებრივი მოვლენებისა თუ პიროვნებათა უარყოფითი, მანკიერი, მახინჯი თუ სხვა მხარეები კომიკურობას ასპექტშია მოცემული. ამ სახის ნაწარმოებებში აქცენტირებულია სასაცილო, ისაა წინ წამოწეული და სხვა დანარჩენი მის ირგვლივ არის კონცენტრირებული. ამიტომ სატირულსა და იუმორისტულ ნაწარმოებებში, ეპიკურთან შედარებით, რომელშიაც ჩვეულებრივ ტოლფასოვნადაა განხორციელებული როგორც „დადებითი“, ისე „უარყოფითი“, უფრო ერთგვაროვანი მასალაა დამუშავებული.

გარდა ამისა. განსხვავებით ეპიკურისაგან, სატირულსა და იუმორისტულ ნაწარმოებებში ავტორის დამოკიდებულება განსასახიერებელი ობიექტისადმი სრულიად თვალნათლივ ჩანს და ამდენად მწერლის მსოფლმხედველობაც უფრო ცხადად იკვეთება. უკვე ის გარემოება, რომ მას სწორედ „ეს“ მიაჩნია უარყოფითად. უვარგისად თუ დაცინვის ღირსად და არა სხვა რაღაცა, აშკარად მიუთითებს მის იდეურ ტენდენციებზე. მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ თითქოს ეპიკური გვარის თხზულებები არ იძლეოდეს მათ ავტორთა მსოფლმხედველობრივი პოზიციების წვდომის შესაძლებლობას. „Каждое произведение беллетристики, — წერს სალტიკოვ-შჩედრინი, — не хуже любого учебного трактата выдаст своего автора со всем его внутренним миром“¹.

მწერლის პიროვნება და მისი იდეურ-მორალური მრწამსი მეტ-ნაკლებად უთუოდ ყველა ნაწარმოებში ჩანს, მაგრამ ისიც შემჩნეულია, რომ ეპიკურ თხზულებათა ავტორები ცხოვრების მშვიდი დამკვირვებლის როლში გამოდიან. ისინი დასამუშავებელი მასალისადმი ბოლომდის ინარჩუნებენ უკიდურეს ობიექტურობას და ცდილობენ ნაწარმოების მოქმედების მსვლელობაში ჩაურევლად ისეთ აულელვებელ და ზომიერ ტონში გადმოსცენ თავიანთი სათქმელი, რომ რაც შეიძლება ნაკლებად გამოამჟღავნონ საკუთარი მიდგომა. ამ მანერით წერდნენ გამოჩენილი კლასიკოსები: ტოლსტოი, სტენდალი, ზოლა, პროსპერ მერიმე და სხვანი. წერის ამდაგვარი მანერა იყო ძირითადად დამახასიათებელი ჩვენ სინამდვილეში ილია კავკავაძისათვისაც.

სატირულსა და იუმორისტულ ნაწარმოებებში, როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ, ავტორის შეფასებითი დამოკიდებულება განსასახიერებელი საგნისად-

¹ М. Е. С а л т ы к о в - Ш ч е д р и н и, Полн. собр. соч., т. VIII, стр. 117.

მი სრულიად აშკარაა. უკვე ის, რომ ამ სახის თხზულებებში საგანგებოდ არის გამახვილებული ყურადღება დასამუშავებელი ობიექტებისა თუ მოვლენების უარყოფით მხარეებზე, ნიშნავს იმას, რომ ამ თხზულებათა ავტორები კრიტიკულად არიან განწყობილნი იმისადმი, რასაც ისინი ახორციელებენ.

მანიკერების კრიტიკული მხილება ეპიკურ თხზულებებშიაც შეიმჩნევა, მაგრამ სატირულსა და იუმორისტულ ნაწარმოებებში მოცემული კრიტიკა საგრძნობლად განსხვავდება იმ კრიტიკისაგან, რასაც ეპიკურ თხზულებებში აქვს ადგილი. სატირულსა და იუმორისტულ ნაწარმოებებში კრიტიკა ემოციურ ხასიათს ატარებს. ეს ემოციურობა კი თხზულებაში ავტორის მიერაა შეტანილი. ის არა მარტო ხაზს უსვამს და წინ წამოსწევს განსასახიერებელი ობიექტის უვარგისობას, არამედ დასცინის, აბუჩად იგდებს და ამ გზით კომიკურ პლანში წარმოგვიდგენს მას. ამის გამო ავტორის აქტიურ-ემოციურა დაზოკიდებულება დასამუშავებელი მასალისადმი აშკარად ჩანს. ამ გავებით, სატირული და იუმორისტული თხზულებები სუბიექტურობით ხასიათდება, სუბიექტურობით ხასიათდება მაშინაც კი, როდესაც ავტორი თავს იკავებს ყოველგვარი შეფასებითი მსჯელობისაგან.

სატირულ-იუმორისტულ ნაწარმოებთა სპეციფიკა იმაშიც მდგომარეობს, რომ იგი გულისხმობს მკითხველის განსაკუთრებულ აქტიურობასაც, რომელიც თავის გარეგან გამოხატულებას სიცილში უნდა პოუვდეს. აღმქმელის სიცილი მაჩვენებელია იმისა, თუ რამდენად მარჯვედ იყენებს მწერალი იუმორს თავისი მიზნის მისაღწევად.

ისიც საგულისხმოა, რომ, ჩვეულებრივ, სატირულსა და იუმორისტულ ნაწარმოებებში დედააზრი მზა სახით როდია მოცემული. ამ ხასიათის თხზულებათა მიზანი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, რთული შედგენილობისაა. ორფენოვანია: ერთი მხრივ, მის უშუალო და კონკრეტულ ამოცანას „უარყოფითის“ გამოზნეურება შეადგენს, ხოლო, მეორე მხრივ, იმ „დაღებითის“ წარმოჩენა, რომელიც ამ „უარყოფითის“ იქით იმალება. მწერლის მიერ ნეგატიურად მინიშნებულ იდეალებს მკითხველი თვით უნდა ჩასწვდეს. საერთოდ, სატირული და იუმორისტული ნაწარმოებები ქვეტექსტების გარეშე არც იკითხება, რაც, თავის მხრივ, მკითხველის შემოქმედებითი ფანტაზიის აუცილებელ აქტივირებაზეა განაგარიშებული. ასე რომ, ამ ხასიათის თხზულებები მოითხოვენ არა მარტო ავტორის, არამედ მკითხველის გონებრივ სიმახვილესა და მაქსიმალურ აქტიურობასაც.

სატირულ და იუმორისტულ ნაწარმოებთა მიზანდასახულობასთან დაკავშირებით ისიც აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად თავისი ასეთი პენილბული ხასიათისა, ის ამავე დროს განსაკუთრებული სიცხადითაც გამოირჩევა. მიზანი ამ სახის ნაწარმოებებში ცხადადაა გამოკვეთილი იმის გამო, რომ ნიშანში ამოღებულ ობიექტს ავტორი სრულიად დაუფარავად ებრძვის დაცინვის, აბუჩად აგდებისა თუ გაკილვა-გაკიცივის გზით. კომიკურ პლანში დახატული საგნები თუ მოვლენები კი უკვე თავისთავად კარნახობს მკითხველს მწერლის განზრახვას და იდეურ მიმართულებას. ამგვარად, სატირულ და იუმორისტულ თხზულებათა მიზანი გარკვეული იდეის შემცველია და ამიტომ ის არა მარტო თვალსაზრისით, არამედ განსაკუთრებული სიმახვილითაც გამოირჩევა. მიზანდასახულობის ამდაგვარი სიმკვეთრითაა სწორედ გაპირობებული სატირულ და იუმორისტულ თხზულებათა აუცილებელი ემოციური ასპექტი.

ემოციათა წარმოქმნის მთავარ წყაროს ამ ხასიათის ნაწარმოებებში კომიზმი წარმოადგენს. როგორც სატირულ, ისე იუმორისტულ თხზულებებს საფუძვლად აუცილებლივ კომიკური სიუჟეტი უდევს, რომელიც, თავის მხრივ, როგორც წესი, კომიკურ კონფლიქტზეა აგებული. საზოგადოდ, ამ ხასიათის ნაწარმოებებში პირველ რიგში ისეთი ხერხებია გამოყენებული, რომ მკითხველში სიცილი გამოიწვიოს. სიცილი წარმოადგენს ორივე მათგანისათვის მიზნის მიღწევის მთავარ საშუალებას. ეს არის სატირულ-იუმორისტულ ნაწარმოებთა ერთ-ერთი სპეციფიკური ნიშანი, რომლითაც იგი ემიჯნება როგორც ეპიკურ, ასევე ლირიკულ თხზულებებს.

კომიკურობის გაინტენსივების მიზნით სატირულ და იუმორისტულ თხზულებათა ავტორები საგანგებოდ არჩევენ არა მარტო კომიკურ სიუჟეტს, არამედ, როგორც ზეითაც აღვნიშნეთ, სათანადო მხატვრულ ხერხებსაც, რომელთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია გონებამახვილობა და ენამოსწრებულობა. ამ უკანასკნელთ მიჰყავთ მთლიანად როგორც სატირულ, ისე იუმორისტულ თხზულებათა ტექსტი: გონებამახვილობასა და ენამოსწრებულობას ეყრდნობა არა მარტო ავტორისეული რემარკები, არამედ მოქმედ პირთა რეპლიკებიცა და დიალოგებიც. ამის გამო სატირულ-იუმორისტული თხზულებებში ემოციურ დატვირთულობასთან ერთად დინამიკურობითაც გამოირჩევა, რადგან გონებამახვილობაცა და ენამოსწრებულობაც გარკვეული სისწრაფისა და ლაკონიურობის ვარემე არ წარმოიდგინება. „Остроумие, — შენიშნავს მ. მენდელსონი. — не терпит вялости“².

ამგვარად, თავი რომ მოუყაროთ ზემოთ ნათქვამს, შეიძლება დავასკვნათ: სატირული და იუმორისტული თხზულებები ერთგვარ დამოკიდებულებას ამქვეყნებენ განსასახიერებელი ობიექტის მიმართ. ორივესათვის ამოსავალს ისეთი კრიტიკა წარმოადგენს, რომელიც დაცინვას შეიცავს. მასალა მთლიანად ავტორის შეფასებით ასპექტშია დამუშავებული და ამდენად როგორც სატირული, ისე იუმორისტული ნაწარმოებები მწერლის სუბიექტურ-ემოციური თვალთახედვისა და მისი მსოფლმხედველობრივი ტენდენციების გამოვლენაა. როგორც სატირულ, ისე იუმორისტულ ნაწარმოებებში დედააზრი ნეგატიური სახითაა წარმოდგენილი. ამავე დროს ორივე მათგანში მიზანი უკონკრეტებულია და ემოციური იდეის მატარებელი.

არსებით თვისებათა ასეთი დამთხვევის გამო, ლიტერატურათმცოდნეობაში სატირასა და იუმორს ერთმანეთთან კავშირში განიხილავენ. თუმცა ამავე დროს მათ განმასხვავებელ თვისებაზეც მიუთითებენ. ჩვეულებრივ, სატირასა და იუმორს ერთმანეთისაგან მხატვრულად დასამუშავებელი მასალისადმი განსხვავებული დამოკიდებულების საფუძველზე გამოყოფენ. გავრცელებული აზრის თანახმად, სატირა მწვავე დაცინვას, ის დაუზოგავად და გამეტებით ებრძვის ობიექტს. ხოლო იუმორში ისეთ შერბილებულ დაცინვას გულისხმობენ, რომელშიაც ავტორის სიმპათია და თანაგრძნობა განსასახიერებელი საგნის მიმართ გარკვევით ჩანს³.

² М. О. Менделъсон, Американская сатирическая проза XX века, М., 1972, стр. 21.

³ Л и п с, Философия в систематическом изложении, СПб., 1909, стр. 387; Н. Копп, Общая эстетика, перевод Самсонова, 1921, стр. 20—209; Р. Мюллер-Фреуфельс, Поэтика, Харьков, 1923, стр. 7; Н. Пospelov, Теория литературы, Учпедгиз, 1940, стр. 128; Л. Тимофеев, Теория литературы, Учпедгиз, 1945, стр. 71.

სატირისა და იუმორის ბუნების უფრო ღრმა ანალიზი მოცემულია გრ. კიკნაძის წიგნში „ქართული სატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის“, რომელშიც ავტორი აღნიშნავს, რომ სატირისა და იუმორის ტრადიციულად აღიარებულ განსაზღვრებას „პირველ ყოვლისა ის ნაკლი ახასიათებს, რომ იგი ვერ მიუთითებს იმაზე, თუ რა არსებითი ნიშანი ასხევეებს ურთიერთისაგან სატირასა და იუმორს. „სიმკაცრისა“ და „სიმწვაის“ ხარისხის ცნება ამ შემთხვევაში არ გამოდგება ობიექტურ კრიტერიუმად. რადგან იმის მიხედვით, თუ ვინ არის მკითხველი, დაცინვის სიმკაცრე ირხევა და ის, რაც ერთს მკაცრ დახასიათებდა. ე. ი. სატირად შეიძლება მიიჩნდეს, მეორემ შეიძლება ნაკლებ მკაცრ, ლმობიერ დახასიათებდა, ე. ი. იუმორად ჩათვალოს. ამგვარად, თუ ტრადიციული განსაზღვრებიდან გამოვალთ, იძულებული გავხდებით, რომ ერთი და იგივე ნაწარმოები მივიჩნიოთ ხან სატირულად და ხან კი იუმორისტულად. ამიტომ, ჩვენის აზრით, სატირისა და იუმორის ტრადიციული განმარტება დამაკმაყოფილებელი არ არის; ეს განსაზღვრება ვერ გეაწვდის სახელმძღვანელო პრინციპს მათ შორის არსებული განსხვავების გამოსამზეურებლად“⁴.

დასახელებული წიგნის ავტორმა გამოძებნა ისეთი კონკრეტული ნიშანი, რომელიც არსებითად განასხვავებს სატირას იუმორისაგან. ეს ნიშანივე იძლევა ახსნას იმისას. თუ რატომ მიმართავენ ისინი, კომიზმის წარმოქმნის ერთგვარი ხერხების პარალელურად, ერთმანეთისაგან განსხვავებულ მხატვრულ საშუალებებსაც. სატირისში, როგორც ამას მკვლევარი აღნიშნავს, „თავს არ იჩენს დიფერენციალური დამოკიდებულება. მაგალითად, ქცევისა და აღამიანის მიმართ იკისებასა და თვისების მატარებელი პიროვნების მიმართ. შეუსაძამო, დასაგნობი თუ სასაცილო მსჯელობა და მოქმედება სატირიკოსისათვის სრულიად სწავსაბუთია. რათა სასაცილოდ აიგდოს და დაგმოს მთლიანად აღამიანი“⁵.

სწორედ ამის გამო სატირულ ნაწარმოებში მწერლის დამოკიდებულება დასამუშავებელი ობიექტისადმი აგრესიულ და გამწვავებულ ხასიათს ატარებს. მან მთლიანად უნდა მოსპოს და გაანადგუროს ის. რასაც იგი ასახიერებს. სატირული თხზულების ავტორი უკიდურესად უკომპრომისოა. მწერლის ასეთი შეურჩეველი ვანწყობილება ხდება ამოსავალი იმისა, რომ დასაყინი ობიექტისა თუ მოვლენის სიმახინჯე სატირულ ნაწარმოებებში უმეტესად ძალზე გამუქებულად და თვალშისაცემადაა წარმოდგენილი. სატირიკოსი საგანგებოდ ეძებს ბრძოლის ისეთ საშუალებებს, რომ რაც შეიძლება მეტი სიმძაფრე მისცეს თავის ნათქვამს და ამით მომაკვდინებელი ლახვარი ჩასცეს მიზანში ამოღებულ ობიექტს. ამიტომაც, რომ ამ სახის ნაწარმოებებში ხშირად მიმართავენ გადაჯარბებას. ფანტასტიკურობას, გროტესკს, ფაქტებისა და მოვლენების საგანგებო დეფორმირებასა და პიჰერბოლიზაციას. „Сатирический образ, — წერს ლ. ტიმოფეევი, — это образ гротескный, — в котором сдвинуты жизненные пропорции. В силу этого, он и вызывает смех, хотя бы этот смех и переходит вслед за тем в негодование...“⁶.

აღსანიშნავია, ისიც, რომ სატირული ნაწარმოების მოქმედი პირები მკაფიო ინდივიდუალობით ხასიათდებიან. ისინი თავიანთი უარყოფითი, ბუნებრი-

⁴ გ. კიკნაძე, ქართული სატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის, თბ., 1972, გვ. 20—21.

⁵ იქვე, გვ. 24—25.

⁶ Л. Тимофеев, Основы теории литературы, М., стр. 405.

ვობის საზღვარს გადაცილებული მახინჯი თვისებების გამო „არაჩვეულებრივები“ არიან. ეს „არაჩვეულებრივობაა“ რომ უბიძგებს მათ ჩაიდინონ ასევე „არაჩვეულებრივი“ საქმეები. ამიტომ სატირულ ნაწარმოებში განსახიერებული ამბავიცა და პერსონაჟებიც უმეტესად გაოცებისა და მოულოდნელობის გრძნობას იწვევენ მკითხველში, რაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს ამ სახის თხზულებათა განსაკუთრებულ ემოციურობაზე.

რამდენადმე განსხვავებულ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე იუმორისტულ ნაწარმოებებში. აქ უკვე, როგორც გრ. კიკნაძე აღნიშნავს, „დიფერენცირებული დამოკიდებულება დამყარებული ადამიანსა და მის ქცევას შორის. უკანასკნელი გარჩეულია თვით ადამიანისაგან. ეს ქცევა არ არის მიჩნეული ისეთ ქცევად, რომელიც მთლიანად მოიცავს და ფარავს ადამიანს. ამიტომ ამ შეთხვევაში მხოლოდ ქცევა არის დაცინვის ობიექტი და არა საერთოდ ადამიანი“⁷.

იუმორისტული თხზულების ავტორი არც ერთ შემთხვევაში არ ისახავს შიზნად ობიექტის მთლიან განადგურებას. ის მასში კიცხავს მხოლოდ იმ თვისებას. რომელიც მას არ მოსწონს. ამიტომ იგი არ შეიძლება ისეთ მკაცრსა და დაუნდობელ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდეს განსასახიერებელი მოვლენისა თუ ობიექტის მიმართ, როგორც ამას ადგილი აქვს სატირულ ნაწარმოებში. უფრო მეტიც. ხშირად იუმორისტი თავისი გმირისადმი სიმპათიურადაა განწყობილი და ამიტომ მის დაცინვაში თანაგრძნობაც გარკვევით ჩანს. ბელინსკის თქმით, შეიძლება გიყვარდეს ადამიანი. პატივსაც კი სცემდე მას. მაგრამ მაინც დასცინოდე⁸. ხოლო დოსტოევსკი დონ კიხოტისა და დიკენსის პიკეიკის შესახებ წერდა: из прекрасных лиц в литературе христианской, стоит всего законченнее Дон Кихот. Но он прекрасен единственно потому, что в то же время и смешон. Пиквик Диккенса... тоже смешон и тем только и берет. Является сострадание к осмеянному и не знающему себе цены прекрасному — а, стало быть, является симпатия и в читателе. Это возбуждение сострадания и есть тайна юмора⁹.

ეს თანაგრძნობაა, რომ ანელებს დაცინვის სიმწვავეს იუმორისტულ ნაწარმოებებში და ანიჭებს მას სრულიად თავისებურ მიმზიდველობას. სწორედ ამიტომ, რომ იუმორის არსებით ნიშანს დიფერენცირებული მიდგომა წარმოადგენს და ამდენად რთულ ფსიქოლოგიურ განწყობილებას გულისხმობს, იუმორი კაცობრიობის ისტორიის უფრო შემდგომი დროის მონაპოვარია და ლიტერატურის განვითარების უფრო მაღალ საფეხურს წარმოადგენს. თავისი ბუნებით ის ფილოსოფიური ხასიათისაა და ამავე დროს იშვიათი გრაციოზულობით, პიკანტურობითა და დახვეწილობით გამოირჩევა.

იუმორისტი გარკვევით გრძნობს თავის უპირატესობას იმ მოვლენასთან შედარებით. რომელსაც ის დასცინის, მაგრამ დასაცინი თვისებისა თუ ქცევის ჩამდენ პიროვნებას ის არ გამოჰყავს წონასწორობიდან. ადამიანური სისუსტეები კი არ აბოროტებს, არამედ სიბრაღულის გრძნობას იწვევს მასში. ამ სახის ნაწარმოებებში ავტორი, ასე ვთქვათ, გაორებულია: ის, ერთი მხრივ,

⁷ გრ. კიკნაძე, ქართული სატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის, თბ., 1972, გვ. 31—32.

⁸ В. Белинский, Полн. собр. соч., т. X, стр. 245.

⁹ М. Достоевский, Письма, II, стр. 71.

ენწლავს, მსუბუქად ჩხვლელს განსასახიერებელ ობიექტს, ხოლო, მეორე მხრივ, თითქოსდა უყვავებს მას და ეფერება. დასამუშავებელი მასალისადმი ასეთი განსხვავებული დამოკიდებულების გამო იუმორისტი მხატვრული განსახიერების სხვა ხერხებს მიმართავს: სატირიკოსის მსგავსად, ის კი არ ამუქებს საგანგებოდ საღებავებს, არამედ ზომიერებისა და ობიექტურობის ფარგლებში თავსდება. საგულისხმოა, რომ ჩერნიშევსკის შეხედულებით, სატირა არ ზრუნავს ობიექტურობის შენარჩუნებისათვის, მისი აზრით, სატირის მიერ შექმნილი სურათები უტრირებულია, იუმორი კი შორსაა მხატვრის ფანტაზიებისაგან, ის ცხოვრების გარკვეული მოვლენებისა და სატუაციების სინამდვილით ასახვის შედეგია¹⁰.

მართლაც, კლასიკურ იუმორისტულ თხზულებებში მასალა მხოლოდ ამაღვარადა და მუშავებული. მათში შეუფერავად, რეალისტურადაა ასახული ცხოვრების სინამდვილე, რომელიც, ბელისკის სიტყვებით რომ ვთქვათ. „კომიზმის ამოუწურავ წყაროდ გვევლინება“. „Она (ივლისხმება კომიზმი) по кругу нас и даже в самих нас“¹¹. სატირული ნაწარმოებებისაგან განსხვავებით, იუმორისტულში სრულიად ჩვეულებრივი, ყოფითი ამბებია დახატული. მათში მონაწილე მოქმედი პირებიც შეიძლება სრულიად ჩვეულებრივი და უბრალო ადამიანები იყვნენ. იუმორისტული პერსონაჟები არ გამოირჩევიან განსაკუთრებულად მდაბიო, უარყოფითი თვისებებით. ამის გამო ამ ხასიათის ნაწარმოებებში ხშირად წინააღმდეგობა ძალზე შესუსტებულია. მათში თითქოს ყველაფერი კანონზომიერად და ბუნებრივობის ფარგლებში ვითარდება.

სატირამ და იუმორამ შესაძლებელია თავისი განხორციელება პოვოს ყველა ლიტერატურულ ჟანრში (ვგულისხმობთ წმინდა სატირულ-იუმორისტულ თხზულებებს), მაგრამ მათ ბუნებას, ვფიქრობთ. კომედიური ჟანრი ყველაზე უფრო მეტად შეესატყვისება.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ამ ხასიათის ნაწარმოებების ცენტრში „უარყოფითის“ ასახვა მოქცეული. ეს „უარყოფითი“ კი არ შეიძლება არსებობდეს თავისთავად. განყენებულად. ის რაღაცის ან ვიღაცის თვისება უნდა იყოს. ამიტომ ამ „უარყოფითი“ ნიშნის მატარებელი მოვლენისა თუ ობიექტის ჩვენების გარეშე მწერალი ვერ შეიძლება თავისი ჩანაფიქრის რეალიზაციას. დასაციინ საგნის რაც უფრო მეტ დეტალებზე შეჩერდება ის და რაც უფრო თვალსაჩინოდ წარმოაჩენს იმას, რასაც იგი ებრძვის. მით უფრო სრულად უზრუნველყოფს მიზნის მიღწევას. ასეთი თვალნათლივი ჩვენებისა და დანახვის საუკეთესო საშუალებას კი კომედია წარმოადგენს, ჟანრი, რომელიც, მსგავსად სატირული და იუმორისტული თხზულებებისა. მთლიანად კომიკურ კონფლიქტს ემყარება და რომელიც ამავე დროს სცენისათვისაა განკუთვნილი. დასაციინი ობიექტის საჭარო სანახაობად გადაქცევა მწერალს ეხმარება, რათა თავისი ემოციური იდეის შემცველი მიზანი განსაკუთრებული სიმახვილით მიიტანოს საზოგადოებამდე.

რაც შეეხება პროზისათვის განკუთვნილ ჟანრებს, სატირული და იუმორისტული ნაწარმოებებისათვის დამახასიათებელი თვისებების გამო (მასალის გარკვეული შემოფარგულობა, სატირულ-პრობლემური ერთიანობა, მიზნის

¹⁰ Н. Чернышевский, Полн. собр. соч., т. 3, стр. 18, 132.

¹¹ В. Белинский, Полн. собр. соч., т. VIII, стр. 68.

გამოკვეთა, დინამიკურობა და ემოციურობა) ისინი შესაძლებელია წარმატებით განხორციელდნენ ნოველასა და მოთხრობაში.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ სატირა თავის სრულყოფას ნოველაში უფრო უნდა პოულობდეს. ეს ეხარბი მეტ შესაძლებლობას იძლევა, რათა სატირისათვის დამახასიათებელი განსაკუთრებული ემოციური სიმძაფრე სათანადოდ იქნეს გამოხატული. იუმორი კი თავისი ორმაგი ბუნების გამო, ერთი მხრივ, მიიღებს ნოველისაყენ, ხოლო, მეორე მხრივ, მოთხრობისაყენ. გამახვილებული მიზანი, მასალის შეკუმშულობა, კონცენტრირება ერთ რალაცაზე, დინამიკურობა და ემოციურობა მას ნოველისაყენ ეზიდება, ხოლო შეაუსტებული წინააღმდეგობა: გაუბრალოებული, ემოციურ სიმწვავეს მოკლებული გრძნობები, ავტორის შედარებით თავშეკავებული დამოკიდებულება დასამუშავებელი მასალისადმი, მისი ზომიერი და ზოგჯერ ნეიტრალური ინტონაცია კი მას მოთხრობისაყენ უბიძგებს. ამიტომაც ხშირ შემთხვევაში იუმორისტული ნაწარმოებები გარდამავალ საფეხურს წარმოადგენენ ნოველასა და მოთხრობას შორის.

საზოგადოდ, ემოციურად დატვირთული თხზულებები უმეტესად მცირე ენარში თავსდება, რადგან ემოციური ეფექტის მიღება, ჩვეულებრივ, დროის მცირე მონაკვეთში ხდება. მაგრამ ეს არ გამორიცხავს სატირისა და იუმორის განხორციელების შესაძლებლობას რომანშიაც (შესანიშნავი სატირული ნაწარმოებები: „გარგანტუა და პანტაგრუელი“, „გულივერის მოგზაურობა“, „პიკვიკის კლუბის ჩანაწერები“, „История одного города“, „Золотой теленок“, „Двенадцать стульев“ და სხვანი, ენარობრივი თვალსაზრისით, რომანებს წარმოადგენენ).

რაც შეეხება ნიკო ლორთქიფანიძეს. იუმორისტული და სატირული თხზულებების წერისას. ის სწორედ მცირე ენარზე ჩერდება, კერძოდ, მოთხრობასა და ნოველაზე. წმინდა სატირული ხასიათის ნაწარმოებები ნ. ლორთქიფანიძეს მხოლოდ ორი აქვს: „რუმბი“ და „ქალაღის კაცი“, სატირული ტენდენციები შეიმჩნევა აგრეთვე „თავის წერილშიც“. რომელშიაც ამავე დროს ლირიზმიცაა განხორციელებული, ხოლო „ფეოდალები“, „ბუმბერაზი“, „ეპისკოპოსი ნადირობაზე“, „აზნაურ დევიდარიძეების ქარაგმა“, „ოდელია დელია“, „სოფლის აშაიკი“, „კბილთხარაძე“ და „თქვენ რომ გათხოვდებით“ წმინდა იუმორისტული თხზულებებია. მსუბუქი იუმორის ელფერი გადაჰკრავს აგრეთვე ნ. ლორთქიფანიძის შესანიშნავ ლირიკულ მინიატურას „ბებრები“.

მასალას ამ ხასიათის თხზულებებისათვის ნ. ლორთქიფანიძე სინამდვილიდან იღებს. მწერლის დაცინვის, აბუჩად აგდებისა თუ გაკილეა-გაკენწვლის ობიექტები საკმაოდ მრავალრიცხოვანია. კომიკურ ასპექტში გვიხატავს ის სასამართლოს უსამართლობას. მღვდელმსახურთა ქარაფშუტობას, მეშჩანურ ცხოვრებას, ღალატს ცოლ-ქმრულ ურთიერთობაში, ადამიანთა სიხარბეს, უვიცობას, სისულელეს, მანერულ. მაღალფარდოვანი სიტყვებით, ლაპარაკს და მათ, ვინც ცდილობს ისტორიის გაყალბებას. ეს არის ის, რასაც ებრძოდა მწერალი თავისი მაღლიანი კალმით ერის საკეთაღდლოდ.

იუმორისტულ პლანში საკითხების გაშუქება, როგორც ჩანს, შემოქმედების დასაწყისშივე იზიდავდა ნ. ლორთქიფანიძეს. ჯერ კიდევ 1911 წელს მწერალმა შექმნა მცირე ენარის ნაწარმოები „რუმბი“, რომელშიაც მან იმათივე გამოამქლავნა ბრწყინვალე სატირულ-იუმორისტული ნიჭი. ეს უკანასკნელი გამოვლინდა როგორც კომიკური შინაარსის მქონე მასალის შერჩევაში, ისე იმ

მხატვრულ ხერხებში, რომელთა მომარჯვებით მან შეძლო იუმორისტულად გადაეწყვიტა თავისი ჩანაფიქრი.

მწერლის მიზანს ამ ნაწარმოებში შეადგენს, მკითხველს დაანახოს არა არაჩვეულებრივ ემოციათა მქონე პიროვნებების სულიერი სამყარო და მათი თავისებური ხედრი ამ ქვეყნად, როგორც ეს ლირიკული ხასიათის თხზულებებშია. არამედ განასახიეროს ისეთი პატარა სულის ადამიანები. რომლებიც ყოველგვარ წვრილმანში თავიანთი გამორჩენის წყაროს ეძებენ და საამისოდ არავითარ დამამცირებელ საშუალებას არ თაკილობენ.

ამ კონკრეტული ჩანაფიქრის ხორცშესასხმელად მწერალი საგანგებოდ ჩერდება ნოველზე, რომელიც თავისი ეპიკური სპეციფიკის გამო საშუალებას აძლევს მას მეტი სიმახვილით მიიტანოს მკითხველამდე ნაწარმოების მიზანდასახულობა. როგორც ყველა სახის ნოველას, „რუმბსაც“ ახასიათებს მკაფიოდ გამოხატული მიზანი, შექმნილი მასალა, ფაბულა და სიუჟეტი, თხზულების ყველა შემადგენელი კომპონენტის ერთ ფოკუსში თავმოყრა, განუწყვეტელი დაძაბულობა და ეფექტურობის სიმალღემდე აყვანილი ემოციურობა. მაგრამ, ლირიკული ნაწარმოებისაგან განსხვავებით, აქ დაძაბულობისა და ემოციურობის მისაღწევად მწერალი პირველ რიგში კომიზმს მიმართავს. კომიკურია ამ თხზულების ფაბულა, სიუჟეტი და მეტ-ნაკლებად ამ ნაწარმოების ყველა პერსონაჟი.

დავა ლენის რუმბის თაობაზე წარმოადგენს ამ ნოველის ფაბულის ჩანასახს, გულს, რომელშიაც უკვე გარკვევით ჩანს ავტორის სატირული ტენდენციები და რომლის საფუძველზედაც ის აგებს კომიზმით სავსე ფაბულას: თავადმა არჩილ მინერაძემ და აზნაურმა ფილიპე თამლაძემ სანახევროდ ნაყიდი მოზვერი დაკუსს, საუკეთესო ნაჭრები შუაზე გაიყვეს, დანარჩენი კი საზიაროდ გაყიდეს. ამასთანავე შეთანხმდნენ: საზიაროდვე გაეკეთებინათ მოზვერის ტყავისაგან რუმბი. რუმბის გაკეთებაში ფილიპეს არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია. მიუხედავად ამისა, მან არჩილს თანამოზიარას უფლებები წაუყენა და, როცა თავადმა ის მტკიცე უარით გაისტუმრა, ფილიპემ საჩივარი შეიტანა ხონის სასამართლოში. როგორც ვხედავთ, მწერალი მხატვრული განსახიერებისათვის საგანგებოდ არჩევს ისეთ მასალას, რომელიც თავიდანვე ნოყიერ ნიადაგს ქმნის ე. წ. ყოფითი კომიზმის წარმოსაქმნელად.

კომიზმის გაძლიერებას ემსახურება „რუმბში“ აგრეთვე თხზულების თავისებური აღნაგობაც. ამ ნაწარმოების შენებას. მსგავსად „თავსაფრიანი ღედაკაცისა“, მწერალი ეპიგრაფით იწყებს: „ეს ნამღვილი ამბავია; გუნდა-ლახოსტაკით მხოლოდ წარბ-წამწამი შევეუღებე და ლოყებზე ოდნავ ფერ-უმარჩილი წაუესვი“. ისე, როგორც „თავსაფრიანი ღედაკაციში“, „რუმბშიაც“ ეპიგრაფის მთავარ მიზანს შეადგენს, დააწმუნოს მკითხველი, რომ ნაწარმოებში ასახული ამბავი სინამღვილეში მომხდარი ფაქტია. მაგრამ მიუხედავად მიზანდასახულობის ასეთი თანხედრობისა, ამ ნოველათა ეპიგრაფები საგრძნობლად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. განსხვავება შეიმჩნევა პირველ რიგში მწერლის ინტონაციაში: „თავსაფრიანი ღედაკაცის“ ეპიგრაფი ღრმა ლირიზმითაა აღბეჭდილი. მისი ყოველი სტრიქონი იმ ზომამდის სევდიან და ამაღლევებელ ტონშია დაწერილი, რომ მკითხველიც, მისდა უნებურად, ნაწარმოების დასაწყისშივე სევდიან განწყობილებაზე ღვება. „რუმბის“ ეპიგრაფს კი მსუბუქი იუმორის ელფერი გადაჰკრავს. ასე რომ, მწერალი ამ შემთხვევაშიაც ნაწარმოების პირველსავე საფეხურზე ამქადავებს თავის დამოკიდებულებას მხატვრულად დასა-

მუშავებელი მასალისადმი და ამით შესატყვის განწყობილებას უქმნის მკითხველსაც. ეს იუმორით საესე ინტონაცია მიჰყვება შემდეგში მთელ ნოველას მის ფინალურ წინადადებამდე.

ხოველის ძირითადი ტექსტი (ეპიგრაფის გარეშე) დაყოფილია ექვს მცირე ზომის მონაკვეთად, რაც კომპოზიციურად თითქოს არავითარ თავისებურებას არ ქმნის. სინამდვილეში კი „რუმბის“ სწორედ კომპოზიციაა, რომ იქცევის ყურადღებას და განასხვავებს მას ნ. ლორთქიფანიძის სხვა ნოველებსაგან. ჩვეულებრივ, ნ. ლორთქიფანიძის ნოველებს ერთი ამბავი უდევს საფუძვლად, „რუმბში“ კი, შეიძლება ითქვას, ორი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი და ამავე დროს დასრულებული ამბავია მოცემული: აქედან ერთი, ის, რომელიც რუმბის გარშემო იშლება, წამყვანია, ხოლო მეორე, რომელიც ნოველის პირველ მონაკვეთშია მოთავსებული, ასე ვთქვათ, იმ „ძირითადის“ პრელუდიაა, გასაღები და თუმც იგი ნოველის ცენტრალურ სიტუეტურ ბირთვის უშუალოდ არ ერწყმის, მაინც ნაწარმოების მიზნის გამოკვეთას ემსახურება. ამიტომ ისიც იმავე ფოკუსში ხვდება, რომელშიაც ამ ნოველის სხვა დანარჩენი კომპონენტებია თავმოყრილი.

ტექსტის მიხედვით, ამ „მეორე“ ამბავს მოუთხრობს ქალაქიდან ახლად ჩამოსული აზნაური ფილიპე თამლაძე წირვაზე შეყრილ თანასოფლელებს. მსმენელებს შორის თავად არჩილ მინერიძეცაა.

შემთხვევას, რომელსაც ფილიპე გადმოსცემს, ძირითადად ორი პერსონაჟი წარმართავს: სასამართლოს მოხელე — გიორგი ვაშლობაშვილი და ყოფილი სამხედრო პირი — ივანე სანდამაშვილი. მოქმედება ხდება ქუთაისში, „მწვანე ბაზარზე“, სადაც გიორგი და ივანე ერთმანეთს ელაგებიან. დავის ობიექტი ამჯერად ნესვია.

„დამდგარა ეს ჩენი „პრისუსტივის ჩლენი“, — იწყებს თხრობას ფილიპე, — და ეჩხუბება ივანე სანდამაშვილს, ხომ იცნობ, „ოტსტავნოი კაპიტანი“ ის კაცი. გიორგი ყვირის: „მე მეტი ფული მოგეცი და მეტიც მერგებო“. სანდამაშვილი კი გაიძახის: „შენ უკეთესი ნაჭრები მიგაქვს და უნდა დაკმაყოფილდეთ“. მარა, არ მოგეცა პირი, არც ერთი არ ჩუმდება.

— რას იყოფდენ? — ვერ მოითმინა არჩილმა.

— რას და... თურმე ერთი ნესვი ეყიდა სანდამაშვილს. იმ დღეს წვეულება ჰქონდა. სწორეთ, როცა ნესვს ართმევდა მეხილეს, შემოსულიყო გიორგი. გიორგის ეთქვა: „ვაი, რომ კარგი ნესვები აღარ არისო!“ სანდამაშვილს თავაზით მოეხსენებია: „სანახევროდ იყოს ეს ჩემი ნაყიდი ნესვიო“. „რა მიეციო?“ — უკითხავს ვაშლობაშვილს. — „ხუთი შაური“, — უპასუხნია სანდამაშვილს. „ა, მიირთვი თორმეტი კაპიკი“. — „თორმეტი რატომ, ჩემი ნაყიდი შენ გითავაზე; შენ ცამეტი მიეცი და მე თორმეტს მიეცემო“. იყიდეს. სანდამაშვილმა თორმეტი კაპიკი მისცა, ვაშლობაშვილმა ცამეტი. მეხილეს უთხრეს: „ვაჭერი შუაზე“. მეხილემ გაქრა, მაგრამ მეტ-ნაკლები გამოვიდა. არც ერთი არ უთმობდა. უფროსს მოაპრეს და უმცროს დაამატეს სართად, მაგრამ ახლა ამაღ გადაიწონა, მაშინ აქეთურს მოპრეს. მეხილე იცინოდა და განგებ პატარა ნაჭრებს კი არ აკლებდა, რომ მეორესთვის დაემატებია. არამედ დიდს ნაჭრებს ჩამოთლიდა. ორად გაპრილი ნესვი ახლა თითქმის ლავაშივით დათალეს.

ბოლოს მორიგდნენ. სანდამაშვილს ბიჭი ჰყავდა კალათით. ვაშლობაშვილმა კი მთელი ეს ხროვა პატარ-პატარა ნაჭრებისა ქალაქში გამოაზხვია და წაიღო. მთელი ბაზარი იცინოდა. ყველაზე უფრო სანდამაშვილი, რადგან დარწმუნე-

ბული იყო რომ ვაშლობაშიელი გააცურა, ცუდი ნაჭრები და ნაქლები შეატყუა“.

როგორც ვხედავთ, ფილიპეს მიერ გადმოცემული ამბავი იმდენად დასრულებულ ხასიათს ატარებს, რომ ის შესაძლებელია დამოუკიდებელ ნაწარმოებადაც კი მივიჩნიოთ, კერძოდ, მინიატურულ ნოველად. რომელსაც შეიძლება ითქვას. ამ ქანისათვის დამახასიათებელი ყველა ნიშანი გააჩნია. ამგვარად, იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, რომ ტექსტის ძირითად ნაწილში. ასე ვთქვათ, მთავარ ნოველაში საგანგებოდაა ჩასმული მეორე, ძალზე მცირე ზომის ნოველა, როგორც თითქოსდა მისი მოდელი ანალოგიური თემატიკით. მიზანდასახულობითა და ამავე დროს მსგავსი კომპიუკური სიუჟეტით.

ასეთი ხასიათის „ჩანართები“ არ უნდა იწვევდეს მკითხველის ყურადღების გაფანტვას. ჭერ ერთი. იმის გამო, რომ ის, ყოველგვარი ვადაქარბების გარეშე. ერთი სულის ამოთქმით იკითხება. ხოლო მეორეც, მისი მომხრობითა და ყველაზე აქტიური მსმენელიც ნოველის წამყვანი პერსონაჟები არიან. გარდა ამისა. მკითხველის ყურადღების კონცენტრირებას აქ ხელს უწყობს ის. რომ ფილიპეს მონათხრობის შემდეგ მწერალი დაუყოვნებლივ კრავს ნაწარმოების ძირითადი ტექსტის სიუჟეტურ კვანძს: თავადი არჩილი და აზნაური ფილიპე იღებენ გადაწყვეტილებას, საზიაროდ იყიდონ მოზვერი.

ამ მომენტიდან ნოველის ცენტრში ეს ორი პიროვნებაა — ფილიპე და არჩილი. გიორგი ვაშლობაშიელი და ივანე სანდამაშიელი სამუდამოდ ჩამოდიან სცენიდან, მაგრამ მკითხველს ჭერ კიდევ ცოცხლად ახსოვს ის ინციდენტი, რომელიც ამ პირებს შეემთხვათ და ახლა ის შინაგანად გრძნობს, რომ „მწვეანე ბაზარზე“ მომხდარი ამბავი სიგნალია იმისა. რომ არჩილიცა და ფილიპეც ისეთსავე საქციელს გაიმეორებენ. მკითხველის ეს მოლოდინი, როგორც ამას თხზულების შემდგომი მსვლელობა გვიჩვენებს, სავსებით მართლდება. ასე რომ. ე. წ. მოულოდნელობის ხერხს, რომელსაც ხშირად იყენებენ ნოველისტები. განსაკუთრებით სატირული ნოველის შექმნისას. ნ. ლორთქიფანიძის ამ ნაწარმოების სიუჟეტურ განვითარებაში ვერ ვხედავთ.

ნაწარმოების მეორე მონაკვეთში დამატულობა შედარებით სუსტია: თავად არჩილ მინერიძესა და აზნაურ ფილიპე თამლაძეს შორის კეთილმეზობლური ურთიერთობა კვლავ გრძელდება. მათ მშვიდობიანად გაიყვეს დაკლული მოზვერის სორცი და ახალი გადაწყვეტილება მიიღეს: საზიაროდ გააკეთონ მოზვერის ტყავისაგან ღვინის რუმბი და საზიაროდვე მოიხმარონ ის.

ნოველის მესამე მონაკვეთის პირველსავე სტრიქონებში კი უკვე ამკარა ხდება. რომ შეტაკება არჩილსა და ფილიპეს შორის გარდუვალია. ტექსტში ვკითხულობთ:

„გავიდა ერთი კვირა, არჩილმა ხან უთხრა. ხან შეუთვალა: მოუხერხოთ რამე ტყავსო, მაგრამ ფილიპე პასუხს არ აძლევდა. ასე ვავიდა კიდევ ერთი კვირა. არჩილმა ტყავი გააკერვინა და კიდევ შეუთვალა: — ტყავი შეკერილია, დაკუპვრა და გაქონვა სჭირია და შემომიდექი ბარჯებშიო, მაგრამ არც ამას არ მიაქცია ყურადღება ფილიპემ.“

ამას შემდეგ კი არჩილს ფილიპესათვის აღარაფერი შეუტყობინებია“.

ნოველის ამ აბზაცში უკვე ცხადად იკვეთება აზნაურ ფილიპეს სახე, მისი თაღლითობა და უპირობა. მკითხველი ახლა კი ნათლად ხედავს, რომ ფილიპე თამლაძე სულიერი ძმია იმ გიორგი ვაშლობაშიელისა და ივანე სანდამაშიელისა,

რომლებმაც უსაშველო დაეა ატეხეს ერთი ნესვის გამო და რომლებსაც ჯერ კიდევ ცოტა ხნის წინ თვით ფილიპე ასე გესლიანად დასცინოდა. ჩქარა მკითხველი სავსებით რწმუნდება ამავში. მწერალი სწრაფად შლის თხზულების სიუჟეტურ ქარგას და იმავე მონაკვეთში, სულ რამდენიმე წინადადების შემდეგ, ცოცხლად წარმოგვიდგენს თავად არჩილ მინერიძისა და აზნაურ ფილიპე თამლაძის პირველ შეტაკებას: ფილიპე მოითხოვს არჩილისაგან, ათხოვოს მას რუმბი ხუთი თვით.

ფილიპეს უტიფრობას არჩილი გესლიანი რეპლიკებით უპასუხებს. მწარე და აგდებულ სიტყვა-პასუხში არც ფილიპე ჩამორჩება. პირველი შეტაკება მთავრდება ფილიპეს მუქარით: „დაგიჯენ ფასად, არჩილ, ჩემს გალანძღვას, თუ კაცი ეყოფილვარ!“ ასე თანდათანობით ამზადებს მწერალი ნიადაგს მომავალი კომიკური სცენის წარმოსადგენად.

ისე, როგორც ყველა ნოველაში, „რუმბშიაც“ დაძაბულობა მზარდ ხასიათს ატარებს. დამოკიდებულება თხზულების წამყვან პერსონაჟებს შორის საკრძნობლად რთულდება. მეზობელთა უსიამოვნება აშკარა მტრობაში გადადის: ფილიპე ხონის სასამართლოში უჩივის არჩილს. თხზულების ეს ადგილი, კერძოდ მეოთხე მონაკვეთი, კომიკურობის თვალსაზრისით, ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია. მწერლის იუმორისტული ნიჭი აქ სრულიად ამოუწურავი ჩანს. მხედველობაში გვაქვს პირველ რიგში ფილიპეს მიერ შედგენილი საჩივარი, რომელშიაც ავტორი კომიზმის გასაძლიერებლად ნაირ-ნაირ საშუალებებს მიმართავს და თანაც ისე მარჯვედ ხმარობს მათ, რომ ნაწარმოების ამ ადგილმა შეუძლებელია, მკითხველში გულიანი სიცილი არ აღძრას.

თამლაძის მიერ სასამართლოში წარმოდგენილი განცხადება ასე გამოიყურება:

„ყოველი ტვირთშივე აღამიანის ერთადერთს ნუგვს მალაღ გონიერებით საესე ხონის მოსამართლეს.

თავად არჩილს მინერიძის მიერ დაჩაგრულის და აკლებულის აზნაურ ფილიპე თამლაძის უმორჩილეს მონის თხოვნა და ვედრება.

ვის უნდა მივნართო ავლადიდებისაგან გაცილიმა, ყოველ წუთში სიკვდილის მომლოდინემ, თუ არა თქვენ, მფარველო და მოსარჩელო შევიწროებულ სულთაო.

მფეე გაჩილოვებს და ღმერთი გლოცავს, რადგან არ მოსულა თქვენს წინაშე არც ქერივი, არც კეთროვანი, რომელიც არ გავეკითხოს თქვენ.

ასეთი თქვენი სათნოება მამამაცებს მოგმართოთ თქვენ თხოვნითა უმორჩილესითა, რათა დამიფართო გარეწარ სულისაგან, თავად არჩილ მინერიძისაგან.

კაცი ესე დლიდან დაობლებისა ჩემისა, არა საშუალებას, სატანის მიერ შთავონებულსა, არ უარყოფს, რათა მვენოს. ხშირად სიცოცხლეცა კი ჩემი ბეწუზუდა კილია.

როს ბავში ვიკავ, მოგახსენებლათ აწ განსვენებულ ღელაჩემი, თქვენი უმორჩილესი მონა-მოახლე, მიპირებდა, თუმცე, თავადი იგი აკვანში ჩახრჩობას; ამა მიზნის აღსასრულებლად ქანა და სწია ქვარი ჩემს კისერზე დაკიდებული; საბედნიეროდ ჩემდა და თავად არჩილ მინერიძის თვალის დასამსებათ, ძაფი ქვარისა გაწყდა და თავადი იგი წაიქცა. გონება თქვენი, ყოვლისა გამჭკერტი, ადვილად მიხვდება, თუ რაოდენი სიმძლავრე ჩემდამი სუფევედა თავად მინერიძის გულში, თუკი მიიღებთ მხედველობაში, რომ ბავში მთელი დღე ამის შემდეგ ტიროდა.

ყმაწვილობას ჩემსა თავადი არჩილ და მე ერთად ვცუტავდით და ფეხი თვისი მარჯვენა დამკრა თავში და, როცა მე ჩაიყურაყუმალე, მორთო ღრილი, რათა მისთვის არ დაებრალებიათ ცრადეა კანისა, ახლოს იყვნენ გულკეთილი გლეხები, რომელთაც ვაღამარჩინეს ღვთის სადილებლათ, თქვენდა მოსამსახურეთ, მეფის ერთგულათ და თავადი არჩილ მინერიძის გასახეთქათ.

როს შეველ ასაკონებაში და — ვითხოვ თქვენს წინაშე თავებლობისათვის ბოდიშს — ყოველი მშობელი სიძეთ მნატრობდა და ყოველი ქალი ქმრათ, ზემორე დასახლებული თავა-

დი გადამეცადა, მისი მამიდამჟილი მზითვიანი ქალი შემერთო. ქალი ეს გათხოვების ორი თვის შემდეგ გარდაიცვალა და შთავარლი ქვრივობისა მწუხარებაში და კაშაშვი.

რათ შეეაწუხო გარდათვლითა ყოველი ბოროტმოქმედებათა, რომელიც მიიღო ჩემდამი თავადმა არჩილმა, მალალი გონიერება თქვენი; გარნა მესხიერებასა ჩემსა არ ძალუძს არ მოიგონოს კიდევ ერთი ბელზებელისებური განზრახვა მისი: შარშანდელ საშინელ თოვლ-წვიმა-ქარზე მტკვრელიანი თვალნი თქვენი წაიკითხავდენ გახეთსა შინა წერებელსა, ხოლო ჩვენ, მონათა თქვენთა, ვეგრძენით ზურგზედა ჩვენსა ზედა და თავზედა ჩვენსა და ამა საშინელს ღროსა, როცა თვით ცხოველსაც კი შეიწყალებდა კაცი, თავადმა არჩილმა გადმოუყვალა მის ეზოში მყოფ ადიდებულ ლელეს ჩემს ეზოსაკენ და აავსო წყალმან მან მღვრიემ, ტალახინმა აივანი ჩემი, რომელზედაც თვით ნეტარხსენებულის სოლომონ დიდის ფეხებიც კი დასველებულა ქეიშით, სილით, ფიჩხით და ათასი ვაი-ვაგლახით.

ბოლოს და ბოლოს ეთხოვ თქვენს აღმატებულებაზე უფრო აღმატებულს გონების სარწმინდეს და სიფაქიზს, ჩამოართვათ ზემორეხსენებულ თავადს არჩილ მინერძეს ჩემი რუბი და ჩამაბართ მე, და ამით აღადგინოთ დათრგუნვილი უმანყოება ჩემი, რასა შინა მოწიწებით ხელს ვაწერ, და, რადგან მან წერა არ იცოდა, მის მაგიერ ხელს ვაწერთ...“

განცხადების შინაარსისა და ფორმის ასეთი შეუსაბამობა: უყიდურესი ალოგიკურობა, გამოჩატული საოცრად მაღალფარდოვან სტილში, ბრჭყვიალობრჭყვიალა სიტყვებითა და ძველი ქართული ენის დამახინჯებული ნორმებით, გამოგონილი, შეთითხნილი ფაქტების ჰიპერბოლიზაცია, გადაჭარბებული, სრულიად შეუფერებელი ხობა-დიდების შესხმა ხონის მოსამართლისადმი, თავად არჩილის დასახვა „სატანად“, ხოლო საკუთარი თავის წარმოდგენა „უმანკო“ პიროვნებად და „უცოდველ კრავად“, საზოგადოდ, ასეთი გამომზეურება ფილიპეს ყველა მანკიერი თვისებისა (გონებრივი ჩამორჩენილობა, სრული უეიცობა, წარმოუდგენელი გაუტანლობა, სიცრუე და უყიდურესი მლიქვნელობა) — ყველაფერი ეს ერთად გულწრფელ სიცილს იწვევს მკითხველში და ანიჭებს მას ესთეტიკურ კმაყოფილებას.

თხზულების დასასრულისაკენ ნ. ლორთქიფანიძეს აქცენტი რამდენადმე სასამართლოზე გადააქვს. ახლა მისი დაცინვისა და გაკიღვის მთავარ ობიექტს ვეჭილები. მოხელეები და, საზოგადოდ, მთელი იმდროინდელი სასამართლო აპარატი შეადგენს. ელვისებური სისწრაფით ცვლიან ერთმანეთს სულ უფრო და უფრო კომიკური სიტუაციები.

სასამართლო მთელი „სერიოზულობით“ შეუდგა ფილიპეს მიერ აღძრული საქმის გარჩევას. დაინიშნა „განჩინების“ დღე. თავადი არჩილი სასამართლოზე არ გამოცხადდა. დაინიშნა მეორედ და ახლა არჩილმა დაბეჯითებით მოითხოვა საქმის ადგილობრივი გამოიძიება, რათა დემეტრიცებინა, ერთი მხრივ, ის, რომ ფილიპეს ეზოში მას წყალი არ შეუშვია, ხოლო, მეორე მხრივ ის, რომ რუბი მხოლოდ მისი გაკეთებული იყო. ამ უკანასკნელის დასამტკიცებლად იგი მოწმეებად ასახელებდა მეკუბარეს, „მეჭონეს“ და გამეკრავს.

ამის შემდეგ ტექსტი მთლიანად ავტორისეული რემარკებისაგან შედგება. მხოლოდ ერთი რეპლიკა და არავითარი დიალოგები. მიუხედავად ამისა, ნაწარმოების დინამიკურობა ამით ოდნავადაც არ მცირდება. მოქმედების სიუეტური ხაზი აჩქარებით მიემართება დასასრულისაკენ. ძალზე შეკუმშული და საოცრად მოქნილი ფრაზებით მწერალი ახერხებს პატარა-პატარა აბზაცებში წარმოდგინოს არაჩვეულებრივად მძაფრი კომიკური სიტუაციები და ამასთანავე მწარე ირონიით დასცინოს ერთდროულად მრავალ სულ სხვადასხვა კუთრის. წოდებისა თუ თანამდებობის პირს.

„ეთილწინდისიანები, ნაცვალი, მამასახლისი, ორი თუ სამი მოწმე ჩაფარი, თარქმანი. მწერალი და მოპრივებელი მოსამართლე. ზოგერთა ოცობა-ბოძობა ვერაპა მანძილდან მოსუ-

ლი, სამი თუ ოთხი საათი უვლიდნენ ყოფილ ნაღვარებს, რომელსაც ვითომცა წაელეკოს აამლაძის ეზო და გაეფუჭებინოს თვით ის აივანი, რომელზედაც ერთხელ სოლომონ დიდს დაედვა მოწყალე ფეხები.

ერთი კვირის შემდეგ ხონის სასამართლო საესე იყო მომხივან-მოპასუხით, მოწმეებით და, რაც უფრო სასაცილო იყო, ხახამი, მოლა, ტერტერა და მღვდელი ერთად იჯდნენ და მუსიი-ფობდნენ: მათ უნდა დაეფიციებოთ მოწმეები; მეკუპრე ებრაელი იყო, ტყავის მკერაჟი -- თათარი, მექონე -- სომეხი და დანარჩენი ნოწმეები -- მართლმადიდებელი ქრისტიანები. მოსამართლე, ცოტა არ იყოს ამ საქმით გაბოროტებული, გესლიანად ფიქრობდა, სხვა საქმეებს სანამ არ შორჩებოდა, ამ საქმისათვის არ მიეყო ხელი და, თუ მოსახერხებელი იქნებოდა, მეორე დღისათვისაც ვადაეღა*.

მეორე დღეს კი მოსამართლის დადგენილების თანახმად, ფილიპეს აეკრალა თავისი უფლებების გავრცელება რუმბზე, ხოლო არჩილს მიესაჯა 7 დღით პატიმრობა განგებ თამლაძეების ეზოში ღვარის გაშვებისათვის.

ფილიპემაც და არჩილმაც ეს დადგენილება ოლქის სასამართლოში გაასაჩივრეს. სამოქმედო ასპარეზზე ახლა თავთავიანთი ბრტყელ-ბრტყელი სიტყვებით ნაფიცი ვეჭილეო გამოდიან. „ამათ უყვე აინტერესებდათ -- როგორც ამბობდნენ და როგორც გასამრჯელოს იღებდნენ, -- წერს მწარე ირონიით ნ. ლორთქიფანიძე, -- პრინციპიალური მხარე უფლებებისა“. ხოლო თუ რამდენად „პრინციპიალური“ და „სამართლიანი“ აღმოჩნდა საოლქო სასამართლოს მოსამართლე, ამაზე შესანიშნავად მეტყველებს თვით მის მიერ გამოტანილი დადგენილება: „მიცეცს თამლაძეს ნახევარი ფასი მოზვერის ტყავის -- ოთხი აბაზი და 3 კაპიკი, ხოლო საქმის საწარმოებელი -- 176 მან. და 24 კაპ. ხარჯები დაადგეს თავად არჩილს“.

გაბოროტებულმა არჩილმა საქმე პალატაში გადაიტანა. პალატამ დაარღვია დადგენილება და საქმე კვლავ ოლქის სასამართლოში გადაგზავნა. ავჭერად მიწერიძემ გაიმარჯვა. „ორას ცხრა მანეთი და ცხრა შაური საქმის საწარმოები მიაჭედეს თამლაძეს“. ხოლო ამ უკანასკნელმა ისე გალანძლა არჩილი და სასამართლოს ბოჭაული სახლის აღწერის დროს, რომ ამის შემდეგ დაიწყო მეორე „დაუსრულებელი ამბავი“.

როგორც ვხედავთ, ამ ნოველას სრულიად სადა სიუჟეტი აქვს. ამბავი იშლება ყოველგვარი ლიტერატურული ინტრიგებისა და მოულოდნელობის გარეშე. დიალოგებიც კი მასში რამდენადმე ძუნწადაა მოცემული. მიუხედავად ამისა, ეს ნოველა გარკვევით გამოირჩევა თავისი მძაფრი ემოციური დატვირთულობით. მაგრამ „რუმბისაგან“ გამოწვეული ემოციები აშკარად განსხვავდება იმ ემოციებისაგან, რასაც მკითხველი ნ. ლორთქიფანიძის ლირიკული ნოველებიდან იღებს. „თავსაფრიალი დედაკაცი“, „ტრაგედია უგმიროდ“. „მთვარიანი ღამის ჩრდილში“, „გული“, „ესეც თქვენ!“ მკითხველში მძიმე და სევდიან განცდებს იწვევს, მაშინ როდესაც „რუმბის“ კითხვისას ადამიანი განუწყვეტლივ იცინის. იუმორისტული ნიჭი აძლევს ნ. ლორთქიფანიძეს საშუალებას, შეიტანოს ნაწარმოებში ემოციათა ისეთი დიდი ნაკადი, რომ მისი ტალღების სიძლიერეს მკითხველი განუწყვეტლივ გრძნობდეს*.

* დასასრული შემდეგ ნომერში.

ღ ა ვ ი თ კ ო ბ ი ა

„ვეფხისტყაოსნის“ ზოგიერთი მეტაფორისა და სიტყვის განმარტებისათვის

1947 წელს რუსთველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ორგანოში (ლიტერატურული ძიებანი, III) ჩვენ დავბეჭდეთ წერილი „ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობიდან“ (გვ. 203—223). იგი ეხებოდა რუსთველისა და ნიჟამის ურთიერთობისა და თეიმურაზ პირველის ლიტერატურული წყაროების საკითხებს.

აღნიშნულ წერილში დასმულ პრობლემებს ბევრი მკვლევარი გამოეხმაურა. მათგან შეიძლება დავასახელოთ კ. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე, კ. ჭიჭინაძე, მ. მამაცაშვილი, კ. დანელია და სხვები. ამთგან ზოგი თეიმურაზის ლიტერატურულ წყაროებზე ჩვენს მიერ გამოთქმულმა მოსაზრებებმა დაინტერესა, ზოგიც კი — რუსთველის მეტაფორების განმარტებამ. კამათი ამ უკანასკნელის შესახებ დღემდე გრძელდება.

ჩვენ ზოგადად დავახანიათთ ნიჟამისა და რუსთველის პოეტური მეტყველების თავისებურებანი, ვცადეთ ამ ორ უდიდეს პოეტს შორის არსებული განსხვავების დაძებნა და მისი ხასიათის განსაზღვრა. ჩვენ ვწერდით: „თუ ნიჟამი მხატვრული თქმების, სახეების მრავალფეროვნებაში იძირება და ხშირად ამის გამო, შინაარსის მსვლელობას ანელებს, რუსთველი, პირიქით, იჩქარის ამბავს. მხატვრული სახე „ვეფხისტყაოსანში“ ამბის დინების განუყრელი, ორგანული ნაწილია“ (გვ. 209).

ამის ცხადსაყოფად ჩვენ პოემიდან შემდეგი ადგილი წარმოვადგინეთ:

ავთანდილ დაქდა ტირალად, ტირს ხმითა შევნიერითა,
 ყორანსა ვაქვლუქს ხშირ-ხშირად, აფრთხობს ბროლისა ჭერითა;
 გახეთქა ლალი, გათლილი ანდამატისა კვერითა,
 მუნთ წყარონი გამოჩნდეს, ძოწსა ვამსგაუხე ფერითა (1342).

ამ სტროფში, როგორც ვხედავთ, ერთადაა თავმოყრილი შესანიშნავი შედარება-მეტაფორები; ამ თვალსაზრისით იგი პოემაში არსებულ ყველა სტროფისაგან გამოირჩევა. მასში აღწერილია ავთანდილის ტირილი.

ავთანდილმა ტარიელს ნესტან-დარეჯანის წიგნი და რიდე მიუტანა. მისმა გულმა მეტისმეტ ლხენას ვედარ გაუძლო; იგი დაბნედილი დაეცა, თვალები დახუჭა, სიცოცხლის ნიშან-წყალი აღარა ჰქონდა. ავთანდილს ტარიელი მკვლარი ეგონა და ტირილი მორთო.

ჩვენ ვწერდით: „პირველი სტრიქონის მომდევნო სტრიქონები, სადაც თავს იყრის წარმტაცი პოეტური სახეები, ერთი და იმავე სურათის ნაირსახეობებს კი არ წარმოადგენს (როგორც საერთოდ ნიჟამის პოეტურ მეტყველებას ახასია-

თებს), არამედ ერთ მთლიანობაში მოვლენის (ამ შემთხვევაში ავთანდილის მწუხარება-ტირილის) განვითარების სხვადასხვა საფეხურის დამხატველად გამოდის. რუსთველს ყოველთვის სინათლე შეაქვს პოეტური თქმის, სახის გამოკვეთაში; ზემოწარმოდგენილ უკანასკნელ სამ სტრიქონს რომ წინ არ უსწრებდეს სტრიქონი „ავთანდილ დაჯდა ტირილად, ტირის ხმითა მშვენიერთა“, რამდენადმე ძნელი გასაგები იქნებოდა, რომ აქ ყო რ ა ნ ი თ მ ა ა . ბ რ ო ლ ი ს კ ე რ ი — თ ი თ ე ბ ი , ლ ა ლ ი — ს ა ხ ე , ა ნ დ ა მ ა ტ ი ს კ ე ე რ ი — მ უ შ ტ ი , ხ ო ლ ო ძ ო წ ი ს ფ ე რ ი წ ყ ა რ ო ნ ი კ ი მ უ შ ტ ი თ გახეთქილ სახიდან მოდენილი ს ი ს ხ ლ ი“ (გვ. 209—210).

სტროფში წარმოდგენილი მეტაფორების გახსნა იმიტომაც ვცადეთ, რომ მათ გულდასმით არავინ შეხებია. მოსალოდნელი იყო, რომ მოყვანილ სტროფს ამ თვალსაზრისით „ვეფხისტყაოსნის“ მკვლევარი, პოეტი კონსტანტინე ჭიჭინაძე განიხილავდა, მაგრამ მაშინ მის ნაწერებში ასეთი რამ არ აღმოჩნდა. შეიძლება ისიც აღვნიშნოთ, რომ სტროფში წარმოდგენილი მეტაფორების ჩვენებური გაგება სხვებმაც გაიზიარეს.

უერნალ „მნათობში“ (1952, № 10, გვ. 152—155) გამოქვეყნებულ რეცენზიაში, რომელიც ალ. ბარამიძის „ნარკვევების“ III ტომს მიუძღვენით, კვლავ შევეხეთ აღნიშნულ მეტაფორებს, კერძოდ, „ყორნისა“ და „ბროლის ქერის“ შესახებ შემდეგს ვწერდით: „ხომ შეიძლება ყორანი თვალებად იქნეს გაგებული და ბროლის ქერი ცრემლებით აბრწყინებულ წამწამებად?“ (გვ. 154)¹.

ჩვენ „ყორნისა“ და „ბროლის ქერის“ გაგების ასეთი ვარიანტი დაუშვით, მაგრამ მისთვის მხარი არ დაგვიჭერია, რადგანაც იგი დიდ დაბრკოლებებს აწყდება. ზემოთ წარმოდგენილი წინადადება და მასში გამოთქმული აზრი იმიტომ გავიხსენეთ, რომ მკვლევარი ა ლ ე ქ ს ი ჭ ი ნ ჯ ა რ ა უ ლ ი , რომელიც აღნიშნულ მეტაფორებს შეეხო (მაცნე, 1973, № 2, გვ. 95—107), მას კ. ჭიჭინაძეს მიაწერს. მასვე მიაწერს „ბროლის ქერის“ თითებად განმარტებასაც (გვ. 99), რაც ჩვენ გვეყუთვნის და რასაც კ. ჭიჭინაძე თავის დროზე შეებრძოლა კიდევ².

ალ. ჭინჭარაული აჩქარებულა. ჩვენი აზრით, აჩქარების მიზეზითაა გამოწვეული ისიც, რომ საკითხის კვლევის ისტორიის გადმოცემისას იგი ქრონოლოგიას არ იცავს.

საინტერესო ის არის, რომ საბოლოოდ ალექსი ჭინჭარაული ყველა მკვლევარს, ვინც კი ოდესმე საანალიზო მეტაფორებს შეხებია, ერთ ქვაბში ათავსებს, მათი „მოსაზრება გასაზიარებელი არ არის თუნდაც იმიტომ, რომ მკვლევარებს კ ე რ ი ხ ა ნ დ ლ ე ა ნ დ ე ლ ი მ ნ ი შ ე ნ ე ლ ო ბ ი თ ე ს მ ი თ . ხ ა ნ კ ი დ ე ვ დ ა ქ ე რ ი ს მ ნ ი შ ე ნ ე ლ ო ბ ი თ ო“ (გვ. 99), აცხადებს ის.

სხვა მკვლევრებზე რომ არაფერი ვთქვათ. მიძნელდება ავხსნა, თუ რას ემყარება მკვლევარი, საიდან გამოაქვს მას ასეთი დასკვნა ჩვენი მოსაზრებების შესახებ, საიდან ჩანს, რომ მე კ ე რ ი თ ა ნ ა მ ე ლ რ ო ე ვ ა გ ე ბ ი თ მ ე ს მ ი ს დ ა ა რ ა ძ ე ე ლ ი თ ?

¹ აღნიშნული რეცენზია შემოკლებული სახით გამოქვეყნდა ჩვენს წიგნში „ქართული-არსული ლიტერატურული ურთიერთობანი“, II, 1969, გვ. 288 — 292.

² იხ. მისი წერილი „ვეფხისტყაოსნის“ ორი ადგილის გაგებისათვის, უერ. „მნათობი“, 1953, № 4, გვ. 141—145. აღნიშნულ, წერილი გადაიბეჭდა მისი სტატიების კრებულში: რუსთაველი და მისი პოემა, 1960, გვ. 125—194.

„ვეფხისტყაოსნის“ საანალიზო სტროფში, რომ მე ქერი ძველი გაგებით მესმოდა, ეს იყო იმის მიზეზი, რომ პასუხი არ გავეცი კონსტანტინე ჭიჭინაძეს, რომელიც „მნათობში“ დაბეჭდილ ჩვენს წერილს გამოეხმაურა და მომდევნო წელს იმავე ჟურნალის მეოთხე ნომერში მოათავსა წერილი, რის შესახებაც ეს-ეს არის ვისაუბრეთ.

კ. ჭიჭინაძე კითხულობს: რით ჰგავს ხელის თითები ქერს? თვითონვე უპასუხებს — სრულად არაფრითო. ქერი მას, როგორც აღინიშნა, ახალი გაგებით ესმის, კერძოდ, მისი აზრით, იგი ამ შემთხვევაში არის ადამიანის სხეულის დასრულება, მისი სარქველი, ანუ ქერი. ამგვარად „ბროლის ქერი“ რუსთაველის მეტაფორაში ნიშნავს არა ხელს თითებით, როგორც ა. ბარამიძე და დ. კობიძე ფიქრობენ, არამედ თავის ზემო ნაწილს შუბლითურთ (გვ. 114—115, რუსთველი და მისი პოემა, გვ. 194). ქერის მისეული გაგება სხვებმაც გაიზიარეს.

კ. ჭიჭინაძემ სამართლიანად მიგვიითთა, რომ პოემის ამ ადგილას ანდამატის კვერი მუშტის მეტაფორა არ არისო, რაც ჩვენ გავიზიარეთ. „ბროლის ქერის“ თითებად განმარტებისას ქერის ძველი გაგება (მრგვალი ხე, სარი და სხვა მისთანანი) გვქონდა მხედველობაში. რაც მოელ რიგ დიალექტებში დღემდე დავიწყებული არ არის. თუ გნებავთ, ეს იყო იმის საფუძველიც, რომ ამ მეტაფორის ახსნის მეორე ვარიანტი (ერემლებით აბრწყინებული წამწამები) დავუშვით. ამ უქანასკნელს დიდად არ დაშორებია კ. დანელია, რომელიც „ყორანსა“ და „ბროლის ქერს“ შეეხო და არც ალ. ჰინჭარაული, რომელმაც იგივე მეტაფორები განიხილა.

ქერის ძველი გაგებიდან თუ გამოვალთ (და, ცხადია, აქედან უნდა გამოვიდეთ). მსგავსება თითებსა და ერთმანეთზე მიჭრილ ქერს შორის აშკარაა. ასე რომ. შეუძლებელი არაა რუსთველს თითების მეტაფორად „ბროლის ქერი“ ეხმარა.

მკვლევარ ალექსი ჰინჭარაულს მიუგნია მაგალითები (ვისრამიანსა და სხვა წყაროებში). „სადაც ბროლი ხელს (თითებს, მკლავებს) უკავშირდება“ (გვ. 100), მაგრამ იგი ქალის თითებს ან მკლავებს ეხებაო და ფიქრობს, რომ არც რუსთველი გამოიყენებდა ბროლს ავთანდილის (ვაჟკაცის) თითების მეტაფორადო (გვ. 100).

უნდა აღინიშნოს. რომ როცა პოეტი სხეულის რომელიმე ნაწილს, ან მთელ სხეულს ბროლს ადარებს, ეს შესადარებელი ობიექტის სისუსტეს კი არ აღნიშნავს, არამედ სხეულის, ან რომელიმე მისი ნაწილის (სითეთრის, ელვარების. ბრწყინვის) გამოსახატავადაა გამოყენებული.

მხატვრულ მწერლობაში არის შემთხვევები, როცა დიდი და უძლვეელი გმირების თითები ბროლსაა შედარებული. ასე, მაგალითად, ირანული ეპოსის დიდი ვიბრი ნარიმანი „უთრუთიან-საამიანში“ ასეა აღწერილი:

„ტანი მაღალა საროსა ხესა უჯუნდა, პარი და ღაწვისა ელვარება ყირიზსა ვარდასა უჯუნდა, თვალნი მოციწარესა ხესა ნარვისსა უჯუნდა, მისისა მყერდისა სიბრტყე ორისა პილოსა ოდენი იყო, მკლავები ჩანაზს ხესა უჯუნდა, თითები ბროლისა დათლილსა ქუასა უჯუნდა“ (ხელნაწერი H—921).

ამ აღწერილობის მიხედვით ჩანს, რომ ნარიმანს, რომელიც ომში გოლიათებს ამარტენებდა, ღვეებსა და გეშაპებს ანაღგურებდა, ბროლის თითები ჭქო-

³ „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ტექსტის განმარტებისათვის, ეურ. სკოლა და ცხოვრება 1962, № 2, გვ. 79—81.

ნია. გასაგებია, რომ „ბროლის თითები“ გმირის სინაზის, მისი სისუსტის აღმნიშვნელი შედარება არ არის და თუ რუსთველმა იგი ავთანდილისათვის (ვაჟა-ფშაველასათვის) გამოიყენა, ამისათვის პოეტს წუნს ვერ დავდებთ.

„ვეფხისტყაოსანში“ სხვაგანაც არის თითები ბროლს შედარებული: გიშრის ტევრისა მოჰფოცხდა ბროლისა საფოცხელია (1623,4). აქ გიშრის ტევრი თმა და ბროლის საფოცხელი თითები მკლავითურთ. შეიძლება გეოთხნან: იგი რუსთველის გამგრძელებელს ეკუთვნისო. შესაძლებელია ასეც იყოს. მაგრამ მხედველობაშია მისაღები ის გარემოება, რომ გამგრძელებლებმა უკეთ იცოდნენ რუსთველის პოემა, მისი პოეტური ენა, ვიდრე დღეს ჩვენ გვემის. „ბროლის საფოცხელის“, როგორც თითების მეტაფორის ავტორი უთუოდ იცნობდა რუსთველის მეტაფორას „ბროლის ჰერს“ და მისი წაბადვით შექმნა იგი.

მკვლევარი ალექსი ჰინჭარაული „ბროლის ჰერის“ ნაცვლად „გიშრის ჰერს“ გვთავაზობს, რომელიც მისივე ჩვენებით მხოლოდ ერთ XVII—XVIII საუკუნეთა ხელნაწერში (S—4499) იკითხება:

ყოჩანა გაკლქა ხმარ-ხმარა, აუჩოხობს გიშრისა ჰერისთა.

„თუ ამ წაკითხვას მივიღებთო — ამბობს ის — „ყორანი“ შავი თვალები (თვალწარბი) იქნებოდა, ხოლო „გიშრის ჰერი“ — შავი წამწამები და ეს მეტაფორა ზემოგანხილულთ დაუდგებოდა გვერდზე. კერძოდ, ეს სტრიქონი თითქმის ზუსტი განმეორება გამოვიდოდა 1230-ე სტროფის მეორე სტრიქონისა: „ნუშნი გააპნა, შეიძრნეს სათნი გიშრისა წნელითა“. მაშინ სადავო სტრიქონის შინაარსი ასე უნდა გაგვეგო: ავთანდილი შავ თვალებს („ყორანს“) ხშირ-ხშირად ახელს („გაგლეჯს“, შდრ. „ნუშნი გააპნა“), აფრთხობს შავი წამწამების („გიშრის ჰერის“) დაქნევით, დაფახულებით“ (გვ. 100).

ასეთ გაგებას წინ მთელი რიგი დაბრკოლებები ელოდება: 1) ის გარემოება, რომ „გიშრის ჰერი“ მხოლოდ ერთი, ისიც მოგვიანო დროის, ხელნაწერის წაკითხვაა, თავისთავად მის სისწორეში ეჭვების აღმძვრელია. 2) არც ერთ დიდ პოეტს, მით უმეტეს რუსთველს, არც ერთ შემთხვევაში თვალის გახელა (ახელა) „გაგლეჯა“ სიტყვით არა აქვს გამოხატული. თვალების გაგლეჯას შეიძლება გარდაუვალი სიბრმავე მოყვეს, ჩასაც პოეტი მის გმირს არ უსურებდა. „ვეფხისტყაოსანში“ თვალების ახელისათვის (გაღებისათვის) ძირითადად ორი სიტყვაა გამოყენებული: ახმა (ახემა) და ამართვა:

თვალნი აახელა, მიეცა ძალი ზე წამოქდომისა (1316, 2),

შეხედნის, თვალნი ამართნის, შავ-თეთრი ელვა ჰკრთებოდა (1352, 2).

გაგლეჯა გახელას არასოდეს არ უდრის. გლეჯა — გაგლეჯა სიტყუის რუსთველი ყოველთვის თმის, ან თმისა და წვერის წეწვისა და ბღღენის გამოსახატვად იყენებს:

იგი ტევრი გაეხშირა და ნავლეჯსა მათსა თმასა (223,1);

ქალი ტირს და მკერდსა იცემს, თმასა — ტევრსა გაიგლეჯდა (226,2);

ღვას მონანი ნატირებნო, დაეგლიჯათმა და წვერი (828,2);

საყელონი გარდიხიენეს, თავის რულად გაეგლიჯა (868,3);

ვაიყარნეს ტარლითა, პირსა ხოკით, თმათა გლეჯით (950,1);

თავსა იცემდეს, იგლეჯდეს, თმა-წვერსა გაიყრიდესა (1447, 3);

თმა გაეგლიჯა, გაყარა, დაწვი ცრემლითა აესო (1590,2)

ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ გლეჯა, გაგლეჯა სიტყვები ყოველთვის თმა-სა და წვერს უკავშირდება, მათ გაბღღენას გამოხატავს და არა თვალის გახე-ლას ან წამწამების დაფახვას.

3) პოეტური თვალსაზრისით შეუძლებელია გაგლეჯა სიტყვა გააპნა (ნუშნი გააპნა, შეიძრნეს სათნი გიშრისა წწელითა), გააპნის (ვარდი გააპნის, გამოჩნდის მუნ ბროლი გამოძქვირვალი), ან გააპნის (გალიმდის, ძოწნი გააპნის, კბილთაგან ელვა კრთებოდა) სიტყვებს გაუფთანაბროთ.

„გააპნა“ სიტყვის ნაცვლად პოეტს რომ „გაგლეჯა“ გამოეყენებინა ნუ-შისფერი, ძოწისფერი ან ვარდისფერი ბაგეების გახსნის დასახატავად, მაშინ საღდა იქნებოდა ის სინაზე და სილამაზე, რაც ამ ტაეპებშია ჩაქსოვილი.

პოეზიაში, როცა საქმე მხატვრული მეტყველების საკითხს ეხება, იშვია-თად არ გვხვდება ისეთი შედარება-მეტაფორები. რომელთა გაგება მხოლოდ გრძნობით შეიძლება და სხვა რაიმე საშუალება მათი განცდისა და აღქმისა-თვის არ არსებობს. რუსთველის ზოგიერთი მეტაფორა და მხატვრული სახეც ამ კატეგორიას განეკუთვნება.

4) ჩვენი აზრით, მკვლევარი სურათს ნათლად არ წარმოგიდგენს: „შავ თმას გაგლეჯს და ბროლის თითებით აფრთხობსო, ძალიან ბუნდოვანი ფრაზაა: დაფრთხობა შეიძლება ცოცხლისა ან გასულიერებულისა. გაგლეჯილი თმის გასულიერება (ცოცხალი არსებისათვის, ყორნისათვის შედარება) და მისი ფრთხობა მეტაფორულადაც შეუძლებელიაო“, წერს იგი (გვ. 101).

თუ რუსთველის სტრიქონებს უფრო ჩაუთვკირდებით, დავინახავთ, რომ ყორანზე მთელი თმაა შედარებული (ყორანსა გაჰგლეჯს...) და არა გაგლე-ჯილი თმა. ავთანდილი გაგლეჯილ თმას კი არ იგლეჯდა, არამედ საერთოდ თმას, რომლის მეტაფორად რუსთველს და აღმოსავლეთის ხალხთა სხვა პოე-ტებსაც (ფირდოუსის, გორგანის, ნიზამის და სხვებს) ძირითადად ყორანი აქვთ გამოყენებული. თმის (ყორნის) გლეჯა და მისი (ყორნის) დაფრთხობა, რო-გორც ცოცხალი არსების, ბროლის თითებით ხდებოდა და არა სხვა საშუალებით. ასე რომ, გაგლეჯილი თმის გასულიერებასთან. მისი ცოცხალ არსებას-თან (ყორანთან) შედარება თავისთავად იხსნება. ვიმეორებთ, მთელი თმაა ცოცხალ არსებასთან — ყორანთან შედარებული და ასეთ ვითარებაში ზმნი-სათვის გაჰგლეჯს საარვისო ქცევა სავსებით მართებულია. აქედან ცხა-ლია, რომ ბროლის თითებით აფრთხობსო, თავზე არსებულ თმაზეა (ყორან-ზეა) ნათქვამი და არა გაგლეჯილ თმაზე.

არის თუ არა „ვეფხისტყაოსანში“ სხვა შემთხვევაშიც ყორანი თმის მე-ტაფორად გამოყენებული? არის. ამას ლალადებენ შემდეგი მაგალითები:

მეც ვეც, ჩემსა ხელ-მქმნელსა თ შად ყორნის ბოლო სომობია (965,3).

მას ესვა ქალი მნათობი, შისაცა უფრო მზიანი,

კბილ-მარგალიტი, ტან-ალვა, ლაწე-ბაღაჩჷ, ყორან-თმისანი (1583, 3, 4).

ჩანს, რომ „ყორნის ბოლო“ და „ყორანი“ ამ ტაეპებში თმის დასადარებლადაა წარმოდგენილი.

5) დაბრკოლება ისიც არის, რომ ალექსი კინჰარაულს ამ სტროფში გა-მოყენებული სიტყვა „ყორანი“ შავი თვალების (თვალ-წარბის) მეტაფორად გაუგია. მართალია, პოემაში არის შემთხვევები, როცა წამწამები სიშაეის გა-მოსახატავად ყორნის ბოლოს ან ფრთებსაა შედარებული:

ქალი ტირს და ცრემლსა აფრქვევს, ჰარის ყორნისა ბოლო-ფრთათა (46,4).

ლონე წამწმისა ხშირისა, ყორნის ფრთებრ ნაღუშაისა (1265,4)

და სხვ. მაგრამ თვალების მეტაფორად ყორანი ჭერ არსად შემხვედრია. იგი სეტისმეტად უხეში შედარება იქნებოდა რუსთველისათვის, რომელიც თვალებს „მელნის ტბებად“ და „მელნის მორგევად“ გვიხატავს. ასე რომ, თვალები — ყორანი დაიწყებას უნდა მიეცეს.

ჩვენ ზემოთ აღმოსავლური პოეზიის დიდი წარმომადგენლები ფირდოუსი, გორგანი და ნიზამი მოვიხსენიეთ. რუსთველიც აღმოსავლური პოეზიის წარმომადგენელია. ზოგიერთ მკვლევარს ეს გარემოება მის დამკირებად მიაჩნია და „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორს მთელი ძალით დასაველეთისაკენ ეწევა. რუსთველის პოემას ევროპაში არაფერი ესაქმება: „ვეფხისტყაოსანი“ აღმოსავლურ, კერძოდ, ქართულ ქარგაზეა გამოქრილი. ქართული პოეზია სპარსულთან შედარებით კი დიდ ფსიქოლოგიურ სხვაობას გვიჩვენებს. ეს სხვაობა ჩანს არა მარტო თხზულების სიუჟეტის გაშლა-განვითარებაში, არამედ მხატვრული აზროვნების თავისებურებასა და პოეტური მეტყველების ახალი გზების ძიებაში, რაც უცხო და მიუწვდომელია მუსულმანური, კერძოდ, ირანული სამყაროსათვის. ყოველივე ეს იმას არ ნიშნავს, რომ სპარსული პოეზია მდარეა და დაბალ დონეზე დგას. პირიქით. ირანელი პოეტები დიდი პოეტები არიან, რომელთა სიმღერებმა საუკუნეები გადმოლახეს.

რუსთველის ლიტერატურულ ეპოქაში საგმირო ან სატრფიალო-სამიჯნურო პოემები იწერებოდა. რა თქმა უნდა, ამ პოემებს შორის საერთო მომენტების არსებობა სადავო არ არის, მაგრამ საკითხავი ის არის, თუ რა ხასიათისაა ეს მომენტები და რა როლს ასრულებს ის პოეტის შემოქმედებაში.

სპარსულთან შედარებით, როცა რუსთველის პოეზიის სხვაობაზე ვლაპარაკობთ, ერთ საკითხს გვინდა შევეხოთ, მით უმეტეს, რომ მისთვის რუსთველოლოგებს ჭერ სათანადო ყურადღება არ მიუქცევიათ. ეს გახლავთ სატრფიალო არსების — ქალის გარეგნობის, მისი სილამაზის აღწერის სხვადასხვა გზები და მეთოდები, რასაც სპარსულენოვანი პოეტები და რუსთველი მიმართავენ.

ასე, მაგალითად, „ვისო რამინის“ ავტორს გორგანის⁴ ვისის აღწერისას შემდეგი აქვს ნათქვამი:

(ვისის) ნიკაპი ვაშლია და ორი ძუძუ — ორი ბროწული (გვ. 28).

მისი ტანი ვლერებაა, მისი სახე (ერთმანეთში შერეული) რძე და ლენია, თაფლია მისი ბაგეები (გვ. 29).

მისი ბაგე და ზილფი ორგვარი წეიმა:

შაქრისმფრქვეველია ეს (ბაგე) და შუშკია კი ის (ზილფი) (გვ. 29).

ნიშანის პოემაში შირინის აღწერისას შემდეგს ვკითხულობთ⁵:

ორი ძუძუ, ვით ორი ვერცხლის ბროწული ახალახალი (გვ. 94);

ლალისავან (შირინის ბაგეთაგან) კოცნის პასუხი არ აღსდგება (ე. ი. კოცნით არ ვიპასუხებს) იმიტომ, რომ თუ ლალს (ბაგეებს) გახსნის, მარგალიტები (ქვილები) გადმოცვივა (გვ. 94).

ათასობით ახალგაზრდათა გულისდამტყვევებელია,

ბაგე და ასი ათასი კოცნა (ტყბილა), როგორც ყანდი (გვ. 95).

ლაოები მისი, ვითა ასყილი და ზილფები ასყილსურნელოვანი,

ბაგე მისი ტყბილი და სახელიც მის ტყბილი (შირინი) (გვ. 96).

⁴ ესარგებლობთ მ. მ ა ქ უ ბ ი ს გამოცემით, თეირანი, 1959.

⁵ ესარგებლობთ ბაქოში გამოცემული ტექსტით, 1960.

შირინის მხეველებზე ნათქვამია:

პირი მათი ვიწრო და ტბილი, ვითა შაქარი,
ტბილსურნელებით ამბრზე ღიღად უმჯობესი (გვ. 77).

ისპაანელი მზეთუნახავის შაქარის აღწერისას ტბილ ბაგეებზე საუბრის შემდეგ პოეტი ამბობს:

ის, ვინც მას ერთი ღამით გულში ჩაერაკს,
ვერასდროს იმ ღამეს ვერ დაივიწყებს (გვ. 485).

„ლეილ-მაჯნუნთანში“ კი ნიშამი უფრო თავდაქერილია. აქ ამისმაგვარი სახეები არ გვხვდება. პლატონური სიყვარული, რაც ამ პოემაშია გადმოცემული, რასაც სხვათა დავალებით უმღერა პოეტმა, არ მოითხოვდა თავლევით ტბილ ბაგეებზე ფიქრს. ნიშამიმ, როგორც თვითონ ამბობს, თქმულება გალექსა და ოდნავი გადახვევა ამბის გადამახინჯებას გამოიწვევდა.

დიდი თეროლუსის გრძნობებიც კი დაუტყვევებია ზოგჯერ ასეთ სურათებს: იგი მკერდს ვერცხლს ადარებს და ძუძუებს ბროწეულის ნაყოფს: მის ვერცხლს მკერდზე ბროწეულის ორი ნაყოფი ამოზრდილაო, ამბობს ის როდაბეს (ქართ. როდამი) სილამაზის აღწერისას. სითეთრის გამოსახატავად მთელი მისი ტანი სპილოს ძვალსა შედარებული: თავიდან ფეხებამდე სპილოს ძვლის მსგავსია. სახით სამოთხეა და სიმაღლით — სოკი (ვულერსი, 150).

წარმოდგენილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ სპარსულენოვან პოეტებთან ნიკაი ვაშლს. ძუძუ ბროწეულს, ბაგეები თავლსა და შაქარ-ყანდს, ლოყები ასკილს ან რძისა და ღვინის ნარევეს, ხოლო მკერდის, ან მთელი სხეულის სითეთრე ვერცხლს, ზოგჯერ სპილოს ძვალსაა შედარებული.

რუსთველის პოეზია შორსაა ასეთი შიშველი სახეებისაგან. „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორს არც ერთი გმირის სახე გემოს გამომხატველი სიტყვებით არ დაუხატავს. მისი გმირების სიყვარული მაღალია და ჰაეროვანი, ერთმანეთისადმი სწრაფვა დიდი და ფაქიზი გრძნობებითაა ამოძრავებული და არა შაქარივით ტბილი ბაგეებით ან ვერცხლოვან მკერდზე აკოკრებული ძუძუებით.

რუსთველს ყანდი სიტყვა მხოლოდ ერთხელ აქვს გამოყენებული, მაგრამ არა ბაგეების „სიტკბოს დასახატავად“. ყანდი რუსთველის ეპოქაში მთელ აღმოსავლეთში მისრეთიდან (ეგვიპტიდან) ვრცელდებოდა და იგი ძვირფას ძღვენს წარმოადგენდა. დიდ პოეტს საადი შირაზელს (XII—XIII საუკ.) „ბუსთანში“ ნათქვამი აქვს:

შირაზის ნახვის როცა ტბილი დამძღვა ვამი,

ვამოვიშურე სამშობლოსკენ რუმით და შამით.

თან ვწუხბდი ღიღად: ბალ-ბუსთანი მივლია ვრცელი,

ვეგობრებისკენ კი მოედითარ ცარიელ ხელით.

გულში ვთქვი: ყანდი მისრეთიდან მოაქეთ დიდებით, —

უძღვნან მეგობრებს ის საჩუქრად გულდამშვილებით.

არ მომაქვს ყანდი, მაგრამ მინიც არ ვაღდექ განზე,

მომაქვს ლექსები და სიტყვები უტბესი ყანდზე.

ველო დაიტკბო, იგი ყანდი არ არის, ივრძენ,

ვადატანილი ქალღლზევა სატბო და სიბრძნე.⁸

საადის სიტყვებიდან ჩანს, რომ ყანდი ღიღად ფასობდა; იგი მისრეთიდან საჩუქრად მოჰქონდათ მეგობრებთან. აღმოსავლეთის პოეტები, როგორც ვნა-

⁸ ს ა ა დ რ, ბუსთანი, თბლისი, 1964, გვ. 32.

ხეთ, მის სიტყბოს ბაგეების ამბორს ადარებენ. „ვეფხისტყაოსანში“ კი ყანდი სხვა დანიშნულებით არის გამოყენებული. რუსთველს არც ერთი შემთხვევა არა აქვს ბაგეების თაფლზე ან შაქარზე შედარებისა. მისი გმირის სახე ყოველთვის მაღალი პოეტური ხელოვნებით არის შემკული. ბაგეები ხან ვარდს, ხან ძოწსა და ლალს, კბილები მარგალიტს, სახე მინას, სათს ან ბროლს, თმა ყორანსა და მუშყსაა შედარებული.

არც ერთი შემთხვევა არ არის სხეულის ან მკერდის სითეთრის გამოსახატავად ვერცხლის ან სპილოს ძვლის შედარებად გამოყენებისა. ქართულ პოეტს მეტაფორებად ცივი საგნების ხმარება ეუცხოება. მისი მხატვრული სახე საესეა სიცოცხლით, მგრძნობელობით და დიდ ემოციებსაც იწვევს.

ყოველივე ეს უნდა აიხსნას იმ ფსიქოლოგიურა სხვადასხვაობით, რაც საუყუნეთა განმავლობაში სხვადასხვა ისტორიულ პირობებში მყოფ ქართველ და ირანელ ხალხებში მუშავდებოდა. ფსიქოლოგიური სხვადასხვაობით აიხსნება თვით პოემებისა და ლირიკული ლექსების ფორმების სხვადასხვაობაც. ასე, მაგალითად, სპარსული ლიტერატურის კლასიკურ ხანაში პოემებისათვის უარყოფილია სტროფული სისტემა, თუკი ის ქართულისათვის აუცილებელია. სპარსული პოემები ორსტრიქონიანი ლექსებით (მესნევი) არის დაწერილი (aa bb cc dd...). სპარსულ ლირიკულ პოეზიაში გაბატონებულია სალექსო ფორმა ყაზალი (aa ba ca da...). მისი გადმოღების ცდას ქართულშიც ჰქონდა ადგილი, მაგრამ აღნიშნული ფორმისათვის სასიცოცხლო ნიადაგი არ იყო შემზადებული. რუსთველის პოეზიაზე აღზრდილმა ქართველმა ყაზალის ფორმა ვერ შეითვისა; იგი ჩვენში ვერ განვითარდა და მალე დავიწყებას მიეცა.

რუსთველის მიერ დახატული ქალი ეს არის უმანკოებით სავსე, მაღალი არსება, რომლის მიმართ გმირებს მაღალი გრძნობები ამოძრავებთ. რუსთველის მიერ დახატული სიყვარული უმანკო და ჰაეროვანია.

მეცნიერებაში დადგენილია ის გარემოება, რომ რუსთველი ღრმა მცოდნეა აღმოსავლური, კერძოდ, სპარსული პოეზიისა; მისთვის ძვირფასია მასში გამოყენებული შედარება-მეტაფორები, მაგრამ იგი მისი მიმდევარი არ არის.

რუსთველის მხატვრული ფერების, პოეტური ენისა და შედარება-მეტაფორების თავისებურებათა სიდიადის გაგება მარტო ქართული პოეზიის მონაცემებით არ არის შესაძლებელი. ეს ცალკე თემაა, რასაც სხვა ღროს შევეხებით.

უ ს ტ ა ს რ ა. „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება სიტყვა უ ს ტ ა ს რ ა, ახალ გამოცემაში — ოსტასრა. კლასიკური ხანის სხვა ძეგლებში იგი არ იკითხება. სულხან-საბა ორბელიანს, არც ნიკო და დავით ჩუბინაშვილებს აღნიშნული სიტყვა ლექსიკონში შეტანილი არა აქვთ. რუსთველის პოემაში იგი მხოლოდ ერთხელაა გამოყენებული:

რაცა ვითხარ, ჩემ მაგიერ როსტანს ჰქადრე, შიედ სრასა;
თავმან მისმან, ფიცით გიტყვი შენ, ვაზ-რსა, უ ს ტ ა ს რ ა ს ა:
არ შემიპყრობს, არ დიდლები, თუ შემიპყრობს, მაქნეეს რასა?
მიშეუე რა, გული ცეტაღმან არ დამიპყრას, არა სრასა! (737).

ავთანდილი სთხოვს ვეზირს, თან ასი ათას ოქროს ფულს შეჰპირდება, რათა მან ერთგვარი მოციქულობა გაუწიოს როსტევან მეფესთან ტარიელთან მეორედ გამგზავრების ნებართვის თაობაზე. ჩანს, ვეზირი გავლენიანი პირია და დარბაზის (სასახლის ანუ სრის) ყოველგვარი საიდუმლოების მცოდნე:

ეტყვის: „შენი დამალული დარბაზს არა არ იქნებინ“ (732,2).

იუსტინე აბულაძის განმარტების მიხედვით უსტასრა სასახლის უფროსს, სახლთუხუცესს, დიდ ვეზირს ნიშნავს⁷. მკვლევარს იგი თურქულ-სპარსულ სიტყვად მიაჩნია.

რუსთველის დაბადების 750 წლისთავისადმი მიძღვნილ გამოცემაზე თანდართულ ლექსიკონში, რომელიც შემდეგ მთელ რიგ გამოცემებს დაურთეს. იუსტ. აბულაძე იმავე განმარტებებს იმეორებს: სასახლის უფროსი, სახლთუხუცესი, დიდი ვეზირი.

აკაკი შანიძე, რომელმაც „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონი შეადგინა, უსტასრას ასე განმარტავს: მეფის სასახლის გამგე, სახლთუხუცესი.

ჩვენი აზრით, უსტასრა (ოსტასრა) ორი სიტყვის შეერთების ნიადაგზეა მიღებული. პირველია უსტა (ოსტა) უსთად იგივე ოსთად, რაც მასწავლებელს, მოძღვარს, აგრეთვე ხელოსანს ნიშნავს.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ სიტყვა *ostat, ustat* ორივე ფორმით დასტურდება საშუალო სპარსულში, კერძოდ, ფალაურში ზემოთ აღნიშნული მნიშვნელობებით. როგორც ჩანს, ფალაურიდან იგი კლასიკურ სპარსულსა და არაბულ ენებში შექრილა, საიდანაც ის თურქულენოვან ხალხებშიც გავრცელებულია. ასე, მაგალითად, იგი თურქულ, უზბეკურსა და აზერბაიჯანულ ენებში უსტა ფორმითაა დამკვიდრებული.

უსტა სიტყვა დასავლეთ საქართველოშია უფრო გავრცელებული და ხეროს. ხის შენობის მშენებელს აღნიშნავს. შესაძლებელია იგი თურქული გზით იყოს შემოსული, მაგრამ წარმოშობით. როგორც ვნახეთ, თურქულად არ ჩაითვლება. „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ახალი გამოცემა, რომელიც რუსთველის დაბადების 800 წლისთავს მიეძღვნა, უსტასრას ნაცვლად ოსტასრას კითხულობს, რაც, ჩვენი აზრით, უფრო სწორი წაკითხვაა. საქართველოში აღნიშნული სიტყვის ფალაურ-სპარსული ორი ფორმიდან მხოლოდ ერთია (ოსტატ-ი) უფრო გავრცელებული, ვიდრე თურქული (უსტა). როგორც ჩანს. პოეტის ლექსიკაშიც ამ გარემოებაზეა ყურადღება მიქცეული.

სიტყვა სრაკი, როგორც ცნობილია, სპარსულია და ქართულშიც სასახლის მნიშვნელობით იხმარება. ირკვევა, რომ უსტასრა და ოსტასრა სასახლის მოძღვარს ნიშნავს. იგი რომ ვეზირიცაა, ამას ტექსტიც გვიკარნახებს (ფიცით გეტყვი შენ, ვაზირსა, უსტასრასა), მაგრამ მისი „დიდი ვეზირობის“ შესახებ ვერაფერს ვიტყვი. შესაძლებელია, სასახლის მოძღვრის ფუნქციებში სახლთუხუცესის ფუნქციებიც შედიოდა და პირიქით. გასარკვევია აგრეთვე, თუ ოსტასრა (უსტასრა) „ეზოს მოძღვართან“ რა კავშირში იმყოფება.

სრასა. ამავე სტროფში ჩვენ გვხვდება სიტყვა სრასა:

მიშველე რა, ვული ცეცხლმან არ დამიჭრას, არ სრასა!

იგი პირველი სტრიქონის სარიტმო სიტყვის სრასა-ს ომონიმად გამოდის. „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონებში ის განმარტებული არ არის და რატომღაც არც მის სიმფონიაშია შეტანილი (სრა-ში თუ აერიათ).

⁷ იხ. „ვეფხისტყაოსნის“ იუსტ. აბულაძისეული მეორე გამოცემის ლექსიკონი, თბილისი. 1926. გადაბეჭდილია „რუსთველოლოგიურ ნაშრომებში“, თბილისი, 1967, ვვ. 268—355.

⁸ იგი თან ერთვის 1957 წლის გამოცემა, რომელსაც აღ. ბარბიძე, კ. კეკელიძე და ა. შანიძე ხელმძღვანელობდნენ.

ჩვენი აზრით, აღნიშნული სიტყვა აქ სერა, სერვის მნიშვნელობითაა გამოყენებული და დაჭრის სინონიმს წარმოადგენს: გული ცეცხლმან... არა სრასა. უნდა ნიშნავდეს: გული ცეცხლმან არ დაკაწროს, არ დასეროსო (იგულისხმება „ჩემი გული“).

ე რ ძ ო შ ე ნ ი შ ე ნ ა. მკვლევარ ალექსი ჭინჭარაულს ქერები სიტყვის ვარიანტებისა და მათ მნიშვნელობათა ძიებისას მხედველობიდან გამოაჩენია კ ო რ ო ხ ი, რაც საბას განმარტებით არის „მდინარისაგან ქვიშა შეყრილი“; ნიკო ჩუბინაშვილით კი — „მდინარისაგან შეყრილი ქვიშა და რიყე, ესევე ჰქვიან საათაბაგოში მდინარესა, რომელიც ერთვის შავს ზღვასა“.

აქვე შევნიშნავთ. რომ სიტყვა „რიყე“, რომელიც „ვეფხისტყაოსანშიც“ იხმარება, ქართული წარმოშობის არ უნდა იყოს. იგი სპარსულში დასტურდება „რეგ“ ფორმით და ქვიშას, ლორღს. ხრეშს აღნიშნავს.

აღნიშნული სიტყვა თუ ქართულში კლასიკური სპარსულიდანაა შემოსული, რუსთველის ეპოქაში რეგ-ი უნდა გვეკონოდა (შეადარეთ რუსული река). დიალექტებში შესაძლებელია მოიპოვებოდეს ფორმები რეყ, რეხ (შდრ. ქართული ჭე-რეხი).

მკვლევარს აღნიშნული აქვს სკვითურ თუ ირანულ სიტყვა kard-თან (დანა, ხმალი, ხანჯალი) დაკავშირებული ქართული ტერმინები (გვ. 105). აღნიშნული სიტყვა საშუალო ირანულ ენებში გვაქვს. იგი კლასიკურსა და თანამედროვე ენაშიც დანის მნიშვნელობით იხმარება. ქარდთან დაკავშირებით ალ. ჭინჭარაულს სხვადასხვა დიალექტებიდან საკმაო მაგალითები აქვს მოხმობილი (დაქარდული და სხვა მისთანანი).

მკვლევართან ჩვენ ამ მხრივ სადავო არაფერი გვაქვს, მაგრამ ურიგო არ იქნებოდა, მას ამ სიტყვის შესახებ ჩვენი მოსაზრებაც გაეთვალისწინებინა.

ამ ოთხი-ხუთი წლის წინათ ჩვენ ვწერდით: „ამავე სიძნელეებთან არის დაკავშირებული სკვითური ელემენტების ძიების საკითხი ქართულში. ესარგებლობთ შემთხვევით და ერთი სკვითურად აღიარებული სიტყვის შესახებაც მოგახსენებთ. ეს არის სიტყვა „ქარდ“. კლასიკურსა და თანამედროვე სპარსულში ის ნიშნავს დ ა ნ ა ს; ტაჯიკურში წარმოითქმის, როგორც ქორდ, ოსურში ისევე როგორც სპარსულში (ქარდ) და ნიშნავს „მახვილს“, „ხმალს“ (MEY). სიტყვა, როგორც ჩანს, წარმოშობით სკვითურია karta (ხმალი), ავესტ. karola იმავე მნიშვნელობით.

გვაქვს თუ არა ეს სიტყვა ქართულში? სალიტერატურო ძეგლებში მისი არსებობა დადასტურებული არ არის. დიალექტურ გამოთქმაში კი გვაქვს. მაგალითად, დასავლეთში იტყვიან და-ქარდ-ულიო (დაქარდვა), რაც ნიშნავს დახოკილს, დაკაწრულს, დანით დასერილს და სხვ.“⁹

⁹ იხ. დ ა ვ ი თ კ ო ბ ი ძ ე, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობანი, II, 1969, გვ. 323.

მიხეილ ჯავთარია

XVII—XVIII სს. ქართული ჰიმნოგრაფიის ისტორიიდან

4. ბასარიონ ორბელიშვილის ჰიმნოგრაფიული მოღვაწეობა

XVII—XVIII საუკუნე. გამოჩენილი საეკლესიო მოღვაწის ბესარიონ ორბელიშვილის შემოქმედება მეტად მრავალმხრივი იყო. იგი იყო კარგი აგიოგრაფი, პოლემისტი, ლიტურგისტი და ჰიმნოგრაფი. ამავე დროს, მის პრაქტიკულ საქმიანობასაც არ ჩაუვლია უკულოდ ჩვენს ისტორიაში. ბესარიონი წლების განმავლობაში ხელმძღვანელობდა დავით გარეჯის უდაბნოში მწიგნობრობის საქმეს და ასევე წლების განმავლობაში ეპყრა ხელთ ქართული ეკლესიის საქე.

ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება, პრაქტიკული მოღვაწეობა და აგიოგრაფიული შემოქმედება მეტ-ნაკლები მოცულობით შესწავლილია და ფართო საზოგადოებისათვის ცნობილი¹. მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით ბესარიონის ჰიმნოგრაფიული მემკვიდრეობის შესახებ. ბესარიონ ორბელიშვილის ჰიმნოგრაფიის დახასიათება მსოლოდ ზოგადი მითითებებით ამოიწურება.

ცნობილი ისტორიკოსის პლატონ იოსელიანის სიტყვით, ბესარიონ ორბელიშვილის კალამს ეკუთვნის შემდეგი საგალობლები: 1) „კანონი საგალობელი მღვდელ-მთავრისა...“, 2) კანონი საგალობელი საუფლოხსა კუართისა. ნაწილი პირველი“. ამავე ავტორისავე მითითებით, ორივე დასახელებული კანონი დაბეჭდილია სადღესასწაულოში².

კ. კეკელიძემ პლ. იოსელიანის ცნობას დაუმატა კიდევ ერთი საგალობელი. ესაა „კანონი-საგალობელი პირველმოწამისა რაქელენისა“³.

მაშასადამე. ჭერ კიდევ წინა ავტორთა მიერ განისაზღვრა და დადგინდა, რომ ბესარიონ ორბელიშვილის კალამს ეკუთვნის სამი ჰიმნოგრაფიული კანონი. მართლაც, ჭელნაწერთა მონაცემების შესწავლამ დაადასტურა ეს ციფრი და მხოლოდ ერთი იამბიკო დაუმატა ლუარსაბ მეფის შესახებ. ანტონ I კათალიკოსი ბესარიონ ორბელიშვილის ჰიმნებს დიდ შეფასებას აძლევს თავის „წყობილისიტყვაობაში“. განსაკუთრებით იგი გამოყოფს ერთს: „ბესარიონის ქმნილი კანონი კუართის, არს სულით თქმული“.

¹ მ. ჯ ა ვ თ ა რ ი ა, ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, ხელნაწერთა ინსტიტუტის შრომებ, ტ. 1, 1959 წ. კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია ტ. 1⁴, გვ. 349—354.

² ანტონ I წყობილისიტყვაობა, 1853 წ. გვ. 217. შენიშვნა. ამავე ავტორის აზრით, ბესარიონს ეკუთვნის სვინაქსარს და ისტორიული მოთხრობა კუართისა საუფლოხსა, დაბეჭდილი სადღესასწაულოში (იხ. გვ. 149)“ აქ პლ. იოსელიანი აშკარად ცდება. სადღესასწაულოში დასტამებული სჟონაქსარი (შეადარ. ხელნაწერი S-1464) ეკუთვნის ანტონ I კათალიკოსს და არა ბესარიონს.

³ მ. ჯ ა ვ თ ა რ ი ა, დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლა, 1965, გვ. 63.

საგალობელი მღვდელმთავრისა მიძღვნილია ისე წილკნელისადმი, რომლის ხსენებას ქართული ეკლესია დღეს 2 დეკემბერს დღესასწაულობს.

ისე წილკნელი ე. წ. ასურელ მამათა გუნდს ეუთვნოდა. მამასადაჲ, მისი ცხოვრება და მოღვაწეობა VI საუკ. პირველ ნახევარზე მოდის, მაგრამ მის შესახებ XVII—XVIII საუკუნეებამდე ჰაგიოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიული ლიტერატურა არ შექმნილა, ისევე როგორც ბევრ სხვა დანარჩენზეც და აგიოგრაფები კმაყოფილდებოდნენ მხოლოდ იოანე ზედაზნელისა და შიო და ევგარეს ცხოვრებებში გაბნეული ცნობებით. ისიც აღსანიშნავია, რომ საგანგებო ხსენების დღე ძველად მას არ ჰქონია. რა თქმა უნდა, ამანაც შეუწყო ხელი, რომ ისე წილკნელზე დამოუკიდებელი განგება იმ თავითვე არ შექმნილა.

XVII—XVIII სს. როგორც კი ქართული ეკლესიის მესვეურებმა იწყეს საეკლესიო კალენდრის რეფორმა, ისე წილკნელის ხსენების დამოუკიდებელი დღეც განაწესეს. ამ პერიოდიდან გაჩნდა ისე წილკნელის მოღვაწეობის ამსახველი ვრცელი აგიოგრაფიული საკითხავი, სვინაქსარული ცხოვრება და საგალობლებიც. გაკეთდა ლიტურგიისათვის საჭირო განგება.

ისე წილკნელის შესახებ ვრცელი თხზულება დაწერა ბესარიონ ორბელი-შვილმა. თხზულების სათაურია „დაძინება წმიდათაგანისა მამისა ჩუენისა ისე წილკნელ ეპისკოპოსისა საკრველთმოქმედისა, რომელი იყო ერთი ათორმეტთა მამათაგანი. რომელნი შუამდინარით მოიწინეს“. თხზულება ავტოგრაფის სახითაა ჩვენამდე მოღწეული (S—3269).

დასახელებული თხზულება ჯერჯერობით არ გამოქვეყნებულა⁴. ბესარიონის თხზულებას ე. წ. ასურელ მოღვაწეთა საქმიანობის ისტორიის შესწავლაში, რა თქმა უნდა, რაიმე ახალი არ შეაქვს, მაგრამ იგი როგორც ლიტერატურული მოვლენა. ფრიად საყურადღებოა. ბესარიონ ორბელიშვილს ხელთ არ ჰქონია იმაზე მეტი ცნობები, რაც დღეს ჩვენთვისაც არ იყოს ხელმისაწვდომი. იგი იყენებს იოანე ზედაზნელისა და შიო და ევგარეს ცხოვრებებს. ბესარიონს უკლებლივ ამოუღია ყველა ის ეპიზოდი, რომელიც ისეს შეეხება და რომლებიც ასურელ მამათა ცხოვრებებშია გაბნეული⁵.

ბესარიონ ორბელიშვილი მარტო ვრცელი ცხოვრების დაწერით არ შემოფარგლულა. მას შეუთხზავს ისე წილკნელზე საგალობელი — კანონი სათაურით „კანონი მღვდელმთავრისა“ და როგორც ჩვენ ვვარაუდობთ, ისე წილკნელზე სვინაქსარული ცხოვრებაც.

ისე წილკნელის სვინაქსარული ცხოვრება შესწავლა და გამოაქვეყნა ენრიკო გაბიძაშვილმა წიგნში -- „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“⁶. ავტორის დასკვნით. ისე წილკნელის სვინაქსარული საკითხავი დაწერილია XVIII საუკ. პირველ ათეულში. აქ საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ძეგლის ავტორობის საკითხს ე. გაბიძაშვილი საერთოდ არ ეხება. იგი მხოლოდ თხზულებას სწავლობს და არკვევს მასთან დაკავშირებულ საკითხებს.

⁴ რამატეზის სახით დაეღრთეთ ჩვენ სალიტერატურო ნაშრომს 1959 წ.

⁵ მ. ქ ა ე თ ა რ ი ა, ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა (საკანდიდატო. დისერტაცია), 1959, გვ. 57—60.

⁶ წიგნი მზ-4, სვინაქსარული რედაქციები (XI—XVIII სს.), გამოსაცემად მოამზადა და გამოცემა დაურთო ენრიკო გაბიძაშვილმა, 1968. ქვემოთ ყველგან „ძეგლები“ IV პირველი გამოცემა ეკლესიის მ. საბინის.

ჩვენი ვარაუდით, ისე წილკნელის სვინაქსარული ცხოვრება ეკუთვნის ბესარიონ ორბელიშვილის კალამს. შევეცდებით დავასაბუთოთ ჩვენი მოსაზრება, ვინაიდან მას გარკვეული კავშირი აქვს ისეს საგალობელთან.

ურთიერთობა ბესარიონ ორბელიშვილის ვრცელ თხზულებასა ისე წილკნელის შესახებ (ან შემთხვევაში ბესარიონის ავტორობა უეჭველია) და სვინაქსარის შორის და მათი მიმართება ძირითად წყაროსადმი (ე. წ. ასურელ მამათა საკითხავებისადმი) ნაწილობრივ გარკვეულია ე. გაბიძაშვილის მიერ დასახელებულ წიგნში. ავტორის აზრით „ბესარიონის თხზულებისა და სვინაქსარული ცხოვრების ტექსტობრივმა შედარებამ გვიჩვენა, რომ ეს ორი თხზულება ერთმანეთზე არაფრით არ არის დამოკიდებული. ნათლად ჩანს, რომ მათ სხვადასხვა წყაროებით უსარგებლიათ: სვინაქსარულ ცხოვრებას შიო მღვიმელის შემოკლებული ცხოვრებით, ხოლო ბესარიონს — შიო მღვიმელის მეტაფრასტული ცხოვრებით. ამ კვშმარითებაში ექვის შეტანა შეუძლებელია. თუკი ეს ორი ძეგლი ერთმანეთთან გარკვეულ სიახლოვეს იჩენს ზოგადი და კერძო დეტლების გადმოცემაში, ეს მხოლოდ მათი წყაროების ურთიერთდამოკიდებულებით აიხსნება“⁷ (ხაზი ჩემია. — მ. ქ.).

ამ კატეგორიული განცხადების, თავისთავად ზოგადად სწორის, მიუხედავად, ჩვენ მაინც შეგვაქვს ეჭვი და ვფიქრობთ, რომ ისე წილკნელის სვინაქსარული ცხოვრების ტექსტის ავტორი (ჩვენი აზრით ბესარიონ ორბელიშვილი) ერთ-ერთ წყაროდ იყენებს სწორედ ბესარიონ ორბელიშვილის მიერ დაწერილ ვრცელ თხზულებას. მაშასადამე, სვინაქსარული ცხოვრება მარტო შიო მღვიმელის შემოკლებულ ცხოვრებაზე არაა დამოკიდებული. ისეს ვრცელი ცხოვრების ძირითადი წყარო რომ შიო მღვიმელის ცხოვრებათა რედაქციებია — ეს ჩვენ ჯერ კიდევ 1959 წელს მიუუთითეთ და აღვნიშნეთ. მართლაც, თანახმად ე. გაბიძაშვილისა, ისე წილკნელის სვინაქსარული ცხოვრების ავტორი უპირატესად იყენებს შიო მღვიმელის ცხოვრების მოკლე რედაქციას, მაგრამ ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოს, რომ რიგ შემთხვევაში იგი მარტო მით არ კმაყოფილდება. მოვიტანთ სათანადო ნიმუშებს და ამით, ცხადია, ე. გაბიძაშვილის ზემოთ მოტანილი კატეგორიული მტკიცება რამდენადმე შერბილდება. აქვე იმასაც დავსძენთ, რომ თვით ბესარიონი, ე. ი. ვრცელი ცხოვრების ტექსტი, ხშირად ეყრდნობა შიო მღვიმელის ცხოვრების მოკლე რედაქციასაც და, მაშასადამე, ისე წილკნელის ცხოვრების როგორც ვრცელი რედაქციის, ასევე სვინაქსარულსათვისაც წყარო ერთია. ნათქვამის დამადასტურებელ მაგალითებს ჩვენ ქვემოთ მოვიტანთ, აქ კი ვიტყვი, რომ ე. გაბიძაშვილის დაბეჭითებითი მტკიცება, რომ ისე წილკნელის ცხოვრების ვრცელი რედაქცია (ბესარიონის შრომა) მხოლოდ შიო მღვიმელის ცხოვრების მეტაფრასულ რედაქციას ეყრდნობა, რამდენადმე კორექტივს თხოულობს. მოგვაქვს სათანადო ნიმუშები.

1) შიო მღვიმელის ცხოვრების ორივე რედაქციაში მოთხრობილია, რომ ქართლის კათალიკოსმა შეიპყრა ისე და აკურთხა წილკნის ეპისკოპოსად. წილკნის ეკლესია ღვთისმშობლის სახელზე იყო აგებული. ამის შემდეგ მოკლე რედაქციაში გაშლილია მსჯელობა, რომელიც მეტაფრასულ ტექსტში არ არის.

⁷ იქვე, გვ. 229.

შიოს მოკლე ცხოვრება	ბესარიონის ვრცელი თხზულება	ისეს სვინაქსარული წამება
<p>„შ, ყოვლად წმიდაო ღმრთის-მშობელო მარიაჲ, კურთხეულ არს ნაყოფი მუცლისა შენისაჲ და კურთხეულ არს სახელი წმიდაჲ დიდებისა მისისაჲ, რამეთუ ქუეყანისაგანნი ვიყვენით და აწ შენ მიერ ზეცისა ანგელოზთაგან ვიმსახურებით და შენ მიერ უბრწუნელებჲაჲ და ცხოვრებაჲ საუკუნოჲ მოვიკეთ. ამისათჳს შეუნის, რაჲთა საყდარსა დიდებისა შენისასა წმიდანნი და სულითა განაულებულნი კაცნი იყენენ ზედამდგომელად ტაძრისა შენისა და ამოსთჳსცა გამორჩეულ იქმნა ღირსი ესე წმიდაჲ ისე...“⁸</p>	<p>„ხოლო მან [კათალიკოზმან] წარავლინა იგი საყდარსა წილკანისასა, რომელსა შინა დამტკიცებულ არს ეკლესიაჲ ყოვლად უბიწოსა მის დედოფლისა ჩუენისა ღმრთისმშობლისა, რომელმან ერთ სამწყსო ყო ცა და ქუეყანაჲ, ანგელოზნი და კაცნი, რომელმან დეჲსნა შუა კედელი იგი მტურობისა და კაცნი ღმერთსა და აგო და შვილებისა პატრქსა ღირს მიჩინა, რომელმან თანანადები იგი პირველისა მამისა გარდაიჲადა, რამეთუ ადამ უღედაკაცოდ შუა, ხოლო ამან უბიწომან უმამაკაცოდ მამაკაცი შუა, რომელ არს ქრისტე, უფალი ღმერთი და კაცი. შუქეველად ამის ყოვლისა მიზეზ იქმნა ყოვლად უბიწო იგი დედოფლო, რომლისა ტაძარი ერწმუნა ამას“⁹.</p>	<p>„ხოლო იძულებით აიძულა კათალიკოზმან პყრობა მის ეკლესიისა ღმრთისმშობლისა, ქრისტეს დედისა მის, რომელი შუამდგომელ ექმნა ღმერთსა და კაცთა და კაცებისა ბუნებაჲ შეაერთა, მის დედისა, რომელმან თანანადები დედაქ? გარდაიჲადა, რომელ მამათა ვალი თანავედჲა, რამეთუ ადამ თვნიერ მამაკაცისა დედაკაცი შუა, ხოლო ამან ქალწულმან თვნიერ მამაკაცისა კაცი შუა, რომელმან მოაქცია ნათესავი თვისი უბრწუნელად და სინაკრული ღირი ჩუენ მოკუმაღლა“¹⁰.</p>

ბესარიონის თხზულებასა და ისეს სვინაქსარულ ცხოვრებას შორის (რომელიც ჩვენი აზრით ასევე ბესარიონს ეკუთვნის) კავშირი, ურთიერთდამოკიდებულება აშკარაა. როგორც არ უნდა იყოს მათ შორის მიმართება, იგი ეწინააღმდეგება, ე. გაბიძაშვილის ზემოთ დამოწმებულ მოსაზრებას.

2. შიო მღვიმელის ცხოვრებათა არც ერთ რედაქციაში არაა აღწერილი მდინარე ქსნის მძვინვარება. მხოლოდ ბესარიონის ვრცელ თხზულებაში და სვინაქსარულ ტექსტშია ლაპარაკი.

ბესარიონი

სვინაქსარი

„მორჩილ ექმნა მდინარე იგი შმაფრი და წინადუღვრომელი“.

„იით ყოველთა სიმძაფრე მდინარის მის“.

მდინარის სახელი — ქსანი მხოლოდ ამ ორ ტექსტში გვხვდება. მღვიმელის ცხოვრებაში იგი დამოწმებული არაა.

ბესარიონი, მართალია, ძირითად წყაროდ იყენებს შიო მღვიმელის ცხოვრების ვრცელ რედაქციას, მაგრამ არის შემთხვევა, რომ მისი წყარო შიოს ცხოვრების მოკლე რედაქციაა. შიო ცხოვრების მოკლე რედაქციაში აბიბონისა და ისეს სასწაულების შემდეგ მოთხრობილია ეპიზოდი, რომელიც ჩვენი აზრით გამოყენებულია ბესარიონის თხზულებაში.

⁸ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 1, ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, ტექსტები გამოკვლეულია და ლექსიკონით გამოსცა ი. ლ. ა. ა. ბ. უ. ლ. ა. ძ. გ., 1955, გვ. 88—89.

⁹ ხელნაწერი S—326⁹, 257v.

¹⁰ ე. გაბიძაშვილი, ძეგლები, IV, გვ. 400.

შიოს ცხოვრების მოკლე რედაქცია

„ესა ღიღებულ საყვრელო, რამეთუ კაცთა მიწისაგანთა წყალნიცა დაემორჩილებიან! ერთი ჰაერთა წარმოადგინებს მსახურად და მეორე ცეცხლისა ბუნებასა დაშრეტს და წარსდევნის მჭურვალებასა მისსა, სხუა წყალსა და მიწისა ბუნებასა დაიმორჩილებს. ამას ყოველსა ხელვიდეს და ღმერთსა აღიღებდეს ყოვლით კერპოვ“¹¹.

ბესარიონის თხზულება

„სრეთ აღიღებს ღმერთი მადიდებელთა თვსთა, ესრეთ დაუმორჩილებს ბუნებათა და ნივთთა მორჩილთა და ნების-ყოფელთა თვსთა, ეითარცა ამთ ნეტართა დაუმორჩილნა ოთხნივე ნივთნი: ჰაერი, ცეცხლი, წყალი და მიწა, რომლისა მიერ და რომლისა შორის არს და იქცევის გრძობადი ესე ყოველი, რამეთუ ერთმან მან საყვრელმან კაცმან განტევებითა ჰიქისათა ჰაერი მორჩილ თვსა ყო... ხოლო მეორემან მან ბუნებაჲ იგი ცეცხლისა მოტყინარისა ნუგეშთა ზედა ტვრთვთა არა შემწუველ, არამედ ცუარ საყურნებელ ქმნითა ყრმათა.

მათ წმიდათა ემსგავსა... ხოლო ამან საყვრელმან კაცმან ნივთნი ორნი მორჩილ თვსსა ყო. ვიტყვ უყუშ მიწასა და წყალსა“¹².

მსგავსი ეპიზოდი შიო მღვიმელის ცხოვრების ვრცელ რედაქციაში მიახლოებული ვარიანტიც კი არაა წარმოდგენილი, ხოლო მსგავსება ციტირებულ სტრიქონებს შორის კი აშკარაა. ამ მაგალითის შემდეგ შეიძლება ივარაუდოს კაცმა, რომ ბესარიონის თხზულების ერთი ეპიზოდი სათავეს შიოს მოკლე ცხოვრებაში იღებდეს. შიოს ცხოვრების ორივე რედაქციაში მოთხრობილია სასწაული ნაკვერცხალთან დაკავშირებით. მაგრამ მხოლოდ მოკლე რედაქციაში ნათქვამია თუ რომელი ხელით შეასრულა მან ეს სასწაული. „მოილო ნაკვერცხალი და დაიკრიბა ნებსა ზედა მარჯუენესა შიშველსა და დაასხა საკუმეველი“. ბესარიონის თხზულებაშიც დასახელებულია „მარჯუენე თვისი შიშული“.

ამ მაგალითებიდან აშკარა ხდება. რომ 1) ბესარიონი თავის თხზულებაში იყენებს შიო მღვიმელის ცხოვრების მოკლე რედაქციას (ვრცელის გვერდით); 2) ბესარიონის თხზულება — ისე წილქნელის მეტაფრასული ცხოვრება — ერთ-ერთი წყაროა ისე წილქნელის სვინაქსარული ცხოვრებისა, რომელსაც ჩვენ ასევე ბესარიონ ორბელიშვილის კალამს ვაკუთვინებთ.

ამ დასკვნებიდან თავისთავად დგება საკითხი ისე წილქნელის სვინაქსარული ცხოვრების ქრონოლოგიის შესახებ. კ. კეკელიძე ერთ-ერთ თავის შრომაში თვლიდა, რომ მ. საბინინის მიერ გამოქვეყნებული ისე წილქნელის სვინაქსარული ცხოვრება შედგენილია სულ უკანასკნელ ხანებში¹³. ე. გაბიძაშვილს მიაჩნია, რომ სვინაქსარული საკითხავი უფრო ადრეულია, ვიდრე ბესარიონის თხზულება. ავტორის აზრით, ისე წილქნელის სვინაქსარული ცხოვრება „ისეს შესახებ შექმნილი პირველი დამოუკიდებელი თხზულება უნდა იყოს“ 1718—1724 წლებში შექმნილი. ამ დებულების დასამტკიცებლად ე. გაბიძაშვილს ერთ-ერთ არგუმენტად გამოყენებული აქვს ისე წილქნელის ხსენების დღის გადატანა 18 აგვისტოდან 2 დეკემბერზე. ავტორი ამ შემთხვევაში ეყრდნობა კ. კეკელიძეს, რომელიც თავის მხრივ მ. საბინინს იყენებს, და

¹¹ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, გვ. 127.

¹² S—3269, 260r—v.

¹³ კ. კეკელიძე, ეტიუდები, ტ. I, თბილისი. 1956, გვ. 20. შენ. 1. იველისძეგბოლა XVIII ს. მეორე ნახევარი.

თელის. რომ ეს ფაქტი, ე. ი. ხსენების დღის გადატანა, უნდა მომხდარიყო XVIII საუკ. პირველსავე წლებში¹⁴.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სწორედ ეს რეფორმა ადასტურებს, რომ მას არაფერი აქვს საერთო ისე წილკნელის სეინაქსარულ ცხოვრებასთან, რომ იგი ვერ გამოდგება საკითხავის ქრონოლოგიის განსასაზღვრავად.

ისე წილკნელის ხსენების დღედ, როგორც ე. გაბიძაშვილსაც აქვს თავის წიგნში აღნიშნული. ხელნაწერები ორ რიცხვს მიუთითებს. ერთი ჭკუფი უჩვენებს 18 აგვისტოს, ხოლო მეორე 2 დეკემბერს. ამ გადანაცვლებას თავისი გამართლება ჰქონდა. კ. კეკელიძის აზრით, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ეს მოხდა იმ მიზეზით, რომ „მეთვრამეტე საუკუნემდის დეკემბრის 2 საქართველოს ეკლესია დღესასწაულობდა პეტრე მთიუმელის ხსენებას. მეთვრამეტე საუკუნის პირველ წლებში ის გამორიცხეს წმინდანთა ხარისხიდან, როგორც მონოფიზიტი. და 2 დეკემბერს, ეს გარემოება რომ ხალხს მაინცდამაინც თვალში არ მოხვედროდა, გადმოიტანეს ისე წილკნელის ხსენება 18 აგვისტოდან“¹⁵. კ. კეკელიძე უყრდნობა ანტონ კათალიკოზის შემდეგ ფრაზას: „ჩემსავე ყოფასა საქართუშლოსა შინა, იყო რომელიმე მიზეზი, ვითარმედ შევსცვალეს. და დეკემბრისა თთვსა ბ დააწესეს იგი“¹⁶. ანტონის ეს ცნობა, რა თქმა უნდა, ანგარიშგასაწვევია. მაგრამ ჩვენი ფიქრით, ეს რეფორმა არ უნდა მომხდარიყო XVIII საუკ. 40-იან წლებზე ადრე (ამ დროს ანტონი საქართველოშია). ვნახოთ ხელნაწერების მონაცემები. ისე წილკნელის ხსენება ადრეულ ხელნაწერებში ყველგან 18 აგვისტოსაა და მხოლოდ სადღესასწაულოს ანტონ კათალიკოზისეულ რედაქციაშია წარმოდგენილი 2 დეკემბერს (ზემოთ მოტანილი ანტონის სიტყვები. სწორედ მისი რედაქციის სადღესასწაულოს წინასიტყვაობიდანაა). მეორეც თვით პეტრე ქართველის ხსენება ხელნაწერებში ქრება სწორედ გვიან. 2 დეკემბერსაა მისი ხსენება A—472-ში (1700 წლის ხელნაწერი), A—366-ში (1714 წ. ხელნაწერი), A—515-ში (1733 წ. ხელნაწერი), A—393-ში (1736 წლის ხელნაწერი), A—151-ში (1740 წლის ხელნაწერი), A—152-ში (1742 წლის ხელნაწერი), H—970-ში (1742 წ. ხელნაწერი), A—1093 (1756 წლის ხელნაწერი) და XVIII ს. შემდეგ ნუსხებში H—1087, Q—627, S—3952, Q—1053 და სხვ.¹⁷ დასახელებულ ხელნაწერთაგან A—151 ასახავს ანტონის სადღესასწაულოზე მუშაობის პირველ ეტაპს, როცა იგი ჯერ კიდევ საქართველოშია, ხოლო A—1093 კი ალექსი მესხიშვილის რედაქციისაა, რომელიც რამდენიმე წლით წინ უსწრებდა ანტონის შრომის მეორე რედაქციას და გამოხატავდა საქართველოში მომუშავე ლიტურგისტთა აზრს. მესხიშვილის შრომა რამდენადმე კონკურენციასაც კი უწყევდა ანტონის სადღესასწაულოს. ორივე ამ ხელნაწერში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პეტრეს ხსენება 2 დეკემბერსაა, ხოლო ისე წილკნელისა კი 18 აგვისტოს (A—151-ში ხსენება არაა საერთოდ). მაშასადამე, თუ ხელნაწერების ამ მონაცემებიდან ამოვალთ, XVIII საუკუნის 50-იან წლებამდე პეტრე ქართველის ხსენება 2 დეკემბერსაა, ხოლო ისე წილკნელისა კი

¹⁴ კ. კეკელიძე, ეტიუდები, ტ. IV, გვ. 182, 4 ქ. 1.

¹⁵ იქვე.

¹⁶ ანტონის სადღესასწაულოს წინასიტყვაობის ტექსტი გამოქვეყნებული აქვს კ. კეკელიძეს დასახელებულ გამოცემაში.

¹⁷ ჩვენ აქ არაფერს ვამბობთ იმაზე, რომ მთელი წევა ხელნაწერებისა პეტრეს ხსენებას 3 დეკემბერზე ღებს. იხ. H—342 (1661 წ. ხელნაწერი), A—456, A—911, Q—646, Q—1160 და სხვ.

18 აგვისტოს. აქედან გამომდინარე. ეს არგუმენტი ისე წილენლის სვინაქსარული საკითხავის პირველადობის შესახებ არ გამოდგება. თვით ე. გაზიძეშვილი სამართლიანად წერს, რომ საკითხავი რომ 1718 წლამდე არსებულებოდა. იგი აუცილებლად A—425-ში მოხვდებოდა. მაგრამ რაკი მან სვინაქსარის პირველადობა აღიარა, ამიტომ ზედა საზღვარი 1724 წლით განსაზღვრა. ჩვენი აზრით. მართლაც შეიძლება ისე სვინაქსარი ამ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ჩაჯდეს. მხოლოდ ჩვენ ქრონოლოგიურად უფრო ადრეულად ვათარილებთ ისე ვრცელ ცხოვრებას. რომელიც ბესარიონს ეკუთვნის და რომლითაც უსარგებლია, როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, სვინაქსარის შემდგენელს.

ბესარიონ ორბელიშვილს მივაკუთვნებთ ჩვენ ისე წილენლის სვინაქსარულ საკითხავს. ბესარიონს დაუწერია, ჩვენი აზრით, როგორც ვრცელი თხზულება ისე შესახებ, ასევე საგალობელი (ეს დადასტურებულია მრავალ წყაროში) და სვინაქსარული საკითხავიც. ე. ი. შეუდგენია მთელი განგება.

ბესარიონ ორბელიშვილი საგალობელში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ისე საქმიანობას მთიულთა ქრისტიანობაზე მოქცევაში. „ესე მამა და მოძღუარი ჩუენი ისე გამოპკრთა ათორმეტთა შორის მამათა. ვითარცა მთიები ბრწყინვალე. და ამის მიერ იცნეს გზა ჰეშმარიტი ყოველთა მათ მთიულთა და აღიდებენ ქრისტესა ღმერთსა“ ეს მომენტი ყოველ გალობაშია აღნიშნული.

საგალობელში ისმის პატრიოტი ავტორის ღაღადისი. „მტერი იგი მომსრუტელი მორწმუნეთა ქართუშლთანი მოსრენ და დანთქს სიღრმესა შინა ზღვასა“: „დღეს განათლდების ეკლესია წილენისა ქებითა შენითა და განშუშნდების საზღაური ქართლისა და არე იგი მთიულთა“... ბესარიონი არც ღვთისმშობლის წილხედომილობის ლეგენდას იფიქრებს: „ნათელი ბრწყინვალებისა შენისა მოგუფინე მონათა შენთა, დედაო და ქალწულო, შენ მიერ წილად ხდომილთა მორწმუნეთა ქართუშლთა...“ ეს მოტივი საერთოდ იყო XVIII საუკუნის პიშიზგრაფებში პოპულარული. თვით ბესარიონი იმეორებს მას „საუფლო კუართის საგალობელში“ „ერი წილად ხედომილი შენი ქართუშლნი გაქებთ, დედოფალო წმინდაო...“ ასევე იესე ერისთავი 1659 წლის კახეთის აჯანყების მეთაურთა საგალობელში წერს: „ტაძარო ქრისტესო, შეურყეველო ზღუდეო ქრისტიანეთაო, და საყუთარო მფარველო და მოღუაწეო ქართველთა ერთაო, მეოხ გუეყავ წინაშე ძისა შენისა“... (უგალობდითსა).

საგალობელში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ისე წილენლის სასწაულების გადმოცემას. განსაკუთრებით პატივშია სასწაული მდინარე ქსანთან დაკავშირებით: „აღვრ ექმნა კუშრთხი შენი მდინარესა მას ქსანსა, წინამძღურებითა შენითა და მიუძღუანე ეკლესიასა შენსა ნებითა შენითა...“ ცხადია, ეს ეპიზოდი ვრცელ ცხოვრებაში სათანადო სისრულით არის გადმოცემული და იგი შედარებულია მოსეს სასწაულთან მეწამულის ზღვასთან. ამ შედარების შემდეგ ბესარიონი წერს: „ხოლო საქმე ესე უცხო, საკვრველისა ამის კაცისა მიერ ქმნილი, ვიდრე აღსასრულამდე ჰგიეს და ახარებს ყოველთა მხილველთა“... რადგანაც ავტორის რწმენით „ესე სასწაული არა უდარეს არს სასწაულსა მას მოსეს მიერ ქმნილსა ზღუა'ა მას ზედა მეწამულსა“.

ბესარიონის ავტოგრაფში (S—3269) ისე წილენლის საგალობელი მთლიანად წარმოდგენილი არ არის. არის მხოლოდ 5 გალობა, მე-7, 8, 9 აკლია. კანონის გადაწერის მე-6 გალობის შემდეგ დაუწყია სვინაქსარული ცხოვრების ტექსტი, დაუწერია სათაური და ტექსტის ორი სტრიქონი, მაგრამ რატომღაც

შემდეგ შეუწყვეტია, ხოლო ადგილი — მთელი ფურცელი, რომელზედაც უნდა დაწერილიყო საკითხავი და საგალობლის ნაწილი, გაუშვია. თქმა იმისა, რომ გადამწერს არ ჰქონდა საჭირო მასალა, გაკვირდება, რადგანაც გადასატანი სიტყვა „ნერგი“ ჩვეულებრივად მიუწერია წინა ფურცლის კიდზე, ხოლო მეორე ფურცელზე კი ტექსტი აღარ გაუგრძელებია.

ბესარიონ ორბელიშვილის კალამს ეკუთვნის საგალობელი რაყდენ პირველმოწამის შესახებ. რაყდენი ქართველ წმინდანთა გუნდში პირველ მოწამედ ითვლება.

ჰაგიოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიული მასალა პირველმოწამის შესახებ XVIII საუკუნემდე არ შექმნილა. მხოლოდ ბოლო წლებში გაიკრვა, რომ თხზულება „წამება და ღვაწლი წმინდისა დიდისა მოწამისა რაყდენისი, რომელ იწამა ეამთა დიდისა მეფისა ვახტანგისათა, სპარსთა მიერ ქართლს, სოფელსა შინა წრომს“¹⁸ XVIII საუკუნის დასაწყისის ძეგლია და არა XII საუკუნის¹⁹. ავტორს — ბესარიონ ორბელიშვილს გამოუყენებია რაყდენზე არსებული მრავალი ლიტერატურული ძეგლი, რაც აკად. კ. კეკელიძეს მითითებული აქვს კიდევ²⁰.

ძამასადამე, რაყდენ პირველმოწამის შესახებ ბესარიონ ორბელიშვილს დაწერილი აქვს როგორც ვრცელი, მეტაფრასული ხასიათის აგიოგრაფიული თხზულება, ასევე ჰიმნოგრაფიული კანონი. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ რატომღაც სვინაქსარული თხზულება რაყდენის შესახებ არ დაწერილა საერთოდ. ყოველ შემთხვევაში, ჯერ გამოვლენილი არ არის.

ბესარიონ ორბელიშვილს თავისი ჰაგიოგრაფიული კრებულისათვის დაწერილ თხზულებებს შორის პირველად რაყდენის „წამება“ შეუქმნია. ეს ჩანს უპირველეს ყოვლისა, კრებულის იმ თავდაპირველი სახიდან, რომელიც ჩვენ ამ ათიოდე წლის წინ აღვადგინეთ. მეორეც, თვით ძეგლის შესავალი — წინასიტყვაობა გაკეთებულია ისე, რომ იგი გათვალისწინებულია ბესარიონის ყველა თხზულებისათვის.

მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ვრცელ თხზულებაზე აღრე ბესარიონს დაუწერია კანონი რაყდენ პირველმოწამეზე. თუმცაღა, სხვა შემთხვევაში იგი ასე არ იქცევა. ბესარიონის საგალობელი შესულია (1713 წელს გადაწერილ ხელნაწერში A—130), ხოლო ვრცელი „წამება“ კი მხოლოდ შედარებით მოგვიანო ხელნაწერში (S—3269) ჩნდება პირველად. ამდენად ამ კონკრეტულ შემთხვევაში საკითხი დგება არა „წამებასა“ და საგალობელს შორის ურთიერთობაზე, არამედ საგალობლისა და „წამების“ ურთიერთობის შესახებ.

ბესარიონ ორბელიშვილის ჰაგიოგრაფიული თხზულება ფაქტების გადმოცემის დროს ძირითადად „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემებს იყენებს და აერთობს მას. და რადგანაც ჭუანჭერის თხზულებაში რაყდენზე ბევრი რამ

¹⁸ გამოქვეყნებულია, მართალია, შეცდომებით, მ. საბინიანის მიერ, იხ. საქართველოს სამოთხე, გვ. 169—172. შემოკლებულად ს. ყუბანეიშვილის მიერ, ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათია ტ. I, 241—246.

¹⁹ კ. კეკელიძე, ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, ხელნაწერთა ინსტიტუტის შრომა, ტ. I, 1957, გვ. 87—93; შტრ. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. I, გვ. 351.

²⁰ კ. კეკელიძე, იქვე.

ნათქვამი არაა, ამიტომ ავტორი მეტაფრასტული მწერლობისათვის დამახასიათებელ ენაწყლიანობას უთმობს დიდ ადგილს. ამავე დროს, იყენებს გადმოცემებს რაედენის შესახებ.

რაედენის ხსენებას ქართული ეკლესია 3 აგვისტოს დღესასწაულობს. ხელნაწერთა აბსოლუტური უმრავლესობა იძლევა ამ დღეს. მხოლოდ ერთადერთი გამონაკლისია პარიზის ლექციონარი, რომელიც რატომღაც იძლევა ივნისის 25-ს²¹. რაედენის სახელი პირველად XI საუკ. ხელნაწერშია დადასტურებული. XI საუკუნის სვინაქსარში (A—97) აშიაზე ტექსტის ხელით მიწერილია 3 აგვისტოს გასწვრივ. „წმ. მოწამე რაედენისი, რომელი იყო სპარსი და იქმნა ქრისტიანე და იწამა ცეცხლის მსახურთა მიერ სოფელსა წრომს“ (285r). ამ ცნობას მეტ-ნაკლები სხვაობით იმეორებს მომდევნო პერიოდის ხელნაწერები, ძირითადად სვინაქსარები. მაგ. Ier. 80 (XII—XIII სს. ხელნაწერი), რომელსაც ასევე მხოლოდ მინაწერი დაუთავს (გვ. 411). 1756 წლის ხელნაწერში კი წერია: „წმ. მოწ. რაედენისა, რომელ პირველ მოგვ იყო და ქრისტიანე იქმნა და იწამა სპარსთა მიერ ქართლს. სოფელს წრომს“ (ფ. 479).

ამ მოკლე ჩანაწერის მეტ ხელნაწერებში რაედენის შესახებ არაფერი არაა ცნობილი და საეარაუდოა რომ არც იყო. მასზე არც XVIII ს. დაწერილა სვინაქსარული ცხოვრება, ეს კი თავისთავად აუხსენელი ფაქტია. რადგანაც ამ პერიოდში ხელახლა შედგა ქართველ მოღვაწეთა სვინაქსარები ისეთ პირებზეც კი, რომელთა შესახებ ადრეც არსებობდა სვინაქსარული საკითხავები.

როგორც ჩანს, რაედენზე ძველად არც საგალობელი ყოფილა და მხოლოდ XVIII ს. დაწერა ბესარიონ ორბელიშვილმა.

ზემოთ მოტანილი მოკლე ჩანაწერის გავლენა ბესარიონის თხზულებაზე პირდაპირ იგრძნობა. თავისთავად ეს ცნობაც, რომლის ფიქსაცია XI საუკუნეში მოხდა, მხოლოდ გადმოცემებს ეყრდნობა.

საგალობელი რაედენ პირველმოწამეზე საინტერესოა პირველ რიგში იმით, რომ იგი ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს ბესარიონის მეტაფრასულ თხზულებას და ეს უკანასკნელი მასზეა დამოკიდებული. ვნახოთ სათანადო საილუსტრაციო ნიმუშები:

საგალობელი

ა) მესმასა

„შეკვიდეს კელით და ფერკით უღმრთოთა მათ, ნეტარო, და ძჳრის მოქმედებრ მიგეცს საპყრობილესა მართალი, უსჳლოთა უჳარის მყოფელთა...“

გუმასა მისცნა ქორცნი თჳსნი მოწამემან რაედენ და ითრეედეს უწალოდ უღთონი იგი, ვითარცა რა მქეცნი ნადირებრ განბჳრვიდეს ღირსაა მას,...

მოვიდნეს კაცნი ღვთისმსახურნი, ქრისტეს მორწმუნენი, და გამოითხოვეს მოწამე ქრისტესი მძლავრისა მისგან საპყრობილით თავის მღებებითა...“

მეტაფრასი

მერმე შეკრეს კელით და ფერკით და რკინით მაგრა შეკვილილი საპყრობილესა ბნელსა შეაყენეს, თჳნიერ ყოელისა ნუგეშისცემისა“ (საბინინი, გვ. 174).

„მაშინ მოვიდეს მთავარი ქართუშლთანი, რომელნიცა მაშინ სპარსთა თანა მისრულ იყვნეს. ევედრებოდეს შეფესა მის უღმრთოსა გამოყვანებად წმიდისა მის საპყრობილით და ეტყოდეს ჩუენ თავს მღებ ექმნეთ რაედენს ახოვანსა...“ (გვ. 175).

²¹ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, RI VIII, № 3, (III) გვ. 600. მე-18 საუკ. ხელნაწერი. H—2335-შ. შეკლომით მითითებულია 3 ივლისი, რაც ანგარიშგასაწევი არაა.

ბ) დაღატყავსა

„რაჲმს მოვიდა შენ ზედა, სანატრელო რაჲდენ, სიმრაველ უსჯულოთა მათ სპარსთა მკედართა, ხოლო შენ მსგავსად მკსნელისა არქუ მათ, ვითარმედ, რომელსა-იგი მივიძებთ — აპა, მე ვარ რაჲდენ. მაშინ შეგიპყრეს, ღირსო, უწყალოდ და გცემდეს თავსა შენსა.“

გეტყოდა შენ მეუღლე შენი, სანატრელო. ვითარცა იგი ოდესმე იობ, უარპყავ ქრისტე და ჰმონე სჯულსა პირველსა, რათა არა მოკედელე უწყალოდ უსჯულოთაგან. ხოლო შენ, ღირსო, ყოვლადვე არა შეიწყნარე სიტყვა მისი.

არქუ შენ დედაყავსა მას, რომელი გეტყოდა აღსარებად სჯულსა ცეცხლის მსახურთასა, განმეყენე ჩემგან და წარვედ, უგუნურო მართლუქუნე ეშმაყო, და მათონებ შე, ვითარცა პირველ აღამ ევაი...“

ბ) უგალობდითსა

„...და ესრეთ ეტყოდე უსჯულოსა მას მქლარსა, რასა მიძულებდე გებად ცეცხლისა და მზესა, არა უარ-ყო მე ქრისტე ღმერთი.“

„ხოლო იგინი [რაზმი] შეემთხვიენეს წმიდასა მას და ვერ იცნეს იგი მის ფრიალსა შეუტაცებისაგან და მის ზედა შემთხვეულთა სატანაქულთაგან და ჰკითხავედეს მას, თუ სადა არს რაჲდენ... ხოლო იგი მიუგებდა, ვითარმედ მე ვარ რომელსა თქუენ მიუძიებთ. მყის შეიპყრეს უღმრთოთა მათ ჰცემდეს თავსა მისსა უწყალოდ არგნებითა, შეპყრეს და ესრეთ წარიქცეს...“ (გვ. 176).

„მერმე... აღიძრა მეუღლე მისი მსგავსად პირუელისა მის ღელისა, განაზრახებდა წმიდასა მას და იტყოდა: რად ესრე განგიწირავს ცხოვრება თვისი და მიგიცემიეს თავი შენი სიკუდილად და ჩუენცა სრულიად ოხერ და ობოლ გვეყოფ. ერჩილი ზრძანებასა მათსა და იხსენ თავი შენი და ჩუენცა, რათა არა ბოროტად მოყუდე შენ... ხოლო ესმა რა ზრახება ესე წმიდასა მას მეუღლისაგან თვისისა, მიხედა მქსინვარედ, გულისწყრომით და ეტყოდა: რად ესრეთ ბოროტისა განმზრახ მექნებში“

ში, დედაყავო, ვითარცა ევა, ანუ ვითარცა ცოლი იგი იობისი, რათამცა მისმინე შენი და ვიქმნეცა ვითარცა აღამ... ნუ იყოფიან ესე ჩემდა სმენად სიტყუათა შენთა... (გვ. 175—176).

„ხოლო წმიდაჲ იგი მიუგებდა: რასა მიძულებთ, უსჯულნო, ცხოველისა ღუთისა დატყეებად, რომელმან დაბადა ცა და ქუეყანა...“ (გვ. 177).

საილუსტრაციო ნიმუშები, ვფიქრობთ, საკმარისია იმის დასადასტურებლად, რომ ბესარიონის მეტაფრასულ თხზულებაში ქარბადაა გამოყენებული საგალობლის მონაცემები. ბესარიონ ორბელიშვილი — ავტორი „წამებისაც“ და ჰიმნოგრაფიული კანონისაც ერთი და იგივე ცნობებს ამუშავენს ორივე ძეგლში. საგალობელშიც და წამებაში სპეციალური მსჯელობაა იმის შესახებ, რომ რაჲდენი პირველმოწამეა ჩვენში. „რაჲდენს, ერთობით მორწმუნენო, ყოველნი პატივის-ცემდეთ, ქრისტეს აღმასრულებელსა და პირველსა მოწამესა ქართველთასა...“ განსაკუთრებით ვრცლადაა ამის შესახებ საუბარი „წამებაში“.

რაჲდენ პირველმოწამის საგალობლის ტექსტი შედგენილობის მხრივაც იწვევს ინტერესს. იგი დატულია შემდეგ ხელნაწერებში A—130 (ძველი ნუმერაციით H—820), A—111, S—3269, A—170, A—1093, A—176, H—2077, S—1464 და სხვ. ქრონოლოგიურად ყველაზე ძველია A—130, სამწუხაროდ, ხელნაწერს აკლია საგალობლის ბოლო.

დასახელებულ ხელნაწერებში საგალობლის ტროპართა რაოდენობა ერთნაირი არაა. ამ მხრივ განსაკუთრებულ თავისებურებას ამჟღავნებს ანტონის ნუსხა S—1464.

წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ რაჟდენის საგალობლის ღმრთისმშობლისანი (ცალკეულ გალობათა ბოლო ტროპარი) ბესარიონს არ ეკუთვნის. ისინი ჭერ კიდევ X საუკ. ხელნაწერებშია დადასტურებული²². ისიც საგულისხმოა, რომ A—130 ღმრთისმშობლისანი არც ერთ გალობას არ აქვს, მხოლოდ ორ შემთხვევაში მიწერილია დასაწყისი სიტყვები. ანტონ კათალიკოსისა და ალექსი მესხიშვილის სადღესასწაულოებში კი ღმრთისმშობლისანის განსხვავებული ტექსტებია წარმოდგენილი, ე. ი. თუ ბესარიონი იღებს მზამზარეულ ტექსტს, ანტონი და ალექსი თვით თხზავენ და ურთავენ. ამას თუ იმასაც დაუშვავებთ, რომ ანტონთან ცალკეული ტროპარები ბესარიონის საგალობლისა გამოტოვებულია, ნათელი გახდება, რომ ბესარიონის ტექსტს შემდეგი პერიოდის ავტორ-რედაქტორთაგან გადაკეთება-დამატება განუცდია. ამავე დროს, როგორც მესხიშვილი. ასევე ანტონიც უმატებენ მცირე ფორმის საგალობლებს და ამით ავსებენ განგებას. ამ ფაქტის ერთგვარი გამოძახილი უნდა იყოს 1742 წლის მოსკოვში გადაწერილი ხელნაწერის (A—152) გადამწერის პეტრე ეპიტაშვილის შენიშვნა: „ამისი საგალობელი დედანში არ იყო. ვინ იცის იპოთ, ადგილი გამიშვია“ (350v).

რაჟდენის საგალობელში, ბესარიონის სხვა საგალობელთაგან განსხვავებით. ვრცლად არის წარმოდგენილი ფაქტები რაჟდენის შესახებ, იმდენად ვრცლად, რომ იგი ამ თვალსაზრისით საერთოდ გამოირჩევა XVIII ს. საგალობლებისაგან. ეს შეიძლება იმიტაც აიხსნას, რომ რადგანაც სვინაქსარული საკითხავი რაჟდენზე არ არსებობდა, ამიტომ საგალობელს რამდენადმე მაინც უნდა შეეცხო ეს ხარვეზი.

ისე წილენელისა და რაჟდენ პირველმოწამის საგალობლები დაწერილია ერთ ხმაზე (ჟმა დ გო), ამიტომ ავტორი ზოგჯერ ერთსა და იგივე ძლისპირებს იყენებს. მე-5, მე-6 და მე-7 გალობების ძლისპირნი ორივე საგალობლისათვის ერთია. თუმცაღა საგალობლის შინაგანი რიტმი და დინამიკა ერთმანეთისაგან განსხვავდება. საგალობელში ისე წილენელზე გაცილებით მეტია პოეტურობა და შინაგანი ექსპრესია.

S—3269 ხელნაწერში ბოლომდე არც რაჟდენის საგალობელია წარმოდგენილი, აქვია მე-9 გალობა. არსებულ ტექსტს მოსდევს ვრცელი ცხოვრება. საგალობელში არც მცირე ფორმის საგალობლებია ჩართული. ამიტომ საფიქრელია. რომ მოგვიანო დროის ხელნაწერებში დაცული იყოსი და იბაკო ბესარიონის კლამს არ ეკუთვნის. A—130-ის, S—3269 ხელნაწერების მონაცემებს უპერს მხარს A—111 ხელნაწერიც.

ბესარიონის პოეტური მემკვიდრეობიდან ანტონ კათალიკოსი საგანგებოდ გამოპოფს სვეტიცხოვლის გალობას და „წყობილისიტყვაობაში“ აღნიშნავს: „ბესარიონის ქმნილი კანონი კუართის

არს სულით თქმული. ღუთის-მეტყუშლ რიტორებრი...“ (სტრ. 66). მართლაც, „კანონი კუართის“ დიდი პოეტური აღმაფრენით დაწერილი საგალობელია. იგი გავრცელდა და თითქმის ყველა ლიტურგიულ წიგნშია წარმოდგენილი. თავისთავად თემა საგალობლისა მიმზიდველია და ამანაც განაპირობა საგალობლის პოპულარობა.

²² იხ. ელ. მეტრეველი, ძლისპირნი, ვი. 175, 17E, 183, 1P4, 1P7 და სხვ. მხოლოდ მეშვიდე გალობის ღმრთისმშობლისა ვერ პოულონს წესატყვისს.

საგალობლის ლეიტმოტივი. ისე როგორც ბესარიონის მთელი შემოქმედებისა, პატრიოტიზმი, ქართული ეკლესიის სადიდებელია. ოსტატურად არის გამოყენებული ლეგენდა საქართველოს ღვთისმშობლის წილხვდომილობის შესახებ. ბესარიონის აზრით, ქართული ეკლესიის ღონე და ძალი, ნათელი და სხივი ღვთისმშობლის მადლითაა შთაგონებული. ამიტომ „ნუ დასცხრები მეოხებად შენ წილხვდომილთა ქართველსა ერსა მოუენად ზეცით, მშვიდობაჲ და წყალობაჲ“. ხოლო მადლიერი მრევლი აღავლენს ლოცვას: „ერი წილხვდომილნი შენი, ქართველნი გაქებთ, დედოფალო წმინდაო, რომელმან იგი შენ წილ მოავლინე მოციქულნი ნინო და მან განგვანათლა ჩუჲნ უკვდავებისა ნათლითა, ყოვლად წმინდაო“ (გალობა ზ. მე-4 ტროპარი).

ნინოს ცხოვრებათა რედაქციებში (თითქმის ყველაში) აღწერილია კვართის ამბავი. ჩვენი მწიგნობრები დიდ ადგილს უთმობენ ამ მითს. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ავტორი მიუთითებს, რომ კუართი „წილით ჰხუდა ჩრდილოთა, მცხეთელთა“²³. ლონტი მროველი დაბეჭდვით აღნიშნავს, რომ „კუართი უფლისა წილით ხუდა მცხეთელთა. წარმოიღო ელიოზ, და მიიღო მცხეთას...“²⁴ არსენის რედაქცია და მისი პერიფრაზიც დასტურ აცხადებენ, რომ „მოხუდა წილითა კუართი უფლისა ჩუჲნისა ელიოზს“...²⁵

ბესარიონს თავის საგალობელში, ცხადია, აქცენტი სწორედ ამ ფაქტზე აქვს გადატანილი. ერთი მხრივ, წილხვდომილობის ლეგენდა, მეორე მხრივ, კუართის ჩამოტანის მითი — არის სწორედ ის ქარგა, რომელზედაც იშლება საგალობელი.

ბესარიონი კუართის ეპიზოდს ვფიქრობ ნინოს ცხოვრების ე. წ. პერიფრაზული რედაქციიდან იღებს.

„და ვითარცა მოიწია იერუსალიმს [ელიოზ]. შეკრებულ იყო ერი ჰურიითა დაემტკიცა ჟუარკუმაჲ ქრისტესი. ხოლო არა სადა ეზიარა განხრახებასა მათსა, არამედ შორს იღვა იგი და მისთანანი იგი. და მოვიდეს იგინი ხილვად იესუსა, ვითარცა — იგი წერილ არს სახარებასა შინა. ვითარმედ: «იყენეს ვინმე წარმართაგანნიცა, რომელი აღმოსრულ იყენეს იერუსალიმად დღესასწაულსა მას...» ესენი იყენეს ელიოს და მისთანანი წარმართთაგან მოსრულნი. ხოლო ვითარცა აღესრულა ნეთსი ვნებაჲ მაქხოვრისაჲ, მიხუდა წილითა კუართი უფლისა ჩუენისა ელიოზს, ვითარცა წერილ არს: «გინყუეს სამოსელი ჩემი და კუართსა ჩემსა ზედა განიგდეს წილი»²⁶ და ა. შ.

ბესარიონი საგალობელში ცხადია, ასე დეტალურად არ გადმოსცემს იესუს სამოსლის დანაწილების ბედს, მაგრამ სახარების უკვე დამოწმებული ადგილის ციტირებით დაახლოებით ამავე სიტუაციას წარმოადგენს. იგი წერს: „განიყუეს სამოსელი ჩემი და კუართსა ზედა ჩემსა განაგდეს წილი“, რომელი მიქსოვა დედამან ჩემმან, ვითარცა თქვეს პირველად წინასწარმეტყუელთა და აწ მივმადლე ქართველთა მადიდებელად ძალსა ჩემსა“. ამ ტროპარში პირველი სტრიქონი მათეს 27 თავის 35-ე მუხლია. სწორედ ეს ადგილია ნინოს ცხოვრების პერიფრაზულ რედაქციაში დამოწმებული.

ბესარიონის საგალობელი დაწერილია მეოთხე ხმაზე. თითოეული გალობა

²³ აგოგრაფიული რედაქტირების ძეგლები, ტ. I, გვ. 112.

²⁴ ანასეული ქართლის ცხოვრება, გვ. 60—61.

²⁵ ჭელი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, ტ. I, გვ. 226.

²⁶ იქვე.

ოთხი ტროპარისაგან შედგება (მეოთხე ღმრთისმშობლისაა). ავტორი ოსტატურად იყენებს ძლისპირის პოეტურ ფაქტურას, ასევე ოსტატურად იყენებს ღმრთისმშობლის საღიღებელ ტროპარებსაც. იგი არ ერიდება სტერეოტიპულ ფრაზების გამეორებასაც კი (რაჟდენის საგალობელში იგი უცვლელად იყენებდა მათ).

ღმრთისმშობლისა

„გიხაროდეთ, უქორწინებლო სძალო, დედაო უბიწო, რომელმან შევ ღმერთი კორციო და აწ კადნიერება გაქუს შენ მისა მიმართ, ნუ დასცხრები მარადის მეოხებად ჩუენ ყოველთა, რომელი შენდა მოვილტით ყოვლად ქებულო“²⁷.

ბესარიონი (მესმასა)

„გიხაროდენ, უქორწინებლო სძალო, დედაო ყოველთა შემოქმედისა ღმრთისაო, რამეთუ შენ მიერ მოვილეთ ჩუენ ყოველთა ნათელი და ლხინება და ვლადადებთ, რამეთუ არავინ არს წმინდა შენებრ კაცთმოყუარე“.

როგორც წესი, ბესარიონი მთელ საგალობელში მიმართავს რეფრენს. ყოველ გალობას (გამონაკლისია IV და V გალობა) თავისი რეფრენი აქვს, რომელიც, თავის ჰსრავ, ძლისპირიდანაა აღებული. რეფრენი მეტ ემოციურობას და ექსპერსიას მატებს საგალობელს.

საგალობელში არცთუ იშვიათია მოხდენილი მხატვრული სახეები („ვი-თარცა მზისა თვალი. გამოგვბრწყინვა კუართი“. „დღეს მიველინა ქართველთა ერსა ზაფხული მადლისა“ და სხვ.), პოეტური გამოთქმები და შედარებები.

ბესარიონ ორბელიშვილის საგალობლები XVII—XVIII სს. ქართული ჰიმნოგრაფიის მნიშვნელოვანი პოეტური ძეგლებია. ავტორი ლოგიკურად აგრძელებს სასულიერო პოეზიის ტრადიციებს და იმ ეროვნულ-პატრიოტულ განწყობილებას, რომელიც XVIII საუკ. დამდეგს ჩამოყალიბდა ჩვენში. ბესარიონ ორბელიშვილის მთელი შემოქმედება — პროზაც და პოეზიაც ამ განწყობილების ანარეკლია.

²⁷ ელ. პეტრეელი, ძლისპირნი, გვ. 107.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა)

ქანია სიხარულიძე

ამინდის რიტუალი და პოეტური შემოქმედება

ამინდის რიტუალი და ამ რიტუალთან დაკავშირებული ლექს-სიმღერები თუ თქმულებანი ცნობილია ყველა ხალხში. მისი სათავე შორეულ წარსულშია. იგი ისევე ხნოვანია, როგორც მეურნეობის უძველეს სახეთა ჩანასახები. ამდენად მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება არა მხოლოდ აგარარული პოეზიის, არამედ — მთლიანად სიტყვიერი თუ მუსიკალური ხელოვნების ისტორიული ბედის გასათვალისწინებლად. ბუნების ტყვეობაში მყოფი ადამიანი მთლიანად დამოკიდებული იყო ამინდზე. ეს გარემოება ასახულია ქართულ ხალხურ ნათქვამში: „დარნი მუშაობდნენ და მუშები იკვებდნენო“¹. არსებობისათვის ბრძოლაში — იყო ეს ნანადირევის მოპოვება, მიწათმოქმედება, ტყის მრეწველობა თუ სხვა ადამიანმა აღრე იგრძნო ხელსაყრელი ამინდის სიყვითე. პრიმიტიულად მოაზროვნე ადამიანმა აუცილებლად მიიჩნია ხელსაყრელი ამინდის გამოთხოვა სხვადასხვა წესის შესრულებით. ამ წესებთან დაკავშირებული იყო სიტყვიერი და მუსიკალური შემოქმედება. ფლორისა და ფაუნის სხვაობის მიუხედავად მსოფლიოს ხალხთა ამინდისათვის განკუთვნილი რიტუალები და მასთან დაკავშირებული სიტყვიერება თუ მუსიკა ზოგად ხაზებში მსგავსია. ვამბობთ ზოგად ხაზებში, თორემ, თითოეული ხალხის რიტუალი და მასთან დაკავშირებული პოეზია თუ მუსიკა ეროვნულ-სპეციფიკური ნიშნებით ხასიათდება. ამ გარემოებას გამოხატავს ხალხური ნათქვამი: „Что город, то поров; что деревня, то обыхан; что подворье, то поверье“².

ისიც ცნობილია, რომ წარმართულ ხანაში შექმნილი ბევრი წესი გვიან ქრისტიანულ სარწმუნოებას შეერწყო და ღვთისმსახურების თავისებურ ფორმად იქცა. ამინდის რიტუალისა და მასთან დაკავშირებული პოეზიის ხასიათი და შინაარსი არსებითად თვით ამინდით — გვაღვით ან წვიმიანობითა და სეტყვით იყო განსაზღვრული. ეს რიტუალი და ლექსსიმღერები მიძღვნილია ღვთაებათადმი, რომელნიც ამინდის გამგებად ითვლებოდნენ. წარმართული პანთეონის რთულ კომპლექსში ცა-ღრუბლის ან ტაროსის ღვთაება, საფიქრებელია, აღრე უზენაესი უნდა ყოფილიყო. საფიქრებელია გენტიკურად ამავე ღვთაებას უკავშირდებოდეს მნათობთა თაყვანისცემაც. ტაროსი და წლის ბრუნვა ხომ ურთიერთკავშირშია. ადამიანი აკვირდებოდა წლის ბრუნვისათვის მნათობთა მნიშვნელობას. ყოველივე ეს წარმოსახულია პოეტურ შემოქმედებაში. პოეტური შემოქმედება იძლევა იმის საბუთს, ვიფიქროთ, რომ ტაროსის ღვთაების ბევრი ატრიბუტი ნაყოფიერებისას შეერწყო. ამიტომაც არაიშვიათ შემთხვე-

¹ ქართული ხალხური სიტყვიერება, წიგნი 1, ეკვთ. თ ა ყ ა ი შ ე ი ლ ი ს რედაქციით, გვ. 454.

² И. Снегирев, Русские простонародные праздники и суеверные обряды. Выпуск 1, Москва, 1837, გვ. 6.

ვაში მათი ერთიმეორისაგან განცალკევება ძნელდება. ამ თვალსაზრისით, საგულისხმოა, ისტორიკოსის პროკოფის ცნობა იმის თაობაზე, რომ დუნაის სლავები უზენაეს ღვთაებად და სამყაროს გამგებლად ელვა-ქუჩილის შემოქმედს მიიჩნევდნენ. ისინი თავიანთ მდინარეებს, ნიშნებს და სხვა სულებს სცემდნენ³. სამყაროს გამგებელ უზენაეს ღვთაების სამყოფი, რა თქმა უნდა, ზეცა იყო. ამით უნდა აიხსნას ამინდის რიტუალის მაღალ მთაზე კოშკთან, ნიშთან თუ ეკლესიასთან შესრულება. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ქართული — კერძოდ სვანური, ხევსურული, თუშური და სხვ. წესები. ქვემო სვანეთში, ჩოლურის თემში გადანაშთის სახით ბოლო დრომდე იყო შემორჩენილი ამინდისათვის განკუთვნილი ხატარაშობა. ხატარაშობა დიდ დღეობად ითვლებოდა. სრულდებოდა თებერვალში — სოფელ თეკალის ზემოთ, მაღალ მთაზე ეკლესიასთან. ეკლესიასთან სრულდებოდა მაგიური თოხნა. ეკლესიიდან გამოასვენებდნენ ხატს და სოფელში ჩაასვენებდნენ⁴.

ხევსურეთში ცა-ღრუბლის გამგედ პირიმზე, წმ. გიორგი. ან ჰამარ დედოფალი ითვლებოდა. სეტყვა-ხორბოშელას ნიში მაღალ მთაზე: სოფ. ჩირდილში. ხალხის რწმენით პირიმზეს „დევი ყავს მონად და როცა ხალხი დააშავეებს რასმე. ღვთისაყენ გაეშურება. იქ ხორბოშელას და სეტყვას აჰკიდებს გოდრებით ზურგზედ დევსა და მოჰფენს მთელს არემარეს“⁵. ნ. ხიზანაშვილს აღნიშნული აქვს: „... პირიმზე დიდს პატივდიდებაშია. სეტყვა-ხორბოშელას ასაცილებლად მთელს ხევსურეთში ცალკე დღეებს უქმობდნენ: პარასკევს. შაბათს და ორშაბათს“⁶. სეტყვის თავიდან ასაცილებლად პირიმზისადმი მიძღვნილი რიტუალი ივნისის პირველ რიცხვებში სრულდება⁷. ახალმოპოვებული ხევსურული მასალებით ამინდის რიტუალს. რაკი იგი მაღალ მთაზე სრულდება. საწვეროს უწოდებენ. მას საელიაოც ეწოდება. სოფელ დათვისში მთაზე მდგარ ნიშთან — კოშკთან საკლავითა და ლუდით მიდიან დასტური და სოფლის მცხოვრებნი. რიტუალი სრულდება მანამდე, სანამ ყანა მუხლს აიყრის. საწვეროს რიტუალთან არის დაკავშირებული ხევსურეთში სამი დღის უქმე⁸. ამ დღეობაზე სალოცავ ადგილს მთის წვერზე დაკლავდნენ ციკანს, მოხარშავდნენ და შეჰკამდნენ. რაც დარჩებოდათ. ნიშის კოშკის თავზე ტოვებდნენ. ციკანს ნაწლავებს და სხვა შიგნეულებს წვრილად დაკვებდნენ და მთის ზეოზე მხარეს გადაფანტავდნენ. ხალხის რწმენით ამგვარი მოქმედებით სოფელს სეტყვისაგან დაცვა ედნენ. ამინდის-ხევსურული რიტუალის პროფილაქტიკური ხასიათი. ე. ი. ამინდის მიუხედავად მისი შესრულება ივნისში ყანის მუხლის აყრამდე. უძველესად მიგვაჩნია: მოსოფლიოს მრავალ ხალხში სიცოცხლის წყაროდ აღიარებულ ადრინდელ წარმართულ ღვთაებებს ილია წინასწარმეტყველი შეენაცვლა. ასეთები იყვნენ სლავური პერუნი, სკანდინავური ფიორგენი და სხვ.⁹ ორივე ამ და სხვა ღვთაებებს ჩვენის აზრით, თავისში ითავებს ქართულ მზე. ამას გვაფიქრებინებს ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება. რაზედაც ქვემოთ იქნება მსჯელობა. ტაროსის რიტუალის მაღალ ადგილას ე. ი. ცა-ღრუბლებთან ახლოს შესრულების თვალსაზრისით საგულისხმოა ვახუშტის ცნობა იმის

³ იქვე, 33-9.

⁴ მოქმელი 81 წლის არღევან ჩამბერიძე. სოფ. თეკალი, 17. VII—70 წ.

⁵ ნ. ხიზანაშვილი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ., 1940, გვ. 70—71.

⁶ ცნობა მოგვაწოდა მასწავლებელმა მიხეილ არაბულმა, 25. 11—1972.

⁷ И. Снегирев. Русские простонародные праздники, Вып. I, гл. 10. 17—18

თაობაზე. რომ უშუალოდ „... აქუსთ კლდე დიდი და მაღალი, და დღესა ილია წინასწარმეტყველისასა მივლენ და შესწირავენ მას კლდესა ცხოვარსა და ძროხასა. და თაყვანსცემენ კლდესა მას, და რა იგი ესმის კლდისა მისგან, სწამთ უმეტეს ყოვლისა იგი“⁸. თუშების ეს ჩვეულება ცა-ღრუბლის ღვთაების საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებოდ მიიჩნია ივანე ჭავჭავაძემ⁹. ვახტანგ კოტეტიშვილს აღნიშნული აქვე, რომ მანგლისის მთაში, სოფ. ახოტილას თავზე არის „მამიდაის ქვა“. იგი „ამინდთან არის დაკავშირებული. გვაღვინა თუ დიდი წვიმანობის დროს, დღესაც ამ ქვისკენ მიემართება პროცესია, და ლოცვა-ვედრებით ან მხარს უბრუნებენ ქვას. ან ასწევენ და დასწევენ. თითონ ქვას კი ადამიანის ფიგურის კონტურები აქვს“¹⁰. ამინდის რიტუალს ქართლ-კახეთსა, იმერეთსა და აჭარაში ლაზარობასა და გონჯობას უწოდებდნენ¹¹. ლაზარე და გონჯა. როგორც ვნახავთ, იხსენიება მრავალ ლექს-სიმღერაში. ქვის ფიგურასთან ამინდის რიტუალის შესრულება დადასტურებულია კახეთშიც. კახურ რიტუალში საგულისხმოა პატრიოტული და კლასობრივი მომენტები. ყვარლის რაიონში გონჯობა დაკავშირებულია ადგილობრივი ხასიათის ვარიანტებად ცნობილ საისტორიო თქმულებასთან. იგი შორეული ანალოგიაა მითისა და ფენასა და აპოლონის შესახებ. თქმულებით როცა კახეთს მტერი შემოესია, მოსახლეობა ტყვეს შეეხიზნა. გაქცეულთა შორის გოგოლაშვილის ქალიც ყოფილა. მას თან ჰყოლია აკვანში მწოლარე ბავშვი. ქალი დაღლილა. როცა მტერი მიახლოვდება, დაუჩოქია და ღმერთს შევედრებია: „თათრის ხელში ნუ ჩამაგდებ, ქვად მაქციო“. ღმერთს შეუწყნარებია მუღარა. ქალი ბავშვიანად გაუქვავებია. იქაური მცხოვრებნი ახლაც აჩვენებენ სოფ. საბუეს ბოლოს ქვებს, რასაც ქალ-ქვას უწოდებენ. უამინდობის დროს ქალთა ჯგუფი მიდიოდა ამ ქვასთან, მათთან მიყავდათ ერთი რომელიმე გოგოლაშვილის ქალი. ქალი ქვას ხელს დაჰკრავდა და მიმართავდა: „ამყე მამილო“. ქვას გადააბრუნებდნენ, წყალში ჩააგდებდნენ და იტყოდნენ: „ღმერთო, წვიმა გვაღირსეო“ ან „ღმერთო, მზის თვალი გვაღირსეო“. შემდეგ ფეხშიშვლები მიდიოდნენ სოფელში, მიჰქონდათ თოჯინა-გონჯა და შემხვედრთ წუწავდნენ¹².

ამასთან დაკავშირებით გვაგონდება სლავური ბაშ და ბაშიხი-ცხენ-ქვად წოდებული — ორი დიდი ქვა. ამ ქვებს მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის ღვთაებებს უკავშირებენ — ბაშ და ბაშიხს სწირავდნენ ცხენს. საქონლის ცუდი გამრავლების შემთხვევაში ქვების ირგვლივ სრულდებოდა მაგიური ხენა¹³. სენური ხატარაშობისას, როგორც ითქვა, ხელსაყრელი ამინდის გამოთხოვის დროს სრულდება მაგიური თოხნა. ასეთი მსგავსება იმის მაჩვენებელია, რომ წარმართული პანთეონის რთულ კომპლექსში ერთიმეორესთან არის გადაჯაჭვული ტაროსის. მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის ღვთაებათა ფუნქციები. გერმანიაში, სკანდინავიის ქვეყნებში და სხვ. ღვთაებათა დმი მსხვერპლის შე-

⁸ ვ ა ხ უ შ ტ ი . აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 1941, გვ. 105.

⁹ ივ. ჭავჭავაძის შრომა, ქართული ერის ისტორია. წიგნი პირველი. 1928, გვ. 71—72.¹

¹⁰ ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 302.

¹¹ ივ. ჭავჭავაძის შრომა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 79; ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, ნარკვევები, I, 1958, გვ. 365.

¹² ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, ნარკვევები, I, გვ. 365.

¹³ И. Снегирев, Русские простонародные праздники, Вып. I, гл. 10, 15—16.

წირვა დიდ ქვებთან ხდებოდა¹⁴. სლავურ მოდგმებში ღვთისმსახურებას ადგილი ჰქონდა ე. წ. სამსხვერპლო ქვებთან, მდინარეთა და ტბათა ნაპირებთან, ხილებთან, მთებზე და ა. შ.¹⁵.

იმერეთსა და გურიამი ამინდის რიტუალს კოხინჯრობას უწოდებენ¹⁶. საგულისხმოა ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრება ტაროსის ღვთაება ვობის თაობაზე¹⁷. ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში მრავლად არის შემორჩენილი ამინდის რიტუალის ნიშნები. მათი აღნუსხვა შორს წაგვიყვანდა. ტაროსის ღვთაება და ამინდის რიტუალი ადრე იქცა მკვლევართა დაკვირვების საგნად: ამ საკითხებზე არსებობს მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურა¹⁸. ამ ლიტერატურის მიმოხილვა ახლა ჩვენს მიზანს არ შეადგენს. ჩვენ არც რიტუალის ყოველმხრივ კვლევას ვისახავთ მიზნად. იგი ეთნოგრაფიის სფეროს განეკუთვნება. პოეტურ ტექსტებზე დაკვირვების პროცესში უნდა წარმოჩნდეს მათი ადგილი წარმართული პანთეონის რთულ კომპლექსში. ვითვალისწინებთ იმასაც, რომ დაკვირვების ობიექტად აღებული ტექსტები გაუგებარი იქნება ეთნოგრაფიული ყოფის გარეშე.

ამინდის გამოთხოვის სიმღერებიდან საქართველოში გავრცელებული იყო და გადანამთის სახით ახლაც გვხვდება ლაზარე და გონჯა. ქართლ-კახეთსა. იმერეთსა და აჭარაში. როგორც ითქვა, ამინდის რიტუალს ლაზარობას ან გონჯაობას უწოდებენ. ეს იყო ქალთა კარნავალი. სიმღერის ანუ დიდების ტექსტი ვედრებაა ტაროსის ღვთაებისადმი. ვედრების შინაარსი ამინდითაა განსაზღვრული. გვალვის შემთხვევაში კარნავალის მონაწილენი მღეროდნენ:

ახ, ლაზარე, ლაზარე,
 ცას ღრუბელი მოკვარე!
 ღმერთო, მოგვეც ცის ნამი,
 აღარ გვინდა მზის თვალი!
 ღმერთო. მოგვე ტალახი,
 აღარ გვინდა გორახი!

წვიმიანობის დროს კი დიდების ტექსტი ასე იცვლებოდა:

ახ, ლაზარე, ლაზარე,
 ცას ღრუბელი აყვარე!
 აღარ გვინდა ცის ნამი,
 ღმერთო მოგვე მზის თვალი!
 აღარ გვინდა ტალახი,
 ღმერთო მოგვე გორახი!

ქართლში ჩაწერილ ამ ტექსტებს თავისი საკუთარი მელოდია აქვს¹⁹.

¹⁴ იქვე, გვ. 60.

¹⁵ იქვე, გვ. 22, 80 და სხვ.

¹⁶ ქ. რ უ ხ ა ძ ე, ზოგიერთი აგარარული წესჩვეულება XIX საუკუნის დასაწყისთ საქართველოში. „საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები“, თბ., 1968, გვ. 76—79. გურამ შარაიის ცნობით გურიამი კოხინჯარა, კოხნაჯარა ნიშნავს დამკვნარ, დანაოქებულ ღედაბურს.

¹⁷ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 71—74.

¹⁸ И. С н е г и р е в. Русские простонародные праздники и суеверные обряды. Вып. I, 1837, № 1, 1838, 111, 1838, Вып. IV, 1839. Е. В. Аничков, Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян, ч. I, СПб, 1903, ч. 2, 1905; ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, წ. 1, გვ. 71—74; ვახტ. კ ო ტ ე ტ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 316—320 და სხვ.

¹⁹ გრ. ჩ ხ ი ც ვ ა ძ ე, ქართული ხალხური სიმღერა, ტ. I, 1960, გვ. 184.

ამინდის ვედრების ტექსტთა მთელი ციკლია მოსული ჩვენამდე. ერთი, შედარებით. ახალჩაწერილი ვარიანტი ლაზარობის ტექსტისა ასეთია:

ლაზარ მოდგა კარსაო,
აპრიალებს თვალსაო,
მიდგა, მოდგა მხარესა.
დაემსგავსა მთვარესა,
ა, ელია, ელია,
შენთვის რა მიწუნია,
ერთი თხა და ციკანი
შენთვის მომირთმევია,
ალარ გკინდა გორახი.
ღმერთო, მოვევც ტალახი!²⁰

მეორე ვარიანტის მთქმელის — ლაზარობის მონაწილე ქალის ცნობით „სიმღერის შემსრულებლები ქალები ფეხშიშველები თოჯინითა და სანთლით ხელში დადიოდნენ კარდაკარ და აგროვებდნენ სანოვაგეს, შეაბამდნენ გუთანში ქალებს. გუთანს წყალში შეიტანდნენ და მოგროვილი სანოვაგით გადიხდიდნენ სამღვთოს“²¹. უამინდობისას წყლის მაგიური ხენის ჩვეულება ცნობილი იყო სხვა ხალხშიც²². გონჯაობის მონაწილე კახელ მთქმელთა ცნობით ვინც კარნავალის მონაწილეთ არ დასაჩუქრებდა, მას ოჯახის „განიავების“ მიზნით ეზოში გონჯას შეუვლებდნენ²³. კარნავალის მონაწილეთაგან გონჯას სახელით სურსათ-სანოვაგით დასაჩუქრების მოთხოვნა ასახული გასული საუკუნის 70-იან წლებში სვანეთში ჩაწერილ ტექსტში²⁴.

მასალათა შედარებითი შესწავლის თვალსაზრისით საგულისხმოა აგრეთვე გასულ საუკუნეში ჩაწერილი ტექსტი:

გონჯას წყალი შემოვასხი,
ვარღო-მანანასა!
ღმერთო, წვიმა მოიყვანე,
ვარღო-მანანასა!²⁵

გონჯასთვის წყლის მაგიური მისხურება გვაფიქრებინებს, რომ იგი (გონჯა — ქ. ს.) იგივეა, რაც პოლონური და სილვეზიური მარჯანა, ისლანდიური მარა, ინგლისური ნიგტ-მარე, ჩეხური მორუსი და ა. შ.²⁶. მარჯანას, რის განსახიერებაცაა ჩალის ღერო, ქალის სამოსით (ასეა ქართული გონჯაც — ქ. ს.) 7 მარტს წყალში ჩაძირავდნენ სიმღერით:

„Смерть вьется по заборам, ища себе поживы“²⁷.

²⁰ მთქმელი მძევალ ამირხანაშვილი, ჩაწერილი ჩვენს მიერ სოფ. ვალაენში (მცხეთის რ.). 1949 წ. ქართული ხალხური სიტყვიერება ქრესტომათია, I, შეადგინა, შესავალი წერილი, განმარტებითი ბარათები და შენიშვნები დაურთო ქს. სიხარულიძემ, 1956, გვ. 49—50.

²¹ იქვე, გვ. 49.

²² И. Снегирев, Русские народные праздники, I, გვ. 14, 16, 50, 51, 204; 111, 23; 156.

²³ ქ. ს. ს. ხ. რ. ლ. ი. ძ. ე. ნარკვევები, I, 1958, გვ. 366.

²⁴ ჩაწერილი გაბრ. ნიქარაძე. იხ. პ. ე. ტ. რ. ე. უ. შ. ი. კ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი., ხალხური სიტყვიერება, I, 1937, გვ. 378, № 113^c.

²⁵ ჩაწერილი სოფ. წევაში სეფ. ვაჩეჩილაძის მიერ. ხალხური სიტყვიერება, წ. I, ე ქ ვ თ. თ ა ე ა ი შ ვ ი ლ ი ს რ ე ლ., გვ. 21.

²⁶ И. Снегирев, Русские простонародные праздники, III, стр. 8—12.

²⁷ იქვე, გვ. 8.

ქართული დიდების ტექსტებიც მსოფლიოს ხალხთა მასალებთან ერთად აღასტურებენ იმას, რომ ელია წინასწარმეტყველი უზენაეს ღვთაებას პერუნს შეენაცვლა. ვახტ. კოტეტიშვილს აღნიშნული აქვს: „— შავი ცხენები და ეტლი ღრუბელთ-პატონის ატრიბუტია. ჩვენი ელია ასეთი ეტლით გადაივლის ხოლმე ცის კამარას. „ვენაცვალე ეტლით დაღის. ძვირად ადგამს დაბლა ფეხსო“. ასეთივე წარმოდგენა ჰქონდათ პერუნის შესახებაც“²⁸.

ქართველი ხალხის უძველესი რწმენით ელია წინასწარმეტყველის ეტლით მოგზაურობა ცაზე კეკა-ქუხილს გამოსცემს²⁹ ნაყოფიერებისა და ტაროსის ღვთაებათა საკითხთა წრეში უნდა იქნეს შესწავლილი მითოსი ცხენისა და ზღვის (საერთოდ წყლის — ქ. ს.) კავშირზე. ცხენისა და ზღვის კავშირის რწმენა ცნობილია მსოფლიოს მრავალ ხალხში³⁰. ეს რწმენა ასახულია თქმულებაში ამირანის შესახებ. ივანე ჯავახიშვილმა ციური ბინადარი, ცეცხლის მფრქვეველი მუზარადიანი მამა კამარ-ქეთუსი მართებულად მიიჩნია ღრუბელთ-უფალად³¹. თქმულების ვარიანტებით კამარ-ქეთუს მამა და მისი ლაშქარი ქმნის ამინდს — კოკისპირულ წვიმასა თუ ქარიშხალს³². ფშაველთა რწმენით წვიმა ყამარის დედის ცრემლებია. ქართული მასალები ამინდის რიტუალთან დაკავშირებულ პოეტური შემოქმედების მრავალ საყურადღებო საკითხს აღძრავს. ყველაფერი ეს სისტემატურ-ხანგრძლივ ძიებას მოითხოვს. ერთი კი აშკარაა — საქართველოში, ისე როგორც მსოფლიოს სხვა ხალხში, ხალხურ რწმენაში შეერთდა წარმართული პანთეონის სხვადასხვა — კერძოდ ტაროსის, ნაყოფიერებისა თუ მიწათმოქმედების და მესაქონლეობის ღვთაებათა ფუნქციები. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მკიდრო კავშირი ჩანს წლის ბრუნვასთან დაკავშირებულ ლექსებსა და სიმღერებს შორის. ამ შემთხვევაში განსაკუთრებული სიცხადით შეიმჩნევა ზეპირსიტყვიერების ერთი თავისებურება — პოეტურ ენართა გენეტიკური კავშირი. გაზაფხულისა და ზამთრის ბრძოლის ინსცენირებას, ზამთრის განდევნის, გაზაფხულის პირველ წვიმასთან შეხვედრის, პირველ მისთან შეხვედრის და სხვ. ჩვეულებებს ადგილი ჰქონდა საქართველოშიც. ამაზე მეტყველებენ ლექსების ციკლები წელიწადის დროებზე, ამინდზე, მიმართვები მნათობთადმი, ქარისა თუ წვიმისადმი და სხვ. ამ ციკლების ზოგი ლექსი ქრისტიანულ დღესასწაულს შეუერთდა, ზოგი ახლა უკვე წესს მოწყვეტილია და სახუმარო ხასიათი აქვს. მნიშვნელოვანი ნაწილი ამგვარი ლექსებისა საბავშვო რეპერტუარშია დამკვიდრებული. სასიმღერო ტექსტში სხვადასხვა რიტუალისა თუ წესის ნიშნების თვალსაზრისით საინტერესოა სააღდგომო ფერხისა „ქრისტე აღსდგა გვიხაროდეს, მადლი მახარობელსაო!“ სააღდგომო წესები ტრანსფორმაციაა გაზაფხულის გამოთხოვისა და ზამთრის განდევნის ჩვეულებისა, რაც მსოფლიოს მრავალ ხალხშია ცნობილი. გაზაფხულისა და ზამთრის ბრძოლის ინსცენირებას წარმოსახავს ფერხისას სტრიქონები:

გუმინ ბიჟმა დედაბოჟმა
ზეცის კარი ჯალიარა,
ტანსა ეცვა თეთრი ჩოხა.
ქული მოევარდიანა,
ნიავეა შეურხიანო.

²⁸ ვ. კოტეტიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 329.

²⁹ მოქმელი მზეხა სიხარულიძე, სოფ. გოგოლესუბანი (ჩოხატურის რ.)

³⁰ ვ. კოტეტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 328—329.

³¹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 141—143.

³² მ. ჩიქოვანი, მიჩაქველი ამირანი, 1947, გვ. 279.

ქუდვარდიანი ბიჭი, ნიავი რომ ეალერსება, ზაფხულის სიმბოლოა. იგი დაპირისპირებულია ზამთართან — ავღართან:

ნიავწერილი მზესა ჰყვარობს
და ქარბუჭი — ავსა დარსა.

ფერხისას მონაწილენი უარყოფენ ქარბუჭის საყვარელ ავღარს:

ავსა დარსა წვიმიანსა
კარგი დარი გვირჩევენია,

ფერხისა დოვლათიანობის ღიდებით მთავრდება:

დიღსა ქვევრსა ცარიელსა
პატარა სავსე ვვირჩევენია.³³

ამ საკმაოდ რთულს, წარმოშობით წარმართულს, შემდეგ კი, ქრისტიანი-ზებულ ტექსტში ერთადაა წარმოსახული საგაზაფხულო და ამინდისა და ნაყოფიერებისათვის განკუთვნილი წესები³⁴. ამდენად საექვეო აღარ არის ამინდისა და მომავლადეი და მკვდრეთით აღმდგარ ღვთაებათა კონცეფციების ურთიერთკავშირი³⁵. კალენდარული განრიგების დღესასწაულებში ადამიანის ფიჭრი და იმედი ძირითადად ხელსაყრელ ამინდისკენ იყო მიმართული. ამას გვაგარძნობინებს საყოფაცხოვრებო პოეზიაც, ამის ერთი ნიმუშია:

აღდგომა სჯობს ნამიანი,
ამაღლება დარიანი.
სხეა კი არაფერი ვიცი,
პური მოდის გეარჩიანი.³⁶

ეს პატარა ლექსი საინტერესოა იმით, რომ მიგვანიშნებს წარმართული წარმოშობის ქრისტიანულ დღესასწაულებში ამინდის ღვთაებისადმი ვედრების ტრადიციის კვალზე.

წესს მოწყვეტილ, საბავშვო რეპერტუარში შესულ სიმღერის საინტერესო მაგალითია ტექსტი:

წვიმა, წვიმა, დაუშეი,
კოკობანაში ჩაუშეი,
კოკობანი ბევრია:
ლოზიოს ვაუბერია.³⁷

ამ სიმღერით, ჩვენი აზრით, გაზაფხულის პირველ წვიმას ეგებებოდნენ და ხელსაყრელ ამინდთან დოვლათიანობის ზრდასაც გამოითხოვდნენ. ამდენად ლექსში ლოზიოს ხსენება უბრალო ხუმრობა არ უნდა იყოს, ჩვენს მოსაზრებას

³³ ხალხური სიტყვიერება, ეჭვთ. თაყაიშვილის რედ., 1, გვ. 153.

³⁴ ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, საწიხვეულებო პოეზია. წიგნი: ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, 1, 1960, გვ. 211—242.

³⁵ ქ. რ თ ხ ა ძ ე, ზოგიერთი ავგარული წეს-ჩვეულება XIX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში, „საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები“ თბ., 1968, გვ. 77—78.

³⁶ ხალხური სიტყვიერება, ეჭვთ. თაყაიშვილის რედ., I, გვ. 354.

³⁷ ჩაწერილი მესხეთში კ. გვარამიძის შიგარ: ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, საბავშვო დოღკორ, 1938, გვ. 49.

ამაგრებს რუსული საგაზაფხულო სიმღერა, რომლითაც მოსავლის გამოთხოვის მიზნით გაზაფხულის პირველ წვიმას მიმართავენ:

Дождь, дождь!
На бабину рожь,
На делову пшеницу
На девкин лен,
Поливай ведром ³⁸.

მეურნეთაგან წვიმის სიკეთის შეგნებაა წარმოსახული ქართულ ლექსში. საფიქრებელია, იგი ადრე დიდების საგალობელიც იყო:

დიდება ყოვლად წმინდასა;
სოფლის შენება ინება,
ცასა უბაძა ღრუბელი,
მას წვიმა მოუღინება.³⁹

წლის ბრუნვასთანა დაკავშირებული და ხელსაყრელი ამინდის გამოთხოვაა კალაური სიმღერა:

შენ ამოდი ზენა ქარო,
უნდა ხახვი ვახორხარო,
გამოვაცხო თაილი ჰური,
ყმაწვილები კავახარო.⁴⁰

საინტერესოა, რომ ხევსურეთში ბოლო დრომდე იყო „ქარის უქმი“. ეს დღე მარტის შუა რიცხვებშია. ხევსურთა რწმენით ამ უქმის გატეხვის შედეგად ქარი დააქცევს თივის ზვინებსა და ძნის ხერკვებს⁴¹. წლის ბრუნვასთან დაკავშირებული სიმღერები აგრარული დანიშნულებისაა. სხვადასხვა ხალხში ბოლო დრომდე შერჩენილი საგაზაფხულო წესებისა და სიმღერების მნიშვნელოვანი ნაწილი ზამთრის განდევნის ჩვეულებაზე მიგვითითებს. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მიწათმოქმედების სათავეებთან უნდა ეგრძნო ადამიანს ზამთრის სიკეთეც. ამ გარემოებას წესებსა და სიმღერებშიც უნდა ეჩინა თავი. საგულისხმოა ხალხის ნათქვამი: „ბედნიერს უთოვდეს (ანუ უწვიმდეს), უბედურს უქროდეს“⁴². ჩვენი აზრით ადრე საწესო, აგრარული სიმღერა უნდა ყოფილიყო ახლა საბავშვო რეპერტუარში დამკვიდრებული გურიანში ჩაწერილი ლექსი:

თოვს, თოვს, ხოშაკლავს,
ღედაბური ხზოს დაკლავს,
კაცი მყავდეს გამგზავნი,
თაფებს ვამომიგზავნის.⁴³

ამ ლექსში აღარ იგრძნობა ასტრალური რელიგიის კვალი, მაგრამ გამოირიცხული არ არის, იგი ამგვარი კვალის მატარებელი სიმღერების საფუძველებზე

³⁸ И. Снегирев. Русские простонародные праздники, Вып. III, стр. 15.

³⁹ ჩაწერილი კახეთში თეოდორა ზაქიკაშვილის მიერ. ხალხური სიტყვიერება ე ქ ე თ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ის რ ე დ., I, გვ. 378.

⁴⁰ ხალხ. სიტყ., ე ქ ე თ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ის რ ე დ., I, გვ. 329.

⁴¹ ცნობა მოგვაწოდა მიხ. არაბულმა 7. III. 1972 წ.

⁴² ხალხ. სიტყ. ე ქ ე თ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ის რ ე დ., I, 102.

⁴³ ქს. სიხარულიძე, საბავშვო ფოლკლორი, გვ. 47.

იყოს შექმნილი. საფიქრებელია ისიც, რომ ლექსების ციკლი მათ შორის „ვეფხისტყაოსნის“ სტროფის (1347) მსგავსი „ზამთარი ვარდსა დააჭკნობს“, რასაც თავისი მელოდიებიც კი გააჩნია, ადრე ჩვეულებრივი სალხინო სუფრის კუთვნილება კი არა, წელიწადის დროთა სადიდებელი ჰიმნის ტექსტები იყო⁴⁴. სასიმღერო ლექსების დიდ ნაწილში მაინც ზამთრისადმი შიში და უარყოფითი დამოკიდებულება იგრძნობა. წყევლასავით ისმის ქართველი ხალხის ნათქვამი:

„ისემც მოგვი ზამთარი,
როგორც შენა თქვი მართალი.“⁴⁵

ზამთრისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების ამსახველია აგრეთვე ლექსი:

ვარდსა ბუჩქი ჩიოდა,
ზამთარმა მამცა ზიანი,
უცებ დამაჭკნო, დამაღწო,
დღეც კი არ მამცა მზიანი.⁴⁶

ამავე თვალსაზრისით, საინტერესოა ციკლი ლექსებისა თვეებზე. მართალია ეს ლექსები წარმოშობით საწესო-სარიტუალო კი არა, საყოფიეროა, მაგრამ ისინი კარგად წარმოსახვენ წლის ბრუნვის შესაფერის ამინდს. თვეების კლიმატურ თვისებათა აღწერისას ხაზგასმულია ზამთრის დამახასიათებელი განსაკუთრებული სიძნელებები დეკემბრისა და იანვრის თვეებში: ამის მაგალითებია:

ქრისტეშობისთვე რო დადგა.
ქარიშხალი აღდგესო,
სულ გაყინა წისქვილება,
კეთთ ველარ აავღესო.⁴⁷
იანვარი მოსისინებს,
ეთ რომ ენენისთვის გველა...⁴⁸
იანვარი მოწუწუნებს,
როგორც რომ მშვიერი მგელი.⁴⁹

საგაზაფხულო განწყობილების გამოხატვის თვალსაზრისით თვეების დახასიათება დამოკიდებულია ქვეყნის კლიმატზე. საქართველოში — სამხრეთის ამ მხარეში ეს განწყობილება არაიშვიათად თებერვლისადმი მიძღვნილ ლექსებშია, თუმცა საქართველოს მთიანეთში, სადაც თებერვალში ცივი დღეები იცის, ამ თვის დახასიათებაში საგაზაფხულო განწყობილებას თან ახლავს შიში კლიმატის სიმკაცრისა. ამის ნიმუშია მესხეთში ჩაწერილი ლექსი:

თებერვალი დადგაო,
ზეში წყალი ჩადგაო,
ჩატმა ჩიორამაო,
სამი კვერციხი დაღაო,
ორი ყინეამ გაუხეთქა,
ერთი თითონ დარჩაო.⁵⁰

⁴⁴ ხალხ. სიტყვ. ექვთ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ს რედ., I, გვ. 326; კრ. ჩ. ხ. ი. კ. ე. ა. შ. ქართლო ხალხური სიმღერა, ტ. I, 1960, გვ. 155, 314.

⁴⁵ ჩაწერილი ქართლში თედო რაზიყაშვილის მიერ. ხალხური სიტყვიერება ექვთ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ს რედ., I, გვ. 315.

⁴⁶ იქვე, გვ. 357.

⁴⁷ ე. კ. ო. ტ. ე. ტ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი, ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 188.

⁴⁸ ხალხური სიტყვიერება, ექვთ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ს რედ., I, გვ. 327.

⁴⁹ იქვე, გვ. 326.

⁵⁰ იქვე, გვ. 456.

ხალხის დაკვირვება გაზაფხულის ძალაში შესვლაზე — ბუნების თანდათანობით აღორძინებაზე გადმოცემულია ვარიანტებად ცნობილ ლექსში თებერვალსა, მარტსა და აპრილზე. გაზაფხულის საბოლოოდ გამარჯვება აპრილს მიეწერება. მოგვყავს ლექსის ხევისურული ვარიანტი:

თებერვალი ღებრავდაო,
მარტი ტყავსა კერავდაო,
მარტმა ნემსი დახვარვავო,
აპრილსაც დაღბრავდაო.
აპრილმაც აპი თქვაო,
მთა და ბარი დატეფავო,
ხევ-ყურე ზეკეთ აკვსა,
ბექ-ბექთ მწვანელ ახსავო.⁵¹

ზემოთ აღნიშნულ თვეების ციკლის საყოფიერო ლექსებშიც ხალხი აპრილს მიაკუთვნებს გაზაფხულის ძალაში შესვლას.

ამ ციკლის ერთი ლექსის სტრიქონებია:

აპრილი ამას ამბობდა:
— მე გავარობ ტყეს და ველსო,
ძველ ბალახს კი არ შევარჩენ.
მაღ-მაღ დაუნამე ველსო.⁵²

საინტერესოა, რომ მსოფლიოს მრავალ ხალხში სწორედ აპრილი ითვლებოდა გაზაფხულთან შეხვედრის დროდ. ამას სხვადასხვა ხალხი სხვადასხვაგვარად აღნიშნავდა. საინტერესოა, რომ სხვადასხვა ხალხის ერთიმეორისაგან განსხვავებულ რწმენას თან ახლდა ერთი საერთო ჩვეულება — პირველ აპრილს მოტყუება⁵³. ამგვარი ჩვეულება ცნობილია საქართველოშიც, ამაზეა ნათქვამი: „ღღეს პირველი აპრილია, მოტყუება ადვილია“. ჩვენი ძიების სფეროში არ შემოდის გარკვევა იმისა, თუ რომელი ხალხიდან მოდის ამგვარი ჩვეულება. აღვნიშნავთ იმას, რომ იგი არ უნდა ყოფილიყო უბრალო სახუმარო ჩვეულება. მას ისეთივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა საგაზაფხულო წესებში, როგორც — საქორწილო ცერემონიაში. ჭვრის დასაწერად მიმავალ მეფე-დედოფალს მავნე ძალებისაგან დაცვის მიზნით, მიაცილებდნენ უჩვეულო გზით, წილადობილას ლაპარაკითა და თოფების სროლით⁵⁴. მოტყუების ჩვეულება პირველ აპრილსაც უთუოდ აღორძინებული ბუნების — გაზაფხულის, ხალხის რწმენით მკვდრედით აღმდგარი ღვთაების, მავნე ძალთაგან დაცვას ემსახურებოდა. ქართულ აგრარულ წესებში ადგილი ჰქონდა მავნე ძალთა დაფრთხობისთვის განკუთვნილ ჩვეულებას. ასე მაგალითად, ხევისურეთში სეტყვის დროს თოფებს ისროდნენ⁵⁵.

ამინდის რიტუალსა და პოეზიასთან დაკავშირებულია სამაისო დღეობაც. პირველმაისობა სლავური მოდგმებისათვის გაზაფხულიდან ზაფხულში გადა-

⁵¹ შატქელი შქია ჰენჯარაული — ჩაწერილი ჩვენს მიერ წიგნში: „სახალხო მოქმელები“, 1956, გვ. 204—295.

⁵² ჩაწერ. ივრეთში ს. შერკელაძის მიერ „აქაის კრებულში“, 1893, V.

⁵³ И. С. Негрив, Русские народные праздники, I, стр. 43, III, стр. 55—61.

⁵⁴ Ю. М. Соколов, Русский фольклор, 1938, стр. 158—159.

⁵⁵ ცნობა მოკაწოდა მასწავლებელმა მიხ. არაბულმა 25. II. 1972 წ.

სვლის დღესასწაული იყო⁵⁶. საბერძნეთში პირველ მაისს სასახლის კარებს ყვავილებითა და ხის ტოტებით რთავდნენ⁵⁷. სკანდინავიის ქვეყნებსა და გერმანიაში ყვავილებით შემკულნი ტოტებით ხელში კარნავალს აწყობდნენ⁵⁸ — ლიტვაში სამაისო დღეობაზე მინდორში მორთულ ხეს რგავდნენ და მის ირგვლივ მწვანე გვირგვინებით შემკულნი ცეკვავდნენ და მღეროდნენ⁵⁹.

„პირველმაისობა“ და „შვიდმაისობა“ ბოლოდრომდე იყო ცნობილი საქართველოში. „პირველმაისობას“ ქალები აბამდნენ ფერხულს და მღეროდნენ დიდებას⁶⁰, ხალხის რწმენით მაისის წვიმა ხელს უწყობდა თმის ზრდას. „შვიდმაისობის“ სიმღერა იყო:

შვიდ მაისის წვიმა,
თმა კოჭამდისინა.

ამინდის რიტუალთან და თქმულება-სიმღერებთან დაკავშირებით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მნათობთა ციკლის პოეტური ფოლკლორი. ბუნების ტყვეობაში მყოფმა ადამიანმა ადრე იგრძნო მნათობთა მნიშვნელობა მეურნეობისათვის. ამან მისცა საფუძველი მნათობთა კულტს, რაც თავისებურად აისახა ხელოვნების ყველა დარგში. ჩვენ ახლა მიზნად არ ვისახავთ მნათობთა კულტის დიდი და რთული პრობლემის გადაჭრას. ჩვენი ძიების ობიექტის ზოგი მასალიდან აღვნიშნავთ ზოგიერთ მომენტს. მსოფლიოს მრავალი ხალხის წარმოდგენით მზე ტოტემი იყო. ინდური ეპოსით — სამეფო დინასტია მზისა და მთვარისაგან წარმოიშვა⁶¹.

მაკაბჰარატას მიხედვით მეფის ასულს კუნტას ანუ პრიტხას მზსგან შეეძინა ვაჟი „მშვენიერი“⁶². ოსური ლეგენდით თამარ მეფეს ფანჯარაში შემოჭრილი მზის სხივისაგან შეეძინა ვაჟი⁶³. ქართული პოეტური ფოლკლორით თვით თამარ მეფის სახე შეუერთდა წარმართულ ღვთაებას ტაროსისა — „პირიშხეს“. ვარიანტებად ცნობილი ლეგენდითაც ვიდრე ისტორიულ თამარს დატყვევებული ჰყავდა შუქურ ვარსკვლავი ან კიდევ ამინდისა და წელიწადის გამგე საქართველოში ზამთარი არ იცოდნენ, მუდამ გაზაფხული იყო⁶⁴. მზის ტოტემის რწმენისა და მნათობთა კულტის შექმნის საფუძველი ამინდის სიკეთე იყო. მზე სიცოცხლის წყაროდ იქნა მიჩნეული, რაც სხვათა შორის ქართულ ზღაპრებს დღემდე ლამაზ ფანტასტიკად შემორჩა. ერთი ზღაპრის მიხედვით, დღისით მკვდარი და ღამით ცოცხალი ვაჟის დედას მზის დედა ასწავლის. „მზის პირის ნაბანი წვილე და ის მოგირჩენს შენს ვაჟსაო. ჩადი ისევ იმ გზით, რომლითაც ამოხვედი. იქ შეიტადე გათენებამდი. გათენებისას წამოვა ცვარი, ეს არის მზის პირის ნაბანი. მოუყარე თავი, წვილე, მოასხურე იმით შენი შვილი და დღისი-

⁵⁶ И. Снегирев. Русские простионародные праздники, I. стр. 48.

⁵⁷ იქვე, გვ. 64.

⁵⁸ იქვე, გვ. 75.

⁵⁹ იქვე, გვ. 124.

⁶⁰ ჩაწერილი ჩვენს მიერ ყვარლის რაიონში 1947 წ.: ქს. ს. ი. ხ. ა. რ. უ. ღ. ი. ბ. ე. ნარკვევები I, გვ. 367.

⁶¹ Э. Ланг, Мифология. Перевод под. ред. Харузиных, М., 1901, стр. 172—179.

⁶² Л. Фрезер, Фольклор в ветхом завете. Перевод с англ., М., 1931, стр. 255.

⁶³ В. Миллер, Осетинские этюды, III.

⁶⁴ ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტექსტების ნიშნავება, რედაქცია, შესავალი და შენიშვნები ქს. ს. ი. ხ. ა. რ. უ. ღ. ი. ბ. ე. ნარკვევები I, 1961, გვ. 81—82, 254—261.

თაც ისე ცოცხალი იქნება, როგორც ღამით არისო⁶⁵. ვაჟის დედამ შეასრულა მზის დედის დარიგება და შვილი გააცოცხლა⁶⁶. საქართველოში მზე და მთვარე არა მხოლოდ სამეფო დინასტიის, საერთოდ, ადამიანის ტოტემად და სი-ცოცხლის წყაროდ ითვლებოდა. ამაზე მეტყველებს მეგრული სიმღერა:

მზე დედა ჩემი,
მთვარე — მამა ჩემი,
წერილ-წერილი ვარსკვლავები
და და ძმა ჩემი⁶⁷.

გაზაფხულისა და ზამთრის ბრძოლის რიტუალსა თუ ინსცენირებაში ასახვა უნდა ეპოვა იმას, რომ ამინდზე დამოკიდებული ადამიანი იმედით შეჰყურებდა მზეს. აქედან რწმენა იმისა, რომ აღდგომას მზე თამაშითა და ცეკვით ამოდის. ასე სწამდათ რუსეთსა და ისლანდიაში⁶⁷. ასე ეგონათ საქართველოშიც⁶⁸. აღდგომის დღესასწაული ხომ წარმართულ საგაზაფხულო დღეობათა ტრანსფორმაციაა. ამინდის გამოთხოვის რიტუალის წარმართულ ღვთაებათადმი. მათ შორის მზისადმი მსხვერპლის — ციკლის. თხისა თუ ცხვრის შეწირვის კვალი შემოინახეს ჩვენამდე მოღწეულმა მზის ციკლის ლექსებმა. ამ ციკლის მეტად გავრცელებული ლექსის ერთი ვარიანტი ასეთია:

შუო, მშუო, აჰოდი,
ჩენა ეზოში ჩაჰოდი,
მანათე ბაეცხა,
ცხვარს დავიკლაე მაყესა.⁶⁹

ამის ანალოგიურია რუსული ხალხური სიმღერა, რასაც ბავშვები უმღეროდნენ მზეს. იგი ასე იწყება:

Солнышко, пѣрышко.
Выгляни в окошечко!⁷⁰

საქართველოშიც ბევრი ლექსი ახლა, რომელიც ადრე მზის სარიტუალო დიდების ტექსტი იყო, საბავშვო რეპერტუარშია დამკვიდრებული. ამის საუკეთესო ნიმუშია გავრცელებული ლექსი, რომელსაც ქართველ ბავშვს ენის ამოდგმისთანავე ასწავლიან:

მშუო, აჰოდი, აჰოდი.
ნუ ეფარები ვორასა,
სიცივეს კაცი მოკლავას.
საწყალი ავერ ორავასა.

მზის საგალობელი სიმღერების მიწათმოქმედებასთან კავშირზე მეტყველებენ ქართული შრომის პოეზიის ტექსტები. მზის ზოგი საგალობელი ნაღურის მუხლობრივად შესასრულებელი ტექსტები იყო. ადრე ასეთივე ფუნქცია

⁶⁵ ხალხური სიტყვიერება, ზღაპრები ე. თაყაიშვილის რედ. წ. II, 1918, გვ. 4—8.

⁶⁶ ი. ე. ქაჯაიშივილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. პირველი, 1928, გვ. 54.

⁶⁷ И. Снегирев. Русские праянонародные праздники, III, стр. 15—16.

⁶⁸ გავილია ს.უ. ვოგოლესუანში (ჩოხატაურის რ.) მზეხა სიხარულიძისა და ანა ცანცაბაძისაგან.

⁶⁹ ქს. სიხარულიძე, საბავშვო ფოლკლორი, 1938, გვ. 49.

⁷⁰ И. Снегирев. Русские праянонародные праздники, III, стр. 16.

უნდა ჰქონოდა ზემოთ მოყვანილ, ახლა უკვე საბავშვო ლექსსაც. შედარებით ახალმოპოვებული მასალების მიხედვით დილით, მუშაობის დაწყებისას და საღამოთი დამთავრებისას ნადი სიმღერით შეღალადებდა მზეს:

ზუო, ამოლი, ამოლი,
მთლად ენთები ქვეყანასა,
იყურთხოს შენი გამჩენი,
შენა ხარ ქვეყნის სანთელი.⁷¹

შრომის პროცესში დიდებით უმღეროდნენ კარგ ამინდს:

აჰ, დილაჲ, დილაჲ,
ზაფხულის დილაჲ;
საამო რამ ხარ,
შენ ჩემო დილაჲ,
გაზოაშუქა
ბრწყინვალე მზემა,
გამოილევა
ყველა სულდგმულმა.⁷²

შრომის პროცესშივე სიყვარულით იხსენიებენ ცვარს:

ამ დილას ადრე აედექი,
კვარი ვამცერიე ცერისაო,
პირველად ღმერთი ვახსენით,
ძალი ეადიდოთ ღეთისაო.⁷³

ცვარი, როგორც შემოსხენებულნი ზღაპრიდან ჩანს, მზის პირის ნაბანად იყო მიჩნეული. ამ ტექსტში, ჩვენი აზრით, შეერთებულია წარმართული და ქრისტიანული ღვთაებანი — მზე და ღმერთი შემოქმედი.

მშრომელები მუშაობის დამთავრებისასაც დიდებით მიაცილებდნენ ჩამავალ მზეს. ამის ერთი ნიმუშია მითოსის კვალის მატარებელი სიმღერა:

მზე ჩაღმა ჩამავალია,
ჩაე. ჩაქლება ბუდესა,
ოქროსი კერცხა: დაუდეს,
ქუჭული მარგალიტისა.⁷⁴

ამინდის რიტუალისა და მასთან დაკავშირებული პოეტური შემოქმედების თვალსაზრისით საყურადღებოა გაბაასების ეანრის გავრცელებული ლექსი „მზე და მთვარე“⁷⁵.

ნათელმა მთვარემა ბრძანა —
—ბერით მე ეჯობივარ მზესა
დაქდა, დაწერა წიგნები,
ზენა ქარი მიათრესა.

⁷¹ ჩაწერილი 1951 წელს სოფ. ზარათში (ტყიბულის რ.); ქართული ხალხური სიტყვიერება. ქრესტომათია შეადგინა, შესავალი წერილი, განმარტებითი ბარათები და შენიშვნები დაურთო ქს ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე მ, 1970, გვ. 37—38.

⁷² ჩაწერილი 1951 წ. სოფ. ზარათში (ტყიბულის რ.) თ. ოქროშიძის მიერ, ახ. ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე მ, საწესჩვეულებო პოეზია, „ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება“, I, 1960, გვ. 249.

⁷³ ჩაწერილი 1951 წ., ელ. ვირსალაძის მიერ, იქვე, გვ. 294—250.

⁷⁴ იქვე, გვ. 250.

⁷⁵ ჩაწერილი ქართლში ნ. ბაქურაძის (ქართველი ოსებში) მიერ. ვ. კ ო ტ ე ტ ი შ ვ ი ლ ი ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 143—144. გადაბეჭდილია — ქართული ხალხური სიტყვიერება. ქრესტომათია. შეადგინა შესავალი წერილი, განმარტებითი ბარათები და შენიშვნები დაურთო ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე მ, 1970, გვ. 36—37.

მზეს რომ კაცი მიუვიდა,
 მზე ძალიან გაჭავრდესა,
 —მე და ვარ და ის ძმა არი,
 რად ვქულდებით ერთმანეთსა.
 ავი ამინდი რო დაღვას,
 ეს ხომ ვერ გააშრობს გზებსა,
 მცივან კაცს ხომ ვერ გაათბობს,
 თუ არ დაინთებდა ცეცხლსა.
 თუ ეს სიტყვა ტყუილია,
 ჰვითხევით ღამის მეხრესა.
 ღამის მეხრე დაიბარეს,
 უღვაშებზე ისევას ხელსა.
 — დაჯე ბიჭო, სწორედა სტევი,
 თორემ მიგცემთ სატანჯველსა!
 და-ვეს და ალაპარაკეს,
 მეუფე ყურს დაუგდებსა.
 — მე უმზეთა ვერ გავჭლებ,
 ღამე კი გავტეხავ ბნელსა.
 დღისით შეეზვერაე ბალახეში,
 ღამით იქ მიერეკავ ხარსა.
 ერთი ნაბადი უბოძეს,
 — ღამით მავალია ესა!
 ღვინოზე კაცი გაგზავნეს.
 ორთავე შეარიგესა.
 ცისკარი მოჩანხალბდა,
 თავის ტყავსა მოათრესა.
 გათენებისას ამოდის,
 პანღური ჰყრეს, გაავდესა.
 შუქურ-ვარსკვლავი მობრძანდა,
 ის ძალიან დაათერესა,

ამ ლექსს ერთი შეხედვით საყოფაცხოვრებო ხასიათი აქვს. მასში რეალისტურად არის წარმოსახული მნათობთა მნიშვნელობა ადამიანისთვის, მეურნეობისათვის. ხაზგასმულია მზის უპირატესობა მნათობთა შორის, — რომ იგი სიცოცხლის მთავარი წყაროა. ამავე დროს ლექსში შემონახულია კვალი ბუნების გამოღვიძების დიდი დღესასწაულისა. ვახტანგ კოტეტიშვილმა პართებულად აღნიშნა: „ეს ლექსი იმით არის საგულისხმო, რომ დღემდე შეინახა უძველესი მითოსის დოკუმენტები, რომელთა მიხედვითაც შესაძლებელი ხდება ქართული წარმართული პანთეონის უფრო ნათელი წარმოდგენა“⁷⁶. მკვლევარმა ხაზგასმით აღნიშნა ლექსის დიდი მნიშვნელობა მითოლოგიის რთული საკითხების შესასწავლად⁷⁷. ეს ლექსი და საერთოდ მნათობთა ციკლის პოეზია მრავალ საყურადღებო საკითხს აღძრავენ. ამ საკითხთა გადაჭრას უდავოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს მითოლოგიის რთული პრობლემის გადასაჭრელად. ამავე დროს ამინდის რიტუალსა და მასთან დაკავშირებული პოეტური შემოქმედების შესწავლას მნიშვნელობა აქვს საუკუნეთა მანძილზე ხალხის იმედის. მოლოდინისა და ნუგეშის შესაცნობად.

⁷⁶ ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 357.

⁷⁷ იქვე, გვ. 363.

Ю. С. ГАГЛОТИ

К ПРОБЛЕМЕ ГЕНЕЗИСА НАРТСКОГО ЭПОСА

В четвертом номере «Вестника» Отделения общественных наук АН ГССР (серия языка и литературы) за 1971 год была опубликована представленная Абхазским Институтом языка, литературы и истории им. Д. И. Гулия статья А. А. Аишба «К спорам о происхождении первоначального ядра нартского эпоса». В этой статье, напечатанной в порядке обсуждения, автор предпринял попытку дать историкографический обзор состояния изученности проблемы генезиса нартского эпоса. А. А. Аишба ставит себе целью доказать абхазо-адыгское происхождение первоначального ядра нартского эпоса, отвергая, как научно необоснованную, концепцию его древнеегипетского (скифо-аланского) происхождения. Последняя квалифицируется им как теория «некавказского происхождения нартского эпоса»¹.

Вряд ли необходимо доказывать, что непременным условием любой научной полемики является точное и добросовестное изложение точек зрения оппонентов, объективная и, по мере возможности, полная оценка существующей по данному вопросу литературы. Только при соблюдении этих условий можно рассчитывать на плодотворный характер дискуссии и ее позитивные результаты. К сожалению, ни того, ни другого в названной статье нет. А есть лишь искажение взглядов критикуемых авторов, игнорирование ряда принципиальных положений, непосредственно относящихся к дискутируемому вопросу, и, в конечном счете, полностью искаженная картина современного состояния данной проблемы. Построенная на ошибочных исходных данных, разбираемая статья характерна также подменой столь необходимой в подобной полемике научной аргументации голословными утверждениями и безадресными обвинениями.

Через всю статью красной нитью проходит ложная альтернатива, заключающаяся в противопоставлении «кавказцев» скифоязычным предкам осетин (скифам, сарматам, аланам). Эта мысль нашла свое выражение в тезисе автора статьи о том, что первоначальное ядро нартского эпоса «может быть созданием или кавказцев или ираноязычных предков осетин» (стр. 85).

Противопоставление скифов и сармато-алан, обитавших на Северном Кавказе, остальным кавказцам дает основание полагать, что А. А. Аишба употребляет название кавказцев в этническом смысле, подразумевая под ними носителей «иберийско-кавказских» языков Кавказа (абхазо-адыгов, ингушей, чеченцев и некоторые этнические группы грузинских горцев — сванов, рачинцев, а также большинство дагестанцев), тем более, что именно названные группы включаются автором в «кавказскую» языковую семью².

¹ А. А. Аишба. К спорам о происхождении первоначального ядра нартского эпоса. «Маше», серия яз. и литературы, Тб., 1971, № 4, стр. 91.

² Из последней литературы о генетических связях кавказских языков см. Т. В. Гамкрелидзе, Г. Н. Мачаварианни. Система сонантов и аблаут в картвельских язы-

Эти ожидания однако не оправдываются, так как из числа возможных создателей ядра эпоса он исключает, к примеру, вайнахов, поскольку нартский эпос ингушей и чеченцев якобы «может быть назван антинартским, так как нарты там выступают в роли эпических врагов»³. А. А. Аншба однако не уточняет, в роли чьих врагов выступают нарт-орстхойцы. Сделано это, думается, не случайно, ибо признание эпическими врагами нарт-орстхойцев местных, т. е. вайнаховских богатырей, а именно таков лейтмотив нарт-орстхойских сказаний⁴, никак не свидетельствуют об антинартском характере этих сказаний. Указанная черта нарт-орстхойских сказаний плюс локализация нарт-орстхойцев в Осетии, идентичность главных персонажей нарт-орстхойцев (Урузман—Орзман, Сосла, Хамчи, Патараз, Ачмаз, Ширта) с главными представителями осетинских нартов из рода Ахсартагата (Урузмаг, Сослан, Хамыц, Батраз, Ацамаз, Сырдон), наличие целого ряда осетинско-ингушских параллелей, не находящих аналогий в других национальных версиях, говорит о том, что нарт-орстхойская струя в героическом эпосе вайнахов является в своей основе привнесенной из алаано-осетинского эпического круга.

Не упоминает автор и о возможном участии в создании ядра эпоса грузинских этнических групп и дагестанцев. Что касается возможной роли в этом процессе балкарцев и карачаевцев, то она также не принимается во внимание ввиду «сравнительно недавнего проникновения» бы оказываются только абхазо-адыги и, следовательно, теория «кавказцами», которые могли создать первоначальное ядро эпоса, у А. А. Аншбы оказываются только абхазоадыги и, следовательно, теория «кавказского» происхождения нартских сказаний, которая, по его мнению, хорошо объясняет интернационализм эпоса, оказывается в действительности теорией абхазо-адыгского происхождения ядра этих сказаний.

С указанным тезисом теснейшим образом связано и другое ошибочное утверждение А. А. Аншбы, по мнению которого, признание теории скифо-аланского происхождения ядра эпоса якобы равносильно признанию его некавказского происхождения. Как пишет А. А. Аншба, в этом случае «надо было бы признать создание этого эпоса где-то за пределами Кавказа и его дальнейшее импортирование, что маловероятно»⁵. Мысль эта не нова; близкую к ней точку зрения высказывал в своей

ках, Тб., 1965; Г. А. Климов, Кавказские языки, М., 1965; он же, О гипотезе внутреннего родства кавказских языков. ВЯ, 1968, № 6; А. Чикобава, К вопросу об отношении картвельских языков к индоевропейским. ВЯ, 1970, № 2; Т. В. Гамкрелидзе. Современная диахроническая лингвистика и картвельские языки. ВЯ, 1971, № 2—3; Г. Фогт. Индоевропейские языки и сравнительные методы, ВЯ, 1971, № 4; К.—Х. Шмидт. Проблема генетической и типологической реконструкции кавказских языков. ВЯ, 1972, № 4; О. Джаларидзе. К вопросу о культурном и этническом единстве древнейшего населения Кавказа (на груз. яз.) — «Мнатоби», 1972, № 3.

³ А. А. Аншба, цитир. раб., стр. 90.

⁴ См. Ч. Ахриев. Несколько слов о героях в ингушских сказаниях. ССКГ, вып. IV, отд. 2, 1870, стр. 7; У. Лаударев. Чеченское племя. ССКГ, вып. VI, отд. 1, 1872, стр. 17. Б. Далгат. Первоистинная религия чеченцев. «Терский сборник», вып. III, кн. 2, 1893, стр. 125; Очерк истории чечено-ингушской литературы. Грозный, 1963, стр. 29. А. О. Мальсагов. Нарт-орстхойский эпос вайнахов. Грозный, 1970, стр. 32; У. Б. Далгат. Героический эпос чеченцев и ингушей. М., 1972, стр. 110—112, 114—115, 196—197.

⁵ А. А. Аншба, цитир. раб., стр. 85.

рецензии еще В. К. Гардапов⁶, в наиболее резкой форме она была выражена А. М. Гадагатлем, который в скифо-аланской теории происхождения нартского эпоса увидел стремление доказать тем самым его «чужеземное», некавказское происхождение⁷. За А. М. Гадагатлем в данном случае следует и А. А. Аншба, хотя и не ссылается на него. В основе этой точки зрения лежит ошибочное мнение, согласно которому наличие гспетической связи осетин со скифами и аланами является доказательством «пришлого» происхождения осетин.

В литературе уже отмечалось, что положение о скифо-сармато-аланском происхождении нартского эпоса, независимо от правильности этой точки зрения, ни в коей мере не может служить отрицанием его кавказского происхождения⁸. Не может, в первую очередь, потому, что как в период зарождения первоначального ядра эпоса, так и в период формирования и развития нартских сказаний, скифы и сармато-аланы были такими же кавказцами, как и другие кавказские народы. Это обстоятельство, кстати, было давно подмечено античными авторами. Страбон, к примеру, говоря о народах Западного Кавказа, для которых Диоскурия служила общим торговым центром, писал, что «большинство их — это сарматы, но все они кавказцы»⁹. Можно спорить о принадлежности большинства названных племен к сарматам, однако совершенно очевиден факт принадлежности сарматов, как и их соседей, к кавказцам, название которых Страбон употреблял в географическом смысле, в отличие от этнического термина «сарматы».

В этой же связи отмечался довольно условный характер, если не сказать больше, часто встречающегося в кавказоведческой литературе деления народов Кавказа на «пришлые» и «аборигенные», поскольку наличие миграционного фактора в процессе этногенеза народа не является еще показателем его «пришлого» происхождения. Данное обстоятельство имеет самое непосредственное отношение к этнической истории осетин, происхождение которых является, в первую очередь результатом длительного внутреннего развития скифо-сармато-аланских племен Северного Кавказа¹⁰. Это ясно свидетельствует именно о кавказском происхождении осетин, ибо, как этнос, осетины формировались и сформировались на Северном Кавказе, из чего следует, что положение о древнеосетинском (скифо-аланском) происхождении ядра нартского эпоса не означает ни его «чужеземного» происхождения и не ведет к признанию его создания где-то за пределами Кавказа, как утверждают А. М. Гадагатль и А. А. Аншба.

Ошибочные исходные данные наложили свой отпечаток как на решение общих, так и частных вопросов разбираемой проблемы. Так, например, А. А. Аншба утверждает, что объявить эпос созданием предков осетин — «это значит отлучить от него все остальные кавказские народы, у которых он издавна является частью их духовной культуры»¹¹.

⁶ См. В. К. Гардапов. «В. Абасев. Нартский эпос» (рец. СЭ, 1947, № 2, стр. 246).

⁷ А. М. Гадагатль. Адыгский героический эпос «Нарты» и его генезис, стр. 6, 30.

⁸ Ю. С. Гаглойти. К изучению терминологии нартского эпоса. Изв. ЮОНИИ, вып. XIV, 1965, стр. 106—109.

⁹ Страбон. География, XI, II, 16.

¹⁰ См. Ю. С. Гаглойти. К изучению терминологии нартского эпоса, стр. 108—109; он же, Этногенез осетин по данным письменных источников. «Происхождение осетинского народа», Орджоникидзе, 1967, стр. 96—97.

¹¹ А. А. Аншба, цитир. раб., стр. 85.

Постановка вопроса в такой форме не может не вызвать возражений. Во-первых, это искажает существо вопроса, ибо концепция осетинского происхождения нартского эпоса отнюдь не отрицает вклада других кавказских народов в его формирование. Во-вторых, если признание осетинского происхождения ядра эпоса означает отлучение от него других кавказских народов, то естественно напрашивается вопрос — почему такое не означает признание творцами эпоса абхазо-адыгов, к чему, собственно, сводится весь лафос разбираемой статьи.

Судя по всему, оценка концепции правильности моногенного происхождения ядра эпоса варьируется у А. А. Аншбы в зависимости от того, какая этническая среда признается творцом ядра эпоса. Надо ли говорить, что такая «методология» не имеет ничего общего с научным изучением нартского эпоса и явно продиктована местническими интересами.

То же самое можно сказать и в отношении правомерности точки зрения многогенности происхождения ядра эпоса вообще. Концепцию аланского (древнеосетинского) происхождения ядра нартского эпоса, недавно вновь подтвержденное В. И. Абаевым¹², А. А. Аншба считает противоречащей положению о существовании нескольких центров или узлов формирования эпоса, которое якобы «навсегда покончило с теорией некавказского (т. е. по терминологии А. А. Аншбы — аланского) происхождения нартского эпоса»¹³. Но если это так, то спрашивается — а как согласуется с положением о существовании нескольких центров формирования нартского эпоса концепция абхазо-адыгского происхождения, которую он защищает? Ответа и на этот вопрос в разбираемой статье нет.

Добавим к этому, что точка зрения о возможности существования нескольких центров формирования нартского эпоса, выдвинутая В. И. Абаевым¹⁴ и получившая широкое распространение¹⁵, оставляет открытым вопрос о том, можно ли факт распространения нартских сказаний в определенном ареале считать доказательством существования там центра или узла формирования эпоса¹⁶. Действительно, если согласиться с существованием осетинского, адыгского и абхазского центров формирования эпоса, то спрашивается — почему не признать таковыми, к примеру, балкаро-карачаевский и вейнахский, нартские сказания которых по богатству и разнообразию общенартских сюжетов не уступают абхазским, а если судить по дореволюционным публикациям, то и превосходят их. Следовательно, точка зрения о возможности существования нескольких центров формирования нартского эпоса сама по себе не исключает вероятности ни осетинского, ни абхазо-адыгского происхождения ядра эпоса. Вопрос заключается в том, насколько обоснованы фактическими данными полярные концепции происхождения ядра эпоса.

¹² В. И. Абаев. Нартский (нартовский) эпос. «Крат. литерат. энцикл. т. V, М., 1963, стр. 121.

¹³ А. А. Аншба, цитир. раб., стр. 88.

¹⁴ В. И. Абаев. Проблемы нартского эпоса, стр. 34—35.

¹⁵ См., например, И. В. Тресков. Фольклорные связи Северного Кавказа, стр. 35—81; М. Е. Мелетинский. Происхождение героического эпоса. М., 1963, стр. 204. С. Г. Эльмурзаев. Новые данные о чечено-ингушских нарт-эртхойских сказаниях, ТЧИШШ, т. IX, 1964, стр. 137.

¹⁶ Ю. С. Гаглойти. Проблема генезиса нартского эпоса. «Тезисы док. IX научн. конфер. Координац. совета по фольклору при отделении общ. наук. АН ГССР», Тб., 1969, стр. 14.

При этом необходимо отметить, что, допуская возможность существования двух или трех центров или узлов «эпического творчества на общей нартской основе» и отмечая факт самостоятельного развития нартского эпоса у ряда кавказских народов, В. И. Абаев однако категорически отрицает возможность того, что термин **нарт** или собственные имена Сатана, Урызмаг, Сослан, Созрыко, Батраз, Сырдон и др. появились независимо друг от друга в разных местах. «Каждое из них, вне всякого сомнения, возникло в одном определенном месте и отсюда уже распространилось среди народов»¹⁷. Следовательно, не отрицая возможности существования нескольких центров формирования нартского эпоса, В. И. Абаев тем не менее исходит фактически из моногенетической концепции происхождения **ядра** эпоса, что и было недавно вновь подтверждено им в упоминавшейся выше статье.

Какие же доводы выдвигает А. А. Аншба против концепции скифо-аланского происхождения ядра нартского эпоса?

Строго говоря, какой-либо серьезной аргументации против этой концепции генезиса нартского эпоса в рассматриваемой статье не содержится. Не будучи в состоянии опровергнуть ее основные положения, сформулированные в работах В. И. Абаева и Ж. Дюмезиля, А. А. Аншба утверждает, что скифо-сармато-алано-нартские параллели в лучшем случае могут говорить лишь «о вкладе осетин в формирование нартского эпоса», поскольку они якобы «не затрагивают древнейших сюжетов о Сатани и Саерыкве», а имена основных персонажей осетинских нартских сказаний «характерны только для Осетии; локальны, не общекавказски, не древни»¹⁸.

Бесспорно, конечно, что скифо-аланско-нартские параллели свидетельствуют о вкладе осетин в формирование эпоса. Но ведь эти параллели, как и ряд характерных сюжетов осетинского эпоса, присущи не только осетинским сказаниям, но и кабардинским, абхазским, балкарским, ингушским, сванским. Это относится, например, к мотиву героической чашки нартов Уацамонга, известной наряду с осетинскими сказаниями кабардинским, абхазским и балкарским вариантам, скифскому по происхождению мотиву скальпирования врагов, встречающемуся как в осетинских, так и ингушских сказаниях, сказанию о чудесном рождении Сатаны от брака небожителя Уастырджи и красавицы Дзерассы, яркую параллель которой представляет ингушское сказание о рождении Сели-Саты¹⁹, сказание о золотом яблоке нартов, известном сванам, у которых, кстати, явно прослеживаются и следы сказаний об Ахсаре и Ахсартаге, Дзерассе и св. Георгии (Уастырджи), Урызмаге и Сатане²⁰ и ряд других. Можно указать также на наличие осетинской ономастии в кабардинских (Ауш-Герги, Батараз, Орзэмедж, Уорсар-Орсарыж, Жан-Шерх, Уашхо, санпо, хаса, уасдан) и абхазских (алар, аныха, Алтар, Талумбак, Шардын) нартских сказаниях и поразительную близость целого ряда сюжетов.

Сравнительный анализ нартских сказаний показывает, что нет ни одной национальной версии нартяды, где бы в той или иной степени не прослеживались аланско-осетинские элементы и влияния. В то же

¹⁷ В. И. Абаев. Проблемы нартского эпоса, стр. 35.

¹⁸ А. А. Аншба, цитир. раб., стр. 89—90.

¹⁹ Ю. С. Гаглойти. К осетинско-кабардинским нартским параллелям. «Тезисы докл. XII конфер. Координ. совета по фольклору при Отдел. общ. наук АН ГССР». Тб., 1972, стр. 24.

²⁰ См. Ш. В. Дзидзигури. Грузинские варианты нартского эпоса, Тб., 1971, стр. 84—92.

время об обратных влияниях практически ничего не известно, если считать наличия в осетинском кабардинизированного имени Сослана — Созырыко. Нельзя пройти и мимо того, что тот историко-этнографический материал, который поддается какой-либо интерпретации, находит объяснение прежде всего на скифо-аланской почве. Все эти факторы не могут не учитываться при решении вопроса о происхождении первоначального ядра нартекского эпоса, ибо для определения этнической принадлежности ядра эпоса важна не принадлежность носителей эпоса к той или иной этноязыковой группе, а конкретный материал самих сказаний каждой из национальных версий партиады. Между тем А. А. Аншба, не будучи в состоянии подкрепить свои положения данными абхазской и адыгской версий эпоса, пытается компенсировать отсутствие фактических данных ссылкой на принадлежность абхазо-адыгов к «кавказской» семье языков как будто данное обстоятельство автоматическим решает и вопрос об абхазо-адыгском происхождении ядра эпоса.

Доказывая локальность скифо-аланско-нартекских параллелей, А. А. Аншба, как видно, исходит из абхазских вариантов эпоса, в которых действительно отсутствует целый ряд общенартекских сюжетов. Это однако не может подтвердить указанную точку зрения А. А. Аншбы, поскольку абхазские сказания о нартах, как периферийные варианты партиады, не содержат многое из того, что содержится в адыгских, ингушских и балкаро-карачаевских сказаниях, не говоря уже об осетинских. Не будучи в состоянии опровергнуть этот факт, А. А. Аншба пытается обойти его путем утверждения о том, что «богатство адыгского эпоса одновременно является и богатством этнически родственных им абхазов», поскольку нартекский эпос создавался якобы «в такой глубокой древности, когда все адыго-абхазские племена составляли единое целое»²¹. Однако период, к которому исследователи относят существование единой абхазо-адыгской общности, датируется приблизительно концом III — начала II тысячелетия до н. э.²², тогда как эпоху зарождения первоначального ядра нартекского эпоса большинство исследователей относит к VIII—VII вв. до н. э.²³. Следовательно, наличие тех или иных мотивов в адыгских нартекских сказаниях отнюдь не ведет автоматически к признанию таковых и в абхазских, как это полагает А. А. Аншба. К тому же, настаивая на общей абхазо-адыгской основе эпоса, автор одновременно защищает и тезис о существовании самостоятельного абхазского центра формирования партиады, не замечая, что эти положения противоречат друг другу.

Одной из характерных особенностей статьи А. А. Аншбы является искажение точек зрения своих оппонентов, приписывание им ошибочных и несуществующих положений, критика которых, естественно, не представляет особого труда. Так, например, он пишет: «В 1965 г. появилась

²¹ А. А. Аншба, цитир. раб., стр. 90.

²² З. В. Анчабадзе История и культура древней Абхазии, М., 1964, стр. 120—127; III, Д. Пичал-Ипа. Абхазы, Сух., 1965, стр. 81, 96.

²³ В. И. Абаев. Нартовский эпос, стр. 117; Б. В. Скитский. Нартекский эпос как исторический источник. «Нартекский эпос». Дзауджикау, 1949, стр. 25; Л. П. Семенов. Нартекский эпос и памятники материальной культуры. «Нартекский эпос». Орджоникидзе, 1957, стр. 82—89; Е. М. Мелетинский. Происхождение героического эпоса, М., 1963, стр. 159; Е. П. Крупнов. Изучение нартекского эпоса и археология. ИЧИННИ, т. VII, вып. 1, 1966, стр. 29—41. Мнение сторонников абхазо-адыгского происхождения нартекского эпоса о зарождении ядра эпоса в III—II тысячелетия до н. э. базируется на ошибочной трактовке содержащихся в эпосе матриархальных пережитков.

статья историка Ю. С. Гаглойти, где полностью игнорируется роль кавказского элемента в создании эпоса (подч. нами — Ю. Г.)²⁴.

Между тем в статье, о которой идет речь, ставилась лишь задача рассмотреть «происхождение некоторых собственных имен, встречающихся в осетинских и адыгских вариантах», что «во многом поможет пролить свет на решение наиболее дискутируемого вопроса — вопроса о генезисе первоначального ядра нартского эпоса»²⁵. Основываясь на осетинском происхождении таких адыгских терминов и имен, встречающихся в эпосе, как хаса, сано, уасдан, Жан-Шерх, Уорсар, автор заключал, что «положение о скифо-сармато-аланском происхождении нартского эпоса, независимо от правильности этой точки зрения, ни в какой мере не может служить отрицанием его кавказского происхождения»²⁶. Если это положение означает полное игнорирование роли кавказского элемента в создании нартского эпоса, как утверждает А. А. Аншба, то что же тогда назвать заведомым искажением фактов?

В таком же духе освещаются и другие вопросы. Касаясь соотношения между осет. «Ныхас» и адыг. «хаса», А. А. Аншба пишет, что об уровне спора вокруг этого вопроса можно судить по тому, что «один считает это слово адыгским (А. Гадагатль), а другой — осетинским (Ю. Гаглойти), совершенно исключая возможность заимствования. А между тем, не исключена возможность проникновения этого слова на Кавказ из арабо-тюркского языкового мира...»²⁷. Автор ссылается при этом на П. У. Аутлева, указавшего на возможность происхождения этого термина из арабско-тюркского «неххас (рынок), т. е. сборище»²⁸.

А. А. Аншба однако не отметил (или же захотел отметить?), что статья автора этих строк появилась до публикации рецензии П. У. Аутлева, замечания которого, следовательно, при всем желании не могли быть учтены. Этот вопрос был затронут в другой работе автора этих строк, посвященной абхазо-осетинским нартским параллелям, где говорилось: «Что касается связи между ныхасом и арабско-тюркским неххас — рынок верблюжий и в особенности конный», на что обратил внимание П. У. Аутлев, то этот вопрос остается пока открытым. Как бы не решался однако этот вопрос, первичность осет. «ныхас» по сравнению с адыг. «хаса/ныхас», карач.-балк. «ныгыш/ныгъаш», абх. «аныха (ныха)» и рачин. «сапахшо» не вызывает никаких сомнений»²⁹.

А. А. Аншба умалчивает об этом разъяснении, создавая тем самым искаженное представление о существе вопроса. Более того, А. А. Аншба упрекает участников этого спора в том, что «они не могут объяснить, почему они обращаются к расшифровке того или иного термина или имени»³⁰. Выходит, что если автор, формулируя цели своего исследования, пишет, что «исследование происхождения наиболее важных социально-экономических и политических терминов, равно как в центральных собственных имен, встречающихся в различных национальных ва-

24 А. А. Аншба, цитир. раб., стр. 90.

25 Ю. С. Гаглойти. К изучению терминологии нартского эпоса, стр. 88

26 Там же, стр. 109.

27 А. А. Аншба, цитир. раб., стр. 90.

28 П. У. Аутлев. Об одном «новом направлении» в нартоведении. ИСОННИ, т. XVI, 1966, стр. 212.

29 Ю. С. Гаглойти. Абхазо-осетинские нартские параллели. «Известия ЮОИИИ», вып. XVI, 1969, стр. 60.

30 А. А. Аншба, цитир. раб., стр. 91.

риантах, во многом поможет пролить свет на решение наиболее дискутируемого вопроса — вопроса о генезисе первоначального ядра партекого эпоса»³¹, то он, по логике А. А. Аншбы, не ведает, что творит и может уразуметь стоящую перед ним задачу только после «разъяснений» нашего автора. Все это никак не укладывается в рамки элементарной научной этики. Нельзя не отметить и то, что призывая к сравнительно-историческому изучению партекого эпоса, А. А. Аншба в то же время ничего не говорит о статье, специально посвященной абхазско-осетинским партеким параллелям³², в которой доказывается осетинское происхождение таких терминов абхазских партеких сказаний, как «азар» — весня, «аныха» — святилище, а также некоторых сюжетов и собственных имен.

Вызывает удивление и освещение А. А. Аншбой трактовки генезиса партекого эпоса различными авторами. Не упоминая о мнениях таких исследователей как Е. М. Мелетинский³³, Г. В. Цулая³⁴, А. О. Мальсагов³⁵, Р. Блайхштайнер³⁶, К. Мюллер³⁷, которые разделяют или близко стоят к концепции скифо-аланского происхождения эпоса, А. А. Аншба пытается представить ее сторонниками исключительно осетинских ученых. Тенденциозность такого подхода становится особенно наглядной, если учесть, что, критикуя концепцию осетинского происхождения партекого эпоса, А. А. Аншба фактически обходит точку зрения наиболее последовательного сторонника этой концепции, каковым является Ж. Дюмезиль³⁸.

Конечно, взгляды ученого, каким бы авторитетом он не был, не могут служить решающим аргументом в пользу той или иной концепции. Однако мнение Ж. Дюмезиля, интересное и с точки зрения историографии данного вопроса, важно еще и потому, что он является блестящим знатоком партекого эпоса в целом и автором серьезных исследований по абхазо-адыгским языкам и фольклору, проблематикой которых он занимается около 40 лет. К тому же ясно, что ни в какой национальной предубежденности, в чем собственно обвиняет своих оппонентов А. А. Аншба, французского ученого, видимо, при всем желании трудно упрямить.

³¹ Ю. С. Гаглойти. К изучению терминологии партекого эпоса, стр. 88.

³² Ю. С. Гаглойти. Абхазо-осетинские партекие параллели, стр. 57—71.

³³ Е. М. Мелетинский. Место партеких сказаний в истории эпоса. «Нартский эпос», Орджоникидзе, 1957, стр. 37—38, 42; он же, Происхождение героического эпоса, стр. 163—164.

³⁴ Г. В. Цулая. Историческая интерпретация основных образов абхазского героического эпоса. «Автор канд. диссерт.», М., 1966, стр. 9; он же, Следы религиозно-мифологических представлений в абхазском партеком эпосе. СЭ, № 5, 1966, стр. 141.

³⁵ А. О. Мальсагов. Нарт-оретхойский эпос игушей и чеченцев. Автор. канд. диссерт. М., 1966, стр. 19; он же, Нарт-оретхойский эпос вайнахов. Грозный, 1970, стр. 27—31.

³⁶ R. B l e i c h s t e i n e r. Das Volk der Alanen. «Berichte des Forschungs-Institut für Osten und Orient», В. Wien, 1918, S. S.; он же, Die Neue Grosse Völkerkunde. Frankfurt-Maine, В. 2, 1954, S. 14.

³⁷ K l. E. M u l l e r. Zur Problematik der kaukasischen Steingeburt-Mythen. «Antropos», Freiburg, 1966, В. 66, 3 G, SS. 484—493.

³⁸ А. А. Аншба ограничился лишь указанием, на то, что Дюмезиль еще и сегодня придерживается «иранской ориентации» (стр. 86), как-будто он располагает данными о том, что последний вот-вот изменит свою позицию.

Необходимо отметить, что к своим взглядам на разбираемую проблему Ж. Дюмезиль пришел не сразу. В своем первом монографическом исследовании, касаясь полярных точек зрения, проявившихся в работах Ш. Б. Погмова и М. С. Тугапова, Дюмезиль не считал возможным отдать предпочтение какой-либо из них, отметив лишь, что только адыги и осетины могут реально претендовать на роль создателей эпоса³⁹. В последующих работах Дюмезиль уже безоговорочно делает вывод об осетинском происхождении нартского эпоса. Так, например, в предисловии к французскому переводу осетинских нартских сказаний он пишет, что «само имя нартвов, которое несомненно так или иначе восходит к индоиранскому наименованию героического мужчины *парт*-, сама идея нартвов и основные персонажи, в которых она воплощена, родились в Осетии... и были восприняты впоследствии соседними народами»⁴⁰. О заимствовании нартских сказаний у осетин Дюмезиль говорит и в работе, посвященной скандинавскому двойнику осетинского Сырдона⁴¹.

Взгляды Ж. Дюмезиля на проблему генезиса нартского эпоса нашли свое полное выражение в его последней фундаментальной работе «Миф и эпопея», третья часть которой посвящена нартскому эпосу. На основании сравнительного анализа наиболее характерных черт социального строя нартвов, их быта, верований и обычаев, отразившихся во всех национальных версиях, французский ученый так формулирует свой вывод о решающей роли осетинского этноса в формировании первоначального ядра нартского эпоса: «Ядро эпопеи, ее основные персонажи сформировались у осетин и, вне всякого сомнения, частично уже у их отдаленных предков. Я знаю, что высказывая это мнение, я приношу боль моим черкесским и абхазским друзьям, но истина дороже дружбы: в своей основе нартская эпопея является осетинской»⁴².

Концепции древнеосетинского происхождения ядра эпоса А. А. Аншба противопоставляет точку зрения об абхазо-адыгской принадлежности, которую он пытается обосновать «арханчностью» абхазских нартских сказаний и наличием в них матриархальных мотивов.

Доказывая древность абхазских нартских сказаний, А. А. Аншба утверждает, что «наиболее арханчные черты сохранились в нартском эпосе абхазов» и что «только в их эпосе Сатана (Сатаней Гуашья) выступает как мать народа, а в осетинской и даже адыгской версии ее роль ограничена мужским советом...»⁴³. Мысль о том, что образ Сатаней-Гуаши служит доказательством формирования первоначального ядра эпоса в эпоху матриархата и наибольшей арханчности абхазского нартского эпоса уже высказывалась Ш. Д. Инал-Ипа и Ш. Х. Салакая⁴⁴. Ш. Д. Инал-Ипа, например, пишет о Сатаней: «Это великий образ прародительницы и наставницы целого народа. Все это рисует матриархальную родовую общину, правда на стадии ее разложения». И далее: «Пережитки материнского рода (в частности, происхождение по матери при полном отсутствии культа предков) нашли

³⁹ G. Dumézil. *Legendes sur les Nartes*. Paris, 1930, pp. 5—9.

⁴⁰ *Le Livre des Heros*. Paris. 1965. Introduction, pp. 10—11.

⁴¹ G. Dumézil. *Loki*, Darmstadt, 1959, SS. 126—127, 174—175.

⁴² G. Dumézil, *Mythe et épopée*. Paris, 1965, p. 453.

⁴³ А. А. Аншба, цитир. раб., стр. 89.

⁴⁴ И. О. Инал-Ипа. Об абхазских нартских сказаниях. Тр. Абхазского НИИ, т. XXIII, 1949, стр. 113; он же. *Абхазы*, Сух., 1965, стр. 604. Ш. Х. Салакая. *Абхазский народный героический эпос*, стр. 42.

наиболее яркое отражение в абхазских сказаниях в упоминании о ста братьях и их сестре, рожденных одной матерью»⁴⁵.

Следует, однако, отметить, что положение о наибольшей архаичности абхазских нартских сказаний, о преобладании в них черт матриархата, больше декларируется, чем доказывается. При этом постоянно подчеркивается, что Сатаней-Гуаша была незамужней, что, по мысли авторов этой точки зрения, свидетельствует о том, что «абхазские сказания цикла Сатаней-Гуаши донесли наиболее яркие матриархальные пережитки»⁴⁶. Делается это, видимо, не случайно, так как сам материал абхазских сказаний не дает для этого никаких оснований. В сводном тексте абхазских нартских сказаний говорится, к примеру, что «Сатаней-Гуаша была матерью ста нартвов-богатырей, а их отца звали Хмыш (подч. мной — Ю. Г.). К ее мудрым советам прислушались не только нарты, но и весь народ (подчеркнуто мной — Ю. Г.)»⁴⁷. Наличие мужа у Сатаней зафиксировано и Г. Ф. Чурсиным, по записям которого нарты «составляли одну семью, один дом. Семья нартвов состояла из главы дома Анарта (т. е. Нарта), его жены Сатане-Гваши и 99 сыновей»⁴⁸. То же самое встречается и в бзыбских текстах, записанных К. С. Шакрылом⁴⁹.

Не находит подтверждения в текстах и утверждение о том, что абхазские нарты якобы вели «происхождение по матери при полном отсутствии культа предков»⁵⁰. Более того, согласно абхазским сказаниям, причиной вражды нартвов с Сасырквой именно было то, что он приходился им «незаконным» братом: «... 99 нартвов завидовали Сасырке и относились с пренебрежением, как к незаконному, неродному брату»⁵¹. Весьма показательны слова, с которыми нарты обращаются к Сатаней-Гуаше в связи с чудесным рождением Сасырквы: «Кто пред нами? Скажи, мы не можем понять. Нет ошибки, — и в этом легко убедиться, — нечто нартское в нем, и твоя в нем частица. Наш отец — дряхлый, слабый, незрячий старик. Целый век возле печи он греться привык. От него не мог этот мальчик родиться! Знаем — с матерью так говорить не годится, но стыда пусть не ведает нартвов семья (подч. мной — Ю. Г.). Ты прости, но скажи: кто он? Родом откуда?»⁵².

Как видно из приведенных слов, неприязнь 99 нартвов к Сасырке объясняется прежде всего его происхождением от другого отца, что его сводные братья считают позором. Все это вряд ли укладывается в рамки матриархата и воззрений той эпохи. Отметим также, что, согласно характеристике племени елдызов, которым согласно абхазским сказа-

45 Ш. Д. Инал-Ипа. Исторические корни древней культурной общности кавказских народов (опыт сравнительного изучения нартского эпоса) — «Сказания о нартах — эпос народов Кавказа», М., 1969, стр. 58—59.

46 См., например, Ш. Д. Инал-Ипа. Нартский эпос абхазцев. «Нартский эпос». Орджоникидзе, 1957, стр. 105—106. Утверждение об отсутствии мужа у Сатаней-Гуаши тем более удивительно, что еще не так давно Ш. Д. Инал-Ипа писал в своих работах, что «Хмыш по словам многих, старейший из нартских братьев или даже их отец (подч. мной — Ю. Г.)». См. Тр. Абхазского НИИ, т. XXIII, 1949, стр. 107; он же, Нартский эпос абхазцев. «Нартский эпос», Орджоникидзе, 1957, стр. 105.

47 Приключения нарта Сасырквы, стр. 15.

48 Г. Ф. Чурсин. Материалы по этнографии Абхазии, Сух., 1957, стр. 217—218.

49 К. С. Шакрыл. Аффиксация в абхазском языке. Сух., 1951, стр. 138—39.

50 Ш. Д. Инал-Ипа. Исторические корни..., стр. 59.

Г. Ф. Чурсин. Материалы по этнографии Абхазии, стр. 215.

52 Приключения нарта Сасырквы, стр. 46.

ниям, парты приходились племянниками, парты «столь почтенны, что величают их по собственному имени и имени отцовскому» (подч. мной — Ю. Г.). Это не лишняя интереса выдержка, также свидетельствует о том, что парты абхазских сказаний, так же как и осетинских, вели в основном патрилинейный счет происхождения, а не матрилинейный.

Доказывая наличие черт матриархата в партских сказаниях абхазов и адыгов, сторонники абхазо-адыгского происхождения ядра эпоса почему-то упускают из виду существование сильных матриархальных черт у сарматов северо-западного Кавказа, т. е. у непосредственных соседей предков абхазо-адыгов. Как известно, пережитки матриархата у сарматов были настолько сильны, что античные авторы даже называли их «женоуправляемыми»⁵³. Имена сарматских воительниц Приазовья, Тиргатао и Амаги, и их подвиги были хорошо известны в древности. Однако вряд ли на основании этих фактов кто-нибудь станет утверждать, что приазовские сарматы в последних веках до н. э. и в первых веках н. э. находились на стороне матриархата⁵⁴.

Принимая во внимание, что уровень социально-экономического развития северокавказских сарматов не отличался коренным образом от уровня развития соседних с ними других кавказских племен и, в частности, синдо-меоты, вполне вероятно, что пережиточные черты матриархата были присущи и последним. В связи с этим считаем излишним упомянуть, что грузинская летопись в рассказе о миссионерской деятельности Андрея Первозванного сохранила известие о том, что у сарматов в это время правила женщина⁵⁵, хотя согласно Страбону, сарматы управлялись «царем» и советом из трехсот мужчин (XI, 2, 19). Следовательно, наличие пережиточных форм матриархата, отдельные случаи выдвижения женщины в качестве главы того или иного племени не являются доказательством существования у этих племен материнского рода и лучшим примером в этом отношении является история приазовских сарматов.

Явно преувеличенными, на наш взгляд, является и трактовка образа Сатаней Гуаши как сугубо матриархального. Вот как, например, трактуется сказание «Песня о матери партов», где говорится о том, как Сатаней-Гуаша в отсутствие отправившихся в поход сыновей, за три дня прочесала, спряла и соткала шерсть, снятую с тысячи овец, постирала и высушила ее и затем сшила и погладила одежду всем своим сыновьям⁵⁶. По мнению Ш. Х. Салакая, если снять с текста позднейшие напластования, то перед нами якобы «вырастет картина естественного разделения труда в эпоху матриархата (подч. нами — Ю. Г.): домашний очаг, забота по хозяйству — удел женщины, а мужская работа — охота, раннее скотоводство и вообще сношения с внешним миром, вне дома»⁵⁷.

В нарисованной картине, при всем желании трудно усмотреть что-либо, присущее исключительно матриархату. Более того, исполняемые Сатаней-Гуашей хозяйственные действия находятся в полном соответствии с той ролью, которую играла женщина при родовом строе. Как

⁵³ Скилак Карпандский. Азия, 70—71; Скими Хиосский. Землеописание (Азия), 674—885; См. также Б. Г р а к о в. Пережитки матриархата у сарматов, ВДИ, 1947, № 3.

⁵⁴ Подробнее об этом см. А. М. Х а з а н о в. Материнский род у сарматов, ВДИ, № 2, 1970, стр. 138—148.

⁵⁵ Картлис Цховреба, т. 1, стр. 42.

⁵⁶ Приключения пирата Сасрыквы, стр. 19—20.

⁵⁷ Ш. Х. С а л а к а я. Абхазский народный героический эпос, стр. 42.

уже отмечалось в литературе, некоторые исследователи партского эпоса усматривают матриархат «всюду, где женщина еще сохраняет, так сказать, человеческое подобие... Даже и в фигуре Сатаны-Сатаней, несомненно матриархальной, арханческие матриархальные черты исследователи нередко смешивают с чертами, характерными и для позднейшего времени»⁵⁸. Именно такое положение мы и имеем в данном случае.

Сравнение между собой образов главных героинь абхазских, адыгских и осетинских партских сказаний не выявляет в образе абх. Сатаней-Гуаши каких-либо существенных черт, если не считать отмеченных Л. Б. Далгат богатырских качеств⁵⁹, которые резко выделяли бы ее из этого круга. Подобно осетинской Сатане, Сатаней-Гуаша также находится замужем, хотя ее мужем, в отличие от осетинского Уырызмага, является Хныш или Хмыш, т. е. Хамыц, который, кстати, в некоторых «отклоняющихся осетинских вариантах уже играет эту роль»⁶⁰. Отметим, что Хмыши, т. е. Хамыц, в роли мужа Сатаней фигурирует и в кабардинском сказании о Пшибадишоко⁶¹, хотя и в кабардинских превалирует в основном брачная пара Сатаней и Орзмэдж, не характерная, правда, для адыгского эпоса в целом⁶². И если даже абхазский Хныш-Хмыш не играет в сказаниях той роли, которую в осетинском эпосе играет «глава партов» Уырызмаг, то в трактовке образа Сатаней это обстоятельство в общем мало что меняет. Поэтому приводимые Л. А. Анщбой аргументы в доказательство арханчности абхазских сказаний лишены научной основы. А ведь для объяснения «арханчности» абхазских партских сказаний существует более рациональное толкование.

Как отмечает Г. В. Цулая, арханзм партских сказаний в сравнении с осетинским партским эпосом объясняется тем, что осетины унаследовали данный эпос от своих непосредственных предков сармато-алан (мы бы добавили еще «и скифов» — Ю. Г.), а абхазо-адыги — от стоящих на более арханчном социально-экономическом уровне скифо-меото-сарматов. В среде последних предки абхазо-адыгских племен занимали значительное место и, следовательно, абхазские сказания отразили исторически более арханчную ступень родового строя⁶³. Можно соглашаться или не соглашаться с этим положением, но умолчание о нем, разбирая вопрос об арханчности абхазских партских сказаний, является, вероятно, не лучшим способом полемики. Во всяком случае, руководящую роль Сатаней-Гуаши следовало показать на основании данных сказаний, а не ссылками на общезвестный характер этого явления. К

⁵⁸ Я. С. Смирнова. Военная демократия в партском эпосе. СЭ, 1965, № 1, стр. 66—67. Следует отметить, что Ж. Дюмезиль вообще отрицает наличие каких-либо матриархальных черт в образе Сатаны, считая, что нет никаких оснований говорить о матриархате лишь по той причине, что эпос представляет столь большое место героине. См. G. Dumézil, *Mythe et épopée*, p. 552.

⁵⁹ См. У. Б. Далгат. Кавказские богатырские сказания древних циклов и эпос партых. «Сказания о партах», стр. 158—159.

⁶⁰ Г. Дюмезиль. Брат и сестра. ИСОНИИ, т. XXVII, 1968, стр. 182.

⁶¹ Из кабардинских сказаний о партах. ССКГ, вып. V, 1871, отд. 2, стр. 61; Л. Г. Лопатинский. Кабардинские тексты, стр. 32.

⁶² См. А. И. Алиева. Адыгский партский эпос, стр. 68—69.

⁶³ Г. В. Цулая. Следы религиозно-мифологических представлений в абхазском партском эпосе. СЭ, 1966, № 5, стр. 141; он же, Историческая интерпретация основных образов абхазского героического эпоса, стр. 9.

этому следует добавить, что, говоря об этническом происхождении цикла Сатаны в партском эпосе, нельзя, видимо, пройти и мимо того, что ни абхазский и ни адыгский циклы в отличие от осетинского эпоса, не содержат сказания о рождении главной героини партов.

Вторым аргументом сторонников абхазо-адыгского происхождения ядра партиды является ссылка на образ Сосруко-Сасрыквы, причем и данное положение не столько доказывается, сколько преподносится как нечто само собой разумеющееся. А. А. Аншба, к примеру, считает легенду о рождении Сосруко (Сасрыквы) исключительной принадлежностью абхазо-адыгской этнической среды, видя в этом одно из подтверждений абхазо-адыгского происхождения ядра эпоса. Между тем легенда о чудесном рождении героя из камня не является уникальным мотивом не только абхазо-адыгской, но и кавказской среды вообще. В литературе уже давно было обращено внимание на близость кавказских сказаний о камнерожденном герое к аналогичным мифам Малой Азии — рождении божества Митры, его сына Диорфа, богини Кибелы, демонического существа Агдистиса — причем наибольшую близость к ним обнаруживают осетинские и связанные с ними игушские варианты⁶⁴.

Специальную статью проблематики кавказских мифов о камнерожденном герое посвятил Клаус Е. Мюллер, который также пришел к заключению, что «камнерожденные» герои северокавказского эпоса во всех своих основных элементах находят «удивительные соответствия исключительно в среде верований древней Азии»⁶⁵.

Недавно в литературе было высказано положение о том, что сказание о закалке Ахилла в священных водах Стикса (т. е. мотив «ахиллесовой пяты»), отсутствующее в «Илиаде» Гомера и впервые ставшее известным лишь в римское время, возникло под влиянием скифов Причерноморья, в греческих колониях которого культ Ахилла был особенно широко распространен⁶⁶. В связи с этим нельзя не указать, что по одному из осетинских вариантов сказания о рождении Сослана (Созырыко) Дээрасса, дочь водного божества Донбеттыра, с целью закалки новорожденного героя, окунает его в воды реки⁶⁷ (в сказании о закалке Ахилла эту процедуру также совершает его мать, морская богиня Фетида). Видимо, нелишним также упомянуть, что в дореволюционных публикациях даже адыгских партских сказаний, не говоря уже об абхазских и балкаро-карачаевских, сказание о закалке Созырыко не встречается⁶⁸.

Обо всем этом А. А. Аншба хранит полное молчание, словно исследований по данному вопросу и не существует. Поскольку это не единственный случай, то невольно возникает вопрос — что это, сознательное игнорирование существующей литературы или нечто другое? Как бы то

⁶⁴ В. Ф. Мюллер. О сборнике материалов для описания местностей и племен Кавказа, издаваемом Управлением кавказского учебного округа. Т., 1893, стр. 91. Н. С. Трубейкой). Кавказские параллели к фригийскому мифу о рождении из камня (—земли). ЭО, 1908, № 3, стр. 90—91.

⁶⁵ Kl. E. Müller. Zur Problematik der kaukasischen Steingeburt-Mythen. «Antropos» Freiburg, 1966, В. 66. N 3 6. S. 509.

⁶⁶ Fr. Thordarson. Die Ferse des Achilleus— ein skythisches Motiv? «Symbolae Osloenses», fasc. XLVII. 1972, S. S. 109—124.

⁶⁷ См. В. Я. Икскуль. Полное собр. соч., т. III, 1912, стр. 17.

⁶⁸ См. Л. Г. Лопатинский. Кабардинские тексты, стр. 1—57; К. Атажуквич. Из кабардинских сказаний о партах. ССКГ, вып. V, отд. 2, 1870, стр. 53—71.

ни было, аргументы, приводимые А. А. Аншбой, не имеют доказательной силы.

Обращает на себя внимание, что в ранних публикациях абхазских сказаний нарты, как правило, характеризуются как выходцы с территории исторической Алании: «Нартаа были из Кабарды...»; «Жили все они по правой стороне реки Кубани (Кубана)...», «Нарты родом из Кубани (Ашэ)⁶⁹. Видимо не случайно, что все основные события, связанные с абхазскими нартами, происходят именно в долине р. Кубани⁷⁰, что ясно указывает на пути проникновения нартских сказаний в абхазский фольклор. Правда, в позднейших публикациях к названию р. Кубани нередко добавляется уже название р. Бзыби⁷¹, а сами нарты, видимо по аналогии с этним, прямо именуются абхазами и населяют Абхазию⁷². Следует однако заметить, что отождествление нартов с абхазами, не находящее аналогий ни в одной из национальных версий нартнады, не имеющие корней в самом абхазском фольклоре, является, на наш взгляд, не столько осмысленным сказителем, соответствующим характеру мышления и мировосприятия самих сказителей⁷³, сколько результатом редакторских правок и дополнений.

Таковы некоторые замечания по поводу работы А. А. Аншбы. В ней поднимается и ряд других вопросов в частности, о сюжетном составе национальных версий нартнады, об этногенезе осетин, о соотношении имен Сослан и Созырыко и т. д., которые не нашли отражения в данной статье. Автор этих строк оставляет за собой право вернуться к ним.

⁶⁹ Абхазские сказки, Под ред. А. Хашба и В. Кукба. Сух., 1935, стр. 37, 55; В. И. Абаев. Осетинский язык и фольклор., 1, стр. 321.

⁷⁰ См. Ш. Д. Инал-Ипа. Об абхазских нартских сказаниях, стр. 86, 91, 93, 100, 103, 108; Абхазские сказки. Сост. Х. С. Бгажба. Сух., 1959, стр. 47, 73; Абхазские сказания. Сост. Б. Шинкуба, Сух., 1961, стр. 40, 66, 69—72.

⁷¹ Приключения нарта Сасырвы, стр. 16, 50.

⁷² Отождествление нартов с абхазами впервые, кажется встречается в сборнике «Абхазские сказания», сост. Б. Шинкуба, Сух., 1961, стр. 31; см. также «Приключения нарта Сасырвы», стр. 48.

⁷³ Ш. Д. Инал-Ипа. Об абхазских нартских сказаниях, стр. 108.

(Представил Юго-Осетинский научно-исследовательский институт АН ГССР)

ნიწო ცოფუკაშვილი

ითიკის შედგენილობისათვის

(ქართული ხელნაწერები)

„ითიკის“ სათაურის ქვეშ, ჩვეულებრივ ასახელებენ შემდეგ ქართულ ხელნაწერებს. ესენია: Ath—49 (32), 981 წ, Jer—105 (14), (7), 1055 წ, H—2251, X—XI სს. A—394 (?), A—100, 1713 წ., S—376, 1798 წ., A—181, 1816 წ.¹ მათ განხილვას დავიწყებთ პირველი, ექვთიმეს სიცოცხლეში ათონის მთაზე გადაწერილი ხელნაწერით. მართალია იგი საქართველოში არ არის დაცული, მაგრამ აღწერილია ორჯერ, ჯერ ცაგარლის² (49), ხოლო შემდეგ დეტალურად რ. ბლეიკის³ მიერ (32). ასე რომ აღწერილობაზე დაყრდნობით შესაძლებელი ხდება მისი მნიშვნელობის გათვალისწინება „ითიკის“ შედგენილობის შესწავლის საქმეში. აღმწერელთა მითითებით, ეს ხელნაწერი შესანიშნავ ეგზემპლარს წარმოადგენს. ნაწერი შესრულებულია ლამაზი ხელით პერგამენტზე, შედგება 200 ფურცლისაგან. დართული აქვს ანდერძი: „ქრისტე, აღიდე სულითა მამაჲ იოვანე და შვილი მათი სულიერი ეფთიმე, ამისი თარგმანი, და მეცა შემიწყაღე გლახაკი საბა, ამისი უტბად მწერალი. ლოცვა ყავთ წმიდანო ღმრთისანო... მე. იოვანე, ღირს ვიქმენ მოგებად წმიდისა ამის წიგნისა. რომელ თარგმნა შვილმან ჩემმან ეფთიმე ბერძნულისაგან და შრომაჲ დიდი ეახუენეთ ამას ზედა საკსენებლად სულისა ჩუენისა. აწ ვინცა მიემთხუნეთ წმიდათა ამთ სიტყუათა ნეტარისა მამისა ჩუენისა ბასილისთა, განმანათლებელთა სულისათა, ღმერთმან დაგაჯეროს. ლოცვასა მოგვიკსენენით, მე, იოვანე და სულიერად და კორციელად ძმაჲ ჩემი, იოვანე თორნიკ ყოფილი და შვილი ჩემი ეფთიმე, რომელმან თარგმნა ესე და სულიერნი ძმანი ჩუენნი: არსენი, თეოფა-

¹ ამ სკიოთხან დაჯეორებოთ იხილეთ ლიტერატურა: 1. თ. ყო რ დ ა ნ ი ა . ქრანეცხი, 1, ტფილისი, 1892. 2. კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1⁴. თბილისი, 1967. 3. კ. კეკელიძე. ეტიუობი ძელო ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, V, თბ., 1957. 4. ე. ხ ი ნ თ ი ბ ი ძ ე. ბასილი კაპადოციელს „სამოღვაწეო წიგნის“ ქართული რედაქციები, თბ., 1968. 5. ხ ი ნ თ ი ბ ი ძ ე. ბიზანტიურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობანი, თბ., 1969. 1965 წელს, პროფ. თ. ჭყონამ გამოცა „ითიკის“ შემადგენელი ერთი თავი, „თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილის დავუეხბისთჲ სოლომონის რგაჯთაჲსა“, და მოეთთა, რომ ბასილის ეს თხზულება არის იოანე პეტრიწის ორიგინალური შრომის „განმარტებაჲ პროკუესთჲს რიაფოზოსისა (ია პლატონურისა ფილოსოფიისათჲს“ ბოლოსიტყუაობის კრდევე ერთი წყარო. იხ. თ. ჭყონია. იოანე პეტრიწის „განმარტების“ ბოლოსიტყუაობის ახალი წყაროს შესწავლისათჲს, ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი, თბ., 1969, გვ. 69—125.

² A. Igaral, Cataloge gruziniques rukopisei y staropечатных knig Iverskogo monastira na Athos, составлен в июне месяце 1884 года, გვ. 14.

³ Cataloge des manuscrits georgiens de la Bibliotheque de la Laure d'Iviron au mont Athos, Paris, 1931—1934, გვ. 151—155.

ნე და გიორგი და თქვენ უფალმან მოგანიჭონ. დაიწერა მთასა წმიდასა ათონას, სამყოფელსა წმიდისა ღმრთის მშობელისასა, მონასტერსა წმიდისა იოვანე მახარებელისასა. ინდიკტიონსა ე, დასაბამითან წელთა ხვჰე“. ანდერძიდან ირკვევა, რომ ხელნაწერი გადაიწერა ათონის მთაზე, წმინდა იოანე მახარებლის მონასტერში 981 წელს. მასში შემავალი თხზულებები ბერძნული ენიდან უთარგმნია ექვთიმე ათონელს. ანდერძში მოხსენიებულნი არიან მისი მამა იოანე, იოანეს „ხორციელი“ ძმა, იოანე თორნიკ-ყოფილი, მათი ახლობლები და თანამედროვენი.

„ითიკის“ ხელნაწერთაგან Ath—49 ერთადერთია, რომელიც ყველაზე დიდ მსგავსებას ამჟღავნებს განსაზღვრული ჭკუფის ბერძნულ ხელნაწერებთან⁴. გავითვალისწინეთ რა, რომ უძველესი ქართული ხელნაწერი ათონის მთაზეა გადაწერილი. ყურადღება გავამახვილეთ სწორედ ათონურ ბერძნულ ხელნაწერებზე, განსაკუთრებით კი მათში ყველაზე უძველეს ექვს იშვიათ ხელნაწერზე, რომლებიც X—XI საუკუნეებს განეკუთვნება. აღმოჩნდა რომ სწორედ ათონური კრებულები, ისევე როგორც ქართული ხელნაწერი იწყება ორი თავით: Ieiun. I (მარხვისათვის I), Ieiun. II (მარხვისათვის II)⁵. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ Ath—49-ში გაუგებარი მიზეზების გამო გამოტოვებულმა ჰომილიებმა გვიან გადაწერილ „ითიკის“ შედარებით სრულ ხელნაწერებში დაიკავეს ზუსტად იგივე ადგილი, რაც ჰქონდათ ამ თავებს ათონურ ბერძნულ კრებულებში.

Ath—49 ოცდათხს თავს შეიცავს. აქედან ბასილის კალამს მხოლოდ 19 ჰომილია განეკუთვნება, რომელთაგან 18-ს მყარი ადგილი უჭირავს ათონურ ბერძნულ ხელნაწერებში. დანარჩენი თავებიდან პირველი ორი თხზულება ეკუთვნის გრ. ნაზიანზელსა და გრ. ნოსელს. ესენია: „ცხოვრება და შესხმაა წმიდისა და ღმერთშემოსილისა ბასილისი“ (1v—47v), „ფრიად მიძილებდა მე...“ და „შესხმაა წმიდისა და ღმრთისა ბასილის, ძმისა თვისისა“ (48r—58r) „ეტილ წესიერება დადგა ღმერთმან...“ გრ. ნაზიანზელს ეკუთვნის აგრეთვე: „შესხმაა წმიდათა მკაბელთა“ (255r—265r), „რაიმე ვთქუათ მკაბელთათჳს...“ (PG, 35, 911—934) როგორც კ. კეკელიძე მიუთითებს⁶, ორი მომდევნო ჰომილიის ავტორი უნდა იყოს ანდრია კრიტელი. პირველია: „შესხმაა წმიდისა და ღმრთისა მოწამისა გიორგისი...“ (265r—280v), „მარადის ბრწყინვალე...“ (PG, 97, 1169—1192). მეორეა: „თქუმული პატრონისა ცხოველს მყოფელისა ჭუარისა აღმაღლებისა თჳს...“ (280v—287r), „ჭუარისა კრებას აღვასრულებთ...“ (PG, 97, 1017—1036). ბასილის კალამს განეკუთვნება ჰომილია: „მიცვალებისა თჳს ყოვლად წმიდისა ღმრთისა ღმრთის მშობელისასა და მარადის ქალწულისა მარიამისა“. (287r—315r). „საიდუმლო არს ღმრთისა...“ (როგორც აკად. კ. კეკელიძე მიუთითებს, არსებობს ამ თავის სამი რედაქცია. მესამე რედაქციას წარმოადგენს დასახელებული თხზულება)⁷.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ Ath—49 არღვევს ბერძნულ ხელნაწერთა მყარ ტრადიციას. იგი არ შეიცავს ფსალმუნებზე აგებულ არც ერთ ჰომილიას. ეს ფაქტი ხელს არ უშლის, რომ ათონური ბერძნული ხელნაწერების ძი-

⁴ იველისხმება ე. წ. A ჭკუფის ხელნაწერები. იხ. ნ. ცოფურაშვილი. „ათონის მთაზე-ნილობისათვის, „მაცნე“, ვენისა და ლიტ. სერია, 1973, № 2. წარმომავლობს გამო მთა ჩუაულებიოც ათონურსაც ვუწოდებთ.

⁵ იქვე, გვ. 101.

⁶ კ. კეკელიძე. უცხო ავტორები ქველ ქართულ მწერლობაში. ტბილდა, V გვ. 17.

⁷ იქვე, გვ. 21.

რითადი ნაწილის (საუბრების) და Ath—49-ის შედგენილობისა და თავების თანამიმდევრობის შედარებამ კიდევ ერთხელ დაასაბუთოს მათი ნათესაობა.

1. Περὶ νηστείας λέγεις A. (Ieiun. I). 1. მარხვისა თვს, „დაპბერეთ ნესოტსა ახალსა...“ (58r—68r).
2. Περὶ νηστείας λέγεις B. (Ieiun. II). 2. მარხვისა თვს ვე. თავი მეორე. „ნუგეშინის სცემლით მღღელნო...“ (68r—74v).
3. Ὁμιλία πρὸς αὐγ. (Attende.) 3. სიტყვსა მის თვს მოსე წინააღწარმეტყუელისა, რომელსა იტყვს: ეკრძალე თავსა შენსა. „ეკრძალე თავსა შენსა...“ (75r—85v).
4. Περὶ εὐχαριστίας. (Grat. act). 4. მადლობისა თვს. „აჰა ესერა გესმენეს სიტყუანი...“ (86r—95v).
- Εἰς τὴν μαρτυρὰ Πισιλιτταν. (Iulitta). 5. ივლიტა მოწამისა თვს და ნაკლულევანებისა თვს პირველ თქუმულისა მის თავისა და მადლობისა თვს ვე. „კრებაჲ ესე ეკლესიისაჲ...“ (95v—108r).
6. Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἰσιος τὸν κακῶν ὁ Θεός. (Deus non auct.). 6. ვითარმედ არა არს ღმერთი მიზეზ ბოროტთაჲ. „მრავალ არიან სახენი იგი სწავლისანი...“ (108r—120r).
7. Ὁμιλία κατὰ ἱρῶν: ἰσμενων. (Ira). 7. მრისხანეთა თვს. „ვითარცა სწავლანი იგი მკურნალთანი...“ (120r—136r).
8. Περὶ φθόνου. (Invidia). 8. ეს თავი ქართულ ხელნაწერს აკლია.
9. Εἰς τὸ ἵγρον κατὰ Λουκῆν. (Destruam) 9. სიტყვსა მის თვს ლუკაჲს სახარებისა, რომელი იტყვს მდიდრისა მის თვს, ვითარმედ დეარლუნე საუნჯენი და უდიდესნი აღვაშენნე და ანგაპრებისა თვს. „ორკერძო არს სახე...“ (136v—144v).
10. Ὁμιλία πρὸς (Divites). 10. მდიდართა მიმართ. „თქუმულ არს პირველცა...“ (144r—184r).
11. Ὁμιλία ἱρῶν: ἐν κληρῶ καὶ ἀγκληρῶ. (Fam. et sicc.) 11. ეს თავი ქართულ ხელნაწერს აკლია.
12. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν. (Princ. Prov). 12. ეს თავი ქართულ ხელნაწერს აკლია.
13. Πρωτοεπιστολὴ εἰς τὸ ἄγιον βάπτισμα. (Bapt.) 13. წმიდისა ნათლის ღებისა თვს. „ბრძენი სოლომონ...“ (184r—195v).
14. Κατὰ μεθυσάνων. (Ebrios). 14. ამ თავმა ქართულ ხელნაწერში ადგილი შეიცვალა.
15. Ὁμιλία περὶ πίστεως. (Fide). 15. სარწმუნოებისა თვს წმიდისა სამებისა. „მარადის კსენებაჲ ღმრთისაჲ...“ (195v—200r).

16. Εἰς τὸ, „Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος“.
(Princ. Joh.).
17. Ὁμιλία περὶ τῆς ἀγίας Πενήματος.
(Sp. S).
18. Εἰς Βαρλαάμ μαρτυρα. (Barlaam).
19. Εἰς Γόρδιον τὸν μαρτυρα (Gordius).
20. Εἰς τῆς ἀγίας Παναργάστου μαρ-
τυρα. (XL mart.).
21. Ὁμιλία ἱερέων ἐν Ἀκαζίας. (La-
cizis).
22. Περὶ ταπεινοφροσύνης. (Humilit).
23. Περὶ πρωτοκλήτων:
ἡσυχαστῶν καὶ περὶ τῆς ὑποστάσεως
ἐκπαρθένου ἔκδοξου τῆς ἐκκλησίας.
(Mund. adh.).
24. Πρὸς τὸν „Ὁπίου ἐν
ἐκκλησίας
(Adolesc.).
25. Ὁμιλία εἰς τὴν ἀγίαν τῆς Χρισ-
τῆς ὑποστάσεως. (Chr. gen.).
16. დაწყებისა თჳს იოჳანეს სახარებო-
სა, ვითარმედ პირველითგან იყო
სიტყუაჲ. „ყოველინე იგი სიტყუ-
ანი...“ (200r—205r).
17. სულისა წმიდისა თჳს. „რომელი
ნათელ იღებდეს...“ (205r—210v).
18. ეს თავი ქართულ ხელნაწერს აკ-
ლია.
19. ეს თავი ქართულ ხელნაწერს აკ-
ლია.
20. შესხმაჲ წმიდათა ორმოც მოწა-
მეთაჲ. „მარტულთა ქსენებაჲ ოდეს-
მცა იქმნა...“ (210v—219v).
- (14) მომთრეალეთა თჳს. „აღმძრვენ მე
სიტყუად...“ (219v—228v).
21. სწავლაჲ, რომელ თქუა ლაზიკეს
ქალაქსა. „ისწრაფის მტერი ჩუენ-
ნი...“ (229r—236r).
22. სიმდაბლისა თჳს. „უქმდა კაცსა
რაათამცა დადგომილ იყო...“
(236r—243v).
23. არა შექცევისა თჳს საქმეთა სოფ-
ლისათა და ცეცხლისა მის თჳს. რო-
მელი შეედგა მაშინ კესარიელთა
ქალაქსა. „მე ვგონებდი საყუარელ-
ნი...“ (243r—255r).
24. ეს თავი ქართულ ხელნაწერს აკ-
ლია.
25. ეს თავი ქართულ ხელნაწერს აკ-
ლია.

ბერძნულ-ქართულ ხელნაწერთა პირველი ცამეტი თავი უცვლელად მიჰყვება ერთმანეთს, თუ არ ჩავთვლით სამ ჰომილიას Invidia, Fam. et sicc., Princ. Prov, რომელთაც ქართული ხელნაწერი საერთოდ არ შეიცავს. ბერძნული ხელნაწერების მეთოთხმეტე თავმა ქართულში ადგილი შეიცვალა. მისმა ამოღებამ საერთო რიგიდან ერთხელ კიდევ ცხადყო, რომ შესადარებელ ხელნაწერთა თავების თანამიმდევრობა ერთნაირია და თანამიმდევრობის დარღვევა ერთადერთმა თხზულებამ გამოიწვია. ზემოთ დასახელებული სამი თავის გარდა, ქართულ ხელნაწერს ბერძნულთან შედარებით კიდევ აკლია: Barlaam, Gordius, Adolesc., Chr. gen.

ასე რომ, მართალია Ath—49 ნაკლულია, მაგრამ თავების თანამიმდევრობის მიხედვით იგი უფრო ახლოს დგას უძველეს ათონურ ბერძნულ კრებულებთან. ვიდრე საზოგადოდ ბერძნული ხელნაწერები ერთმანეთთან. ამგვარად, ადვილად შეიძლება დავუშვათ, რომ ექვთიმეს ხელთ ჰქონია სწორედ ათონური წარმოშობის უძველესი კრებული ან კრებულები და იმით უსარგებლია. კონ-

კრეტულად ან ხელნაწერების განსაზღვრა, ჩვენი აზრით, საერთოდ შეუძლებელია.

რადგან ამ კრებულის თარგმნა იქცა იმდროინდელი საქართველოს ლიტერატურული ცხოვრების მოვლენად, მეფე დავით კუროპალატმა საქართველოდან ათონზე გაგზავნა ბერი იორდანე, რომელმაც ხელნაწერი გადაწერა და ჩამოიტანა. აქედან იწყება საქართველოში დაცული „ითიკის“ ხელნაწერების ისტორია. თითოეულ მათგანს დართული აქვს ტრადიციული ანდერძი, სადაც მთარგმნელის ექვთიმეს გვერდით მოიხსენება „კურთხეული მამა იორდანე, ამ კრებულის გადაწერი“.

„ითიკის“ მეორე ნუსხა, რომელიც უძველესია საქართველოში დაცულ ხელნაწერთა შორის, ცნობილია H—2251 ნომრით⁸. იგი „მთარგმნელის ავტოგრაფიდან არის გადაწერილი“⁹. ხელნაწერი ჩასმულია ტყავგადაკრულ ხის ყდაში. ნაწერი შესრულებულია ეტრატზე, ნუსხური დამწერლობით. ზომა 26 X 20. შედგება 419 ფურცლისაგან. ხელნაწერი ნაკლულია; აკლია პირველი და ბოლო თავის დიდი ნაწილი. ეტრატი დაქრილია. ხელნაწერს დართული აქვს ანდერძები და მინაწერები.

46r-ზე მოთავსებული ანდერძი დედნიდან უნდა მომდინარეობდეს. „ესე ბრძანებაჲ ეფთიმესი არს. წმიდანო მამანო. რომელნი ამას იკითხვიდეთ, ლოცვა ყავთ გლახაკისა ეფთიმესთჳს, რომელმან ესე ვთარგმენ და ღმრთისათჳს. ვინცა გარდასწერდეთ ამას. დაწერეთ ჩემიცა სახელი და ნუ აღმოძკოთ მეცა გლახაკსა, რამეთუ ამისთჳს თავს მიც ფრიალი შრომაჲ სწავლასა და თარგმანობასა ამისსა, რამთა მილოცვიდეთ და ლოცვა ყავთ ღმრთისათჳს კურთხეულისა ამის მამისა იორდანესთჳს. რომელმან ფრიალი შრომაჲ თავს იღვა და მოვიდა ქართლისა ქუეყნით საბერძნეთს, მთაწმიდას [ქერ] ღმრთისათჳს თავად და მერმე ბრძანებისათჳს დავით ქართველთა მეფისა და თავს იღვა ჳირი და დაწერა წმიდაჲ ესე წიგნი. აწ ვინცა იკითხვიდეთ ღმერთმან დაგაჯეროს. ლოცვა ყავთ ჩუენ ყოველთათჳს“. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შემდეგი დროის გადაწერებს უყურადღებოდ არ დაუტოვებიათ ექვთიმე მთარგმნელის ვედრება და ეს ანდერძი უცვლელად გადაუტანიათ „ითიკის“ გვიანდელ ხელნაწერებში.

ვფიქრობთ გადაწერის ანდერძს უნდა წარმოადგენდეს 344r-ის მთელ სივრცეზე მოთავსებული მინაწერი, რომელიც რაღაც მიზეზების გამო თითქმის მთლიანად ამოუფხვიათ. რამდენიმე ამოკითხულ სიტყვაზე დაყრდნობით შეიძლება ითქვას. რომ აქ იორდანე უფალს შესთხოვს შეწევნას ძნელ საქმეში (იგულისხმება ხელნაწერის გადაწერა), რათა შეასრულოს სურვილი დავით ქართველთა მეფისა. გადაწერის უნდა ეკუთვნოდეს 291r-ზე მოთავსებული მინაწერიც: „ლოცვა ყავ[თ] მამი[საჲ] იოვანესთჳს და საყუარელისა შვილისა მათისა ეფთიმესთჳს, რომელმან თარგმნა ესე წიგნი. ღმერთმან დაგაჯეროს, და საწყალობელ[ი] იორდანეცა, რომელ მივიწიე წერად. ლოცვა ყავთ“.

ამ ხელნაწერის შედგენილობის განხილვასთან დაკავშირებით უნდა გაირკვეს ორი საკითხი: I. თუ H—2251 მართლაც ავტოგრაფიდან არის გადაწერილი ათონის მთაზე, რა ურთიერთობაა მამინ მასსა და იმ ერთადერთ (შესაძლებ-

⁸ ხელნაწერის აღწერილობა, საქართველოს ისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფ. მუზეუმი: ხელნაწერები (H კოლექცია). V, შედგენილია და დასაბუქდალ მომზადებულ რ. მეფთარშვილი. კ. ვოსსლაძის მიერ, ა. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1949, გვ. 179—181.

⁹ თ. კვიციანი, იორან პეტროვის „განმარტების“ ბოლოსიტყვაობის..., გვ. 88.

ბელია არსებობდა სხვა(ც) ათონურ ხელნაწერს შორის, რომელზე ჩვენ უკვე განვიხილეთ. რა აქვს ამ ორ ხელნაწერს საერთო და განსხვავებული, რა თავისებურება ახასიათებს პირველს მეორესთან შედარებით? II. რა ვაქვს მთავრად თვითონ ამ ხელნაწერმა „ითიყის“ გვიანდელ ნუსხებზე, რა ვაქვს უსარგებლიათ მისით შემდეგი დროის გადამწერებს.

უნდა აღინიშნოს, რომ H—2251, მსგავსად Ath—49-ისა, არ შეიცავს ფსალმუნებზე დაწერილ არც ერთ ქადაგებას. ორივე ხელნაწერი ერთნაირი რაოდენობით შეიცავს სხვა ავტორთა ერთსა და იმავე თხზულებებს. ხოლო განსხვავება მათ შორის იწყება პირველივე თავიდან¹⁰. H—2251-ში ამ ადგილს მოულოდნელად იკავებს ბასილის თხზულება: „ნათლისღებისათვისვე. რომელი იგი თხვის ხვალისა დღე განცხადებისა“. (61v—104v). ამ ხელნაწერის მომდევნო 7 თავი და Ath—49-ის პირველი შვიდი თავი ერთნაირია. შემდეგ მდგომარეობა კვლავ იცვლება. H—2251-ის მერვე თავს „...შურისათვის“ (204v—214v) Ath—49 არ იცნობს. ამ თავს მოსდევს ორი. შინაარსით ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული თხზულება: „თქუმული... სიტყვისა მისთვის ლუკასა სახარებისა. რომელ იტყვის მდიდრისა მისთვის, ვითარმედ დავარჯუნ საუნჯენი ჩემნი და უდიდესნი აღვაშენნე და ანგაპრებისათვის“ (214r—226r) და „თქუმული... მდიდართა მიმართ“ (226r—239r), სწორედ ისევე, როგორც Ath—49-ში. ძირითადი განსხვავება ამ ორ ხელნაწერს შორის იწყება H—2251-ის მერვეთმეტე თავიდან.

H—2251

სწავლავ ნეტარისა მამისა ჩუენისა ბასილ კესარიელისა, რომელ თქუა ეამსა სიყმილისა და უწყუმროებისასა (239r—254r). „ლომან იყვნა და ვინ არა შეშინდეს...“.

თქუმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილისი, დაწყებისათვის სოლომონის იგავთაჲსა (254r—278r). „ეეთილ არს ნაყოფი იგი მორჩილებისაჲ“.

თქუმული წმიდისა ბასილისი მომთრეალეთათვის, რომელი თქუა შემდგომად აღუსებისა დლითა ერთითა (278r—291r). „აღმძრვენ მე სიტყუად საქმენი იგი მწუხრისა...“

Ath—49

წმიდისა ნათლისღებისა თვის (184r—195v). „ბრძენი სოლომონ...“

სარწმუნოებისა თვის წმიდისა სამებისა (195v—200r). „ნათლის კსენებაჲ ღმრთისაჲ...“

დაწყებისა თვის იოვანეს სახარებისა, ვითარმედ პირველითგან იყო სიტყუაჲ (200r—205r). „უწველინე იგი სიტყუანი...“.

სულისა წმიდისა თვის (205r—210v). „რომელი ნათელ იღებდეს...“

შესხმაჲ წმიდათა ორბელთა მოწამეთაჲ (210v—219v). „ნათლთ კსენებაჲ ოდესმცა იქმნა...“

მომთრეალეთა თვის (219v—228v). „აღმძრვენ მე სიტყუად...“

¹⁰ ამ შემთხვევაში არ ვთვლით გრ. ნაზიანზელისა და გრ. ნოსელის სახტ. პირველებს.

ამ თხზულებებს შემდეგ ორივე ხელნაწერში მოდის Ath—49-ში ბასილის ქადაგებათა უკანაპირობეები სამი ჰომილია: 1. სწავლაა..., რომელ თქუა ლაიონეს შინა ქალაქსა (291r—301v). „ესწრაფის მტერი ჩუენი...“. 2. თქუმული... სიმდაბლისათუ. (301v—311v). „უქმა კაცსა...“. 3. თქუმული... არა შექცევისათუ საქმეთ. ათფლისათა და ცეცხლია მისთუ, რომელ შეედეა მაშინ კესარიელთა ქალაქსა (311v—328r). „მე ეკონებდი საყუარელნო...“ და სხუა ავტორთა კუთვნილი თხზულებები¹¹. ამ თავებით მთავრდება Ath—49, ხოლო H—2251. ამ შემდეგ კვლავ შეიცავს ისევე ბასილ კაპადოკიელის ორ თხზულებას: 1. თქუმული მისივე, სარწმუნოებისათუ წმიდისა სამებისა¹² (413v—419v). „მართლის ქსენება ღმრთისაა...“. 2. მისივე, ... თქუმული დაწყებისათუ იოანეს სახარებისა, ვითარმედ პირველითუგან იყო სიტყუა (419v—?)¹³. „ყოველნივე იგი სიტყუანი...“.

ადრევე აღინიშნა, რომ Ath—49 ათონურ ბერძნულ ხელნაწერებთან შედარებით ნაკლებია. მათში შემავალი 25 თავიდან Ath—49 შეიცავს ბასილის თერამეტ ჰომილიას. აი. ის შვიდი თხზულება, რომელიც აკლია ქართულ ხელნაწერს: 1. Invidia, 2. Fam. et sicca, 3. Princ. Prov., 4. Barlaam, 5. Gordius, 6. Adolesc.. Chr gen. H—2251-იც ასევე ნაკლებია ბერძნულ ხელნაწერებთან შედარებით. მას აკლია ზემოთ ჩამოთვლილი ჰომილიებიდან ოთხი უკანასკნელი უკანის თხზულება (სულისა წმიდისათუ და შესხმაა წმიდათა ორმოც მოწამეთა), რომელსაც საკმაოდ მტკიცე ადგილი უჭირავს ათონურ ქართულ ხელნაწერში. სამაგიეროდ H—2251. ჩვენთვის უცნობი წყაროდან იმატებს Ath—49-ში არ არსებულ თავებს: „შურისათუ“, „სწავლაა... რომელ თქუა ეამსა აკემილისა და უწუიროებისასა“ და „... დაწყებისათუ სოლომონის იუათასა“ ინტერესს იწვევს ის გარემოება, რომ ამ სამ ჰომილიას ხელნაწერი ბოლოში აქვს დაირთავს. როგორც დამატებით თავებს, არამედ უჩენს მათ „საკუთარ“ ადგილს თხზულებათა თანამიმდევრობაში. მხოლოდ ბერძნული ხელნაწერების დახმარებით გახდა ნათელი მათი ამგვარი განლაგების მიზეზი. სამივე ზემოთ დასახელებულ ჰომილიას H—2251-ში უჭირავს ზუსტად იგივე ადგილი, რაც მათე თავებს ბერძნულ ხელნაწერებში. ისინი განლაგებულნი არიან ათონურ ბერძნულ ხელნაწერებში არსებული მდგომარეობის შესაბამისად. ჩვეულ ადგილს დაუბრუნდა ჰომილია „თქუმული... მომთრავლეთათუ“, რომელსაც Ath—49-ში ბერძნულ კრებულთაგან განსხვავებული ადგილი უჭირა.

H—2251 ვეთავაზობს კიდევ სხუა ცვლილებებს თავების განლაგებაში. სრულიად მოულოდნელია ორი თხზულების „თქუმული... სარწმუნოებისათუ წმიდისა სამებისა“ და „თქუმული... დაწყებისათუ იოანეს სახარებისა, ვითარმედ პირველითუგან იყო სიტყუა“ ხელნაწერის ბოლოში, სხუა ავტორთა თხზულებების შემდეგ გადატანა. ეს თავისებურებები ახასიათებს ერთმანეთთან მიმართებაში ორ უძველეს ქართულ ხელნაწერს. რით ხელმძღვანელობდა გადამწერი, როდესაც Ath—49-ში გამოტოვებულ თავებს H—2251-ში, ბერძნულ ხელნაწერებში არსებული მდგომარეობის მიხედვით მიუჩინა ადგილი და საერ-

¹¹ ამ თავებს გვინდა საუბარი Ath განხილვისას.
¹² ამ ხელნაწერში სარწმუნოებაში აღმწერი მათ ორი თავი უკვე მოთხოვნილია.
¹³ როგორც (119v—129v).
¹⁴ როგორც თქუმული იყო, ხელნაწერი აქვს და ბოლო უკანასკნელი თავი.

თოდ რამ გამოიწვია მათ შორის არსებული განსხვავებანი? მიზეზების დადგენა გავეციკირდება. ერთი კი ცხადია, ამ ორ ხელნაწერს შორის არ უნდა არსებობდეს პირდაპირი კავშირი. H—2251 არ უნდა მომდინარეობდეს Ath—49-დან.

ზემოთ განხილულ ორ ქართულ ხელნაწერთან ქრონოლოგიურად ყველაზე ახლოს დგას Jer.—105. ხელნაწერი იერუსალიმურია. აღწერილია დეტალურად ალ. ცაგარელის¹⁴ (105), რ. ბლეიკის¹⁵-ის (14) და მარის¹⁶ (7) მიერ. მისი მიკროფილმების პირის ფოტოანაბეჭდები დაცულია საქართველოს ასრ მეცნ. აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში. აღმწერელთა მითითებით ეს შესანიშნავი ეგზემპლარი ჩასმულია ტყავადაკრულ ხის ყდაში, ნაწერი შესრულებულია ძალიან ლამაზი ხელით თეთრ პერგამენტზე. ანდერძები და მინაწერები მოწმობს, რომ ეს შესანიშნავი ხელნაწერი „დაიწერა და შეიმოსა ხელითა იოანე დვალისაძათა“ და მისი შვილის მიქაელის მიერ. „ქორონიკონი იყო სოე“ (1055 წელი). მოგვიანებით ხელნაწერი გადაუჯამავთ. მინაწერი გვამცნობს, რომ „ესე დიდებული და ყოვლად პატიოსანი დიდი ბასილი, მე ცოდვილმან და საწყალობელმან გერმანე მონაზონმან ეზდაველიძემან შეეკაზმე...“.

სანამ ხელნაწერში შემავალი თავების განხილვაზე გადავიდოდეთ. უნდა აღინიშნოს, რომ არც Jer—105 შეიცავს ფსალმუნებზე დაწერილ ქადაგებებს. ხელნაწერში შემავალი თავები შეიძლება შემდეგნაირად დაჯგუფდეს: 1. ბასილის საუბრები სხვადასხვა თემებზე, 2. სხვა ავტორთა თხზულებები, 3. ბასილის და შესაძლოა ფსევდო-ბასილური ნაწარმოებები, რომლებიც არ განეკუთვნებიან ქადაგებათა ტრადიციას¹⁷ (მათ შორის ბასილის ერთი ეპისტოლე გრიგოლ ნაზიანზელის მიმართ).

ათონურ ბერძნულ ხელნაწერებში შემავალი 25 ძირითადი ქადაგებიდან Jer.—105, ორი უძველესი ქართული ხელნაწერის მსგავსად, არ იცნობს მრავალჯგის დასახელებულ ოთხ თხზულებას: 1. Barlaam, 2. Gordius, 3. Adollesc, 4. Chr. gen. ივსებს ჰომილიებს, რომლებიც ერთმანეთთან მიმართებაში აკლია Ath—49-სა და H—2251-ს.

ბერძნულ ქადაგებათა კრებულებს შემადგენელი თავების თანამიმდევრობის მიხედვით ახასიათებს შემდეგი თავისებურება: ბასილის ზოგიერთი ჰომილია ერთმანეთთან ძალიან ახლოს დგას სიუჟეტით და ამის შესაბამისად ისინი ხელნაწერებში ჩვეულებრივ ერთმანეთის გვერდით არიან მოთავსებულნი. მაგ., 1, 2. Ieiun. I, Ieiun. II, 4. 5. Gral. act. Iulitta, 7, 8. Ira, Invidia, 9. 10. Desfrum. Divites და ა. შ. ეს წყობა დაცულია გამოცემებშიც. იგავე მდგომარეობა გვაქვს Ath—49-სა და H—2251-ში. ამ მხრივ Jer—105 წარმოადგენს გამოჩვეულებას. მაგ. ორი თავი: „მადლობისათჳს ღმრთისა“ (126v—141r) და „შესხმაჲ ივლიტა მოწამისაჲ“ (447r—462v) ბერძნულ და უკვე განხილულ ქართულ ხელნაწერებში განუყოფელია. Jer—105-ში კი ერთა წარმოადგენს მეშვიდე,

¹⁴ A. H. Гарел. Периодический указатель старинных рукописей в Св. П. на Синае, С.-Петербург, 1888, гл. 172—174.

¹⁵ Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque patriarcale grecque a Jerusalem, Paris, 1924, гл. 36—41.

¹⁶ ც. მარის. იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა მოკლე აღწერილობა, ამხილვა მცხეთელის, თბ., 1953, გვ. 15—19.

¹⁷ ხელნაწერის არც ერთ აღწერელს და არც თვს მათ შიგანანს სურსნოდ ც. კეკელს გამოეცნობა იერუსალიმის ხელნაწერის ღმრთისა და ივლიტა შესხმაჲ მოწამისაჲ შემადგენელ ნაწილად ითვლებოდა.

ხოლო მეორე ოცდამეთოთხმეტე თავს. იგივე შეიძლება ითქვას სხვა ხელნაწერებში განუყოფელ ჰომილიებზე: „სიტყუესა მისთვისლუკაჲს სახარების მდიდრისა მისთვის“ (114v—126r) (VI თავი). 2. „მდიდართათჳს (164v—182v) (X თავი).

მიუხედავად ხელნაწერში შემაჯავლი თავების თანამიმდევრობის დარღვევისა, მასში „ათონური“ წყობის ნაშთი მაინც არას შემორჩენილი. Jer—105-იც იწყება ორი თავით: „მარხვისათჳს“ და „მარხვისათჳსკჳ“. ეს ხელნაწერი ძველ ქართულ კრებულებთან უშუალო კავშირს ამჟღავნებს აგრეთვე ვრ. ნაზიანზელისა და ვრ. ნოსელის ორი ბიოგრაფიული ჰომილიით, რომელიც წინ უძღვის ბასილის ქადაგებებს.

სხვა ავტორთა ნაწარმოებთაგან, ხელნაწერი შეიცავს სამ თხზულებას, ზუსტად იმავე თავებს, რომელსაც Ath—49 და H—2251, მცირე განსხვავებით, მათთან შედარებით კარგავს ერთს — ვრ. ნაზიანზელის „შესხმაჲ წმიდათა მკაბელთაჲ“. Jer—105, გარდა „საუბრებისა“ და სხვა ავტორთა თხზულებებისა, შეიცავს ბასილის კიდევ რამდენიმე ჰომილიას:

კ. სწავლაჲ მისივე (291r—293r). „ჰეშმარითი იგი სიმართლჳს...“.

კა. საკრველებათა მათთვის, რომელი იქმნა წმიდისა ბასილის და ნერსეს-თვის (293r—301v). „მას ჟამსა ეპისკოპოსმან...“.

კბ. სწავლანი (301v—309v). „კაცთ მოყუარჳლ ღმერთი ჩუენი...“

კგ. სინანულისათჳს (309v—312r). „ძმანო, ნუ უკუე რობელი დაეცეს...“

კდ. სწავლაჲვე (312r—323r). „რომელსა ჰეშმარითად სუროდის...“

კე. სწავლაჲვე 323r—337v). „სახარებასა შინა წერილ არს...“

კვ. სწავლაჲ (337v—340v). „საყუარელნო უკუეთუ მცირესა...“

კზ. სწავლაჲ (340v—342v). „რაჟამს შჯღლ სენასა შენსა...“

კშ. ეპისტოლჳ წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილისი ღმრთის-მეტყუელისა გრიგოლის მიმართ (342v—349r). „ვიცან ეპისტოლჳ შენი...“

არც ერთი ბერძნული ხელნაწერი არ შეიცავს ჰომილიათა ასეთ ერთობლიობას. სამაგიეროდ ამ თავებს, ოდნავ შემცირებული რაოდენობით ვხვდებით ერთ ქართულ ხელნაწერში, რომელსაც ეწოდება „ასკეტიკონი“ (A—1101)¹⁸. იგი გადაწერილია 1047 წელს საბერძნეთში, მთაწმინდის ეკლესიის მონასტერში. გადამწერი არსენი გოგოფაჲ. ხელნაწერი შეიცავს ისაჲ განშორებულის. ბასილ კაპადოკიელის და სხვათა თხზულებებს. კრებულს დართული აქვს ანდერძი: „ესე განწესებაჲ მოღუაწეთაჲ და უღაბნოს ყოფისა საარგებელისა გამოჩინებაჲ წმიდისა და დიდისა ბასილის მიერ. მე. გლახაკან ეფთჳმე ვთარგმნე“. ეს ანდერძი უშუალოდ დაერთვის ბასილის თხზულებებს. როგორც ხელნაწერი და მასზე დართული ანდერძი მოწმობს, ექვთიმეს თავისი წველილი შეუტანია ასკეტიკური ნაწარმოებების თარგმნაშიც. ამ კრებულიდან ვანსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ზემოთ დასახელებული თხზულებები. ვფიქრობთ, სწორედ ასეთი ასკეტიკური კრებულებიდან მოხდნენ ისინი ჯერ Jer—105-ში, ხოლო შემდეგ გვიან გადაწერილ „ითიკის“ ხელნაწერებშიც¹⁹. მხოლოდ არა როგორც „ითიკის“ შემადგენელი ნაწილი. არამედ როგორც ექვთიმეს მიერ თარ-

¹⁸ ხელნაწერი ამ სახელს ატარებს შარბილი

ის სახელითაჲ რომელიცაჲ წერის...“

¹⁹ ნაწარ S—376-ის განს.

გამოცემა

ის თხზ-ობებოცაჲ

არააბრ-

მწერლ

გმნილი ბასილი კაპადოკიელის თხზულებები. თუ ამ თხზულებებს არაფერი აქვთ საერთო ქადაგებათა ტრადიციასთან, მაშინ საჭიროა დაიძებნოს მათი ნამდვილი ადგილი ბასილის შემოქმედებაში.

ამ ჰომილიებიდან ერთი განეკუთვნება ბასილის ასკეტიკური ნაწერების რიცხვს. ამ ნაწერების სპეციალისტი, „Histoire du texte des Ascétiques de S. Basile“-ს ავტორი გრიბომონი კ. კეელიძის შრომაში „უცხო ავტორები ღველ ქართულ მწერლობაში“ გაეცნო ექვთიმე ათონელის თარგმნილ „ითიკას“ და დაასკვნა, რომ „იმ ხელნაწერებში, რომლებზეც ბასილის „ითიკა“ დატული. შესაძლებელია ერთ-ერთი თხზულება იყოს პროლოგი 34“²⁰. შემდგომმა კვლევამ დაასაბუთა. „რომ ამ კრებულის თხზულება. რომელსაც თავზე აწერია „სწავლანი“ და რომლის დასაწყისია „კაცთმოყუარე ღმერთი ჩუენი, რომელი იგი ასწავებს კაცთა“ არის ბასილის ასკეტური პროლოგების 3 და 4-ის შეერთება, ე. ი. პროლოგი 34“²¹.

მომდევნო ჰომილია „სინანულისათჳს“ (ძმანო, ნუ უკუე რომელი...) მოთავსებულია სვიმეონ მეტაფრასტის მიერ შედგენილ, რუსულად თარგმნილ ბასილ კაპადოკიელის ჰომილიათა კრებულში სათაურით: „О судушем суде“²².

თხზულება „სწავლაჲე“ (სახარებასა შინა წერილ არს...) წარმოადგენს ბასილის ნაწარმოების „ისაჲა წინასწარმეტყველის განმარტების“ წინასიტყვაობას²³, ხოლო ბასილის ეპისტოლე „...ღმრთის-მეტყუელისა გრიგოლია მიმართ“ მისსავე ეპისტოლარულ მემკვიდრეობას განეკუთვნება²⁴.

Jer—105-ში შემავალი ჰომილია კი „საკვრველებათა მათთვის, რომელი იქმნა წმიდისა ბასილის და ნერსესთვის“ ფსევდო-ბასილური ნაწარმოები უნდა იყოს. ასე რომ. „ითიკის“ კუთვნილებად ამ თხზულებების გამოცხადება საექვოდ მიგვაჩნია. რადგან არც ბერძნული და არც ორი უძველესი ქართული ხელნაწერი (Atli—49 და H—2251), არ იცნობს არც ერთ ამ სტატიას. ამ მოსაზრებას სიმტკიცეს მატებს ბასილის თხზულებათა საუკეთესო გამოცემები. ქადაგებათა ბერძნული კრებულებიც დიდი რაოდენობით შეიცავენ ნაწევრებს ბასილის სჯუალასხვა თხზულებიდან, მაგრამ ე. გარნიესა და პ. მარანს აზრად არ მოსვლიათ მათი შეტანა ქადაგებათა რიცხვში.

უფრო სავარაუდოა, რომ ექვთიმე ათონელმა ბასილის და სჯუა მწერალთა თხზულებებიდან მონასტრის მოღვაწეთათვის შეარჩია რამდენიმე ასკეტიკური შინაარსის თხზულება და თარგმნა. ამას მოწმობს 1047 წელს გადაწერილი „ასკეტიკონი“. „ასკეტიკონის“ გადაწერიდან რვა წლის შემდეგ ეს თხზულებები დამკვიდრდნენ ჯერ Jer—105-ში, ხოლო შემდეგ კი „ითიკის“ უფრო გვიან გადაწერილ ხელნაწერებშიც არა როგორც მათი შემადგენელი ნაწილი. არამედ როგორც ექვთიმეს მიერ თარგმნილი ბასილ კაპადოკიელის თხზულებები.

შემდეგი ხელნაწერი, რომელსაც განვიხილავთ არის A—394. იგი აღწერილია თ. ჯორდანის მიერ²⁵. გადაწერილია ქალაღზე. ზომა 32×21. ჩასმულია

²⁰ ი. ხ. ი. ბასილ კაპადოკიელის „სამოღვაწეო წიგნის...“ 67

²¹ ი. ხ. ი. 67—68.

Нравственные слова святого отца нашего Василия Великого. Избранные Симеоном Метафрастом. 1821. г. 243—253.

²² ოქროსი წიგნი, გვ. 69.

²³ ე. ხ. ნ. თბილისი, ხს. შრ., გვ. 69.

²⁴ ფ. ჯორდანია. Описание рукописей Тифлисского церковного музея. кн. I, 1903. г. 357—359.

ტყავადაკრულ ხის ყდაში. შეიცავს 305 ფურცელს. გადაწერილია ორ მწკრივად, თითოეულ მწკრივში 37 სტრიქონია. ხელნაწერი დაზიანებულია. დაუნომრავთ იგი ორჯერ, ჯერ მეღნით, ხოლო შემდეგ ფანქრით მიყოლებით, არ არის გათვალისწინებული გამოტოვებული ფურცლები. ანდერძებს, მინაწერებს და ზანდუქს A—394 არ შეიცავს.

ამ ხელნაწერში შემავალი თავები შეიძლება შემდგენიარად დაჯგუფდეს: 1. ბასილ კესარიელის ჰომილიები (საუბრები სხვადასხვა თემაზე), 2. მისივე — ფსალმუნებსე დაწერილი ქადაგებები, 3. მისივე — რამდენიმე ჰომილია, რომელიც არ განეკუთვნება ქადაგებათა ტრადიციას, მათ შორის ერთი ეპისტოლე, 4. სვეა ავტორთა თხზულებები.

ათონურ ბერძნულ ხელნაწერებში შემავალი 25 ძირითადი ქადაგებიდან, A—394 შეიცავს ოცდაერთს. მათთან შედარებით აკლია არაერთგზის დასაზელებული: Barlaam, Gordius, Adolesc. და „შესხმაა წმიდათა ორმოც მოწამეთაჲ“. საგულისსმო და აქვე უნდა აღნიშნოს, რომ ამ უკანასკნელ ქადაგებს არ იცნობს არც H—2251. ამ ორი ხელნაწერის ძირითადი თავების თანამსდევრობა ერთმანეთთან მიმართებაში ასე წარმოგვიდგება:

H—2251

A—394

ნათლისღებისათვისე, რომელი იგი- წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა დითუის სვალისა დღე განცხადებისა ღისა ბასილისა მარტვისათს (1r—6r). (61v—104v).

თქმული წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ბასილისი მარტვისათს, თავი (104v—112v).

ნომდვეა თავი ორივე ხელნაწერში ერთნაირი შედგენილობითა და თანამსდევრობით არის განლაგებული. განსხვავება იწყება შემდეგ:

თქმულია მისივე, წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილისი, სარწმუნოებისათს წმიდისა სამებისა (413v—419v). თქმული წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ბასილი მთავარებისათს მამისა ჩუენისა ბასილისი, სარწმუნოებისათს წმიდისა სამებისა (413v—419v). რომელნი იგი ვეიასად ნათელს იღებდენ... (153v—156v).

მისივე, წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილისი, თქმული დაწვიებისათს იანეს სარტებისა, ვითარმედ პირვე-წმიდისა სამებისა (153v—159r). წმიდისა სამებისა (153v—159r). ლითვან იყო სიტყუაჲ (419v—?).

მისივე, წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილისი, თქმული დაწვიებისათს იანეს სარტებისა, ვითარმედ პირველითვან იყო სიტყუაჲ (159r—161v).

თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილისი სულისა წმიდისათს (162r—164v).

თქმულია წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ბასილისი, რომლისა კესარიელისა შობისათს უკოლისაჲ ჩუენისა იესუ ქრისტესა (290v—295v).

არ არსებობს არავითარი მინიშნება, რომ A—394 უშუალოდ მომდინარეობს H—2251-გან. პირიქით მას H—2251-თან შედარებათ თავისებურებაც კი ახასიათებს. მაგრამ ვფიქრობთ, რომ სწორედ თავისებურება მოწმობს მათ კავშირს. ეს განსაკუთრებით ეხება ბოლო ხუთ თავს. რადგან ამ ორი ხელნაწერის ძირითადი ნაწილი ერთნაირია, იქმნება შთაბეჭდილება, რომ A—394-ის გადამწერი თავის ხელნაწერში ცდილობს დაიცვას „ითიკაში“ შემავალი თავების ტრადიციული განლაგება, რომელიც H—2251-ში ნაწილობრივ დარღვეულია. ამიტომ A—394-ში თხზულება „...ნათლისღებისათვის...“ ტოვებს მისთვის უჩვეულო პირველ ადგილს, რომელიც H—2251-ში ეკავა. გადამწერმა იცის, რომ ამ ჰომილიის ადგილი არ არის ხელნაწერის დასაწყისში, ხოლო თუ მას ძირითად ნაწილში მოათავსებს, გამოიწვევს იმ თანამიმდევრობის დარღვევას, რაც დატულია H—2251-ით. ამიტომ თხზულება „ნათლისღებისათვის...“ მას საერთოდ გამოაქვს ძირითადი ნაწილიდან და სამი დამაბოლოებელი ჰომილიის²⁶ შემდეგ ათავსებს. სამაგიეროდ შესაძლოა ბერძნულ ხელნაწერთა ანალოგიით დასაწყისში თავის ადგილს იკავებს ორი თხზულება: „მარხვისათვის...“ და „...მარხვისათვის თავი მეორე“, რომლებიც H—2251-ში მოათავსებულნი იყვნენ მესამე და მეოთხე ადგილზე, გრ. ნაზიანზელისა და გრ. ნოსელის სახოტბო სიტყვების შემდეგ.

ზემოთ აღნიშნული ხუთი თავიდან პირველ თხზულებას წარმოადგენს სწორედ „...ნათლისღებისათვის...“ შემდეგ მოდის H—2251-ის უკანასკნელი თავები: „...სარწმუნოებისათვის წმიდისა სამებისა“ და „დაწყებისათვის იოანეს სახარებისა...“. ხოლო ორ უკანასკნელ ჰომილიას A—394 ივსებს ჩვენთვის უცნობი წყაროდან²⁷. ეს განსაკუთრებით ეხება მეორეს „...შობისათვის უფლისაჲ ჩუენისა იესუ ქრისტესა“. ამ თავს არ იცნობს ადრე განხილული არც ერთი ქართული ხელნაწერი. ათონურ ბერძნულ ხელნაწერთა ძირითად „კორპუსში“ მას უკავია ბოლო, ოცდამეხუთე ადგილი.

ხელნაწერი A—394, პირველი ქართული ხელნაწერია, რომელიც მსგავსად ბერძნული ხელნაწერებისა, ბასილის სხვა ჰომილიებთან ერთად შეიცავს ფსალმუნებზე დაწერილ ქადაგებებსაც. აქ მათი რიცხვი თექვსმეტს აღწევს. ბერძნულ ხელნაწერთაგან განსხვავებით იგი არ შეიცავს 45-ე ფსალმუნზე დაწერილ ქადაგებას, ხოლო 61-ე და 114-ე ფსალმუნებზე დაწერილი ჰომილიები ერთ, 44-ე თავშია შერწყმული.

თხზულებათა მესამე ჯგუფი, რომელსაც შეიცავს A—394 (24—30), უკვე განხილული იქნა Jer—105-თან დაკავშირებით. ეს ნაწარმოებები, მართალია, არ განეკუთვნება ქადაგებათა ტრადიციას, მაგრამ როგორც ექვთიმეს მიერ თარგმნილმა ბასილ კაპადოკიელის თხზულებებმა მაინც დაიმკვიდრა ადგილი „ითიკის“ ხელნაწერებში.

²⁶ სამი დამაბოლოებელი ჰომილიის ქვეშ ვგულისხმობთ თხზულებებს: „...წავალა რომელი თქვა ლაქ ზეს შინა ქალკსა“, „...მდამღოსათს“, „...არა შექცევს სიკეთა სოფლისათა...“ ათონურ ბერძნულ ხელნაწერთა ძირითადი „კორპუსი“ ზოლოდებდა შემდეგი ორი თავით: Adolesc. და Chr. gen. პირველის თარგმანს არ იცნობს „ითიკის“ არც ერთი ხელნაწერი, ხოლო მეორე, „...შობისათვის უფლისაჲ ჩუენისა იესუ ქრისტესა“ პირველად ჩნდება A—394-ში. მათ წინ მოათავსებული სწრაფი თავი იწოდება სწრაფი დანიცობის თავად. Ath—49-ში მათ უკერაოთ სამი უკანასკნელი ადგილი და უსწრებენ მხროლელ დამატებით თხზულებებს.

²⁷ H—2251-ის განხილვისას ჩვენ მივხედეთ, რომ სქლწერი დაზიანებულია. აქლია თავი და ბოლო. ადგილი შესაძლებელია, რომ A—394-ის ორ უკანასკნელ თავს იგი შეიცავდა. მაგრამ დროთა განმავლობაში ხელნაწერი დაზიანდა და ზოლოდებები დაიკარგა.

სხვა ავტორთა თხზულებათაგან ხელნაწერში შესულია: არაერთგზის დასა-
სტრუქციული გრ. ნაზიანზელისა და გრ. ნოსელის სახოტო სიტყვები ბასილ დიდ-
ზე, გრ. ღვთისმეტყველის თხზულება „ნათლისღებისათვის“, გრ. ნოსელის ორი
სხვა ჰომილია: 1. „... ცხოვრება და მოქალაქეობაა წმიდისა და ყოვლად ქებუ-
ლისა გრიგოლი საკვრელთ მოქმედისა“, 2. „... ქალწულებისათვის და წმიდისა
მოქალაქობისა“. სოფრონ იერუსალიმელის „ნათლისღებისათვის ჰაცხოვრისა და
ზედა აღდგომისათვის სარკინოზთა“ და უცნობი ავტორის „გამოჩინებისათვის
მელქიზედეკისა“. ამ ჰომილიების სია მოწმობს, რომ A—394 შეიცავს უკვე
განხილულ ხელნაწერთაგან სრულიად განსხვავებულ სხვა ავტორთა თხზულე-
ბებს. საგანგებოდ შეეჩერდებით უკანასკნელ 49-ე თავზე.

ამ ნაქვერად აპოკრიფული და ნახევრად ეგზეგეტიკური თხზულების შესა-
სტრუქციულად აკად. კ. კეკელიძე მიუთითებს, რომ „თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნსაცა-
ვის კატალოგში მე-13 ნომრის ქვეშ აღნიშნულია ბასილი დიდის „ითიკა“ და
ნათქვამია: „უკვლად ამასვე შინა წიგნსა არს აღწერილი დიდისა ვასილის მიერ
მელქისედეკისა გამოჩინებისათვის და რამათვის უმაჟოდ და უდედოდ იწოდა
იგი“. მელქისედეკის შესახებ ბიბლიაში ნათქვამია, რომ ის იყო „უმაჟო, უდე-
დო, ნათესავმოუტყენებელი, არცა დანაბამი ღღეთა, არცა აღსასრული ცხოვ-
რებისა აქუს“ (ებრ. VII, 3). ამ ნიადაგზე უკვე ძველ საეკლესიო მწერლობაში
წარმოიშვა სხვადასხვაგვარი ცდა მელქისედეკის გენეალოგიის შედგენისა და
მისი სამეფო ქალაქის, სალიმის ადგილმდებარეობის გარკვევისა... ერთ-ერთ
ცდას წარმოადგენს ქართული ნაწყვეტი. რომელსაც თეიმურაზ ბატონიშვილის
ხელნაწერი ბასილ კესარიელს აკუთვნებს. თუ ეს ნაწყვეტი მართლაც შემადგე-
ნელი ნაწილია ბასილის „ითიკისა“, რომელიც ექვთიმეს მიერაა ნათარგმნი, ის
ექვთიმეს თარგმანად უნდა ჩაითვალოს²⁸. ამ მოსაზრებას ისიც ასაბუთებს, რომ
გრ. ნოსელის ქადაგების „ქალწულებისათვის და წმიდასა მოქალაქობისა“ თარ-
გმანი ნამდვილად ეკუთვნის ექვთიმე ათონელს. თხზულება „გამოჩინებისათვის
მელქიზედეკისა“ ბასილის კალამს არ ეკუთვნის. ასე რომ, A—394-ში იგი შევი-
და არა როგორც ბასილის თხზულება, არამედ როგორც ექვთიმეს თარგმანი.

ბოლოს განვიხილავთ „ითიკის“ შემცველ სამ ქართულ ხელნაწერს. ესენია:
A—100 (1713 წ.), S—376 (1798 წ.) და A—181 (1816 წ.). თუ აღწერილობის
მიხედვით თითოეული ხელნაწერი ცალ-ცალკე უნდა იქნეს დახასიათებული, სა-
მაგიეროდ შედგენილობის მიხედვით ისინი განიხილებიან ერთ მთლიანობაში,
რადგან ამ მხრივ მათ შორის არ არსებობს არავითარი განსხვავება.

ხელნაწერი A—100 აღწერა თ. ჟორდანიამ²⁹, გადაწერილია ქალაღზე. ზო-
მა 32X25. ჩასმულია ტყავადაკრულ ხის ყდაში. მოიცავს 555 გვერდს. გადა-
წერილია ნუსხურით ორ მწკრივად. დაუნომრავთ ორჯერ. აღმწერილი ეყრდნო-
ბა პირველ, ფურცლობრივ პაგინაციას. ხელნაწერს დართული აქვს ანდერძები
და მინაწერები. დედნის ანდერძს წარმოადგენს ტრადიციული მინაწერი: „წმი-
დანო მამანო, რომელნი ამას იკითხვიდეთ, ლოცვა ყავთ...“. დედნის მინაწერია
აგრეთვე: „ღმერთო შეიწყალე იორდანე ამ წიგნის მწერალი და ეფთჳმე, ამ
წიგნის მთარგმნელი. ფრიადი ჰირი თავს ვიდევ, ღმერთმან თქვენცა მოგმად-
ლოს“ (359 გვ.). ხელნაწერს დართული აქვს ვრცელი ანდერძი გადამწერისა:
„ქელუყავ... მე, უღირსმან ხუტეს-მონაზონმან იოსებ არაგვის ერისთვის შვილ-

²⁸ კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია, I⁴, 1960, გვ. 200.

²⁹ Ф. Жордания. Описание рукописей..., кн. I, гл. 117—119.

მან, წმიდისა ამის წიგნისა აღწერად უდაბნოსა მას გარეგნისასა, მონასტერსა მრავალმთის ნათლისმცემელისა მას“ დიდი ორბელის ძის ბესარიონის ბრძანებითა და ზელის შეწყობითა. გადამწერს ეს კრებული ამავე მონასტრისათვის შეუწირავს „ქს უა“ (1713 წ.). ანდერძი დიდი მოცულობისაა და საინტერესო ცნობებს შეიცავს. გადამწერი გულისტვივლით გადმოგვეცემს, როგორ „დაიწყო ქართლმა და კახეთმა აოხრება, უდაბნო სუსტდებოდა, ხან ოსმალის ეჭირა, ხან ყიზილბაშს“. მონასტერში თავშეფარებულებს სიმშვიდე დაუქარავთ და საქართველოს სხვა კუთხეებში გადახვეწილან. იოსები არ მოშორებია თავის მოძღვარს ბესარიონს. რომელსაც ამასობაში ქართლის კათალიკოსობა მიუღია, ჩვენი გადამწერი კი მისი არქიდიაკონი გამხდარა. ბესარიონი მხოლოდ ექვსი წელი მდგარა ეკლესიის სათავეში. ანდერძის დასასრულს გადმოცემულია საქართველოში ირანელთა საბოლოო დამკვიდრება. ოსმალთა ხანვრძლივი გამაჩანაგებელი ბატონობა ყიზილბაშთა უღელმა შეცვალა.

გადამწერს ეკუთვნის მე-300 გვერდზე მოთავსებული მინაწერი: „მმანო და მამანო. ერთი კარგი სწავლა იყო ქალწულებზე ნათქვამი, მაგრამ ნახევარი არ იყო. რაც იყო სულ წაშლილი იყო. რაც იყო, ნუ მწყევო, არცა დედანი იშობოდა ამ ქუეყანას“.

ხელნაწერი S—376³⁰ გადწერილია ქალაღზე მხედრულით. ზომა 34×21,5. აქვს ტყავგადაკრული ხის ყდა. სათაურები გამოყოფილია სინგურით... ხელნაწერი დაუნომრავთ სამჯერ. დართული აქვს ზანდუკი, ანდერძები და მინაწერები. ანდერძი დედნისა: ა) „წმიდანო მამანო. რომელნი ამას იკითხვიდეთ...“ (503 გვ.). ბ) „ესე განწესება მოლუაწეთა და უდაბნოს ყოფისა სარგებელისა გამოჩინება წმიდისა და დიდისა ვასილის მიერ მე გლაზაკჲან ევთიმი ეთარგმნე...“³¹ (84 გვ.). როგორც გადამწერის ანდერძი მოწმობს, ხელნაწერი გადაწერა „ბერძან მიხაილ“ (504 გვ.). ხელნაწერის გადამწერის თარიღი 504 გვერდზე წარმოდგენილია შემდეგი ფორმით: $17 \frac{10}{20} 8$, აღწერილობაში³² კი გადაწერის თარიღად

მიხსლოებით გამოცხადებულია 17(9)8 წელი. მიხაილს შექლებისდაგვარად შესრულებია დედნის (A—100) გადამწერის იოსებ არაგვის ერისთავის ძის თხოვნა და ამასთან დაკავშირებით თავისი ხელნაწერის 277-ე გვერდზე მიუწერია: „... ამის დედანსა ესრეთ ეწერა: ერთი კარგი სწავლა იყო ამა ადგილს ქალწულებზედ. მაგრა ნახევარი არ იყო და რაც იყო, ის წაშლილი, სხუანი დედანი კი არ იშობოდა ამ ქუეყანას. ვინც იპოოთ, აქ დასწერეთ, მეც ეს მიმიწერია“.

ხელნაწერი A—181 აღწერა თ. ქორდანიამ³³. გადამწერილია იგი ქალაღზე, მხედრულით, აქვს ტყავგადაკრული ხის ყდა. შეიცავს 534 გვერდს. ხელნაწერი

³⁰ ხელნაწერი ანაჩუქუჯს ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილა ქართულთა წიგნაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექციაში, I, შეიგნევილა რა უდასებქდაც დამზადებულა თ. ბრეჯაძის, თ. ენუქიძის, ნ. კახიძის, ლ. ქუთათელაძისა და ქ. შარაშიძის მიერ, ე. მეტრეველის რედაქციით, თბ., 1957, გვ. 434.

³¹ ის ანდერძი კრთხუა კიეუ მეკავბადა, როოსაც საუბარი იყო ექთონის თარგმნა ქრებულზე, სხელწოდებით — „ასეუთონი“ (A—1101). იგი ოღერეთოთა მამაშე მამაკალ პასილის ასეკტორი ხასათის პოპოლეზს, რომლებიც ითარგმნა ექთონის მიერ „როგორც განწესებაჲ მოღერეთაჲ...“ და რომელთაც არაჟირა აქეთ საკრთო „იოთხასთან“.

³² ხელნაწერთა აღწერილობა (S), I, გვ. 434.

³³ Ф. Жордания. Описание рукописей..., кн. I, гв. 188—189.

დაუნომრავთ ორჯერ, მეღნით და ფანქრით. მეღნით დანომრვა ქრონოლოგიურად უფრო ძველია. ხელნაწერს დართული აქვს არაერთგზის მოხსენიებული ანდერძი დედნისა: „წმიდანო მამანო, რომელნი ამას იკითხვიდეთ...“ (532 გვ.). გადაწერის ანდერძი მოწმობს, რომ „ეს წიგნი (რომელ არს ითიკა ვასილისა)“ გადაუწერია და მრავალმთის დავით გარეჯელის მონასტრისათვის მიუძღვნია ვინმე იოსტოსს, „წელსა 1816, ჩყივ“.

ხელნაწერთა თანამიმდევრული განხილვა შესაძლებლობას იძლევა იმ ცვლილებების დასადგენად. რაც მათ განიცადეს საუკუნეთა მანძილზე. მაგ., Ath—49 ყველაზე დიდ მსგავსებას ამქლავნებს ათონურ ბერძნულ ხელნაწერებთან. უშუალოდ მასზე დაყრდნობით შეიძლება განისაზღვროს ქართული თარგმანის წარმომავლობის საკითხი. Jer—105 პირველია, რომელიც ბასილის ე. წ. საუბრების გარდა დიდი რაოდენობით შეიცავს მისსავე ასკეტიკურ ნაწერებს. A—394 ასევე პირველი ქართული ხელნაწერია, რომელიც შეიცავს ფსალმუნებზე აგებულ ქადაგებებს. თავისებურებათა გარდა ყველა ხელნაწერს ახასიათებს ერთი საერთო ნაკლი: ერთმანეთთან მიმართებაში მათ ყოველთვის აკლიათ რამდენიმე ჰომილია ბასილის „საუბრებიდან“ და ფსალმუნებზე აგებული ქადაგებები. სამი ყველაზე გვიან გადაწერილი ხელნაწერი ივსებს ქართულ ენაზე თარგმნილ ყველა თხზულებას მათ შორის ფსალმუნებზე აგებულ ქადაგებებსაც. მათი შედგენილობა ასეთია: ამ ხელნაწერების³⁴ პირველი ხუთი თავი და A—394-ში მოთავსებული ბასილის საუბრების უკანასკნელი ხუთი თავი თითქმის იდენტურია.

ა. ნათლისღებისათვის (1—15).

ბ. სარწმუნოებისათვის წმიდისა სამებისა (15—22).

გ. დაწყებისათვის იოანეს სახარებისა; ვითარმედ პირველითგან იყო... (22—28).

ბ. სარწმუნოებისათვის წმიდისა სამებისა (15—22).

ე. შესხმაა წმიდათა ორმოცთა მოწამეთათვის სევასტიელთა³⁵ (35—45).

მომდევნო რვა თავი ბასილის ე. წ. „სწავლანი“ მისივე ეპისტოლეს ჩართვით პირველად დავასახელეთ Jer—105-ის განხილვისას, სადაც მათი რაოდენობა ათს აღწევს. ამ შემთხვევაში კი ხელნაწერებმა ათი თავიდან დაკარგეს პირველი ორი: 1. „სწავლა მისივე“ (291—293) და 2. „საკვრელებათა მათთვის, რომელი იქნა წმიდისა ბასილის და ნერსესთვის“ (293—301). სამაგიეროდ შეიძინეს ერთი ასევე უსათაურო თხზულება „სხუთა სწავლაჲ სულიერი მისივე“ (297—300), „რამეთუ სრული იგი საქმე მოლუაწებისა ესე არს...“.

ფსალმუნებზე აგებული ქადაგებები შედგენილობითა და თანამიმდევრობით თანხვედრა ათონურ ბერძნულ ხელნაწერებში შემავალ იმავე ქადაგებათა შედგენილობასა და თანამიმდევრობას მცირე განსხვავებით: სამ ქართულ ხელნაწერში, პირველ ფსალმუნზე აგებული ქადაგება ორად გაიყო (ფიქრობთ ეს გაყოფა ექვთიმეს დამოუკიდებლად არ უნდა მოეხდინა, არამედ ბერძნულ დედანზე დაყრდნობით). ამის შემდეგ მოდის ბასილ კაპადოკიელის „საუბრები“ შემდეგი თანამიმდევრობით:

³⁴ ამ სამი ხელნაწერიდან უშუალოდ დაყრდნობით ყველაზე ადრე გადაწერილ A—100-ს.

³⁵ განსხვავება მდგომარეობს უკანასკნელ მეხუთე თავში. A—394-ის მიხედვით ეს თხზულებაა: „...შობისათვის უფლისა ჩუენისა...“ (290—295). ხოლო ამ უკანასკნელ ხელნაწერში ეს ადგილი დაიკავა A—394-ში არ არსებულმა ჰომილიამ: „შესხმაა წმიდათა ორმოცთა მოწამეთათვის...“, მამიქ როდესაც თხზულებამ „... შობისათვის უფლისა...“ ხელნაწერის ბოლოს გადაინაცვლა.

ლგ. სწავლა მისივე მარხვისათვის (307—318).

ლდ. სწავლა მეორე მარხვისათვის (318—326).

ლე. სიტყვა მისთვის მოსე წინასწარმეტყუელისა... (326—337).

ლვ. სწავლა მადლობისათვის³⁶ (337—349).

ლზ. შესხმა იელიტა მოწამისათვის და ნაკლულევენებისათვის... (349—362).

ლშ. თქმული მისივე, ვითარმედ არა არს ღმერთი მიზეზ ბოროტისა (363—377).

ლთ. სწავლა მრისხანეთათვის (377—387).

მ. სწავლა მისივე შურისათვის (387—395).

მა. სწავლა მდიდართა მიმართ სიტყვა მისთვის... (395—404).

მბ. სხუა სწავლა მდიდართა მიმართ (404—418).

მგ. სწავლა, რომელ თქუა ეამსა სიყმილისა და უწვიმოებისასა (418—430).

მდ. სწავლა მისივე, სოლომონის იგავისათვის (430—447).

მე. სწავლა მომთრეალეთათვის აღესებისა შემდგომად დღეთა ერთითა (447—457).

მვ. სწავლა, რომელი თქუა ლაიხეს შინა ქალაქსა (457—465).

მზ. სწავლა სიმდაბლისათვის (465—473).

მშ. თქმული მისივე, არა შექცევისათვის საქმეთა სოფლისათა... (473—484).

ეს ნაწილი და ხელნაწერი H—2251. თუ არ ჩავთვლით ყოველგვარი მიზეზის გარეშე პირველ ადგილზე მოთავსებულ ქადაგებას „... ნათლისღებისათვის“ და ასევე უმიზეზოდ ბოლოში გადატანილ ორ ჰომილიას³⁷, ერთმანეთის იდენტურია. ორივე ხელნაწერი შეიცავს სხვა ავტორთა ერთსა და იმავე თხზულებებს.

ასეთია ქართულ ხელნაწერებში არსებული მდგომარეობა. მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში დაცულ ხუთ ხელნაწერს აქვს ერთი გამაერთიანებელი ნიშანი. ერთ-ერთი მათგანი (H—2251) საფუძვლად დაედო დანარჩენ ოთხს. უფრო სწორედ ამ ხელნაწერთა ძირითად ნაწილს სწორედ H—2251 წარმოადგენს.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან ირკვევა, რომ X ს. დასასრულს, ექვთიმე ათონელმა ბერძნულიდან ქართულად თარგმნა ბასილ კაპადოკიელის ჰომილიათა კრებული სახელწოდებებით: „სწავლანი წმიდისა მამისა ჩუენისა დიდისა ბასილისნი“ და „მისივე, თარგმანებაჲ ფსალმუნთაჲ“. ჰომილიათა ეს ორი

³⁶ შენიშვნა: Ath—49-ში ბასილის ჰომილიათაგან პიოთხე ატარებს სახელწოდებას „მართლმადიდებელთა“ იგივე სათაური დასტურდება ბერძნული ხელნაწერებსა და გამოცემებში. (Ispis eixapicov [sic] P.G. 31. 217—237). ასევე ორ უძველეს ქართულ კრებულშიაც (Jer—105-სა და H—2251-ში). ოთხ გვიან გაიანერგა ხელნაწერებში ეს თავი ატარებს სახელწოდებას „სიმდაბლისათვის“ (ამ სათაურის შქონე ჰომილია კიდევ გვაქვს კრებულის პოლოს). ბერძნულ და უძველეს ქართულ ხელნაწერებზე დაყრდნობით უნდა ითქვას, რომ ამ თავის სათაურია არა „სიმდაბლისათვის“, არამედ „მადლობისათვის“. გაუგებრობა გამოიწვია გადამწერის შეცდომამ, რომელიც სწორედ H—2251-დან უნდა მომდინარეობდეს. აქ სათაურში შემავალი დაქარაგმებული სიტყვა „მადლობისათვის“ და მის წინ მდგომი სიტყვის (ბასილისი) ორ უანასკნელი ასო განუყოფელია. შესაძლოა ამის გამო H—2251-ის აღწერილობაში ეს თავი შესულია მცდარი სახელწოდებით. მობრძო გვიან გაღწერილ ხელნაწერთა განხილვისას ჩვენ თავს ნება მიუცით ერთი სათაური შეგვეცვალა მეორით.

³⁷ „სარწმუნოებისათვის წმიდისა სამებისა“ (413—419) და „მისივე... თქმული დაწყებასათვის იოვანეს სახარებისა...“ (419—?).

ჩვეუთი ბერძნული ხელნაწერების გავლენით თანდათან გაერთიანდა და „აჰ ἱ:~
~:~“-ს. ქართულმა თარგმანმა შესაბამისად მიიღო სახელწოდება „ითიკა“.

„აჰ ἱ:~:~:~“-ს ბერძნული კრებულები შეიცავს: ფსალმუნებზე აგებულ ქადაგებებს, საუბრებს სხვადასხვა თემაზე, ბასილის ასკეტიკურ ნაწერებსა და ეპისტოლეებს. ფსევდო-ბასილურ და სხვა ავტორთა ნაწარმოებებს. მათგან მხოლოდ ექვსი ათონური ხელნაწერის შედგენილობა შემოიფარგლება 25 საუბრით სხვადასხვა თემაზე და ფსალმუნებზე აგებული 17 ქადაგებით, სულ 42 ჰომილით. ამ ხელნაწერებმა თავიდანვე მიიპყრო მათი შემსწავლელის ვ. რუდ-ბერგის ყურადღება და მეცნიერმა მათ ყველაზე დიდი მნიშვნელობა მიანიჭა „აჰ ἱ:~:~:~“-ს შედგენილობის განსაზღვრისათვის³⁸.

შედარებამ ცხადყო, რომ 981 წელს გადაწერილი ქართული ხელნაწერი შედგენილობით ძალიან ახლოს დგას ათონურ ბერძნულ და განსაკუთრებით უკვე მითითებულ ექვს უძველეს ხელნაწერთან. უფრო მეტიც, 1000 წლის წინ გადაწერილი ბერძნული ხელნაწერები და 1000 წლის წინ გადაწერილი ქართული ხელნაწერი თავების თანამიმდევრობით და შედგენილობით თითქმის დაემთხვა ერთმანეთს (თუ არ ჩავთვლით ქართულში ნაკლებ თავებს, რომელთა ნაწილი ცოტა მოგვიანებით შეივსო უკვე სხვა ქართულმა ხელნაწერმა ამავე ბერძნულ ხელნაწერებში არსებული თანამიმდევრობის მიხედვით).

ქართული ხელნაწერებიც მსგავსად ბერძნულისა შეიცავს: 1. საუბრებს სხვადასხვა თემაზე, 2. ფსალმუნებზე აგებულ ქადაგებებს, 3. სხვა ავტორთა თხზულებებს, 4. ბასილის იმ ჰომილიებს, რომელთაც არაფერი აქვთ საერთო ქადაგებათა ტრადიციასთან. მაგრამ ვფიქრობთ, „ითიკის“ შედგენილობაც, მსგავსად უძველესი ბერძნული ხელნაწერებისა, სწორედ ორი ტიპის ქადაგებებით უნდა შემოიფარგლოს (საუბრებით და ფსალმუნებზე აგებული ქადაგებებით). სხვა ავტორთა თხზულებების და ბასილის სხვა ხასიათის ნაწარმოებების შეტანა „ითიკის“ ქართული თარგმანის შემადგენლობაში არამართებულად მიგვაჩნია.

ასე რომ, თუ ჰომილიათა ეს ორი ჩვეუთი განსაზღვრავს ქართულ და ბერძნულ ხელნაწერთა შედგენილობას, ხოლო თვალის უბრალო გადავლენაც კი მოწმობს ათონურ ბერძნულ ხელნაწერებსა და ათონურ ქართულ ხელნაწერის მსგავსებას, მათი საბოლოო დეტალური შედარება ნათელს მოფენს „აჰ ἱ:~:~:~“-ს ქართული თარგმანის შედგენილობის საკითხს.

პირველ რიგში შევადარებთ ბერძნულ-ქართულ ხელნაწერებში შემავალ საუბრებს სხვადასხვა თემაზე. ქართულ ხელნაწერთაგან შესადარებლად ავიღებთ Ath—49-ს, შევავსებთ რა იმ ჰომილიებით, რომელთაც არ იცნობს ეს ხელნაწერი და რომელთაც ჩვენთვის უცნობი წყაროდან იმატებს H—2251. აუცილებლად დაუშვამტებთ „ითიკის“ გვიან გადაწერილ ხელნაწერებში შეტანილ თხზულებას: „შობისათვის უფლისაჲ ჩუენისა იესუ ქრისტესა“.

1. Ieiun I.	1. მარხვისა თჳს.
2. Ie'un II.	2. მარხვისა თჳს ვე. თავი მეორე.
3. Attende.	3. სიტყვისა მის თჳს მოსე წინააწარმეტყუელისა, რომელსა იტყჳს ეკრძალე თავსა შენსა.

³⁸ ნ. ცოფურაშვილი, ითიკის შედგენილობისათვის, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1973, № 2, გვ. 101.

4. Grat. act.	4. მადლობისა თვს
5. Iu. Ita.	5. იელიტა მოწამისა თვს და ნაკლულევენებისა თვს პირველ თქუმულისა მის თავისა და მადლობისა თვს ვე.
6. Deus non aucl.	6. ვითარმედ არა არს ღმერთი მიზეზ ბოროტთაჲ.
7. Ira.	7. მრისხანეთა თვს.
8. Invidia.	8. შურისათვს (H—2251).
9. Destruam.	9. სიტყვისა მის თვს ლუკაჲს სახარებისა, რომელი იტყვის მდიდრისა მის თვს, ვითარმედ დაეარღუნე საუნჯენი და უდიდესნი აღვაშენნე და ანგაპრებისა თვს.
10. Divites.	10. მდიდართა მიმართ.
11. Fam. et succ.	11. ... სწავლაჲ... რომელ თქუა ეჲმსა სიყმილისა და ეწვიგობრებისასა (II—2251).
12. Princ. Prov.	12. თქუმული... სოლომონის იგავთაჲსა (H—2251).
13. Bapl.	13. წმიდისა ნათლის ღებისა თვს.
14. Ebrios.	14. მომთრვალეთა თვს.
15. Fide.	15. სარწმუნოებისა თვს წმიდისა სამებისა.
16. Princ. Joh.	16. დაწყებისა თვს იოჲანეს სახარებისა, ვითარმედ პირველითგან იყო სიტყუაჲ.
17. Sp. S.	17. სულისა წმიდისა თვს.
18. Barlaam.	18. ამ თავს ქართული ხელნაწერები არ შეიცავს.
19. Gordius.	19. ამ თავს ქართული ხელნაწერები არ შეიცავს.
20. XL mart.	20. შესხმაჲ წმიდათა ორმოცოც მოწამეთაჲ.
21. Lacizis.	21. სწავლაჲ, რომელ თქუა ლაზიკეს ქალაქსა.
22. Humilit.	22. სიმდაბლისა თვს.
23. Mund. adh.	23. არა შექცევისა თვს საქმეთა სოფლისაჲთა და ცეცხლისა მის თვს, რომელი შეედღა მაშინ ეესარიელთა ქალაქსა.
24. Adolesc.	24. ამ თავს ქართული ხელნაწერები არ შეიცავს.
25. Chr. gen.	25. შობისათვს უფლისაჲ ჩუენისა იესუ ქრისტესა (A—394, A—100, S—376, A—181).

სოლო მეორე ნაწილს, ფსალმუნებზე დაწერილ ქადაგებებს. როგორც უკვე აღინიშნა, შეიცავს სამი ქართული ხელნაწერი A—100, S—376 და A—181. ნაწილობრივ კი A—394, აი, ნომრები იმ ფსალმუნებისა, რომელზედაც აგებულ ქადაგებებს შეიცავს ჩვენთვის საინტერესო ბერძნული და ქართული ხელნაწერები:

ბერძ. 1, 7. 14, 14:2, 28, 28:2, 29, 32, 33, 37, 44, 45, 48, 59, 61, 114, 115.
ქართ. 1, 1:2, 7. 14, 14:2, 28, 28:2, 29, 32, 33, 37, 44. 45. 48. 59, 61, 114, 115.

Ath—49, რომ უშუალო კავშირშია და მომდინარეობს სწორედ უძველესი ათონური ბერძნული ხელნაწერებიდან. მოწმობს ორი დამატებითი გარემოებაჲ:

1. ქართულ ხელნაწერებში ყოველთვის ბოლოში მოთავსებულ ბასილის ჰომილიას „... შობისათვს უფლისაჲ ჩუენისა იესუ ქრისტესა“ იგივე ბოლო ადგილი, განსხვავებით სხვა ბერძნულ კრებულთაგან, სწორედ ათონურ ბერძნულ ხელნაწერებში უქირავს³⁹. 2. „ითიკის“ ქართულ კრებულებში არ შეიძლება დაიძებნოს ბასილის არც ერთი ჰომილია (თუ არ ჩავთვლით მის დამატებით თხზულებ-

³⁹ იქვე, იხ. ცხრილი.

ბებს, რომლებიც სრულიად სხვა წყაროდან მოხედნენ „ითიკაში“), რომელსაც არ შეიცავს 42 თავის შემცველი ბერძნული ხელნაწერები.

ქართულ ხელნაწერთა შედგენილობა კიდევ ერთხელ ასაბუთებს მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ყველაზე მრავალრიცხოვან ათონურ ბერძნულ ხელნაწერთაგან, ზემოთ დასახელებული ექვსი უძველესია და მათში შემავალი თავების რაოდენობა არ უნდა აღემატებოდეს 42-ს. ექვთიმე ათონელს სწორედ ამ შედგენილობის მქონე ბერძნული კრებული უნდა ჰქონოდა ხელთ და ბასილის 25 შესანიშნავი საუბრიდან 22 გაუცვნია ქართველი მკითხველისათვის. მეორე მხრივ, სწორედ ამ ექვსი, 42 თავის შემცველი ბერძნული ხელნაწერების მხოლოდ არსებობის ფაქტიც კი შესაძლებლობას იძლევა გაირკვეს რა იქმ:xx-ს ქართული თარგმანის შედგენილობის საკითხი. თუ IX—X—XI საუკუნეების „რ: იქმ:xx“-ს ხელნაწერების შედგენილობას განსაზღვრავს ფსალმუნებზე აგებული 17 ქადაგება და 25 საუბარი სხვადასხვა თემაზე, მაშინ ადვილად დასაშვებია, რომ იმავე პერიოდში (X ს.) თარგმნილი „ითიკა“ შეიცავდეს ფსალმუნებზე აგებულ თვრამეტ ქადაგებას და ოცდამდე საუბარს სხვადასხვა თემაზე.

(წაიღო: სქაო: სრ მცნობა
 მისი აკადემიკოსი ეკუხჩჩე რა:)

ნინო ველიძე

ძველ ქართულ ლექციონართა ტექსტოლოგიური ანალიზი

(ხუთწიგნეულის მიხედვით)

1. ძირითადი ცნობები პარიზის, ლატალის, კალასა და სინას ხელნაწერების გადაწერათა, გადაწერის თარიღისა და მათში წარმოდგენილი საკითხავების ტექსტობრივი ურთიერთმიმართების შესახებ

ბიბლიური საკითხავები მოსეს ხუთი წიგნიდან, რომლებიც ამჟამად ჩვენი შესწავლის ობიექტს წარმოადგენენ, განვიხილეთ ძველი ქართული ლექციონარის ოთხი არსებული ხელნაწერის: პარიზის, ლატალის, კალასა და სინას მიხედვით¹. ამჟამად ჩვენს მიზანს წარმოადგენს გარკვევა იმისა, თუ რა დაედო საფუძვლად ამ ოთხ ხელნაწერს: მომდინარეობენ ისინი ძველი ქართული ლექციონარის ერთი, თუ სხვადასხვა რედაქციიდან. იმისათვის, რომ ჩვენი შემდგომი კვლევისას სურათი ნათელი იყოს, მოვიტანთ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებულ ძირითად ცნობებს პარიზის, ლატალის, კალასა და სინას ხელნაწერების გადამწერების, გადაწერის თარიღისა და მათში წარმოდგენილი საკითხავების ტექსტობრივი ურთიერთმიმართების შესახებ.

სინას ხელნაწერი თარიღიანია. მასში არსებული მინაწერიდან ირკვევა, რომ იგი 982 წელს გადაუწერია იოანე-ზოსიმეს. ამავე იოანეს სახელი, როგორც გადამწერისა, შეუნარჩუნებია ლატალის ხელნაწერსაც. ამ ორი მინაწერის საფუძველზე კ. კეკელიძე ასკვნის, რომ ლატალის ლექციონარი სინას ლექციონარიდან მომდინარეობს რომელიღაცა შუალედური ხელნაწერების მეშვეობით².

ამ მოსაზრებას არ იზიარებენ სხვა მკვლევრები: იმის გამო, რომ L-ის ტექსტი ქართული ლექციონარის დანარჩენ ხელნაწერთა ტექსტთან შედარებით მოკლეა, ისინი მას ყველაზე ადრეულად მიიჩნევენ. ამ მკვლევართა აზრით, P. K. S ხელნაწერთა ტიპიკალური შენიშვნების შედარებით დიდი მოცულობა ლიტურგიული პრაქტიკის განვითარების შემდგომ საფეხურზე მიუთითებს³.

რაც შეეხება კალას ხელნაწერს, იგი გადაწერილია ვინმე კიქაურის მიერ. ეს ირკვევა თვით ხელნაწერში არსებული ერთ-ერთი მინაწერიდან. კ. კეკელიძე ამ ხელნაწერს უძველესად მიიჩნევს (897 წლამდე გადაწერილად) არსებულ

¹ ეს ხელნაწერები შემდგომ აღნიშნული იქნება ზემოთ ჩამოთვლილი რივის მიხედვით შემდეგი ლიტერებოთ: P, L, K, S.

² K. C. К е к е л и д з е, Иерусалимский Канонарь VII века, Тифлис, 1912, გვ. 8—9.

³ P. Peeters, Rezension zu Heinrich Goussen, Über georgische Drucke und Handschriften, die Festordnung und den Heiligenkalender des altchristlichen Jerusalem betreffend, An. Bull. 42 (1924), გვ. 138—139. H. Engberding, Ein Übersetzungsfehler, Muséon, 80, (1967), გვ. 383.

სამ ხელნაწერს შორის (პარიზის ლექციონარის არსებობა კ. კეკელიძისათვის უცნობი იყო⁴). საბუთად მკვლევარს მოაქვს გადამწერის ხელი და იერუსალიმის ლიტურგიკული პრაქტიკის დიდი სისრულით ასახვას⁵.

რაც შეეხება პარიზის ლექციონარის გადამწერს, პ. ლეები⁶ და მ. თარხნი-შვილი⁷ ხელნაწერში არსებული მინაწერების საფუძველზე მას ბერად მიიჩნევენ.

პარიზის ხელნაწერის გადამწერის თარიღად ე. თაყაიშვილს მიჩნეული აქვს X—XI საუკუნეები⁸. ამავე თარიღს იმეორებენ პ. ლეები და მ. თარხნიშვილი.

P. L. K და S ხელნაწერების ტექსტობრივი დამოკიდებულება სპეციალური გამოკვლევის საგანი ჯერ-ჯერობით არ გამხდარა. არის რამდენიმე გამო-ნათქვამი ამ საკითხზე, ისინიც, ძირითადად, ემყარებიან არა P, L, K, S ხელნაწერებში წარმოდგენილი საკითხავების ტექსტის შესწავლას, არამედ ამ საკითხავების წინ წამდგარებულ ტიპიკალურ შენიშვნებს:

„თავდაპირველმა ქართულმა თარგმანმა, შენახულმა შედარებით სუფთა და დაუზიანებელი სახით კლას ხელნაწერში, გარკვეული ცვლილებები განიცადა „ცოდელი იოანეს“. 982 წლის სინას ხელნაწერის გადამწერის, რედაქტორული კალმის ქვეშ. ეს თარგმანი რამდენადაც კიდევ შეიცავდა ლატალის ხელნაწერში. ამგვარია ზოგადად გენეალოგია გამოცემული ძეგლისა“⁹.

პ. ლეების ასრით. „ზოგიერთ მონაცემში Ka მხარს უჭერს P-ს“¹⁰.

აი. ზოგად-დ. ის. რაც ცნობილია P, L, K და S ხელნაწერთა გადამწერების, გადამწერის თარიღისა და მათი შემცველი საკითხავების ტექსტობრივი ურთიერთმიმართების შესახებ.

II. ერთი „ეპოპეის“ საკითხავთა ტექსტობრივი ანალიზი

1. პარიზისა და ლატალის საკითხავების ტექსტობრივი ურთიერთმიმართება

ტექსტობრივად ყველაზე ახლოს ერთმანეთთან პარიზისა და ლატალის ხელნაწერებში წარმოდგენილი საკითხავები დგას. შესადარებელი მასალაც ყველაზე სრულად ამ ორ ხელნაწერშია მოცემული: სახეზეა ოცდარვა შესატყვისი¹¹ საკითხავი. ეს საკითხავებია — დაბადების: 1,1-3,24; 17,1-19; 18,1-19,30; 25,11-26,25; 27,1-40; 27,41-28,7; 28,10-22; 29,1-35; 32,1-30; 37,2-22; 37,25-38,11; 38,12-39,23; 40,1-23; 45,1-46,4; 48,1-7 **გამოსლვათა**: 1,1-2,22; 4,18-6,13; 6,29-8,19; 8,20-9,35; 10,1-11,10; 12,1-42; 34,28-35; 40,15-29. **შეორე სჯულთა**: 6,4-7,26; 8,1-9,6; 9,7-10,11; 10,12-11,28; 12,28-14,3.

⁴ პარიზის ხელნაწერი ეეროპაში საქართველოდან გაუგზავნია 1731 წელს კაპუჩინ მისიონერების წინამძღვარს.

⁵ კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10—11. შტრ.: ქ. ლორთქიფანიძე, კათოლიკე ეპისტოლეთა ქართული ვერსიები X—XIV საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, თბ., 1956, გვ. 110.

⁶ H. L e e b, Die Gesänge im Gemeindegottesdienst von Jerusalem (vom 5. bis 8. Jahrhundert), Wien, 1970, გვ. 25.

⁷ Le Grand Lectionnaire de L'église de Jérusalem (Ve-VIIIe siècle), édité and traduit par Michel Tarchnišvili, Scriptoris Iheriri, t. 9. Louvain, 1959, გვ. VI.

⁸ ე. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიშანი, პარიზი, 1933, გვ. 29-30.

⁹ კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 11.

¹⁰ პ. ლეები, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.

¹¹ „შესატყვის“ ტექსტში ვეკლისხმოთ ადგილის მიხედვით თანხედრილ ტექსტს.

ამ ოცდარვა საკითხავის ჩვენებები თითქმის ერთგვაროვანია. განსხვავებანი P-ისა და L-ის ლექციონარებში წარმოდგენილი შესატყვისი საკითხავების ტექსტებს შორის არსად არ სცილდება მცირე ვარიანტული სხვაობის ფარგლებს. ლატალის ხელნაწერი პარიზის ხელნაწერთან შედარებით საკითხავებს საგრძნობლად შემოკლებული სახით წარმოგვიდგენს. ტექსტის შემოკლებისათვის იგი ტოვებს და ამოკლებს მუხლებს. საინტერესოა ერთი მომენტი: მიუხედავად იმისა, რომ ლატალის ხელნაწერი ტექსტის შემოკლების ტენდენციას ატარებს, ორ შემთხვევაში იგი აერთიანებს ორ-ორ მუხლს და მიღებულ მესამე მუხლს წინა ორთან ერთად წარმოგვიდგენს. ასეთი „სინთეზური“ მუხლი გვაქვს გამ.: 40.22-23-ისა და გამ. 40.24-25-ე მუხლების შემდეგ. შესაძლებელია. ეს გარემოება დამახასიათებელი იყოს ლექციონართა სტრუქტურისათვის.

2. პარიზისა და კალას საკითხავების ტექსტობრივი ურთიერთმიმართება

პარიზისა და კალას ხელნაწერებში წარმოდგენილია ოცი შესატყვისი საკითხავი. მათ მანძილზე არა გვაქვს ისეთივე ერთგვაროვანი სურათი. როგორც გვქონდა P-ისა და L-ის ხელნაწერთა შესატყვისი ტექსტების შედარებისას.

ცამეტი საკითხავის მანძილზე: დაბადების: 1,1-3,24; 18,1-19,30; 22,1-19; 27,1-46; 38,12-39,23; 40,1-23 გამოსლვათა: 8,20-9,35; 10,1-11,10; 14,24-15,21 მეორე სჯულთა: 9,7-10,11; 10,12-11,28; 11,29-12,27; 12,28-14,3 განსხვავებანი პარიზისა და კალას ხელნაწერთა ტექსტებს შორის არ სცილდება ვარიანტული სხვაობის ფარგლებს. ეს ვარიანტული სხვაობები ზოგან უმნიშვნელო რაოდენობით არის წარმოდგენილი. ზოგან შედარებით მეტია. ამგვარი მსხვილი ვარიანტული სხვაობის ნიმუშს იძლევა შემდეგი მონაცემები: დაბ.: 37,2-22. გამ.: 10,5-6. მ. სჯ.: 9,7-10,11; 10,12-11,28. მაგ.

P

K

და დაფაროს ქუეყანა და ვერ უძლო ხილვად ქუეყანისა და შექამოს ყოველი ნეშტი, რომელი დაუშთა სეტყუასა, და შექამოს ყოველი ხმ მცენარეჲს ქუეყანისა.

და დაფაროს პირი ქუეყანისა და ვერ უძლო ხილვა ქუეყანისა და შექამოს ყოველი ხმ ქუეყანისა და შექამოს ყოველი დაშთომილი ნეშტი, რომელი დაუშთა სეტყუასა.

გამ.: 10,5

იქ, სადაც ვარიანტული სხვაობები P-ისა და K-ს ტექსტებს შორის მცირე რაოდენობით არის წარმოდგენილი, ისინი, როგორც წესი, მინც აღემატება P-ისა და L-ის შესატყვის ტექსტებს შორის არსებულ სხვაობებს.

დანარჩენ შვიდ საკითხავში — დაბადების: 6,9-9,19; 37,23-38,11; 45,1-46,4 გამოსლვათა: 2,23-4,18; 4,18-6,13; 12,1-42 და მეორე სჯულთა: 8,1-9,6-ში რიგი მუხლებისა P-ისა და K-ს ხელნაწერებში განსხვავებული რედაქციების წარმომადგენლებად გვევლინება. ამ მუხლების ჩვენებებს ქვემოთ ცალკე შევხებით.

3. კალასა და ლატალის საკითხავების ტექსტობრივი ურთიერთმიმართება

ზემოთ ჩვენ შევეცადეთ იმის გარკვევას. თუ რა ტექსტობრივი დამოკიდებულება არსებობს, ერთი მხრივ, პარიზისა და ლატალის, მეორე მხრივ, პარი-

ზისა და კალას ხელნაწერებში წარმოდგენილ შესატყვის ტექსტებს შორის. ჩატარებული სამუშაოს შემდეგ მარტივდება ტექსტობრივი ურთიერთობის გარკვევა კალასა და ლატალის ხელნაწერთა შესატყვის საკითხავებს შორისაც: ყველგან. სადაც პარიზისა და კალას ხელნაწერთა ტექსტები ერთ რედაქციას მისდევს. ამავე რედაქციის ვარიანტებს წარმოადგენენ კალასა და ლატალის ხელნაწერთა ტექსტებიც. იქ კი, სადაც განსხვავებანი P-სა და K-ს ტექსტებს შორის სცილდება ვარიანტული სხვაობის ფარგლებს, ასეთსავე ვითარებას აქვს ადგილი კალასა და ლატალის ხელნაწერთა ტექსტებს შორისაც. ეს ვითარება განპირობებულია იმით, რომ პარიზისა და ლატალის ხელნაწერთა ტექსტები ჩვენს მიერ ვანხილული ყველა შესატყვისი საკითხავის მანძილზე ერთი და იმავე რედაქციის საკმაოდ ახლოს მდგომ ვარიანტებს წარმოადგენს. ვარიანტული განსხვავებების ნიმუშად მოვიტანთ დაბ.: 1,16 მუხლს:

K

L

და შექმნა ღმერთმან ორნი ესე ნათელი დიდ-დიდნი: მნათობი ესე დიდი — მფლობელად დღისა. და მნათობი ესე უმცირესი — მფლობელად ღამისა, და ვასკულავნი.

და შექმნა ღმერთმან ორნი ესე ნათელი დიდი: ნათელი ესე დიდი — მფლობელად დღისა, და ნათელი ესე უმცირესი — მფლობელად ღამისა, და მასკულავნი.

4. პარიზისა და სინას საკითხავების ტექსტობრივი ურთიერთმიმართება

სახეზეა ოთხი შესატყვისი საკითხავი, რომელთა ჩვენებებზე დაყრდნობით შეიძლება გავიკვეს ტექსტობრივი ურთიერთმიმართება პარიზისა და სინას ხელნაწერებისა. ეს საკითხავებია — დაბადების: 6,9-9,19; 18,1-19,30; 22,1-19 და გამოსლვათა: 12,1-42.

დაბ.: 18,1-19,30-ისა და გამ.: 12,1-42-ის მანძილზე განსხვავებანი P-ისა და S-ს ტექსტებს შორის არ სცილდება ვარიანტული სხვაობის ფარგლებს. ეს სხვაობები დაბ. 18,1-19,30-ში უფრო მეტი რაოდენობით არის წარმოდგენილი, ვიდრე გამ. 12,1-42-ში.

P

S

და ჰამდენ მას ესრე სახედ: კუერთხი ქელთა. სარტყელი წელთა, კამლი ფერქთა. მალიად-მალიად, სწრაფლ შექამეთ, რამეთუ ზატიკი არს უფლისაჲ.

ხოლო ჰამდენ ესრე სახედ: კუერთხი ქელთა. სარტყელი წელთა. კამლი ფერქთა. სანთელი ქელთა. მალიად. მწრაფლ შექამეთ, რამეთუ ზატიკი არს უფლისაჲ.

გამ.: 12,11

რაც შეეხება დანარჩენ ორ საკითხავს, აქ შემდეგი სურათი გვაქვს: დაბ.: 6,9-9,19-ში 78 მუხლის მანძილზე თორმეტი მუხლი: 6,19-20-21; 7,2-9-13; 8,9-18; 9,3-5-11-19 P-ისა და S-ს ხელნაწერებში რედაქციულად არის ერთმანეთისაგან განსხვავებული. ხოლო დაბ.: 22,1-19-ში ასეთი მუხლი სულ ოთხია: 22,3-5-6-9. ამ მუხლების ჩვენებებს ქვემოთ დაწვრილებით შევუხებთ.

პარიზისა და სინას ხელნაწერების მოცულობათა ურთიერთმიმართების შესახებ მსჯელობა მხოლოდ ამ ოთხი შესატყვისი საკითხავის მიხედვით არ იქნებოდა გამართლებული.

5. ტექსტობრივი დამოკიდებულება კალასა და სინას ხელნაწერებში წარმოდგენილი საკითხავებისა

K-სა და S-ს ხელნაწერებში წარმოდგენილია ხუთი შესატყვისი საკითხავი. ესენია: დაბადების: 1,1-3,24; 6,9-9,19; 18,1-19,30; 22,1-19 და გამოსლვათა: 12,1-42. სამ მათგანში: დაბ.: 1,1-3,24; 6,9-9,19 და 22,1-19-ში კალასა და სინას ხელნაწერთა ტექსტები ერთი და იმავე რედაქციის ვარიანტებს წარმოდგენენ. თვალსაჩინოებისათვის მოვიტანთ ერთი მუხლის ჩვენებას:

K

და თქუა ღმერთმან: შეკრბედ წყალნი, რომელნი არიან შესაკრებელსა ერთსა, და გამოჩნდინ კმელი! და იყო ეგრე: და შეკრბეს წყალნი ქუეშე ცასა შესაკრებელსა მათსა და გამოჩნდა კმელი.

S

და თქუა ღმერთმან: შეკრბედ წყალნი ეგე, რომელ არიან ქუეშე ცასა შესაკრებელსა ერთსა, და გამოჩნდინ კმელი! და იყო ეგრე: და შეკრბეს წყალნი იგი ქუეშე ცასა შესაკრებელსა ერთსა და გამოჩნდა კმელი.

დაბ.: 1,9

რაც შეეხება დანარჩენ ორ საკითხავს — დაბ.: 18,1-19,30 და გამ.: 12,1-42, აქ სურათის ერთიანობა ირღვევა: პირველში თერთმეტი, ხოლო მეორეში 24 მუხლის მანძილზე კალასა და სინას ხელნაწერთა ტექსტები რედაქციულ სხვაობას გვიჩვენებენ. ამ მუხლების შესახებ ქვემოთ დაწვრილებით გვექნება საუბარი.

6. სინასა და ლატალის საკითხავების ტექსტობრივი ურთიერთმიმართება

ლატალისა და სინას ლექციონარებში გვაქვს სამი შესატყვისი საკითხავი: დაბ.: 1,1-3,24; 18,1-19,30 და გამ.: 12,1-42. სამივე საკითხავის ფარგლებში ლატალისა და სინას ხელნაწერთა ტექსტები ერთი და იმავე რედაქციის ვარიანტებს წარმოდგენენ. მაგ.:

S

და მოილო ერბოჲ და სძჲ და კბოჲ იგი მომზადებული და პური და დაუგო მათ წინაშე და ჭამეს. და აბრაჰამ დგა წინაშე მათსა ხესა მას ქუეშე.

L

და მოილო ერბოჲ და სძჲ და კბოჲ იგი მომზადებული, პური, და დაუგო წინაშე მათსა და ჭამეს. აბრაჰამ დგა წინაშე მათსა ხესა მას ქუეშე.

დაბ.: 18,8

მოცულობის თვალსაზრისით ლატალისა და სინას ხელნაწერების ტექსტის შედარება ამ სამი საკითხავის მიხედვით გაჭირდება: სამივე საკითხავი 66 მუხლს

მოიცავს, რომელთაგან 22 მუხლი ლატალის ხელნაწერში დაზიანებულია. დარჩენილი 46 მუხლის მანძილზე ლატალის ხელნაწერის ტექსტი ორმოციოდე სიტყვით ჩამოუყარდება სინას ტექსტს.

ასეთ მცირე მონაცემებზე დაყრდნობით მყარი დასკვნის გამოტანა არ ხერხდება.

111. ოჰკის ზიგლიისა და ლეპციონართა შესახებინი ბმსტაბის
ურთიერთშიგართება

ძველი ქართული ლექციონარის ოთხი ხელნაწერის — P, K, L, S-ს შესატყვისი საკითხავების შედარება ჩვენთვის საინტერესო იყო იმდენად, რამდენადაც გვესურდა გაგვეჩვენა მათ შორის არსებული ტექსტობრივი დამოკიდებულება, დაგვეზუსტებინა — მომდინარეობენ თუ არა ისინი ქართული ლექციონარის ერთი რომელიღაცა უძველესი რედაქციიდან.

როგორც ჩატარებულმა სამუშაომ დაგვანახვა, ჩვენთვის საინტერესო ტექსტები ძირითადად მართლაც ერთი რედაქციის წარმომადგენლებია. გამოვლინდა რიგი რედაქციულად განსხვავებული მუხლებისაც, რომელთაც ზემოთ დაწვრილებით არ შევხებივართ.

საკითხი P, K, L, S ხელნაწერთა პირველი წყაროს შესახებ ორგანულად არის დაკავშირებული მეორე არანაკლები მნიშვნელობის მქონე საკითხთან: რა დავდეთ საფუძვლად ქართული ლექციონარის უძველეს რედაქციას¹². ამ მეტად რთული პრობლემის საბოლოოდ გადაჭრა ამ ეტაპზე ვერ ხერხდება.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, P, K, L, S ხელნაწერები X ს-ით თარიღდება. ქრონოლოგიურად ბიბლიის მეტ-ნაკლებად სრულ უძველეს ქართულ თარგმანთაგან ყველაზე ახლოს ქართული ლექციონარის ამ ოთხ ხელნაწერთან 978 წლის ოჰკის ბიბლია¹³ დგას. სამეცნიერო ლიტერატურაში ქართული ლექციონარის უძველესი რედაქციის შექმნის თარიღად V—VIII საუკუნეებია მიჩნეული¹⁴: „რომელიღაც უძველესი ბერძნული ლექციონარიდან, რომელიც შესაძლოა ძალიან ემსგავსება სომხურ ლექციონარს, ოთხი საუკუნის მანძილზე ჩართვებისა და ახლის მიმატების შედეგად განვითარდა ის საეკლესიო ლექციონარი, რომელსაც დღეს შეიცავს ოთხი ხელნაწერი: P, L, S და Ka“¹⁵.

ასეთი ხასიათის ცნობები ოჰკის ბიბლიის უძველესი რედაქციის შექმნის შესახებ არ მოგვეპოვება. მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ მისი პროტოტიპი არსებობდა უკვე იმ დროს, როდესაც რომელიღაც ჩვენთვის უცნობ მთარგმნელს მიზნად დაუსახავს ლექციონარის ქართულად გადმოღება. შესაძლებელია, რომ მთარგმნელს უცხოენოვანი დედნის გვერდით ედო ოჰკის ხელნაწერის პროტოტიპიც. იცავდა რა ლექციონარის სტრუქტურასა და შედ-

¹² ამ საკითხის ვადაწყვეტილადვის მნიშვნელობას მოკლებული არ არის P, K, L, S-ს რედაქციულად განსხვავებული მუხლების ჩვენებები.

¹³ წიგნი ძველისა აღთქმისანი, 978 წლის ხელნაწერის მიხედვით, ტ. I, ნაკვეთი, I, გამოსცა აკაკი შანიძემ, თბილისი, 1947.

¹⁴ ჯ. ლეეზი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26—30. მ. თარხნიშვილი, დასახ. ნაშრომი. B. C a p e l l e, La fête de la Vierge à Jerusalem au ve siècle. Muséon. XC (1942), გვ. 2—3. F. M. Abel, A. z. O. 454. A. B a u m s t a r k, Ausstrahlungen des vorbyzantinischen Heiligenkalenders von Jerusalem, Orchr, P 2, (1936), გვ. 136.

¹⁵ ჯ. ლეეზი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32—33.

გენის პრინციპებს, იგი იხედებოდა მასში ბერძნული ლექციონარის პარალელურად.

შედარებული მასალის მონაცემები რამდენადმე მხარს უჭერს ამ ვარაუდს. ოშკის ბიბლიაში წარმოდგენილია ქართულ ლექციონართა ოცდაათი საკითხავის შესატყვისი ტექსტი. აღმოჩნდა, რომ ოცდაორი საკითხავის მანძილზე ოშკის ხელნაწერისა და P, K, L, S-ს ხელნაწერთა ტექსტები ერთი რედაქციის არტულ დიდად დაცილებული ვარიანტებია (ზოგჯერ ვხვდებით მსხვილ ვარიანტულ სხვაობებსაც). ეს საკითხავები შემდეგია: დაბადების: 13,1-12; 15,1-18; 17,1-19; 22,1-19; 25,11-26,25; 28,1-7; 28,10-29,35; 32,1-30; 35,9-20, 37,2-22; 38,12-39,23; 40,1-23; 45,1-46,4; 48,1-7; 50,15-26. გამოსლვათა: 1,1-2,22; 2,23-4,18; 4,18-6,13; 6,29-8,19; 8,20-9,35; 10,1-11,10; 40,15-29.

სურათის ნათელსაყოფად მოვიტანთ ერთ-ორ პარალელურ ადგილს ოშკის¹⁶ და P, K, L, S-ს ხელნაწერებიდან, რომელთაგან პირველში უმნიშვნელო. მეორეში — შედარებით მსხვილი ვარიანტული სხვაობაა.

PL

და განვიდა (გამოვიდა L) იაკობ ჭურღმულისა მისგან ფიცისა და წარვიდა ქარანდ.

O

და განვიდა იაკობ ჭურღმულისა მისგან ფიცისა და წარვიდა ქარანდ.

დაბ.: 28.10

K

არამედ უდაბნოდ განვიდეთ და შევიწიროთ უფლისა ღმრთისა ჩუენისა, ვითარცა მრქუა ჩუენ უფალმან.

O

არამედ გზასა სამისა დლისა სავალსა განვიდეთ უდაბნოდ და შევიწიროთ უფლისა ღმრთისა ჩუენისა, ვითარცა იგი მრქუა ჩუენ.

გამ.: 8,27

რაც შეეხება დანარჩენ რვა საკითხავს — დაბადების: 13,14-14,24; 18,1-19,30; 20,1-21,8; 24,2-67; 27,1-46; 37,23-38,11; 41,1-52 და გამოსლვათა: 12,1-12 — ისინი ოშკისა და ქართული ლექციონარის ხელნაწერებში სხვადასხვა რედაქციას მისდევენ. მათ ჩვენებებს ქვეშით ცალკე განვიხილავთ P, K, L, S ხელნაწერების რედაქციულად განსხვავებულ მუხლებთან ერთად.

IV. მართული ლექციონარის ძირითადი რამდამიუილი ხაზისაგან

განახავეპაუილი ამასტის ანალიზი (ზომიერით წყაროსთან მიპარეთებით)

პარიზის, ლატალის, კალსა და სინას ხელნაწერების და ოშკის ბიბლიის შესატყვისი ტექსტების შედარებამ გამოავლინა ძირითადი რედაქციული ხაზისაგან განსხვავებული მუხლები და ზოგჯერ მთელი საკითხავებიც კი.

ბუნებრივია, რომ იქ, სადაც ქართულ ლექციონართა შესატყვისი ტექსტები მხოლოდ ვარიანტულად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ვვარაუდობთ ამ ტექსტების ერთი უქველესი ქართული რედაქციიდან მომდინარეობას. ასეთი სურათი გვაქვს საკითხავთა დიდ ნაწილში.

¹⁶ ქვეშით ოშკის ხელნაწერს აღნიშნავთ O ლიტერით.

იქ, სადაც განსხვავებანი შესატყვის ტექსტებს შორის სცილდება ვარიანტული სხვაობის ფარგლებს, წამოიკრება კითხვა ამ რედაქციული სხვაობების გაჩენის მიზეზთა შესახებ.

სამეცნიერო ლიტერატურიდან კარგად არის ცნობილი, რომ ქართული ლექციონარი იმეორებს V--X საუკუნეების იერუსალიმის ლიტურგიულ პრაქტიკას. იმის გამო, რომ ლეთისმსახურება იერუსალიმში, ბერძნულ ენაზე ტარდებოდა, ქართული ლექციონარის პირველწყაროდ ბერძნული ორიგინალი არის მიჩნეული¹⁷, რომელიც, სამწუხაროდ, დაკარგულია. მაშასადამე, ივარაუდება, რომ ქართული ლექციონარის უძველესი რედაქციის თარგმანი შესრულებულია ბერძნული ენიდან. ამიტომ ინტერესს მოკლებული არ იქნება იმის გარკვევა, თუ რომელი ნაწილი¹⁸ ჩვენი განსახილველი ტექსტისა მისდევს ბერძნულ ტექსტს¹⁸ — ძირითადი ნაწილი საკითხავებისა თუ შედარებით მცირე რიცხვი მათგან რედაქციულად განსხვავებული მუხლებისა.

შესადარებელი მასალა გარკვეული თანმიმდევრობით გავაანალიზეთ: ცალ-ცალკე დავალაგეთ თვითოეული ხელნაწერის (P, K, L, S) ძირითადი ზაზისაგან რედაქციულად განსხვავებული მუხლები და განვიხილეთ ისინი ბერძნული სექტანტისა და ოშკის ხელნაწერის შესატყვის ტექსტთან მიმართებით.

1. ბერძნული სექტანტისა და ოშკის ბიბლიისაგან რედაქციულად განსხვავებული ტექსტი პარიზის ხელნაწერში

ხუთწიგნეულის ჩვენს მიერ განხილულ საკითხავთა შორის არის დაბადების ოთხი საკითხავი: 13,14-14,24; 20,1-21,8; 24,2-67 და 41,1-52, რომლებიც ქართული ლექციონარის ოთხ ხელნაწერთაგან მხოლოდ პარიზის ხელნაწერში არის წარმოდგენილი და ბერძნული სექტანტისა და ოშკის ხელნაწერის ტექსტისაგან განსხვავებულ რედაქციას გვთავაზობს¹⁹. განვიხილოთ თვითოეული ამ საკითხავის ჩვენება ცალ-ცალკე.

ა) დაბ.: 13,14-14,24.

ამ საკითხავის მანძილზე პარიზსა და ბერძნულ სექტანტა/ოშკს შორის მრავალ რედაქციული ხასიათის სხვაობებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია საკუთარი სახელების განსხვავებული ფორმით ხმარება. მაგ.: აიფალისსა, სერა-ეულთა მეფისასა P, ამარფალ. მეფისა სენარისასა O, Αμαρφαλ βασιλεως Σε-
vazჟ; დაბ.: 14,1.

ასტარონს P, ასტაროსთ O, Ασταρων დაბ.: 14,5,

ჭევები ადაოცისა P, ჭევი ივი მარილოანი O, ἡ βὴ καὶ; დაბ.: 14,10.

ესქორისთა P, ესქოლისსა O, Εσχα: დაბ. 14,13.

ესქურისი P, ესქოლ O, Εσχα: დაბ.: 14,24,

¹⁷ ჰ. ლეები, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32-31.

¹⁸ ვისარკელეთ: Septuaginta, edidit Alfred Rahlfis, Stuttgart, 1952. აღილი შესაძლებელია, რომ ქართული ლექციონარის უძველეს რედაქციას საფუძვლად დაედო არა ბერძნულ სექტანტში შენახული ხელნაწერები, არამედ სხვა, დღეისათვის ჩვენთვის უცნობი ხელნაწერები.

¹⁹ ვაუვენდით რა რედაქციულ სხვაობას, ანგარიშს ვუწვევით ძირითადად არა ფონეტიკურ-ორთოგრაფიულ და მორფოლოგიურ სხვაობებს, არამედ განსხვავებებს ლექსაჟში, სიტყვათა წლობში და გადმოსაცემ შინაარსში.

მოციტანთ ამ საკითხავში ერთ-ერთ რედაქციულად განსხვავებულ მუხლს:

P

ესე ყოველნი მეფენი შეიზრახნეს და ერთი იგი შეიკრიბეს კეესა მას მარილოანსა და მთასა ზედა და ზღუასა მას მარილოანსა.

O

ესე ყოველნი შეითქუნეს ღელესა მას მარილოანსა, ესე-იგი არს ზღუაჲ მარილოთაჲ.

πῶντες οὗτοι συνέψωσαν ἐπὶ τῆς φάρμακας τῆς_βλῆκῃς (ἀντὶ τῆς βλῆκας τῶν ἰσθῶν).

დაბ.: 14,3

ბ) დაბ.: 20,1-21,8

ოშკის ხელნაწერში წარმოდგენილია მხოლოდ 21,1-6, დანარჩენი მონაკვეთი (20,7-21,8) მას აკლია. ამიტომ პარიზის ხელნაწერის ტექსტს ბერძნული სეპტანტისა და ოშკის ხელნაწერის ტექსტს ვუდარებთ მხოლოდ ამ ექვსი მუხლის მანძილზე. აქაც, ისევე როგორც ზემოთ წარმოდგენილ საკითხავში, P განსხვავებულ რედაქციას იძლევა. მაგ.:

P

განემორე აბიმელიქ ზრახვისა შაგის-გან! და ჰრქუა აბიმელიქ ღმერთსა: უფალო ღმერთო, ნათესავი ერთი უცხოებით და სიმართლით მო-ხოლო-მსპოა?

O

ხოლო აბიმელიქ არა შეეხო მას და თქუა: უფალო, ნათესავი უმეცარი და მართალი წარსწყმიდოა?

Αβιμαελεχ μὲν οὐχ ἤσχετο ἀντὶ καὶ εἰσεσθῆναι ἑαυτὸν ἐν τῷ ἁγίῳ (ἀντὶ τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ).

დაბ.: 20,4

გ) დაბ.: 24,2-67.

ამ საკითხავში წარმოდგენილია პარიზის ხელნაწერის შემდეგი მუხლები: 24,2-38; 49-54; 59-67. ნაკლები მუხლები გამოტოვებულია შეგნებულად, ლექციონარის ტექსტის შემოკლების მიზნით: ამ მუხლების ამოღების შემდეგ აზრი მაინც ნათელი რჩებოდა, ხოლო შემოკლებული სახით ეს ტექსტი, როგორც ჩანს, უფრო შეეფერებოდა ლექციონარის დანიშნულებას.

წარმოდგენილი ტექსტი პარიზის ხელნაწერში უფრო ვრცელია, ვიდრე ოშკის ხელნაწერში: პარიზის ხელნაწერის ამ საკითხავის თითქმის ყოველი მუხლი აღემატება ოშკის შესატყვის მუხლს.

პარიზის ხელნაწერში წარმოდგენილი ორმოცდათორმეტი მუხლის მანძილზე არის ოთხიოდე მუხლი (24,6-16-61-66), სადაც პარიზის ხელნაწერის ტექსტი იმავე რედაქციას მისდევს, რასაც ბერძნული სეპტანტა და ოშკის ხელნაწერი. დანარჩენი ორმოცდარვა მუხლის მანძილზე პარიზის ხელნაწერის ტექსტი იძლევა მკვეთრ რედაქციულ სხვაობას ბერძნული სეპტანტისა და ოშკის ხელნაწერისაგან. შეიძლება თავისუფლად ითქვას, რომ ასეთი აშკარად გამოხატული რედაქციული სხვაობა ჩვენს მიერ მომზადებული ტექსტის ფარგლებში სხვაგან არსად შეინიშნება. საერთო P-სა და ბერძნ. სეპტანტა/O-ის ტექსტებს შორის არის მხოლოდ გადმოსაცემი შინაარსი. ამ საერთო შინაარსის გადმოცემა კი სრულიად განსხვავებული ლექსიკის მეშვეობით ხდება. მაგ.:

P

და იყო შემდგომად მათ დღეთა სიტყუად იწყო აბრაჰამ მონათუხუცესსა მას მისსა, რომელი-იგი იყო ჯელმწიფს ყოველსა ზედა სახლსა მისსა და ჰრქუა მას: მოყავ ჩემდა ქელი შენი და დამდე წყვილთა ჩემთა.

O

და ჰრქუა აბრაჰამ მონასა თვისსა უხუცესსა სახლისა თვისისასა, მთავარსა მას ყოელისასა, რომელ-რაჲ იყო მისი: დამდე ქელი შენი წყვილთა ჩემთა.

και ειπεν Αβρααμ πατρι αυτου τω πρωτισταρι τω: ομιλας αυτην τω αρχαιου πατριου του αυτου μηδεν τω γενεα του σου ουδεν ουδεν.

დაბ.: 24,2

გ) დაბ.: 41,1-52.

ორმოცდათორმეტი მუხლის მანძილზე არის ოცდაორი მუხლი, რომლებშიც პარიზის ხელნაწერი რედაქციულად არის განსხვავებული ბერძნული სეპტანტისა და ოშკის ხელნაწერის შესატყვისი ტექსტისაგან. ეს მუხლებია: 41,4-6-7-8-10-12-16-20-21-24-25-26-27-28-30-31-32-39-40-42-43-47. დარჩენილი ოცდაათი მუხლის მანძილზე სხვაობა P-ის ხელნაწერის ტექსტისა ბერძნული სეპტანტისა და ოშკის ხელნაწერის შესატყვისი ტექსტებისაგან შეიძლება ფორმულირებულ იქნეს როგორც მსხვილი ვარიანტული. ამასთან, P O-თან შედარებით რამდენადმე შემოკლებულ ტექსტს წარმოგვიდგენს. ვფიქრობთ, რომ ეს მონაცემები საკმარისია პარიზის ხელნაწერის ტექსტის ცალკე რედაქციის წარმომადგენლად მიჩნევისათვის ამ საკითხავის ფარგლებში. მაგ.:

P

და არაჲ აჩნდა მუცელსა მათსა, ვითარჲცა ეკამა-რაჲ. და იგინი იყვნეს ეგრევე მკლს და უშუერ.

O

შევიდეს მუცელთა მათთა და არარაჲ გამოჩნდა, ვითარ შევიდეს მუცელთა მათთა. და პირნი მათნი ეგრევე საძაგელ იყვნეს, ვითარცა-იგი პირველ განვიღუძე და კუალად დავიძინე.

και εισηλθον εις τας κοιλιας αυτων και ουδενος ην εν αυτοις ουδενος εις τας κοιλιας αυτων, και αι οψεις αυτων αισχαται ησαν και τω σπυρι. εβλεπεσθε μη κοιμηθητε.

დაბ.: 41,21

2. რედაქციული ერთიანობის რღვევა PLS-სა და K ხელნაწერთა შესატყვისი ტექსტებს შორის

ამჟამად ჩვენ შევხებით ერთ მეტად საინტერესო საკითხავს, რომელიც წარმოდგენილია ქართული ლექციონარის ოთხივე ხელნაწერში: გამ.: 12,1-42.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გამ.: 12,1-24 მუხლების მანძილზე კალას ხელნაწერი გვთავაზობს PLS-ისაგან რედაქციულად განსხვავებულ ტექსტს. 25-ე მუხლიდან დაწყებული კი საკითხავის დასასრულამდე სურათი ერთგვაროვანი ხდება: ოთხივე ხელნაწერში არსებული ტექსტი ერთი და იმავე რედაქციის წარმომადგენლად გვევლინება.

P, K, L, S ხელნაწერების 1-24-ე მუხლების შედარებისას ბერძნული სექტანტიისა და ოშკის ხელნაწერის ტექსტთან აღმოჩნდა, რომ ეს მუხლები კალას ხელნაწერში იმავე რედაქციას მისდევს, რომელსაც ბერძნული სექტანტიისა და ოშკის ხელნაწერის შესატყვისი ტექსტი. ისმის კითხვა: მთელი ამ საკითხავის მანძილზე PLS ხელნაწერები ხომ არ სარგებლობდნენ K /ბერძნ. სექტ./ ოშკისაგან რედაქციულად განსხვავებული წყაროთი? ამ ვარაუდს ხელს უშლის ის, რომ 25-ე მუხლიდან დაწყებული კვლავ ერთ რედაქციასთან გვაქვს საქმე ზემოთ ჩამოთვლილ ყველა ხელნაწერში. უფრო საეარაუდოა, რომ PLS ხელნაწერთაგან ერთ-ერთი (მოსალოდნელია S, რამდენადაც გადაწერის თარიღის მიხედვით იგი უსწრებს P და L ხელნაწერებს) საფუძვლად დაედო დანარჩენ ორს. არაა გამორიცხული, რომ მანამ, სანამ გადაიწერებოდა პარიზისა და ლატალის ხელნაწერები, სინას ხელნაწერს დაუზიანდა გამ.: 12, 1-24-ე მუხლები, რომლებიც, როგორც ჩანს, შევსებული იქნენ ქართული ლექციონარის უძველესი რედაქციისაგან განსხვავებული წყაროთი. სწორედ ამ გზით შევსებული 1-24-ე მუხლები მოხდნენ P-ისა და L-ის ხელნაწერებში. ამ ვარაუდს რამდენადმე მხარს უჭერს ის ფაქტი, რომ ტექსტობრივად P, L, S ხელნაწერები გაცილებით ახლოს დგას ერთმანეთთან, ვიდრე K-სთან.

იმისათვის, რომ თვალსაჩინო იყოს რედაქციული დაცილება აღნიშნული ხელნაწერების ტექსტისა 12,1-24-ე მუხლების მანძილზე, მოვიტანთ გამ.: 12,9 მუხლის ჩვენებას:

S

ხოლო შეჰამონ კრავი იგი ესრე სახედ: ნუ უწყველი ჰამონ, ნუცა მგბარი წყლითა, არამედ მწუარი ცეცხლითა შეჰამონ სწრაფით. თავ-ფერტი ნაწლე-ვითურთ შეჰამონ.

K

არა შეჰამოთ მისგანი უგბილი, არცა მგბარი ცეცხლითა, თავი ფერტიუთურთ და ნაწლევით.

P

ხოლო შეჰამონ კრავი იგი ესრე სახედ: ნუ უფუველი ჰამონ, ნუცა წყლითა მგბარი, არამედ მწუარი ცეცხლითა ჰამონ. ტფილი შეჰამონ და აღრე შეჰამონ. თავ-ფერტი ნაწლევითურთ შეჰამონ.

O

არა შეჰამოთ მისგანი უგბოლველი, არცა მგბარი წყლითა, არამედ მწუარი ცეცხლითა, თავი ფერტიუთურთ და ნაწლევით.

L

ხოლო შეჰამონ კრავი იგი ესრე სახედ: ნუ უწყველი ჰამონ, ნუცა წყლითა მგბარი, არამედ მწუარი ცეცხლითა ჰამონ. ტფილი შეჰამონ თავ-ფერტი, ნაწლე-ვითურთ.

ὁὐκ ἐβῆσθε ἀπ' ἀνατοῦ ἰσχυρὸν ἐνδὲς ἡ' ἰσχυροῦ
ἐν ἑσθλαῖ, ἀλλ' ἡ' ἑσθλαῖ παρὶ, ἀεφῆλ. ἡ' ἡ' ἡ'
τοῖς πατοῖ καὶ τοῖς ἐνδομοῖσιν.

3. კალას ხელნაწერის რედაქციული დაცილება
ქართული ლექციონარის დანარჩენ
ხელნაწერთაგან

რამოდენიმე საკითხავში გარკვეული მუხლების მანძილზე კალას ხელნაწერში წარმოდგენილი ტექსტი დანარჩენ ხელნაწერთაგან (P, L, S) და ბერძნული სეპტანტისა და ოშკის ხელნაწერის შესატყვისი ტექსტისაგან რედაქციულ განსხვავებას იძლევა. ეს საკითხავებია — დაბადების: 18,1-19,30; 37,23-38,11. გამოსლვათა: 2,23-4,18; 4,18-6,13. მეორე სჯულთა: 8,1-9,6. ქვემოთ თითოეული საკითხავის ჩვენებებს განვიხილავთ ცალ-ცალკე.

ა) დაბ.: 18,1-19,30

ამ საკითხავის მანძილზე არის რვა მუხლი: 18,12-13-14-15-19-20-22-25. რომლებშიც ბერძნული სეპტანტა, ოშკის, სინასა და ლატალის ხელნაწერები ერთი რედაქციის წარმომადგენლებია, კალასი — განსხვავებული²⁰. საკითხავის დანარჩენ ნაწილში სურათი ერთგვაროვანი ხდება: ქართული ლექციონარის ყველა ხელნაწერი ერთ რედაქციას მიჰყვება. მაგალითისათვის მოვიყვანთ K-სა და სხვა ხელნაწერებს შორის რედაქციულად განსხვავებულ 18,20-ე მუხლს:

K

და ჰრქუა უფალმან ღმერთმან: ღალაღებამან სოდომელთამან და გომორელთამან იმსთო და განმრავლდეს ცოდვანი მათნი და ღიდძალნი ფრიად სასწორსა ზედა დაზუნულ არიან.

S

და ჰრქუა უფალმან: ღალაღებამ სოდომისამ და გომორისამ განძლიერებულ არს და ცოდვანი მათნი ღიდ არიან ფრიად.

O

და თქუა უფალმან: ღალაღებამ სოდომისამ და გომორისამ განმრავლებულ არს და ცოდვანი მათნი ღიდ არიან.

ἐλεπεν ἔν τῳ κυριῳ: Ἐραυχη Σοδομων και Γομορρα: παντησθεν: και αι ἀμαρτια αυτων μαζαλα: εφθονρα.

ბ) დაბ.: 37,23-38,11

ეს საკითხავი წარმოდგენილია ქართული ლექციონარის სამ ხელნაწერში: P, K და L-ში. საკითხავში შემავალი ოცი მუხლის მანძილზე არის ექვსი მუხლი: 37,24-28; 38,4-8-9-10, რომლებიც კალას ხელნაწერში ცალკე რედაქციას განეკუთვნებიან, PL-ში ცალკე. შესატყვისი ტექსტების შედარებიდან გაირკვა, რომ ამ ექვსი მუხლის მანძილზე PL მხარს უჭერს ბერძნულ სეპტანტსა და ოშკის ხელნაწერს. ე. ი. K-ში წარმოდგენილი განსხვავებული რედაქციის წყარო ჩვენთვის გაურკვეველი რჩება. მაგ.:

K

და ჰრქუა იუდა მეორესა ძესა თვისსა აენანს: შევედ სარეცელსა ძმის ცოლისა შენისასა და აღუდგინე მკვდრი

P

ჰრქუა იუდა აენანს: შევედ ცოლისა ძმისა შენისა და ისიძქ მას და აღუდგინე თესლი ძმასა შენსა.

²⁰ P-ის ჩვენებებუ არ არის ვათვალისწინებული, რადგან მას დაზიანებული აქვს 18,3-30.

ძმასა შენსა, რამეთუ მოკულა უშვი-
ლოა.

O

პრქუა იულა აენანს: შევედ ცოლისა
ძმისა შენისა და ესიძე მას და აღუღგი-
ნე თესლი ძმასა შენსა.

ἐὶπεν δὲ Ἰουδᾶς τῷ Ἀναταν Ἰὺ ἐλθε πρὸς
τῆς γυναικᾶ τῆς ἀνελεφῶν σου καὶ γάμψθησθαί
ἀντὶς καὶ ἀνασταθεὶς ἀπέριπα τῷ ἀνελεφῶ
σου.

დაბ.: 38,8.

გ) გამ.: 2,23-4,18.

ამ საკითხავში წარმოდგენილი რვა მუხლი: 3,9-15-16-19-22; 4,6-7-8 P-ისა და K-ს ხელნაწერებში რედაქციულ განსხვავებებს გვაძლევს. მაგრამ ეს რედაქციული განსხვავებანი აქ სხვა ხასიათისაა, ვიდრე ზემოთ განხილულ საკითხავებში: იქმნება შთაბეჭდილება, რომ K-ს ამ რვა მუხლის მანძილზე სხვა წყაროთი კი არ უსარგებლია, არამედ იმავეთი. რომლითაც სარგებლობდა P, ოღონდ გადამწერთა მიერ იგი ისე საგრძნობლად იქნა შეცვლილი, რომ უკვე რედაქციულ განსხვავებაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ. ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს ბერძნული სექტანტისა და ოშკის ხელნაწერის²¹ ჩვენებებიც: P-ისა და K-ს ხელნაწერები თანაბარ მსგავსებას ამჟღავნებენ ბერძნული სექტანტისა და ოშკის ხელნაწერის ტექსტთან: თუ ერთ მონაკვეთში P უფრო ახლოს დგას მათთან, მეორე მონაკვეთში ამგვარ სურათს უკვე K იძლევა. მაგ.:

K

მივედი და შეკრიბენ მოხუცებულნი
ძეთა ისრაჴლისათანი და არქუ მათ:
უფალი ღმერთი მამათა თქუენთაჲ მე-
ჩუენა მე: ღმერთი აბრაჴამისი, ღმერ-
თი ისაკისი და იაკობისი ცხადად. და
პრქუა მათ: მოგხედე თქუენ. რავდენი
შეგემთხოციე ეგვპტეს, ვიხილე და
ვთქუ, ვითარმელ: გამოგიყვანნე თქუენ
ბოროტის-ყოფისაგან მეგვპტელთაჲსა.

P

მივედ და შეკრიბენ მოხუცებულნი ძე-
თა ისრაჴლისათანი და არქუ მათ: უფა-
ლი ღმერთი მამათა ჩუენთაჲ მეჩუენა
ჩუენ: ღმერთი აბრაჴამისი, ღმერთი
ისაკისი და ღმერთი იაკობისი. და
პრქუა: მოხედვით მოგხედო შენ ბორო-
ტის-ყოფისათუს მეგვპტელთაჲსა.

ἐλθὼν οὖν ἀναίγαγε τῆς γενησάντων
τῶν υἱῶν Ἰσραήλ καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς
Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν Ἰσραὴλ
καὶ, Θεὸς Ἀβραάμ καὶ Θεὸς Ἰσαακ καὶ
Θεὸς Ἰακώβ, λέγων 'Ἐπινοήθη ἐπινασθῆμαί
ὑμᾶς καὶ ἔτα ἀναβίβηθαι ὑμῶν ἐν Αἰγύπτῳ.'

გამ.: 3,16.

დ) გამ.: 4,18-6,13.

საკითხავში ორმოცდაათი მუხლია, რომელთაგან ცხრა მუხლი პარიზისა და
კალას ხელნაწერთა ტექსტებისა რედაქციულად არის განსხვავებული. ეს მუხ-
ლები შემდეგია: 4,23-27; 5,7-8-14-20; 6,6-7-13. ამ რედაქციულად განსხვავე-

²¹ ოშკის ხელნაწერს აკლია 3, 16-4,6 მუხლები.

ბული მუხლების წარმოქმნის მიზეზი, ისევე როგორც წინა საკითხავში, გადამწერთა მიერ ტექსტის ცვლა უფრო უნდა იყოს, ვიდრე ერთ-ერთი ამ ხელნაწერის მიერ განსხვავებული წყაროს გამოყენება.

რაც შეეხება ბერძნულ სეპტანტასა და ოშკის ხელნაწერს, მათი ტექსტობრივი დამოკიდებულების ფორმულირება პარიზისა და კალას ხელნაწერებთან ამ საკითხავის ფარგლებში რამდენადმე ჰირს: ალაგ-ალაგ მათ შორის უმნიშვნელო სხვაობაა, ალაგ-ალაგ კი — შედარებით დიდი. მაინც შეიძლება ითქვას, რომ ბერძნული სეპტანტისა და ოშკის ხელნაწერთა ტექსტები P-სთან მეტ სიახლოვეს გვიჩვენებს, ვიდრე K-სთან.

თვით ბერძნული სეპტანტისა და ოშკის ხელნაწერის ტექსტები ზედმიწევნით ინსდევს ერთმანეთს:

K

განუტევე ერი ჩემი. რაჟთა მსახურებდენ. ხოლო შენ არა განუტევენ იგინი. გულისხმა-ყავ, რამეთუ მოვკალ ძმ შენი პირმშოა.

P

გამოუტევე ერი ჩემი. რაჟთა მსახურებდენ მე. ხოლო შენ არა ინებე გამოვლინებაჲ მათი. იხილე, ნუუკუე მოვკლა ძმ შენი პირმშოა.

O

გარქუ შენ: გამოუტევე ერი ჩემი, რაჟთა მსახურებდენ მე. უკუეთუ არა ინებო გამოვლინებად. იხილე, მე მოვკლა ძმ შენი პირმშოა.

Ἰεζουαναιακου τος

გ:მ.: 4,23.

ე) მ. სჯ.: 8,1-9,6.

საკითხავში ოცდაექვსი მუხლია. ხუთი მუხლის მანძილზე: 8,2-5-7-8-9 კალას ხელნაწერის ტექსტი რედაქციულად განსხვავდება პარიზის ხელნაწერის, ბერძნული სეპტანტისა და ოშკის ხელნაწერის შესატყვისი ტექსტისაგან. მაგ.:

K

აჰა-ეგერა ორმეოცი წელი არს და გულისხმა-ყავნ ყოველმან. რამეთუ ვითარცა სწავლის კაცმან შვილი თვისი, ეგრჳთ გსწავლა შენ უფალმან.

P

და სცნა გულითა შენითა, რამეთუ ვითარცა ვინ სწავლინ კაცი შეილსა თვისსა, ეგრჳთ გსწავლიდა შენ უფალი. *აჲ უყსათჳ რჳ აჰპმ:ა თა ნა აჯ ენ ნა ნა:მ:აჲთჳ აჰსრთაჲს რჳ იმ:უ ან:რჳ, თ:ნაჲს აჰრ:აჲს ო ს:აჲს თა ნა:მ:აჲს:*

მ. სჯ.: 8,5

4. სინას ხელნაწერის რედაქციული დაცილება ქართული ლექციონარის სხვა ხელნაწერთაგან

დაბ.: 6,9-9,19 საკითხავში არის ათი მუხლი, სადაც სინას ხელნაწერის ტექსტი რედაქციულად განსხვავდება ბერძნული სეპტანტის, პარიზისა და კალას ხელნაწერთა შესატყვისი ტექსტისაგან²². ეს მუხლებია: 6,21; 7,2-9-13;

²² ეს ნაწილი ოშკის ხელნაწერს აკლია.

8,9-18; 9,3-5-11-19. მაგალითისათვის მოვიტანთ დაბ.: 6,21-ე მუხლის ჩვენებას:

S

და შეიღო საზრდელი თავისა შენისაჲ და თავისა მათისაჲ.

P

შენ შეიღე შენ თანა ყოველთაგან საზრდელთა, რაჲთა სჰამდეთ. და შეიკრიბო თავისა შენისა, რაჲთა იყოს შენდა და მათდა საქმლად.

K

და შენ შეიღო შენ თანა ყოველთაგან საზრდელთა, რომელსა სჰამდეთ. შეიკრიბო თავისა შენისა, რაჲთა იყოს თქუენდა და მათდა საქმლად.

ὅς ἰδέσθαι ἀναστὰς ἀπὸ πάντων βρομαίων, ἡ ἐξουσία, καὶ συσφύξις ἀναστὰς, καὶ ἔσται καὶ ἐκείνους ἡμέτε-

5. ბერძნული სექტანტისა და ოშკის ხელნაწერი საგან რედაქციულად განსხვავებული მუხლები ქართულ რედაქციონარებში

დაბადების საკითხავში 27,1—46 არის ათიოდე მუხლი, რომელთა მანძილზეც პარიზის, ლატალიისა და კალას ხელნაწერები ცალკე რედაქციას ქმნიან, ბერძნული სექტანტა და ოშკის ხელნაწერი — ცალკე. ეს მუხლები შემდეგია: 27, 1-4-5-6-7-9-10-11-12-13. საკითხავის დანარჩენ ნაწილში ეს ორი რედაქცია კვლავ ერწყმის ერთმანეთს. რედაქციული განსხვავების ნიმუშად მოვიტანთ დაბ.: 27,4-ე მუხლს:

P

და მომართუ და მიქმენ ჰამადი, რაჲთა ვჰამო და განვძღე და გაკურთხოს შენ სულმან ჩემმან, ვიდრე ესე ცოცხალდა ვარ და არა მომკუდარ.

L

მომართუ და მიქმენ ჰამადები, ვითარცა მიყუარს, რაჲთა ვჰამო და განვძღე და გაკურთხოს შენ სულმან ჩემმან ვიდრე ესე ცოცხალდა ვარ და არა მომკუდარ.

K

და მიქმენ ჰამადი, ვითარცა მიყუარს მე. და ვჰამო და გაკურთხოს შენ სულმან ჩემმან ვიდრე ცოცხალდა ვარ და არა მომკუდარ.

O

და მიქმენ მე საქმელი, ვითარ-იგი მიყუარს მე, და მომართუ მე. ვჰამო და გაკურთხოს სულმან ჩემმან ვიდრე სიკუდილმდე ჩემდა.

καὶ προσεύχῃ μοι ἐνέσματα ὡς ἐγώ, καὶ ἐνευχέ μοι, ἵνα φάγω, ὅπως ἐπισηρῆται ἡ ψυχὴ μου πρὸς ἀποθνήσκειν με.

ამ თავში ჩვენ შევხებით იმ საკითხავენს, რომლებშიც ტექსტის გარკვეულ ნაწილში ქართული ლექციონარის რომელიმე ერთი ან რამდენიმე ხელნაწერი გამოეყოფოდა დანარჩენ ხელნაწერებს და ცალკე რედაქციას ქმნიდა. ეს რედაქციულად განსხვავებული მუხლები, მათი წყაროს დადგენის მიზნით, შევუდარეთ ბერძნული სექტანტისა და ოშკის ხელნაწერის შესატყვის ადგილებს. აღმოჩნდა, რომ ბერძნული სექტანტა და ოშკის ხელნაწერი მხარს უჭერს არა ამ ერთეულ რედაქციულად განსხვავებულ მუხლებს, არამედ საკითხავის ძირითად ნაწილს, რომელშიც ქართული ლექციონარის დანარჩენი ხელნაწერები ერთ რედაქციას ქმნიან.

ამგვარად, ამ განსხვავებული რედაქციის მიკვლევისათვის ბერძნული სექტანტა და ოშკის ხელნაწერი ვერ დაგვეხმარა.

ჩატარებული სამუშაოს შედეგად შეიძლება გამოითქვას შემდეგი ვარაუდი: ქართული ლექციონარის ოთხივე ხელნაწერი (P, K, L, S) უნდა მომდინარეობდეს ერთი უძველესი რედაქციიდან. საერთო რედაქციისაგან განსხვავებული მუხლების გაჩენის მიზეზი შეიძლება იყოს:

ა) ხელნაწერთა დაზიანება და დაზიანებული ადგილების შევსება ქართული ლექციონარის უძველესი რედაქციისაგან განსხვავებული წყაროთი; ბ) იქ, სადაც რედაქციული სხვაობები სცილდება თითო-ოროლა მუხლის ფარგლებს და მთელ საკითხავენს მოიცავს, უნდა ვივარაუდოთ თავიდანვე ქართული ლექციონარის ერთი უძველესი რედაქციის გვერდით რომელიღაცა სხვა წყაროს გამოყენება.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 ქ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა)

ინეზა კიქნაძე

დიალექტიზმები ეკატერინე გაბაშვილის პროზაში

(ფონეტიკურ და გრამატიკულ თავისებურებათა ფონზე)

ე. გაბაშვილმა სამწერლო ასპარეზზე გამოჩენისთანავე მიიპყრო ყურადღება თემის აქტუალობით, ენის სისადავით და სტილის სიმსუბუქით. მისი თანამედროვენი — ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ალ. ხანანაშვილი, კ. აბაშიძე, გრ. ყიფშიძე, ნ. კურდღელაშვილი და სხვები ერთხმად აღიარებდნენ, რომ მწერალი ქალის ენა გამოირჩევა ფრაზის სიწმინდით და მდიდარი ლექსიკით. ე. გაბაშვილის ენის შესახებ ამავე აზრის არიან: მ. ზანდუკელი, გ. თავზიშვილი, ე. ქარელიშვილი და სხვები, რომლებიც ხაზგასმით აღნიშნავენ მწერლის ფრაზის ლაკონიურობას, აზრის სინათლეს, ნათელ სტილს და მდიდარ ლექსიკას. მიუთითებენ აგრეთვე, რომ თემის მრავალმხრივობით, სტილის თავისებურებით და ენის სიწმინდით იგი აგრძელებს XIX ს. ქართული კლასიკური მწერლობის ტრადიციებს. მწერლის შემოქმედების შემფასებლებს არაერთხელ აღუნიშნავთ, რომ მისი ნაწარმოებების თემა და ენაც მეტად ხალხურია, თუმცა ისე „გახალხურებული“ არაა, როგორც ეს ზოგი ხალხოსნისათვის იყო დამახასიათებელი.

ენათმეცნიერული თვალსაზრისით ე. გაბაშვილის თხზულებანი ჯერ კიდევ შეუსწავლელია. ამიტომ ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა მწერლის ენაზე დაკვირვება.

ე. გაბაშვილი წარმოშობით შუაგულ ქართლიდან არის, სიყრმის წლებიც აქვე აქვს გატარებული და, ბუნებრივია, თუ მის მოთხრობებში ქართლური დიალექტისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი იჩენენ თავს. ამიტომ გასაგებია, რომ პირველ რიგში სწორედ დიალექტიზმებზე გამახვილდეს ყურადღება.

ამჟამად დაკვირვების ობიექტად შერჩეულია ე. გაბაშვილის რამდენიმე მოთხრობა, გამოქვეყნებული 1870—1900-იან წლებში. სახელდობრ: „გლეხკაცების აზრი სასოფლო შკოლაზედ“ („დროება“, 1870 წ., № 1), „გაბედნიერება“ („დროება“, 1871 წ., № 7), „საახალწლო ფეშქაში“ (ეურნ. „ნობათი“, 1884 წ., № 1), „რად დაგვივიწყეს“ (ეურნ. „ნობათი“, 1884 წ., № 5—6), „როგორ მიეგება სვიმონიკა ახალ წელიწადს“ (ეურნ. „ნობათი“, 1885 წ., № 1), „ფანტაზია“ („ივერია“, 1888 წ., № 7), „მაგდანას ლურჯა“ (ეურნ. „ჩეჭილი“, 1890 წ., № 2), „ოჯახის ბურჯი“ (ეურნ. „ჩეჭილი“, 1891 წ., № 1) და „გამარჯვებული ნიკო“ (ეურნ. „მოამბე“, 1896 წ., №№ 1, 2, 3).

მასალა ყველგან დამოწმებულია პირველნაბეჭდის მიხედვით. სადაც კი შესაძლებელი იყო, პირველნაბეჭდი შედარებულია ავტოგრაფთან¹. „ფანტაზიის“, „ოჯახის ბურჯის“, „მაგდანას ლურჯას“ და „გამარჯვებული ნიკოს“ ავტოგრაფები ინახება საქართველოს გ. ლეონიძის სახელობის ლიტერატურული

¹ ავტოგრაფის სხვაობას აღუნიშნავთ A ლიტერით, ნიმუშებისათვის ფრჩხილებში ეუთითებთ ნაწარმოების სათაურს და ჟურნალის გვერდს, თუ გაზეთშია დაბეჭდილი, მხოლოდ სათაურს.

მუზეუმის ეკ. გაბაშვილისეულ ფონდში. ამათგან სრულია მხოლოდ „ფანტაზია“, „ოჯახის ბურჯის“ ავტოგრაფს აკლია ბოლო აბზაცი.

ცხადია, რომ ეკ. გაბაშვილის მოთხრობათა დიალექტიზმების წყაროა ქართლური დიალექტი. დიალექტიზმები უფრო ხშირია მოქმედ პირთა მეტყველებაში, მაგრამ უჩვეულო არაა ავტორის ენისათვისაც.

I ფონეტიკა. ეკ. გაბაშვილის მოთხრობებში დასტურდება ქართლური დიალექტისათვის დამახასიათებელი თითქმის ყველა ფონეტიკური პროცესი.

1. ასიმილაცია: ხშირად ერთი ბგერა მთლიანად ან ნაწილობრივ იმსგავსებს მეორე ბგერას. ფუძისეული ხ ხმოვანი ავიწროებს პრევერბის ა ხმოვანს. ასეთი მოვლენა აღწერილია ბარის კილოებში — ქართლურსა² და კახურში³. ეკ. გაბაშვილის მოთხრობებში ამის ნიმუშები საკმაო რაოდენობით გვხვდება როგორც პერსონაჟთა, ისე ავტორის მეტყველებაში: მზად იყო... დეეყვირნა („გამარჯვ. ნიკო“ II, 30); რას დეეხეტები (იქვე, II, 32), დეეკთხა ბერიშვილი (იქვე, II, 32); პირქვე გენართხა („როგორ მიეგება სვიმონიკა“..., 10); ნაბადი მანეც წეელო თანა („ოჯახის ბურჯი“, 15).

ზოგჯერ ფუძისეული ა ხმოვანი ასიმილირდება მომდევნო მრავლობითი რიცხვის -ებ სუფიქსთან: ჩემს ბატარეებს („მაგდანას ლურჯა“, 18); ოთხში... იყო ჩარხები, ქანდარეები („გამარჯვ. ნიკო“, III, 23); რეებს არ ვაბრალედი („რად დაგვივიწყეს“, 261).

იშვიათად შეინიშნება აგრეთვე ხმოვანთა პროგრესული ასიმილაციის შემთხვევები შემდეგ სიტყვებში: ოთხი მანათი („გაბედნიერება“); ქელეპტრებით ხელში („რად დაგვივიწყეს“, 260); ვამზადებთ აბრაშუმს („გამარჯვ. ნიკო“, III, 23).

უფრო გავრცელებულია თანხმოვანთა ასიმილაცია. რეგრესული დისტანციური ასიმილაციაა შემდეგ მაგალითში: გულხმეირად გაშინჯა („გამარჯვ. ნიკო“, II, 42); ხოლო კონტაქტური ნაწილობრივი ასიმილაციის ნიმუშებია: ვინ დაზდედა, თუ რას გრძნობდა ამის გული („გაბედნიერება“); ქრისტე აღზდა! („რად დაგვივიწყეს“, 260); ჩემი უნცროსი ძმა (იქვე, 257); [ღმერთმა] სამი ვაჟი მოქცეთ და ერთი ქალი („გაბედნიერება“). საყურადღებოა აღინიშნოს, რომ ეს მაგალითი დადასტურებულია აღიშნის ოთხთავში⁴, სადაც ის ხალხური მეტყველებიდან ჩანს შესული.

ორმავ ფონეტიკურ პროცესთან გვაქვს საქმე სიტყვაში უმგზავსი (ასიმილაცია, ბგერის გადასმა) ლუარსაბის საქციელი... უმგზავსი იყო („გამარჯვ. ნიკო“, II, 27).

2. დისიმილაცია, როგორც ეს საერთოდ არის დამახასიათებელი ქართლურისათვის და აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაშიც⁵, უმეტესად ნარნარა და ცხვირისმიერ ბგერათა მეზობლობაში ხდება. ჩვეულებრივ, ორი რ და ლ ერთ სიტყვაში ვერ ძლებს და განმსგავსდება: ბეერჯელ კამფეტებითაც მივსებდა კალთებს („რად დაგვივიწყეს“, 257); დისიმილაციის საყოველთაოდ ცნობილი შემთხვევაა: ნეფიანი მოდიანო („გაბედნიერება“); წრეულს ზაფხულში („გლუხაკების აზრი“...). თანხმოვანთა კონტაქტური

² ვ. თოფურია, ქართლური: არილი, თბილისი, 1925. გვ. 131.

⁴ ვ. ახელედიანი, ზოვადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1964, გვ. 195.

⁵ ვ. თოფურია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131.

რეგრესული დისიმილაციის ნიმუშია აგრეთვე: ის გონბიო ვნახე („გამარჯვ. ნიკო“, II, 32).

შენიშნება ხმოვანთა ჯგუფების ასეთი ტენდენციაც ეა > ია⁶: მიბრძანეთ და გიახლებით („გამარჯვ. ნიკო“, II, 3); ხოლო ჩვეულებრივ, სიტყვის ბოლოში ია > უა: ჩემი ტატუა („გლეხკაცების აზრი...“); ქალაქის კინტუა („როგორ მიეგება სვიმონია“... 9).

3. მეტათეზისი ეკ. გაბაშვილის ნაწერებში ფიქსირებულია ქართლურიდან საყოველთაოდ ცნობილი ნიმუშები. სახელობრ, ავტორს უხმარია როგორც ისეთი ფორმები, სადაც სონანტთა ისტორიული თანმიმდევრობაა შეცვლილი: სამსახურში გაიწრთენება („როგორ მიეგება სვიმონია“, 6) ხელი არ ეკრა... გამწრთენელი სათვის („გაბედნიერება“), ასევე მარცვალთა სხვადასხვა მიმართულებით გადაადგილების ნიმუშები: ძრიელი ცეცხლის შუქი („სახალწლო ფეშქაში“, 69); სახლი... სრულებით ცარიელი იყო (იქვე, 71), დედამ შიშით გადმოგვავთვარიელა (იქვე, 70), ჩემი საქრამო („გამარჯ. ნიკო“, III, 9), ქრმის მოტანალი კურტკა („გაბედნიერება“).

4. სუბსტიტუცია საკმაოდ გავრცელებული ფონეტიკური პროცესია ქართლურში და ასევე ასახულია ეკ. გაბაშვილის თხზულებებშიც: ვ||მ ააღსეს ყანწები („გაბედნიერება“); მონაცვლეობენ ბგერათკომპლექსები: სტ||შტ შაშვების შტვენა („ფანტაზია“); სკ||სქ ნაკადულად გადმომსქდა („გამარჯ. ნიკო“, III, 17); ჭეითინი ამომსქდა („რად დაგვივიწყეს“, 256). ამ ზმნას ა. შანიძე „ჰყოფს“ ტიპის ზმნათა რიგში განიხილავს და მიიჩნევს ირიცხოვან პირველად ზმნებს მიაკუთვნებს, რომელთაც ვნებითის მაწარმოებლად -დ აქვთ, ახალი ქართლისათვის ერთმანეთის გვერდით სქდა, სკდა ფუძეებს ასახელებს⁷.

შენიშნება ხმოვანთა სუბსტიტუციის რამდენიმე ნიმუში: ფურგუნები ერთიერთმანეთში ირეოდა („მაგდანას ლურჯა“, 18); რამდონისამედლის შემდეგ („გამარჯვ. ნიკო“, III, 17).

5. ბგერათხართვა ცნობილი ფაქტია დიალექტებში. ეკ. გაბაშვილის მოთხრობებში ხშირია მ-ს ჩართვის შემთხვევები: ჩემ სიხარულს სამზღვარი არა ჰქონდა („გამარჯვ. ნიკო“, III, 18); პავლია მემცხვარე („რად დაგვივიწყეს“, 259).

ხალხურ მეტყველებაში შემორჩენილ ძველ ფორმებთან ან ხელახლად აზრიანებულ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, როცა მწერალი გვაწვდის ნიმუშებს: ნიაღვვარი წაიღებს („ოქანის ბურჯი“, 15), ორი კარგი ჭინშის მოზვერი (იქვე, 16), ჭინშიანი საქონლის („გლეხკაცების აზრი...“).

უძველესი პრეფიქსიანი მასდარისეული ს შემონახულია მიმღობებში⁸: აქ იკრებება ყოველი მშრომელი ნაწარმოების გასასყიდლად და მსყიდველი მთელი წლის საჭირო ავეჯის შესაძენად („გამარჯვ. ნიკო“, II, 24).

ეკ. გაბაშვილის ნაწარმოებებში შენიშნული ბგერის დაკარგვის ქვემოჩამოთვლილი ნიმუშებიდან თითქმის ყველაა დამახასიათებელი ქართლ-

⁶ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძველზე, I, თბილისი, 1973, გვ. 28.

⁷ ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, თხზულებანი, I, 1957, გვ. 182—85, მისივე, ნასახელარი ზმნები ქართულში, იქვე, გვ. 37.

⁸ არს. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი ავბობლება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942, გვ. 225.

რისათვის. ხშირად პერსონაჟთა მეტყველებაში და ზოგჯერ ავტორისეულ გამოთქმებშიც დაკარგულია მსაზღვრელი ნაცვალსახელის თანხმონითი ნაწილი. იკარგვის ს: ე უბედური („როგორ მიეგება სეიმონიკა...“, 6); ე ოხერი („ოჯახის ბურჯი“, 19), დასწყევლოს ღმერთმა ი მაშინა თუ რალაც (იქვე, 19); უფორმო სიტყვებში: თ ი თ ქ ო დიდების პიმნს უგლობდა („ფანტაზია“). ხშირია მიცემითი ბრუნვის და ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისეული ს-ს დაკარგვის შემთხვევები; ს იკარგვის სიტყვის თავში: „ტ ა რ შ ი ნ ა ს“ გამოუცხადაო („მაგდანას ლურჯა“, 21).

დაკარგულია შე ნ ნაცვალსახელის ბოლოკიდური თანხმონი, როცა ეს ნაცვალსახელი მიმართვის ფორმაშია გამოყენებული: შე ა რ ა მ ზ ა დ ა ე („მაგდანას ლურჯა“, 19), შე ს ა ზ ი ზ ლ ა რ ო („გამარჯვ. ნიკო“, 11, 31). ასევე იკარგვის დადასტურებითი მ ა შ ნაწილაკის ბოლოკიდური თანხმონი: მ ა რ ა ჯ ა ნ ა ბ ა ა (იქვე, 11, 22).

დაკარგულია -ო დ ე და -ე ე ნაწილაკების ბოლოკიდური ხმოვანი: იქ ნ ბ ო რ ი ო დ გ რ ო შ ი მი ე ვ ა დ ო ს ო ფ ო ს ს ა მ ზ ი თ ვ ო დ („მაგდანას ლურჯა“, 18); ე ხ ლ ა ე წ ა მ ო ვ ა ლ („სახალწლო ფეშქაში“, 70).

ჩვეულებრივია მ-ს დაკარგვა რ ო მ და რ ა ტ ო მ სიტყვებში: იასაული რ ო მოგვიდეთ („გლეხკაცების აზრი...“); რ ა ტ ო მ არტო პატარძლებს („გამარჯვ. ნიკო“, III, 23). იგივე მ თავიკიდურშიც უჩინარდება: და ბ ლ ა თ თავი დამიკრა („გაბედნიერება“). ამდგავარ ნიმუშებს ვ. თ ო ფ უ რ ი ა დიალექტიზმად თვლის და არა არქაიზმად და ასე აქვს გააზრებული: და ბ ლ ა თ > მ და ბ ლ ა თ > და ბ ლ ა თ⁹.

ხშირია ვ-ს დაკარგვის შემთხვევები, როცა იგი სუბიექტური პირველი პირის აღმნიშვნელია ხმოვით დაწყებულ ფუძეებთან¹⁰: მე მი უ ლ ო ც ე („გაბედნიერება“) უ ძ ღ ნ ი დ არ ი ა მ ა მ ა ც ა შ ვ ი ლ ი ს ა ს (იქვე); ი მ ა ს მე უ ყ ვ ა რ ვ ა რ („გამარჯვ. ნიკო, II, 44). ვ იკარგვის ხმოვნებს შორისაც, ო და უ ხმოვანთა მეზობლობაში: ეს ს ა ქ მ ე ა რ მი უ თ ა თ? („გლეხკაცების აზრი...“), ლ ო ყ ე ბ ი თ ე თ რ წ ი თ ლ ა დ ღ ე ო ო დ ა („გაბედნიერება“), ლ ო გ ი ნ ს ე კ რ ო დ ა („როგორ მიეგება სეიმონიკა...“, 13). ფუძისეული ვ დაკარგულია თანხმონებს შორისაც: მე არა მ ა ქ ს ო („გაბედნიერება“) და ზ ო გ ჯ ე რ ს ა წ ყ ის შ ი ც : დ უ ქ ნ ე ბ ის კ ე ტ ა დ ა ი წ ყ ე ს („როგორ მიეგება სეიმონიკა...“, 11). თ ე ი თ ო ნ ნ ა კ ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ი ჩ ვ ე უ ლ ე ბ რ ი ვ ვ-ს გარეშე: თ ი თ ო ნ ა ც არ ი ც ო დ ა („როგორ მიეგება სეიმონიკა...“, 10).

ზ რ დ, ბ რ ძ, ფ რ ჩ, ფ რ თ ხ კომპლექსებში ამოვარდნილია რ: მ ო ზ დ ი ლ ი ს კ ი ვ რ ი („ოჯახის ბურჯი“, 14); შე ნ გ ა ზ დ ა ს („გამარჯვ. ნიკო, II, 28); გ ა დ მ ო ბ ძ ა ნ დ ი თ („ოჯახის ბურჯი“, 14); ა ბ ა მი ბ ძ ა ნ ე („მაგდანას ლურჯა“, 18); ფ ჩ ხ ი ლ ი რ ო წ ა მ ო გ ტ კ ი ვ დ ე თ („გლეხკაცების აზრი...“); ც ხ ე ნ ი შ ე ფ თ ხ ა („გამარჯვ. ნიკო“, II, 45)...

იკარგვის წ ა რ- და გ ა ნ- ზმნისწინისეული რ, ნ თანხმონები: წ ა მ ო ს ა დ ე გ ი... ქ ა ლ ი ი ყ ო („გაბედნიერება“); ო ხ ე რ ი თ წ ა მ ო ს თ ქ ე ა („ოჯახის ბურჯი“, 18); გ ა მ ა რ ტ ო ვ ე ბ უ ლ ი ხ ის ო თ ა ხ ი (იქვე, 14); ს ა ხ ე ლ ი ა ქ ე ს გ ა თ ქ მ უ ლ ი („გამარჯვებული ნიკო“, II, 36).

⁹ ე. თ ო ფ უ რ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 134.

¹⁰ ეს მოელენა დიალექტიზმად ჩაითვლება მხოლოდ იმიტომ, რომ თანამედროვე სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით ასეთ შემთხვევაში ვ დატული უნდა იყოს.

სიტყვაში ჰანგი დაკარგულია ჰ: ჯოჯოხეთურ ანგებს („გამარჯვ. ნიკო“, II, 33).

მოკვეცილია სიტყვის ბოლოკიდური მარცვლი უფრო ხშირად მიმართვისას ან ბრძანებითის ფორმებში: ქა, რისთვის, შეილო („გამარჯვ. ნიკო“, II, 35); დედა, გენაცვა, ჩაი მოგვიშადე (იქვე, II, 35); დახე, თითქო პაერში ფრინავსო (იქვე, II, 25); წამო, გამომყე, იმხიარულე („ფანტაზია“).

7. სახელთა კუმშვი: თვალსაზრისით საინტერესოა შემდეგი ნიმუშები: შევექცეოდით... ნაღბით გატენილ... მაწონს („ოჯახის ბურჯი“, 16), კინტობი, თაბხებით¹¹ თავზე, მიეშურებოდნენ („მაგდანას ლურჯა“, 18). მაგრამ ამთ გვერდით არის შეუკუმშავი ფორმებიც: მასხარად აიგდებენ („ოჯახის ბურჯი“, 15); სულს წარიტაცებდა მის სადიდებელად¹² („ფანტაზია“).

8. ა-ზე დაბოლოებულ საზოგადო სახელთა ფუძეები იკვეცება, მაგრამ ეკ. გაბაშვილის თხზულებებში ორიოდ ანეთი ნიმუშიც არის: ზეცას მაგიერად („ფანტაზია“); დაირას და სიმღერის ხმა მოესმა („ბედნიერება“).

9. ხშირია ბგერის დაყრუების შემთხვევები სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში, როგორც სახელებში, ისე ზმნიზებებში. ჩვეულებრივ დაყრუებულია ვითარებითი ბრუნვის ნიშნისეული -დ: უდღოთ დარჩება („საახალწლო ფეშქაში“, 72); მეც გავწიე. დედოფლის სანახავათ („გაბედნიერება“); საშინლათ დასველა („საახალწლო ფეშქაში“, 73); ბუხარში შემა ისევ ბლომათ ეწყო (იქვე, 69).

ამ მაგალითების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ეკ. გაბაშვილის მოთხრობებში აისახა ქართლურ დიალექტში დადასტურებული თითქმის ყველა ფონეტიკური თავისებურება.

II შორფოლოგია. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ საკუთარი სახელი სახელობით ბრუნვაში ზოგჯერ გაუფორმებელია: იდგა იასონ („გამარჯვ. ნიკო“, II, 24); თქვენი დედა, ქეთევან, ცოცხალია („საახალწლო ფეშქაში“, 69). მსგავსი მოვლენა შემჩნეულია ეგნ. ნინოშვილის თხზულებებშიც¹³. საკუთარი სახელი დარეჯან შეკვეცილი ფორმითაა წარმოდგენილი და ბრუნებისას გათანაბრებულია -ა სუფიქსიან კნინობით სახელებთან: დარეჯა გზას გვიხვეტავდა („საახალწლო ფეშქაში“, 71); დარეჯამ კრაპუნით შეალო... კარი (იქვე, 71); დარეჯას... ხმა იყო (იქვე, 70); ჩემო დარეჯო (იქვე, 70).

ფუძემოენიან სახელებთან მოთხრობით ბრუნვაში ზოგჯერ გვაქვს ქართლურ-კახური კილოებისათვის დამახასიათებელი -მა ფორმანტი: სთქვა ლიზამა („გამარჯვ. ნიკო“, II, 26).

საზოგადო სახელების მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვები ხანდახან ივ ფორმანტიანია. მოქმედებითი ბრუნვის ეს უძველესი დაბოლოება დღესაც ცოცხალია კილოებში, კერძოდ ქართლურში, აქედან ჩანს შესული ეკ. გაბაშვილის ენაშიც: სამკუთხივ ფარდაგები იყო დაფენილი („გაბედნიერება“); ხმა-მადლივ ლაპარაკი შემოგვესმა („გლექსიკების აზრი...“); გაუთავებლივ ვსინჯავდით („საახალწლო ფეშქაში“, 68).

¹¹ A თაბხებით.

¹² A სადიდებლათ.

¹³ ივ. ქავთარაძე, ეგ. ნინოშვილის ენის ძირითადი საკითხები: „მნათობი“, 1959, № 7, გვ. 133.

წოდებითის ფორმაში ხმოვანფუძიან სახელებში ზოგჯერ შემორჩენილია დაბოლოება: მხეცო, უნამუსოე („გამარჯვ. ნიკო“, II, 31); საზიზღარო ბაღლინჯოე (იქვე, II, 32).

დიალექტურია მამი, დედი ფუძეების ხმარება მიმართვის ფორმებში: დედი, რათ ტირი („მაგდანას ლურჯა“)¹⁴.

ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი -დ რომ უმეტესად დაყრუებულია, ეს ზევეითაც აღვნიშნეთ. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ამ მხრივ ერთფეროვნება არაა ეკ. გაბაშვილის მოთხრობებში.

ჩვენებითი ნაცვალსახელიდან ეს მიღებულია ესეები, ნათესაობით ბრუნვაში გვაქვს ამაებისა: გარდა ამაებისა („გლუხკაცების აზრი...“). დასტურდება რამე ნაცვალსახელის -ეზ-იანი მრავლობითიც: ბევრი რამეები გაახსენდა („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 12). კითხვითი ნაცვალსახელი რამრავლობითში რაები ფორმითაც გვხვდება: ვინ იცის რაები გამოვიდნენ შენი შეილები („გლუხკაცების აზრი...“).

ნაწილაკდართული ნაცვალსახელების ბრუნების დროს შეინიშნება შემდეგი თავისებურებანი: შე ნაწილაკი კითხვით ნაცვალსახელზე დართვის დროს ზოგჯერ ძველი სახითაა წარმოდგენილი: ვუყიდი რასმე („მაგდანას ლურჯა“, 18); რამდენისამე წამის შემდეგ („ფანტაზია“). ეს ფორმები XIX ს. სალიტერატურო ქართულში გვხვდება და დღევანდელი სალიტერატურო ნორმების მიხედვით დასაშვებ ფორმადაა მიჩნეული¹⁵. ბრუნების შეუხორცებელ წარმოებას გვიჩვენებს ცა ნაწილაკდართული ზმნისართი სად: საცა¹⁶ ვიყავი (ფანტაზია“).

დიალექტურია ვინ და რა კითხვით ნაცვალსახელებზე ლაცა ნაწილაკის დართვისას დადასტურებული გარდამავალი სახეობა: რალამაც მოუარა („გაბედნიერება“); რალასაც ეხვეწებოდა („საახალწლო ფეშქაში“, 70); ვილამაც კარი მოაბრაზუნა (იქვე, 70).

დიალექტიზმად უნდა ჩაითვალოს ეკ. გაბაშვილის მოთხრობებში დადასტურებული: ორთავე ოთახები („საახალწლო ფეშქაში“, 138); ორთავე იყვნენ გახვეული (იქვე, 140).

2. -ზე თანდებული ხშირად ძველი სახითაა შემორჩენილი დიალექტებში. ეკ. გაბაშვილის მოთხრობებში ის ზოგჯერ -ზედ-ის სახით გვხვდება: სასოფლო შკოლებზედ ლაპარაკობდნენ („გლუხკაცების აზრი...“); გაწითლებულ პირისახეზედ („საახალწლო ფეშქაში“, 67); თავზედ ხელი გადაუსვა („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 6); ლურჯსუფრაზედ მოგიტანა („ოჯახის ბურჯი“, 16); სახედრის დანახვაზედ გაღირვინენ („მაგდანას ლურჯა“, 22). თუმცა ამთ გვერდით არის: დიდ ლანგრებზე („საახალწლო ფეშქაში“, 67); დასვამა... იატაკზე („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 8).

-მდის თანდებულის პარალელურად -მდინ ფორმაც გვხვდება, რაც დღესაც დამახასიათებელია კილოებისათვის, მათ შორის ქართულრისთვისაც: სად იყო მოთმენა გათენებამდინ („საახალწლო ფეშქაში“, 69); თავით ფეხებამდინ („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 11).

¹⁴ ფრაზა დამოწმებულია A-დან.

¹⁵ თანამედროვე სალიტერატურო ენის ნორმები, პირველი კრებული, 1970, გვ. 87.

¹⁶ A სადაც.

-გან თანდებული მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნისეულ -თ-ს ამკლერებს და გვაქვს -იღგან. დიალექტში შემონახული ასეთი არქაული ფორმები უხვადაა ე.ვ. გაბაშვილის თხზულებებში: იმათი ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი დ გ ა ნ („გლუხეკაცების აზრი...“); შ ო რ ი დ გ ა ნ... მომესმა („ფანტაზია“); ს ა ი დ გ ა ნ ა ც... მოდიოდა („როგორ მიეგება სვიმონია“...; 6); თ ე ა ლ ე ბ ი დ გ ა ნ ცრემლები მდიოდა („რად დაგვივიწყეს“, 256). მაგრამ ამათ გვერდით -იღან დაბოლოებიანი ფორმებიც ხშირია: ი ქ ი დ ა ნ გაიგებენ („გლუხეკაცების აზრი...“), გ ა ლ ა ე ნ ი დ ა ნ კარში გაიყვანა („გამარჯვ. ნიკო“, 11, 25), დაგიტხოვენ ს კ ო ლ ი დ ა ნ (იქვე. 11, 35).

-დამ თანდებული სპორადულად ახლაც შეინიშნება აღმოსავლურ კილოებში¹⁷, ნახმარი აქვს ე.ვ. გაბაშვილსაც: კორესპონდენცია ქ ა რ თ ლ ი დ ა მ („გაბედნიერება“); შ ო რ ი დ ა მ... დაინახე („ოჯახის ბურჯი“, 13); ტ ყ ი დ ა მ უნდა ჩამომეველო („მაგდანას ლურჯა“, 19).

3. ზმნისწინთა ხმარებაშიც შეინიშნება ქართლური დიალექტის კვალი, კერძოდ, მ ო -, შ ე -, გვხვდება მ ა -, შ ა -ს სახით; როგორც ვ. თ ო ფ უ რ ი ა მიუთითებდა: „ზოგჯერ ასეთი გადაქცევა ყოველგვარი ასიმილაციის გარეშე დგას“¹⁸. მკვლევართა ერთი ნაწილი მ ო - და მ ა - ზმნისწინთაგან უძველესად მ ა -ს მიიჩნევს. თავის მხრივ მ ა - ზმნისწინი შ ი -ს საპირისპირო გამოდის ქართულში¹⁹, ხოლო მ ო - ზმნისწინის მ ა -დ გარდასახვაში წილი მიუძღვის შ სონანტს²⁰, იმერული კი -ლოს „მ ა მ ე კ ლ ა“ ტიპის ფორმებში მ ა - ზმნისწინი უძველესი სახითაა დაცული²¹. ე.ვ. გაბაშვილის ნაწერებში ამავეგვარი ნიმუშები უხვადაა: შ ე ნ ა რ მ ა - მ ი კ ე დ ე („გლუხეკაცების აზრი...“), ა რ მ ა მ ი პ ა რ ა ვ ს („მაგდანას ლურჯა“, 19); ი გ ე ქ ხ ე ნ ზ ე დ და მ ა მ ყ ე („ოჯახის ბურჯი“, 13); ხ ე თ ი მ ა ნ ა თ ი თ ა ც ვ ე რ მ ა მ ი შ ო რ ო („გაბედნიერება“); ა რ მ ა მ ა რ ი დ ე ბ დ ი... პირისახეს? („გამარჯვებ. ნიკო“, III, 4).

გარდა- ზმნისწინში რომ რ იკარგვის, ამაზე ზევითაც ითქვა, მაგრამ ხშირად ბოლოკიდური ა ხმოვანიც მოკვეცილია. ეს მოვლენა დადასტურებულია საერო მწერლობის ძეგლებში²² და ფართოდაა გავრცელებული კილოებში. ე.ვ. გაბაშვილის თხზულებებში გვხვდება როგორც გაღა-, ასევე გაღ- ხმოვან-მოკვეცილი ფორმაც: გაღ ა ვ ი რ ი ე ნ ი თ სიხარულით („საახალწლო ფეშქაში“, 69); გაღ ა ე ყ უ დ ე ბ ო ღ ა... აივანს („გამარჯვ. ნიკო“, II, 35), მაგრამ: სახლისკენ გაღ ე უ ხ ვ ი ე („ოჯახის ბურჯი“, 14); სმენად გაღ ვ ი ქ ე ც („ფანტაზია“).

და- პრევერბს ზოგჯერ ობიექტის მრავლობითობის გამოხატვის ფუნქცია ეკისრება. ამის ნიმუშები ე.ვ. გაბაშვილსაც აქვს: დაწ ვ რ თ ნ ი ლ ლ ა ქ ი ე ბ ს („რად დაგვივიწყეს“, 258); ავდარში ხ ო მ და ი წ უ წ ე ბ ო დ ი თ („ოჯახის

¹⁷ არს. ჩიქობავა, ერთი უცნობი თანდებული ქართულში; ენმოქის მოამბე, I, 1937, 1, გვ. 55-56.

¹⁸ ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131.

¹⁹ ა. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ი, ზმნისწინების შემადგენლობა და მათი პირველადი ფუნქციები ძველ ქართულში: ივე, V, 1953, გვ. 62.

²⁰ ქ. ძ ო წ ე ნ ი ძ ე, ზემოიპერული კილოვანი: ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, XI, 1952-53, ქუთაისი, გვ. 72.

²¹ გ. კ ა ჯ ა რ ა ვ ა, საღაო ფორმის მქონე ერთი ზმნისწინის ავბულებიასათვის ქართულში, ა. პუშკინის სახელობის თბილისის პედინსტიტუტის შრომები, 1973, ტ. 25, გვ. 81.

²² ა. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ი, საერო მწერლობის ძეგლების ფონეტიკური თავისებურებანი ივე, VI, 1954, გვ. 125.

ბურჯი“. 14); სიცივით კი და ვ ი ყ ი ნ ე ე ი თ (იქვე. 17) დედამ ქალამნების თასმები დ უ ხ ს ნ ა (იქვე. 17).

4. ქართლურისათვის დამახასიათებელი თავისებურება იგრძნობა ზმნის თემატურ ნიშანთა ხმარებაში. ეს უპირატესად მკლავდნება თემის ნიშანთა მონაცვლეობაში. რაც გაერთფეროვნების ტენდენციითაა ახსნილი.

-ამ || ავ წვიმა... კოკაპირულად ას ხ ა მ და („ოჯახის ბურჯი“. 16);

-ავ || ამ სათონეში გა ხ ლ ა მ თ („გაბედნიერება“), ფულ... ზ ა რ ჯ ა მ ე ნ („გლეხკაცების აზრი...“):

ებ || ობ ას წ რ ო ბ და („გამარჯვ. ნიკო“, II, 24); მი ო პ ი რ ო ბ თ (იქვე. II, 37);

ობ || ომ ნაზმნარ სახელში: გულზედ მი ყ რ დ ო მი ლ ი („გამარჯვ. ნიკო“. II, 41);

ოვ || ომ გა ხ ს ო მ თ... რო გვეუბნებოდა („გლეხკაცების აზრი...“).

5. ქართლური კილოს გარკვეული კვალი შეინიშნება ეკ. გაბაშვილის ნაწერებში პირის ნიშანთა ხმარების მხრივაც. თუმცა ზოგ შემთხვევაში მეორე სუბიექტური და მესამე ობიექტური პირების გამოხატვა წიგნური ტრადიციის ინერციასაც ემყარება.

ენობილია. რომ ანტონ კათალიკოსის და მისი სკოლის გავლენა XIX ს. მეორე ნახევარში აქა-იქ ჭერ კიდევ იგრძნობოდა და პრეფიქსთა ხმარებაც არ იყო მოწესრიგებული. ამის კვალი ეკ. გაბაშვილის ნაწერებში ჩანს. ჰ-, ს- დღეს აღარ იხმარება ორპირიან ზმნებში, მაგრამ ეკ. გაბაშვილს აქვს: განა არა პ გ რ ძ ნ ო ბ („გამარჯვ. ნიკო“, II, 46); ნუ და პ კ ლ ა ვ უ დ ა ნ ო დ ნ ი კ ო ს (იქვე. II, 46); ცრუმორწმუნოებას ს ძ რ ა ვ და ჩემში („რად დაგვივიწყეს“. 256).

ჰ- შენარჩუნებულია ჰ-, ნ- ზ, თანხმოვნების წინ: ჰ ხ ე დ ა ვ თ, სად და გვრჩა ეკლესია („გამარჯვ. ნიკო“, II, 26); დღისით ჰ ნ ა ხ ე თ (იქვე. II, 24), ჰ ზ რ უ ნ ა ვ (იქვე. II, 47).

ოკ-ის გამოხატვაში შეინიშნება შემდეგი გადახვევები სალიტერატურო ნორმიდან: არ უნდა იყოს. მაგრამ გამოხატულია ოკ პირდაპირი: ტანჯვამ მთლად გამ ო ს ც ვ ა ლ ა ნ ი კ ო („გამარჯვ. ნიკო“, II, 40); კეთილს ს თ ე ს ა ვ ს (იქვე. II, 44); დედამ გოზინაყებო... თახჩაში შ ე ს დ გ ა („სახალწლო ფუქარი“, 67); ცვლილება ყველამ შ ე ჰ ნ ი შ ნ ა („გამარჯვ. ნიკო“, II, 40); საშინელს საქმესა ჰ კ ი ს რ უ ლ ო ბ ს (იქვე. II, 40).

ს₁-თან ზოგჯერ ოკ პირდაპირაა აღნიშნული: ვ ს ვ ა მ დ ი. ვ ს ჰ ა მ დ ი („რად დაგვივიწყეს“, 258). ანალოგიით სუბიექტური პრეფიქსი ერთპირიან ზმნათა მესამე პირის ფორმებშიც იჩენს თავს: ვ ს ტ კ ბ ე ბ ი ჩ ე ნ ის ვ ა ყ ვ ა ც ე ბ ის გ მ ი რ ო ბ ი თ („გამარჯვ. ნიკო“, II, 21); შ ე ს ც დ ე ბ ო და („როგორ მიეგება სვიმონიკა“... 8), არსაით ს ჩ ა ნ დ ნ ე ნ („რად დაგვივიწყეს“. 255). ხ-ს გვერდით ერთპირიანი ზმნების მესამე პირში ზოგჯერ თავს იჩენს ჰ- პრეფიქსი: უ ნ და ა ჰ ყ ვ ა ე დ ე ს („გამარჯვ. ნიკო“, II, 43); გა ნ ჰ ჰ რ ა მომავალი (იქვე. II, 41).

ქართლური დიალექტის თავისებურებით არ აიხსნება და ამდენად წიგნური ნორმა უნდა იყოს მესამე ირიბი ობიექტური პირის გამოხატვა ასეთ მაგალითებში: მი ო ჰ ხ ვ და, რომ იმის სახელს რაღაც ჩირქი მოეცხო („გამარჯვ. ნიკო“, II, 27), ძალი და ღონე შ ე პ რ ჩ ა („მაგდანას ლურჯა“, 19).

მესამე პირის მრავლობითის გამოსახატავად ე. ვაბაშვილს გამოყენებული აქვს დღემდე ცნობილი ყველა ნიშანი, მაგრამ უწყვეტელსა და წყვეტილში მესამე პირის მრავლობით რიცხვში ერთმანეთის გვერდით იხმარება -ენ || -ენ დაბოლოება: ქეებს მაგონებდენ („რად დაგვივიწყეს“, 256); რალას შეაბამდენ (იქვე, 258); მიოლტოდენ შინისაკენ („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 11); მაგდანას შეილები სახედრის დანახვაზედ მთლად გადირივენ: ტიროდენ, იცინოდენ, ხტოდენ, გარბოდენ, უკან ბრუნდებოდენ და ისევ გამობრბოდენ („მაგდანას ლურჯა“, 22)²³ ცხენები არსაით სჩანდნენ („რად დაგვივიწყეს“, 225); გაცეებით მკითხავდენ ტირილის მიზეზს (იქვე, 256); იწვევდენ მოვაჭრეთ („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 10).

ასევეა -ენ ნახმარი -ევ სუფიქსიანი ზმნების III პირში: ვირს შემოეხვივნენ („მაგდანას ლურჯა“, 22); მყარები მოეწივნენ ურემსა („გაზენდინერება“); ბატონიშვილები გვეწვივნენ („ოჯახის ბურჯი“, 14); დაერივნენ საქონელს (იქვე, 16); სანთლები ჩაჰქრნენ („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 12).

6. მწკრივთა წარმოებაში შეინიშნება ქართლური დიალექტისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი. I სერიაში ინვერსიული სტატიკური ზმნები ჩვეულებრივ -ი-ან სუფიქსით ბოლოვდება. ე. ვაბაშვილის მოთხრობებში ამის ნიმუშები უხვადია: შეშისთვის ახლა ვისა სცალიან („ოჯახის ბურჯი“, 17); შენც ამ ბოივით გშიან („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 12); პური გეშიან („გლეხკაცების აზრი...“); რაც მწყურთან („გამარჯვ. ნიკო“, II, 23). ეს ნოვაციურ შენარჩუნებულია მრავლობითის -თ სუფიქსის წინაც: თქვენ შეგიძლიანთ („გამარჯვ. ნიკო“, II, 40); ნუ გეშინიანთ (იქვე, III, 16).

წყვეტილის პირველ და მეორე პირში მოქმედებითი გვარის ე სუფიქსიან ფორმებში ე. ვაბაშვილი პერსონაჟის მეტყველებაში იცავს ქართლურისათვის დამახასიათებელ -ევ-ი²⁴ დაბოლოებას: სიცივით კი დავიციინევით („ოჯახის ბურჯი“, 17).

II სერიაში ი-, ე- პრეფიქსიანი ვნებითის მრავლობით რიცხვში ქართლურში გვაქვს -ენ > -ნ სუფიქსები. რომლებიც ძველი ქართულიდან არის ცნობილი. ამ სუფიქსთა გენეზისის შესახებ განსხვავებული მოსაზრებებია გამოთქმული: ა) ვნებითში იგი მოქმედებითი გვარის ზმნათა ფორმებიდან გადმოსულად მიიჩნიათ. მოქმედებითი გვარის ზმნებში იგი -ნ-თი გამოხატული ობიექტის მრავლობითობას აღნიშნავს²⁵; ბ) წარმოშობით ეს -ენ სუფიქსი სუბიექტის მრავლობითობის გამომხატველი უნდა იყოს²⁶. ე. ვაბაშვილის მოთხრობებში ნიმუშები უხვადია: წავესიენით ზორავს („ოჯახის ბურჯი“, 16); დიდ მუხას... შევეფარენით (იქვე, 17); აღრიანად გავემგზავრენით (იქვე, 20); როდის-როდის მოვემზადენით („რად დაგვივიწყეს“, 260); გადავირიენით სიხარულით („სახალწლო ფეშქაში“, 69).

III სერიის მწკრივთა წარმოებაში თავს იჩენს ქართლური დიალექტისათვის დამახასიათებელი შემდეგი თავისებურება: I და II თურმეობითებში უბი-

²³ A-ში ყველა ამ ზმნასთან არის -ნენ დაბოლოება.

²⁴ ვ. თოფურია, მწკრივის ზივიერითი საერთოხასიათის ქართულში თსუ საეცენერო სესია, 1954., თეზისები, გვ. 125-26.

²⁵ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის ს. ფ. ჯ. კ. I, 1952, გვ. 454.

²⁶ ვ. თოფურია, ვნის განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში, იყვ. V, 1953, გვ. 524.

რატესობა ეძლევა -5 (<-ენ) სუფიქსიან ფორმებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ -5 სუფიქსი წერილობით ძეგლებში სისტემებზე დასტურდება XV საუკუნიდან, თანაბრადაა გამოყენებული პირველად და ნასახელარ ზმნებთან. I თურქმობითის წარმოების ორი ტიპიდან უძველესად ისაა მიჩნეული, რომელიც აორისტის ფუძეს ეყრდნობა²⁷. მართალია, ძველ ქართულში I და II თურქმობითში ფუძის სავრცობად -5-ს ადგილას ხშირად -ებ სუფიქსი იხმარებოდა, მაგრამ თვითონ -ებ სუფიქსი ერთგვარი ნეოლოგიზმია ძველ ქართულში, ამდენად -5 (<-ენ) სუფიქსი ძველია²⁸, -ავ თემის ნიშნინებთან კი ანალოგიით გაჩენილი უნდა იყოს.

-5 (<-ენ) სუფიქსიანი ფორმები თანამედროვე ქართულში გვაქვს: გარდამავალი ზმნების თურქმობითებში და ისეთი საშუალო გვარის ზმნებში, რომელთაც გარდამავალი ზმნებისაგან აქვთ ნასესხები ფორმები. -5 ჩაერთვის მაშინ, როცა ზმნას აწმყოს ფუძის საწარმოებელი სუფიქსი არა აქვს. -5-ს ჩართვით თითქოს მყარდება განსხვავება გარდამავალი ზმნების თურქმობით II-სა და სუფიქსიანი ვნებითის ორპირიანი ფორმების ნამყო ძირითადისა და აქტივისა და მედიოაქტივის ფორმათა შორის²⁹.

ნიმუშები ეკ. გაბაშვილის თხზულებებიდან: I თურქმობითი: უ კ ი თ ხ ნ ი ა („გამარჯვ. ნიკო“, III, 2); შ ე უ ხ ე დ ნ ი ა თ („გაბედნიერება“); წ ა უ კ ი თ ხ ნ ი ა („გლეხკაცების აზრი“); ა უ ტ ე ხ ნ ი ა („საახალწლო ფეშქაში“, 70); უ ტ ი რ ნ ი ა („ოჯახის ბურჯი“, 15); II თურქმობითი: ი მ ა ს ა ც ე ლ ა პ ა რ ა კ ე ნ ა („გლეხკაცების აზრი...“); ს ა დ უ ნ დ ა ე პ ო ვ ნ ა („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 10); ჯ ვ ა რ ი უ ნ დ ა დ ა ე წ ე რ ნ ა („გაბედნიერება“); რ ა ე ქ მ ნ ა, რ ა სა შ უ ა ლ ე ბ ის ა თ ვ ის მ ი ე მ ა რ თ ნ ა („გამარჯვ. ნიკო, III, 5).

ეკ. გაბაშვილის ერთი მოთხრობის პერსონაჟის მეტყველებაში დასტურდება II კავშირებითში -ე სუფიქსის გამოყენების ნიმუში: თქვენთვის ვის რა უკითხნია თავის დღეში, რომ ეხლა და გ ე კ ი თ ხ ე ნ („დაგეკითხონ“, „გამარჯვ. ნიკო“, III, 2); ქართულში ეს მოვლენა ძველი ქართულიდანაა შემონახული, ეკ. გაბაშვილის ენაში ღიალექტის კვალი ჩანს.

III. სინტაქსში ნაკლებად, ვიდრე მორფოლოგიასა და ფონეტიკაში, მაგრამ მაინც შეინიშნება ღიალექტური მოვლენები.

1. უსულს საგნით გამოხატული ქვემდებარე ზოგჯერ ითანხმებს შემასმენელს რიცხვში. ამდაგვარი ნიმუშები უფრო წიგნურ ელფერს ატარებს: ფ ი ქ რ ე ბ ი ტ რ ი ა ლ ე ბ დ ნ ე ნ ი მ ს თ ა ვ შ ი („გაბედნიერება“); ს ა ხ ლ ე ბ ი ის ე შ ო რ ს ს დ გ ა ნ ა ნ („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 6); ა რ ი ა ნ ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ს ა ხ ე ლ მ წ ი ფ ო ე ბ ი („გლეხკაცების აზრი...“).

შეთანხმება მაშინაც არის შესაძლებელი, როდესაც საგანი გაპიროვნებული არ არის: ს ა ნ თ ლ ე ბ ი ჩ ა პ ქ რ ნ ე ნ („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 12).

მრავლობით რიცხვში შეთანხმება მაშინაც გვხვდება, როდესაც მრავლობითში დასმულ სახელს წინ მსაზღვრელ სიტყვად ახლავს, ერთი მხრივ, განსაზღვრებითი ან განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი: ყ ვ ე ლ ა შ ე გ ი რ დ ე ბ ს

27 არნ. ჩიქობავა, თურქმობითი პირველის ერთი თავისებურება ქართულში: ლიტერატურული რეზანი, III 1943, გვ. 137.
 28 ივ. ჭ ა ე თ ა რ ა ძ ე, ღრუ-ილოთა III სერის ერთი თავისებურება ახალ ქართულში: იქი, VII, 1955, გვ. 63—69.
 29 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები. I, 1953, გვ. 452.

(„რად დაგვივიწყეს“, 255); ს უ ყ ე ე ლ ა დ ე დ ა კ ა ც ე ბ მ ა ე რ თ ბ ა შ ა თ მ ო რ თ ე ს ღ რ ი ა ლ ი (...საახალწლო ფეშქაში“, 73); ზ ო გ ი ჯ გ უ ფ ა დ ი დ გ ნ ე ნ დ ა ბ ა ა ს ო ბ დ ნ ე ნ („გამარჯვ. ნიკო“, II, 29), მეორე მხრივ, განუსაზღვრელი რიცხვის აღმნიშვნელი სახელები: დერეფანში ი ს ხ დ ნ ე ნ რ ა მ დ ე ნ ი მ ე ხ ნ ა ი ნ ი მ ა მ ა დ ა დ ე დ ა კ ა ც ე ბ ი („გლუხაკების აზრი“...); დუქან წინ ი დ გ ნ ე ნ რ ა მ დ ე ნ ი მ ე ყ მ ა წ ვ ი ლ ი ბ ი ქ ე ბ ი დ ა ო რ ი ო ლ -ს ა მ ი ი ა მ შ რ ი კ ი („გაბედნიერება“); ა რ ი ა ნ კ ი დ ე ვ ბ ე ე რ ი ს ხ ე ა გ ზ ე ბ ი ც ხ ო ვ რ ე ბ ის ა („გლუხაკების აზრი...“); მ რ ა ე ა ლ ი ფ რ ი ნ ე ვ ე ლ ე ბ ი ქ ი კ ქ ი კ ო ბ დ ე ნ („რად დაგვივიწყეს“, 261).

ზოგჯერ ხდება რიცხვში შეთანხმება შინაარსის მიხედვით. როცა შესამე ობიექტური პირი სახელობითი ან მიცემითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი: ს უ ყ ე ე ლ ა ს ... ბ ე დ ნ ი ე რ ე ბ ა მ ო ე ლ ო დ ა თ („როგორ მიეგება სვიმონიკა...“, 12); ყ ი ვ ი ლ -ხ ი ვ ი ლ ი შ ე უ დ გ ა თ (გლუხაკების აზრი“...), მაწვნით სავსე ტ ა ფ ა უ დ გ ა თ („მადგანას ლურჯა, 20); ს ა მ ი მ ა ყ ა რ ი მ ო ს დ ე ვ დ ა თ („გაბედნიერება“).

2. შეინიშნება ზოგი თანდებულისა თუ ზმნისართის მიერ სახელის ბრუნვაში მართვის საინტერესო დიალექტური შემთხვევები. შ ო რ ის, შ უ ა, შ ე მ დ ე გ, წ ი ნ, ა ქ ი თ, ი ქ ი თ, ზ ე მ ო თ, უ კ ა ნ დ ა ს ხ ე ა ზ მ ნ ის ა რ თ ე ბ ი ხ შ ი რ ა დ მიცემით ბრუნვაში მართავენ სახელს ისე, რომ ზოგჯერ მიცემითის ნიშანი დაკარგულიყავა: ს ა დ ი ლ ს შ ე მ დ ე გ („გამარჯვ. ნიკო“, II, 28); ა მ ო რ კ ე რ ა ს შ ე მ დ ე გ („ოჯახის ბურჯი“, 19) ჩ ე ნ ს ო ფ ე ლ ს ა ხ ლ ო (იქვე, 13); ზ ე ც ა ს მ ა გ ი ვ რ ა დ („ფანტაზია“, 159); მ ა გ რ ა მ : დ უ ქ ა ნ წ ი ნ („გაბედნიერება“); გ ა ლ ა ვ ა ნ გ ა რ ე დ („გამარჯ. ნიკო“, II, 24).

3. ე.კ. გაბაშვილის ზემოგანხილულ მოთხრობებში აღინიშნება ზოგი კავშირის თავისებური ხმარების რამდენიმე შემთხვევა: თ უ ა ქ არ მოვსულიყავ, ვ ი ნ ი ც ი რ ა მ ო მ ე ქ მ ე დ ნ ა („გამარჯვ. ნიკო“, II, 29). თ უ კ ა ვ შ ი რ ის გ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ ა რ ო მ კ ა ვ შ ი რ ის ფ უ ნ ქ ი თ ი ძ ე ვ ი ლ ქ ა რ თ უ ლ ი დ ა ნ ა რ ის ც ნ ო ბ ი ლ ი დ ა დ ლ ე ს ა ც ც ო ც ხ ა ლ ი ა დ ი ა ლ ე ქ ტ ე ბ შ ი.

არის შემთხვევა — როდესაც დაქვემდებარებულ წინადადებაში მოსალოდნელი ვ ი დ რ ე კ ა ვ შ ი რ ის ნ ა ც ვ ლ ა დ გ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ უ ლ ი ა ს ა კ ა ვ შ ი რ ე ბ ე ლ ი ს ი ტ ყ ვ ა ს ა ნ ა მ : შ ე ნ ბ ე რ ი შ ე ვ ი ლ ის ა თ ვ ის უ ფ რ ო ზ რ ა უ ნ ა ვ, ს ა ნ ა მ ჩ ე მ თ ვ ის („გამარჯვ. ნიკო“, II, 47). ე.კ. გაბაშვილის თხზულებებში ასეთი ნიმუშები ცოცხალი სასაუბრო მეტყველებიდან არის შესული.

რაც შეეხება მსაზღვრელ-საზღვრული სახელების გამოყენებას. ამ მხრივაც არ არის ერთგვარობა ე.კ. გაბაშვილის ენაში: ერთმანეთის გვერდით გვხვდება სრული, გარდამავალი და შეკვეცილი სახეობა. მაგრამ, რადგან არც ერთი ამ სახეობათაგანი დიალექტიზმის სფეროში არ შემოდის, ნიმუშებს არ წარმოვადგენთ.

ამგვარად, ე.კ. გაბაშვილის მოთხრობებში შეინიშნება ბარის კილოთა, კერძოდ, ქართლურ-კახური დიალექტისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური და გრამატიკული თავისებურებანი. შენიშნული დიალექტიზმები უფრო მეტია მორფოლოგიასა და ფონეტიკაში, ვიდრე სინტაქსში.

პ ა ა ბ ა ს ხ ა ლ ი ა

ნ ა- ა რ მ შ ი ძ ს ის ფ უ ნ ძ ც ი ი ს ა თ ვ ის მ თ ი ა ნ ი ს ა მ ე ბ რ ე ლ ო ს ა ნ თ რ ო ა ო ტ ო მ ო ნ ი მ ე ბ შ ი

ტოპონიმიკური წარმოების ორი გზა არსებობს: ა. საზოგადო სახელის გადაქცევა საკუთარ სახელად¹, რასაც ტოპონიმიკური კონვერსია² შეიძლება ვუწოდოთ და ბ. ტოპონიმიკური აფიქსაცია. ეს უკანასკნელი გულისხმობს სპეციფიკური ტოპოსაწარმოებელი ფორმანტების არსებობას. ტოპოფორმანტები თავიდანვე არც ერთ ენაში არ გვექონდა, მაგრამ, როცა საჭირო გახდა, აპელატურმა (resp. საზოგადო სიტყვაწარმოების) აფიქსებმა გეოგრაფიული სახელების გაფორმებაც იკისრეს და, დროთა განმავლობაში, ნაწილობრივ ან სახელებით ტოპოსაწარმოებელ საშუალებებად გადაიქცენენ³.

მთიან სამეგრელოში⁴ დიდძალი რაოდენობით აღმოჩნდა ნა-პრეფიქსიანი მიკროტოპონიმები. მათი ერთი, შედარებით მცირე ნაწილი, წარმოშობით ენებითი გვარის ნამყო დროის მიმღეობას წარმოადგენს (ნაქვიშა სახნავი, სადაც წინათ ქვიშა შეუტანიათ), ხოლო მეორე ნაწილი — წინავეითარების სახელებს. წინავეითარების სახელებისათვის ამოსავალ ფუძეებად გვხვდება სასოფლო-სამეურნეო კულტურის, ხე-მცენარის, ცხოველის, თევზის, ნაგებობის, ბუნების ამა თუ იმ მოვლენის სახელები, აგრეთვე გეოგრაფიული თუ სამეურნეო ტერმინები. დანიშნულების სახელები: ნალუმ, სადაც წინათ ღომი ეთესა; ნაცაცხე-რა, სადაც უწინ ცაცხვი მდგარა; ნამუნჩქოლ, სადაც მაჩვები სცოდნია; ნალ-ჯღამუ მორევი, სადაც ღლავი დაუქერიათ; ნაკარ // ნაკარუ, სადაც კარე მდგარა; ნაფარდ ადგილი ღელეზე, სადაც ფარდი ყოფილა გაკეთებული; ნაშუქუ, სადაც ქარიშხალმა გადაიარა; ნატებერა, სადაც წინათ იყო ტები; ნაყვან // ნო-ღუნწი ნაყანევი; ნაოსხაპუ, სადაც ოსხაპუე ყოფილა⁵.

¹ „ყოველგვარი წარმოების საზოგადო სახელი შეიძლება მიეკუთვნოს რომელაიმე დასახლებულ პუნქტს ან ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ობიექტს და იქცეს საკუთრად“. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 139.

² კონვერსია ინგლ. Conversion გადაქცევა, გადასვლა (ერთი მდგომარეობიდან მეორეში). იხ. გლსტრუმი კონვერსია საზოგადო სიტყვაწარმოების ერთ-ერთი საშუალება.

³ В. А. Никонен, География русских сурфиксов, Onomastica, 9, ვროცლავი-კრაკოვი 1959, გვ. 323.

⁴ მთიან სამეგრელოში ვგულისხმობთ წალენჯიხის, ჩხოროწყუსა და გეგეკორის რაიონებს, სადაც ჩვენ მიერ ჩაწერილია 15 ათასზე მეტი ტოპონიმი.

⁵ ღღლამი, ღღლამი, ღღლავი, კარე მწყემსთა დროებითი საზაფხულო სადგომი. ფარდი ღელეზე გარდამარდმად გადაებული ჩელტი ან ლარტყის ქიშკარი ღობის მაგივრი. ჩამოკიდებულია გრძელ, ჰორიზონტალურ ჰოკზე. წყალდიდობისას აიწევა, ქვა-ღორღსა და ფიჩხს გაატარებს და არ ჩაიხურება. შუქი ჰაერის ტალღა, ძლიერი ქარი. ტები ხშირი ტყე. აკარი. ოსხაპუე ცვეა-თამაშისა და, სერთოდ, საღამოობით თავმოყრის ადგილი.

ყველა აღნიშნულ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ტოპონიმიურ კონვერსიასთან. ნაქვიშა, ნალუმ, ნაშუნჩქოლ... მეგრულშიც ისევე საზოგადო სახელებია, როგორც ქართულში ნაქვიშევი, ნალომარი, ნამაჩვარი..., ოღონდ გარკვეულ შემთხვევებში ამა თუ იმ ადგილის, ობიექტის აღსანიშნავად ხშირი ხმარების შედეგად თანდათანობით ტოპონიმებად ქცეულან, საზოგადო სახელთა კლასიდან საკუთარ სახელთა კლასში გადასულან.

სხვა ქართველურ ენათაგან განსხვავებით, მეგრულში ნა- პრეფიქსს ერთი თავისებურება უჩანს. კერძოდ, მისთვის ამოსავალ ფუძეს შეიძლება წარმოადგენდეს პიროვნების საკუთარი სახელიც (resp. ანთროპონიმი). სწორედ ასეთ შემთხვევაში ნა-ს სპეციფიკური ტოპოსაწარმოებელი ფუნქცია აქვს. შეგვიძლია ვთქვათ, ეს ადგილი ნალომარიაო და ამით აღვნიშნოთ ფაქტი, რომ აქ ოდესღაც ღომი ეთესა. მაგრამ ამ ადგილს შეიძლება სულ სხვა სახელი ერქვას. სხვაგან იგივე ნალუმ ნალომარი შესაძლებელია ადგილის საკუთარ სახელადაც შეგვხვდეს. მაგრამ გვარებისაგან ნაწარმოები ნავეკუ, ნაზოდელუ, ნალაგვილ, ნანჯაფარუ, ნაუვანუ, ნახარჩილუ... მხოლოდ და მხოლოდ ტოპონიმებად თუ მოგვევლინება.

მაშასადამე, მეგრული ნა- ერთ-ერთ ისეთ პრეფიქსად უნდა ჩაითვალოს, რომელიც ანელატურ სიტყვაწარმოებაშიც მონაწილეობს (როცა ამოსავალი ფუძე საზოგადო სახელია) და სპეციფიკური ტოპოსაწარმოებელი დანიშნულებაც აქვს მოპოვებული (როცა ამოსავალ ფუძეს წარმოადგენს არა საზოგადო, არამედ საკუთარი სახელი — ანთროპონიმი). სხვათა შორის, ზუსტად ასეთსავე სურათს იძლევა სა- პრეფიქსიც, სოლო რაც შეეხება სვანურში პროდუქტიულ ლე-ს, იგი მეგრულში მხოლოდ სპეციფიკური ტოპოფორმანტის როლში გამოდის და საზოგადო სიტყვაწარმოებაში აღარ იხმარებან.

2. მთიან სამეგრელოში იშვიათია სოფელი, სადაც გორაკს, ტყეს, ბუჩქნარს, მინდორს. საბალახოს. სახნავსა თუ ჩაის ფართობს არ ჰქონდეს შერქმეული ანთროპონიმისაგან ნა- პრეფიქსით ნაწარმოები საკუთარი სახელი. თუნდაც პატარა სოფელ თიაში (ჩხოროწყუ. რ.) აღნუსხულია: ნაღარანჯ, ნაკეშილუ, ნალაზარუ, ნაქუთელუ, ნაცხადუ, ნაძერუ. ამ ტოპონიმთათვის ამოსავალი ფუძეებია გვარები: დარანჯია, კეშილავა, ლაზარია, ქუთელია, ცხადია, ძერია. რა ურთიერთობაშია ერთმანეთთან აღნიშნული ტოპონიმები და მათს ფუძეებში წარმოჩენილი გვარები? ადგილობრივ მცხოვრებთა შეგნებაში ნაღარანჯ უთუოდ ის ადგილია, სადაც დარანჯია-ს უცხოვრია; ნაკეშილუ უთუოდ კეშილქა-ს ნამოსახლარია და ა. შ.

მაშასადამე, ნა- თავსართი ტოპონიმთა ამ ჯგუფშიც ნამყოფობას აღნიშნავს, ოღონდ პიროვნებისას. ხანდაზმული ინფორმატორები ზოგჯერ მიუთითებენ კიდევ. თუ სად გადავიდა. ან რა ბედი ეწია ამ პიროვნებას, მის შთამომავალს. სახელდებისათვის საერთო სიტუაცია ასე წარმოგვიდგენია: მთიან სამეგრელოში გაერცელებული იყო დასახლებათა მიკროსისტემა. თითოეული დასახლება, როგორც წესი, ერთი გვარის წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა.

6 ფ. მაკალთას აზრით, „ტოპოფორმანტის როლში შეიძლება ყოველგვარი მაწარმოებელი ან მაწარმოებლად გამოყენებული ტოპოლექსემა მოგვევლინოს, მაშინ, როცა საწარმოებელ ფუძედ ეღობთ დამოუკიდებლად არსებულ ტოპონიმს... ე. ი. როცა პირველადი ტოპონიმისაგან: ვაწარმოებთ მეორად ტოპონიმს“. ჩხ. ფ. მაკალთაია, არაგვის ხეობის ფშაქის ტოპონიმია, საქანლიდატო დისერტაცია, მანქანახე ნაბეჭდი, 1970, გვ. 122.

ასეთ დასახლებას ერქმეოდა აქ მცხოვრებთა გვარისაგან **ღე—ე** ან **სა—ო** აფიქსებით ნაწარმოები სახელი: **ღეარღეი**, **ღეგობეჩიე**, **ღეღეჭალუე**, **ღეჭღანჯღე...** **საახთიო**, **საგამსახურღიო**, **სამიტახიო**, **სახუბუო...** შემდგომში უკვე დასახლებული და სახელდებული ტერიტორიის მახლობლად შეიძლებოდა სხვა გვარის წარმომადგენელი დამკვიდრებულიყო. თუ ეს ახალდამკვიდრებული გვარი გამრავლდებოდა და რამდენიმე კომლს მიაღწევდა, ე. ი. ცალკე დასახლება თუ წარმოიშობოდა, მაშინ ამ დასახლებასაც მიეკუთვნებოდა გვარისაგან **ღე—ე** ან **სა—ო** პრეფიქს-სუფიქსებით წარმოქმნილი სახელი. მაგრამ ხშირად ხდებოდა პირიქითაც: ახალდასახლებული ადგილი გარკვეული დროის შემდეგ სხვადასხვა მიზეზით (შინაომი, ღვენა-შევიწროება, ეპი) ცარიელდებოდა, ნასახლარად იქცეოდა. სწორედ ასეთ ადგილს ახლო-მახლო მცხოვრებნი შეარქმევდნენ ხოლმე გვარისაგან **ნა-** თავსართით ნაწარმოებ სახელს. ადგილის დახასიათება იმის მიხედვით. თუ ვის უცხოვრია იქ, ჩვეულებრივი და ფართოდ გავრცელებული მოვლენა მეგრულ ტოპონიმიში. თუნდაც მხოლოდ ს. გარახაში (ჩხოროწყუ) ჩაწერილია **გვაჯნოხორი-ს** (გვაჯავას ნასახლარი) ტიპის ოცდაათამდე სახელწოდება. **ნადარანჯ-ის** ტიპის ტოპონიმიც **დარანჯია-ს** ნასახლარს, **დარანჯია-ს** ნაცხოვრებ ადგილს აღნიშნავს. ამ პრინციპის კეშმარტებას, ადგილობრივ მცხოვრებთა ახსნა-განმარტების გარდა, ისეთი შემთხვევებიც გვიდგასტურებს, როცა ერთი და იგივე ობიექტი აღინიშნება ორი სახელწოდებით, რომელთაგან ერთი წარმოქმნილია აფიქსაციით, ხოლო მეორე — სიტყვათშეერთებით. საილუსტრაციოდ მოგვყავს რამდენიმე მაგალითი: **ნაჩანთარუ // ჩანთარიაშ ნოხორი** (ბორციე, ს. ნახუნაო. გეგეპკორი); **ნაფარულუ // ფარულუაშ ნოხორი** (სახნავი, ს. ქაბურთა. გეგეპკორი); **ნაპაჭუ // პაჭიაშ ნოხორი** (გორაკი, ს. ნაკიანი. ჩხოროწყუ); **ნაშამგუ // შამგიაშ ნოხორი** (გორაკი, ს. ნაშამგუ, წალენჯიხა)... მოყვანილი ვარიანტები სიტყვაწარმოებითი მოდლებით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. თორემ შინაარსით ერთსა და იმავე ვითარებას ასახავენ. კერძოდ იმას, რომ ამოსავალი ფუძით აღნიშნული გვარის წარმომადგენელს წინათ უცხოვრია ტოპონიმის მიერ აღნიშნულ ადგილას.

ცალკეულ შემთხვევაში ამოსავალი ფუძე-გვარი შეიძლება მიუთითებდეს იმ პიროვნებაზეც, რომელიც. მართალია, აქ არ მოსახლეობდა, მაგრამ მაინც რალაით იყო დაკავშირებული სახელდებულ ობიექტთან. ს. ნაკიფუში (წალენჯიხა) **გვაჯია-ს** ნაქონ ტყეს ეწოდება **ნაგვაჭუ // გვაჭუ ტყა**. **გვაჯია** მოშორებით ცხოვრობდა თურმე, სხვა სოფელში, მაგრამ აღნიშნული ტყე მას ეკუთვნოდა. ს. სალხინოს (გეგეპკორი) კოლმეურნეობის ფართობთა საინვენტარიზაციო წიგნში ჩაის პლანტაციის სახელწოდებად უწერიათ **ნაჭღარკუ-ჭღარკავა** მწყემსი ყოფილა. აქ აძოვებდა საქონელს და საზაფხულო სადგომიც აქვე ედგა თურმე. **ნაგირგოლ** ბუჩქნარის სახელია ს. ნობულევეში (გეგეპკორი). ადგილის ნომინაცია მომხდარა გასული საუკუნის დამლევს, როცა ერთ-ერთ ადგილობრივ მცხოვრებს ვინმე **გირგოლია-ს**აგან უყილია ეს ადგილი. ოღონდ, აღსანიშნავია, რომ ინფორმატორები ვერ შეთანხმდნენ, **გირგოლია** იმ კაცის გვარი იყო თუ სახელი. საერთოდ, **ნა-** პრეფიქსით ნაწარმოები ანთროპოტოპონიმის ფუძეში რომ პიროვნების საკუთარი სახელიც გვექონდეს (და არა მარტო გვარი), ეს შეუძლებლად არ მიგვაჩნია. გადმოცემით, გორა **ნასახუ-ზე** (ქ. წალენჯიხა) ესახლა მღვდელი **საბა**. გორის ძირას, მდ. ჭანისწყალზე ამ საბას ეკუთვნოდა მორევი. ამ მორევის დღეს უწოდებენ **საბაშ ტომბა-ს**.

იშვითად. ნა-პრეფიქსიანი ანთროპოტოპონიმით შეიძლება აღინიშნოს არა ცალკეული, ან თუნდაც რამდენიმე პიროვნების ნაქონი, ნამყოფი, ნაცხოვრები ადგილი, არამედ გვარის ყოფილი დასახლებაც. ამას გვიდასტურებენ პარალელური სახელწოდებანი: **ნაჭლარკუ // საჭლარკო** (ხეობა, ს. ახუთი, ჩხოროწყუ), **ნაქურსუ // ლექურსუ** (მალღობი, ს. ჩქვალერი. წალენჯინა)... აქ **სა-** და **ლე-** თავსართიანი ვარიანტები იმ ვითარებას ასახავენ, როცა ჭლარკაეებს და ქურსუებს თავ-თავისი დასახლებული უბანი ჰქონდათ, ხოლო ნა-პრეფიქსიანი წარმოება უფრო გვიანდელია და იმ ვითარებაზე მიგვიითხებებს. როცა აღნიშნული დასახლებანი უკვე დაცარიელებული იყო.

3. გეოგრაფიული ობიექტის ნომინაციის მექანიზმი არც ძალზე რთულია და არც ძალზე მარტივი. ტოპონიმიკური კვლევა-ძიების სიძნელეს დავიწყებულ ლექსიკური ერთეულები, ხმარებიდან გასული მორფოლოგიურ-სიტყვაწარმოებითი საშუალებანი და, ყოველივე ამის ნიადაგზე, თავდაპირველ მნიშვნელობათა გაუჩინარება-გადაზარბანება ქმნის. ამასთანავე, მხოლოდ ამოსავალი სიტყვების ძიებამ, შესაძლოა, ტოპონიმის წარმომავლობა ვერ დაგვადგენინოს. ყოველი კონკრეტული შემთხვევისათვის საჭიროა სახელდების ლოგიკურ-ფსიქოლოგიური საფუძვლის გათვალისწინება და საკვლევი რეგიონისათვის ყველაზე უფრო ნიშანდობლივი, ტიპური ვითარებებიდან ამოსვლა. ამ პრინციპის ერთგვარი უგულებელყოფა შეიძლება პრაქტ. აღ. ლლონტის „ტოპონიმიკურ ძიებანში“⁷, რომლის თეორიული ნაწილი ყურადსაღები და მისასალმებელი ნაშრომაა. მაგრამ სალექსიკონო ნაწილში მოცემულა ზოგი კოლხური ტოპონიმის ეტიმოლოგიას სიზუსტე და დამაჯერებლობა აკლია. მაგალითად, **ნაარგუსუ** განმარტებულია. როგორც **ნააგვისტოვარი**, **ნაბურკულუ** — როგორც **ნაწალდარი**, **ნაკინტირი დალი** — როგორც **ნაკიტრალი ღელე**; **ნაფარფალუ**-ს მნიშვნელობა დაკავშირებულია პეპელასთან, **ნაფურუ**-სი — ბრიყვთან და ა. შ. ტოპონიმიკურ ანომალიებს ყოველთვის შეიძლება ადგილი ექნეს. მაგრამ თითოეული მათგანი ინდივიდუალურ შესწავლა-დაზუსტებას საჭიროებს. გაუგებარია, მაგალითისათვის, თვის სახელწოდება **არგუსო** (აგვისტო). ისიც წინავითარების პრეფიქსით, როგორ შეიძლებოდა ქცეულიყო ადგილის სახელად (შეიძლება ვინმემ დაგვისახელოს. რიო-დე-ჟანეირო **იანვრის მდინარეს** ნიშნავსო, მაგრამ ასეთი ანალოგია **ნაარგუსუ**-ს შემთხვევაში ვერაფერს აგვისნიდა). ასევე გაურკვეველია. **ბურკული** (წალდი) რა ვითარებაში შეიძლებოდა ამოსავალ ფუძედ დადებოდა ტოპონიმს. თეორიულად შესაძლებელია **ნაკიტრალი** დაერქვას ადგილს, სადაც უწინ კიტრი ეთესა. მაგრამ პრაქტიკულად ასეთი ტოპონიმი ნაკლებ მოსალოდნელია. თითქმის არცა გვაქვს (ყოველ შემთხვევაში, მეგრულ ტოპონიმიაში მაინც) ნაპრასალი, ნაქინძარი, ნახახვარი, ნაბოლოკარი, ნაკომბოტოვარი... სინამდვილეში. ზემოჩამოთვლილი ტოპონიმებისათვის ამოსავალია არა საზოგადო სახელები: **არგუსო**, **ბურკული**, **კინტირი**, **ფარფალი**, **ფურუ**..., არამედ გვარები: **არგუსია**, **ბურკულია**, **კინტირია**, **ფარფალია**, **ფურუა**... ტოპონიმები ხაზს უსვამენ ამ გვარის წარმომადგენელთა ნამყოფობას⁸.

აღ. ლლონტი, ტოპონიმიკური ძიებანი, I, 1971.

⁸ ა. ი. ნიქოზაძე, სახელის ფუძის უძველესი აგვა-ღრუა-

4. ქართველურ ენათა მონაცემების საფუძველზე გამოვლენილი ნ- თავსართი (სხვადასხვა ხმოვნითი ელემენტით განვრცობილი) ისტორიულად ნივთის კატეგორიის ნიშნად მიიჩნევა და, ამდენად, ერთ-ერთი უძველესი გრამატიკული ინვენტარია. ქართული ნა- პრეფიქსის ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ შესატყვისის ზანურში წარმოადგენს ნო-, რაც თავდაპირველად ნ. მარმა გამოჰყო⁹. აღნიშნულია, რომ ნო- კანურში უფრო პროდუქტიულია, ვინემ მეგრულში, სადაც უპირატესობა მოუპოვებია ქართულიდან შეთვისებულ ნა- პრეფიქსს. საერთოდ, ნა- სამსავე ქართველურ ენაში ერთი ყველაზე გავრცელებულ აფიქსთაგანია.

მეგრულში ნა-// ნო- პრეფიქსი საგანთა წინანდელ მდგომარეობაზე რომ მიუთითებს, ეს თავდაპირველად ი. ყიფშიძემ აღნიშნა „მეგრული ენის გრამატიკაში“, შაგრამ ავტორის მიერ მოხმობილ საილუსტრაციო მასალაში ანთროპოტოპონიმი ვერ მოხვდა¹⁰. სამაგიეროდ, თანდართულ ლექსიკონში დასახელებული ტოპონიმი ნალეფსოუ ასეა დაშლილი ნა-ლეფსოუ¹¹. არნ. ჩიქობავამ ზუსტად და ამომწურავად განმარტა ამ და მსგავს სოფლის სახელწოდებათა წარმომავლობა და შინაარსი: ნა-ლეფს-ო-უ, სადაც ლეფსაიები ცხოვრობდენ; ნა-გვაზ-ო-უ, სადაც გვაზაეები მოსახლეობდენ... თუმცა იქვე დასძენს: „შეუძლებელი არაა, ამგვარი წარმოების სოფლის სახელით ისტორიულად იმაზე კი არ მიუთითებდეს. სადაც ამა თუ იმ გვარს წინათ უ ც ხ ო ვ რ ი ა, არამედ — სადაც ეს გვარი ცხოვრობს, ე. ი. ნა- = სა-: ნა-გვაზოუ = სა-გვაზუ... თუ ეს ასეა, სოფლის სახელთა ნა- პრეფიქსით წარმოება ძველია“¹².

ა. შანიძემ გასულ წელს გამოაქვეყნა სტატია „ნა პრეფიქსის მნიშვნელობისათვის სამეგრელოს გეოგრაფიულ სახელებში“, სადაც არნ. ჩიქობავას ზემოთყვანილ ციტატას ასეთ შენიშვნას უკეთებს: «„შეუძლებელი არაა“, ეს გაუბედავად არის ნათქვამი. უნდა ითქვას გაბედულად: ნა პრეფიქსი ამ შემთხვევაში სწორედ ქართ. ხა-ს ბადალია. ეს ნა წარმოშობით სვანურია და თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო არა ნა, არამედ ლე, რომელიც... დანიშნულების პრეფიქსია (უდრის ქართულ ხა-ს) და რომელიც დღესაც შემორჩენილია სამეგრელოს რამდენიმე სოფლის სახელში»¹³.

გვარებისაგან ნა- პრეფიქსით ნაწარმოები მიკროტოპონიმების წარმომავლობისა და სახელდების ისტორიის გათვალისწინება, აგრეთვე მეგრული ენის ზედმიწევნით მკოდნე ინფორმატორთა ახსნა-განმარტება ცხადყოფს, რომ ნათავისი დანიშნულებით არ უდრის და არც ახლო წარსულში უდრიდა სვანურ ლე- და ქართულ ხა- აფიქსებს. საგვაზო არის გვაზაეების საცხოვრებელი ადგილი, ხოლო ნაგვაზუ — გვაზაეების ნაცხოვრები ადგილი. ამ დებულების სისწორეს ვერც ის რამდენიმე შემთხვევა დაარღვევს. როცა პარალელურად გვაქვს ნაჭლარკუ // საჭლარკო, ნაჭურსუ // ლეჭურსუ... და ვერც ის გარემოება, რომ ს. ნაშამგელში (წალენჯიხა) დღესაც ცხოვრობენ შამუგეები, ხოლო ს. ნათიჩხოვოში (ჩხოროწყუ) — ფიჩხაიები. თითოეული ამ ფაქტის ახსნა სხვადასხვაგვ-

⁹ Н. М а р р, Грамматика чанского (лазского) языка, СПб, 1910, გვ. 76 უა ლექსიკონი.

¹⁰ И. К и п ш и д з е, Грамматика мнигрельского (иберского) языка, СПб., 1914, გვ. 0128—0129.

¹¹ ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე, ხს. შრ., გვ. 273.

¹² არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ხს. შრ., გვ. 196.

¹³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ნა პრეფიქსის მნიშვნელობისათვის სამეგრელოს გეოგრაფიულ სახელებში, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1972, № 3, გვ. 155.

რად შეიძლება. ნაქლარკუ // საქლარკო და მისი მსგავსი ნიმუშები, როგორც ზემოთაც გვაქვს აღნიშნული, სინამდვილის ორ სხვადასხვა მხარეს, ორ სხვადასხვა ისტორიულ ვითარებას ასახავს. ნაშამგუში კი შესაძლებელი იყო შამუგების სულ სხვა შტოს მიგრაცია, ანდა აქ ნაცხოვრები შამუგების რომელიმე შთამომავლის მობრუნება და გამრავლება. სოფ. **ნაშამგუში** არის გორაკი **ნაშამგუ // შამგაშ ნოხორი**. სწორედ ამ გორაკის სახელწოდებაა შემდეგ ქცეული მთელი სოფლის სახელად. ისიც შესაძლებელია, შამუგების სხვა, მოშორებით მდებარე უბანი უფრო გვიან შეერთებოდა ს. ნაშამგუს.

თუ **ნაგვაზოუ** იმას ნიშნავს, რომ აქ გვაზავეები ცხოვრობდნენ, მაგრამ აღარ ცხოვრობენ. აწინ ეს შემდეგ დასახლებულთა თვალსაზრისს გამოხატავსო, აღნიშნავს არნ. ჩიქობავა და იქვე დასძენს: „მოსალოდნელი კი არაა, ძველი მოსახლის გვარი დაეტოვებინა მერე დასახლებულს“¹⁴. ამ არგუმენტს იმეორებს ა. შანიძე¹⁵. მაგრამ, ჯერ ერთი, ხდება ხოლმე, რომ მერე დასახლებული ტომებს ძველი მოსახლის გვარს. მაგალითად, წალენჯიხის რაიონში, მდ. ჭანისწყლის პირას. მდებარეობს სოფელი **ლეკაჟლე**. კაჟულები აქ არ ცხოვრობენ და არც რაიმე გადმოცემა არსებობს მათს შესახებ. სოფელი თითქმის მხოლოდ კვარაცხელიებითაა დასახლებული და უფრო „სამართლიანი“ იქნებოდა ლეკვარაცხელიც რქმეოდა. მეორე, **ნაგვაზოუ**, როცა მას განემარტავთ, როგორც გვაზავების ნაცხოვრებ ადგილს. ისტორიულად შემდეგ დასახლებულთა თვალსაზრისს კი არ გამოხატავს. არამედ გვაზავების თანამედროვეთა თვალსაზრისს, რომელთა აჯალწინაც მოხდა მათი (გვაზავების) საცხოვრებელი ადგილის გადაქცევა ნასახლარად. და, მესამეც, **ნაგვაზოუ**-ს ტიპის სახელი ჩვეულებრივ ერქმეოდა მხოლოდ პატარა ადგილს: სახნავს, ტყეს, ვერდობს, გორაკს, სერს... და მხოლოდ შემდეგ, დროთა განმავლობაში, სხვადასხვა ისტორიულ-სოციალური მოვლენების განვითარების შედეგად, იქცეოდა მთელი სოფლის აღნიშვნად სახელად.

5. სვანური მიმღობის წარმოება (**ნა-** და **ლუ //** **ლუ-** პრეფიქსების ჩვენება) ქართულსთვისაც დადებითად წყვეტს **ნა-** და **სა-** პრეფიქსების წარმოშობითი იგივეობის კითხვას: **ნა-**კითხ-ი — **სა-**კითხ-ი, **ნა-**წერ-ი — **სა-**წერ-ი წარმოშობით ერთი და იმავე ღირებულების ოდენობაა: **ნა-** // **სა-** ორივე ნივთის კატეგორიაზე მიუთითებს. ამასთანავე, **ნა-** // **სა-** ზმნისაგან ნაწარმოებ სახელებში იმავე როლს ასრულებს, რასაც სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებში: აღნიშნავს საგანს. იარაღს¹⁶.

ქართველურ ენათა მონაცემების შედარების საფუძველზე გამოყოფილია: **ს-**(**ს-**დ-ე). **სე-**(**სე-**შა—**შე**შა; **სე-**ცხ-ლ-ი—**ცეცხლი**), **სი-**(**სი-**სხ-ლ-ი), **სა-**(**სა-**ცხ-უ—**ცაცხვი**): **ნე-**(**ნე-**დ-ლ-ი, **ნე-**ტარ-ი), **ნი-**(**ნი-**ჩ-ე-ი, [წი- დაყვი-), **ნა-**(**ნა-**თ-ელ-ი, **ნა-**ხ-ვ-ა, **ნა-**ტვრ-ა—**ნა-**ტრ-ვ-ა)... გამოყოფილ პრეფიქსთაგან მხოლოდ **ნე-**ს (მიმღობის ფორმებში) და **სა-**ს გამოაჩნდა დანიშნულების ფუნქცია: **ნე-**რ-გ-ი = **სა-**რ-გავ-ი, **ნე-**სტვ = **სა-**სტუენ-ი, **ნე-**რწყვ = **სა-**რწყველ-ი¹⁷... მაგრამ ერთი მაგალითიც კი არ მოგვეპოვება, სადაც **ნა-**სათვის შეიძლებოდეს ვივარაუდოთ დანიშნულების ფუნქცია. აღნიშნულია, რომ, მართალია, კლას-კატე-

¹⁴ ა. შანიძე, *ოპიკა*, ხს. შრ., გვ. 196.

¹⁵ ა. შანიძე, *ოპიკა*, ხს. შრ., გვ. 156.

¹⁶ ა. შანიძე, *ოპიკა*, ხს. შრ., გვ. 216, 164.

¹⁷ იქვე, გვ. 216.

გორიის პრეფიქსებში თანხმობენთანაა დაკავშირებული გარკვეული ფუნქცია. მაგრამ ხმოვნითი ელემენტებიც „რა თქმა უნდა, უფუნქციო ფონეტიკურ დანართს არ წარმოადგენენ“¹⁸ და, ალბათ, მათი ნებისმიერი ცვლა არ შეიძლება¹⁹. ნე- და ნა- აბსოლუტურად იდენტურნი ვერ იქნებოდნენ, ამიტომაც არ მოგვეპოვება არგუმენტირებული საფუძველი ნე-ს ფუნქცია (დანიშნულების აღნიშვნა) ნა-ზეც გადაიტანოთ.

კლას-კატეგორიის სისტემის მოშლის შემდეგ ნა- და სა- შერჩენ ვნებითი გვიარის მიმღობას, როგორც პასიურის, უმოქმედოს აღმნიშვნელნი²⁰, მაგრამ ერთი კატეგორიის (ვნებითი გვიარის მიმღობის) გამოსახატავად ორი ერთნაირი ფუნქციის ინვენტარი ენას არ სჭირდებოდა და, ამასთანავე, როცა დროის კატეგორიაც ჩამოყალიბდა, დაიწყო ახალი „ერა“ აღნიშნული პრეფიქსების ისტორიაში: ნა-მ მიმღობაში ნამყო დრო აღნიშნა, ხოლო სა- დაუკავშირდა მყოფად დროს. ყალიბდება განსხვავებული ფუნქციები: ნა-, რომელიც თავდაპირველად ზმნისაგან ნაწარმოები სახელით გამოხატავდა წარსულში მომხდარ მოქმედებას, თანდათან სახელისგანაც იწყებს სახელის წარმოებას წინავითარების ჩვენებით; სა-, რომელიც თავდაპირველად ზმნისაგან ნაწარმოები სახელით გამოხატავდა მომავალში მოსახდენ მოქმედებას, თანდათან სახელისგანაც იწყებს სახელის წარმოქმნას დანიშნულების ფუნქციით. სწორედ ამისი შედეგია, რომ „როგორც მყოფადის მიმღობა იჩენს სიახლოვეს დანიშნულების სახელებთან, ასევე ახლოსაა შინაარსობლივად ნამყო დროის მიმღობები წინავითარების სახელებთან; ორივე წარსული დროისაა. ორივე გამოხატავს რაღაც სახის ყოფილობას“²¹.

ჩვენთვის საინტერესო პრეფიქსების მიერ „განვლილი გზა“ ასე წარმოგვიდგება: ნა- 1. ნივთის კატეგორიის ნიშანი—2. ნამყოს მიმღობის წარმოება—3. წინავითარების სახელების წარმოება—4. ანთროპოტაქსონიკების წარმოება. სა- 1. ნივთის კატეგორიის ნიშანი—2. მყოფადის მიმღობის წარმოება—3. დანიშნულების სახელების წარმოება—4. ანთროპოტაქსონიკების წარმოება.

დადასტურებულია, რომ ლ-, ნ-, ს- (აგრეთვე დ-, რ-, ზ-) კლას-კატეგორიის ნიშნები სხვადასხვა ენობრივი ფენის შემონატანია. ამ დონეზე არც უნდა დაისვას საკითხი ერთის მეორისაგან მომდინარეობის შესახებ. ნ. მარის მოსაზრებით, რომელიც ახალი მასალებით განამტყიცა ვ. თოფურიაშვილმა, ლე-, ლი-, ლა- წარმომდინარე უნდა იყვნენ ნე-, ნი-, ნა- საერთოქართველური პრეფიქსებისაგან²². ა. შანიძის ზემოხსენებულ სტატიაში კი საპირისპირო აზრია გატარებული. კერძოდ. იქ ნათქვამია, რომ სამეგრელოს სოფლის სახელებში დადასტურებული ნა- პრეფიქსი მომდინარეობს სევანური ლე-საგან: „ლე-ს უნდა მოეცა ნე, რომელმაც ქართ. ნა-ს გავლენით ხმოვანი იცვალა და მივიღეთ ნა: ნაწული-კოლუ... ნაგვაზოლ, ნალეფსოლ და სხვ. მაშასადამე, ამ ტიპის სახელში ნა-ს იგი-

¹⁸ იქვე, გვ. 214.

¹⁹ ვ. თოფურიაშვილმა აზრით, ნე- და ნე- მათუკავშირებელია, დანიშნულების გამომხატველია, ხოლო ნა-, ნა- და სა-, სი- — მასუბსტანტიველია. ვ. თოფურიაშვილი, ქართული ენათა სიტყვაწარმოებობა. I, ნე-, ნა-, ნა- პრეფიქსებისათვის. თსუ შრომები, VII, 1938, გვ. 91.

²⁰ ან. ქობულაძე, ხს. შრ., გვ. 134—185.

²¹ თ. ზუბანიშვილი, ნა-ვე და ნა-აფიქსებით სახელთა წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, ქართული სიტყვის ევლტურის საკითხები, წიგნი პირველი, 1972, გვ. 151.

²² ვ. თოფურიაშვილი, ხს. შრ., გვ. 92.

ვე მნიშვნელობა აქვს, როგორც ქართ. სა-ს (სა-ჯაეახო, სა-ქილაო. სა-ლომი-ნაო, სა-ორბელო, სა-ბარათიანო და სხვ.)²³. ნა-ს წარმოშობის ასეთი ახლებური გააზრიანება უფრო იმისათვის იყო საჭირო, რომ ანთროპოტოპონიმებში ნა- წარმოჩენილიყო დანიშნულების სა- პრეფიქსის ტოლფუნქციან ფორმანტად და ნაწულყოფი გაგებულები როგორც საწულყოფი და არა როგორც „წულუკიდის ნაქონი“. მაგრამ ნა-ს არ ჰქონია და არც აქვს დანიშნულების ფუნქცია. ნა- მიმღობებშიც და სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებშიც ყოფილობას, წინავითარებას გამოხატავს საზოგადოდ, ხოლო, კერძოდ, სამეგრელოს ანთროპოტოპონიმებში — პიროვნების ნამყოფობას.

²³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ხს. შრ., გვ. 156.

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტმა შ. ცხადიამ).

მერი მოლვაკა

ზოგინართი ტიპის კიბრიდული სიტყვათმარომოების
შესახებ ჰინდი ენაში

თანამედროვე ლიტერატურული ჰინდი ენის ლექსიკის ჩამოყალიბებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინეს ევროპულმა ენებმა. ეს იყო კანონზომიერი შედეგი იმ პოლიტიკური ვითარებისა, რაც ინდოსტანის ნახევარკუნძულზე ევროპელი კოლონიზატორების შემოდგომით და დამკვიდრებით შეიქმნა. უკვე XV საუკუნეში აქ პორტუგალიელები გამოჩნდნენ¹, რომლებიც მალე XVI—XVII სს. შეესვალეს პოლანდიელებმა და ინგლისელებმა. ევროპელთა შედარებით ადვილად დამკვიდრებას ინდოეთის ნახევარკუნძულზე ხელი შეუწყო მოლოლთა იმპერიის კრიზისმა, რაც XVIII ს. ამ სახელმწიფოს დაშლით დამთავრდა. ამ ვითარებით ყველაზე უკეთ ისარგებლეს ინგლისელმა კოლონიზატორებმა, რომლებმაც ხანგრძლივი ბრძოლებით მოიზორეს ევროპელი კონკურენტები და შეძლეს დასუსტებული ინდოეთის სამთავროებისა და სხვადასხვა პოლიტიკური ერთეულების დაპყრობა.

ინგლისური მმართველობის სისტემის შემოღებამ გამოიწვია ინგლისური ენის გავრცელების აუცილებლობა. შეიქმნა ევროპული განათლების კერები. ინგლისელთა ბატონობის ხანგრძლივი დროის მანძილზე სახელმწიფო, სასწავლო, სამეცნიერო და ადმინისტრაციულ ერთადერთ ენად ინგლისური იყო დაშეებული. ინგლისელთა მრავალწლიან ბატონობას ინდოეთში ბოლო მოეღო 1949 წელს. როდესაც ინდოეთი გამოცხადდა დამოუკიდებელ რესპუბლიკად და როდესაც 1950 წლის 26 იანვარს ძალაში შევიდა ახალი კონსტიტუცია.

ინგლისელებმა ღრმა კვალი დატოვეს ინდოელი ხალხის ცხოვრების ყველა სფეროზე და მათ შორის ინდური ენების განვითარებაზეც. აღნიშნული პოლიტიკური ვითარების პირობებში ფართოდ გაეხსნა გზა ახალ ინდურ ენებში ინგლისური ლექსიკური ნასესხობების შეღწევას, მითუმეტეს, რომ ბევრი ახალი საყოფაცხოვრებო, სოციალური, პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, ეკონომიური და სხვა მოვლენების დამკვიდრება ინდოელთა ყოფაში უშუალოდ დაკავშირებული იყო ინგლისელთა ბატონობასთან. დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ ინდოეთში გაძლიერდა ტენდენცია ინგლისურიდან ნასესხები სიტყვების ინდური მასალის ბაზაზე წარმოქმნილი, განსაკუთრებით, სანსკრიტის მიხედვით აღდგენილი სიტყვებით შეცვლისა. ამის მიუხედავად, ჰინდიში მაინც ძალიან დიდი რაოდენობით ვხვდებით ინგლისურ ნასესხობებს.

¹ ჰინდი ენაზე პორტუგალიური ლექსიკის გავლენის შესახებ იხ. S. R. D a l g a d i, Portuguese vocables in Asiatic languages. Baroda, 1936.

ინგლისური ნასესხობები ჰინდში ზოგადად განხილულია არა ერთ გამოკვლევაში², ხოლო ზოგიერთი კერძო საკითხი საკმაოდ ღრმად და საფუძვლიანად არის შესწავლილი³.

ჩვენ გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ ზოგიერთი ტიპის ნაკლებად შესწავლილ ჰიბრიდულ სიტყვათწარმოებაზე ჰინდში. ჰიბრიდულ სიტყვებში ჩვეულებრივ ნაგულისხმევია ისეთი რთული ან წარმოქმნილი სიტყვები, რომლებსაც ჰჰინსი ჰინდი ენა საკუთარი ფუძეებიდან სხვადასხვა წარმომავლობის ენების სიტყვებით ან ფორმანტებით. ჰიბრიდული ლექსიკის ხმარება დამახასიათებელია თანამედროვე ჰინდი ენის სიტყვათწარმოებისათვის. თანაბარი წარმატებით შეიძლება იქნეს გამოყენებული შეერთება რამელიმე. ვთქვათ, სანსკრიტული წარმოშობის სიტყვისა არაბულ-სპარსულ, ინგლისურ ან საკუთრივ ჰინდურ სიტყვასთან. არაბულ-ირანულ-ინდური ჰიბრიდები სპეციალურ ლიტერატურაში განხილულია და საფუძვლიანად შესწავლილია⁴. ინგლისურ-ინდური კი, მართალია, ისეთი დიდი რაოდენობით. როგორც ირანულ-ინდური ჰიბრიდებია, არ გვხვდება, არ შეინიშნება ინგლისური ფორმანტების ხმარება ინდურ ძირებთან (გვაქვს მხოლოდ პირიქით — ინგლისურა სიტყვა+ინდური ფორმანტი), მაგრამ ჩვენ მაინც მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მათი ცალკე გამოყოფა და შესწავლა.

ინგლისურ-ჰინდი ჰიბრიდებად ჩვენ მივიჩნევთ: 1) ინგლისურ სიტყვებზე ინდური ფორმანტების გამოყენებით მიღებულ რთულ სიტყვებს (ფორმანტებში იგულისხმება ინდური წარმოშობის სუფიქსები, სიტყვა-სუფიქსები და ზმნური კომპონენტები); 2) ინგლისურ სიტყვებზე სხვა ენებიდან ნასესხები. მაგრამ ჰინდი ენაში ადაპტირებული ფორმანტების გამოყენებით მიღებულ რთულ სიტყვებს და 3) ინგლისურ სიტყვებზე ინდური ან ირანული პრეფიქსების დართვით ნაწარმოებ სიტყვებს.

ინდური წარმოშობის სუფიქსებიდან ინგლისურ სიტყვებს უმთავრესად დარტვის — *vāñ* სუფიქსი, რომელიც აღნიშნავს „მღობელობას, დამოკიდებულებას“. ასე მაგალითად: *ṭaiksivāñ* — „ტაქსის ჩქოლი“, <ინგ. taxi — „ტაქსი“; *jelvāñ* „სატუსალოს დარაჯი“ ინგ. <jail — „ცხბ“; *ḍāyñāmāñvāñ*

² U. Weinreich, Functional aspects of Indian bilingualism. «Words», vol. 13. № 2. N. Y. 1957; Chandola Anoop Chandra, Some linguistic influences of English on Hindi, «Anthropological linguistics», vol. 5. № 2, 1963; M. Tivari, Hindi bhāṣā par farsī aur angrēzī kī prabhāo, Varanasi, 1969; К. Гур у, Грамматика языка хинди, I. М. 1957. გვ. 48. Е. Челышев, К вопросу о путях формирования и развития лексики в совр. лит. хинди. Уч. Зап. Ин-та Востоковедения. т. XIII, М., 1958.

³ Т. Я. Елизаренкова, Дифференциальные элементы согласных фонем хинди, ВЯ. № 5, 1961. Б. А. Захарьин, Гласные фонемы хинди, «Народы Азии и Африки», 1964, № 4; მისივე, О месте хинди в типологической классификации языков, НАА, 1965. № 5, მისივე, Фонологические изменения при языковых контактах. НАА, 1966, № 5.

⁴ А. П. Баранинков, Синонимические повторы в восточных языках, «Записки коллегии востоковедов». т. III, вып. 2, Л., 1928; Г. А. Зограф, Своеобразие черты прозаического урду начала XIX в. (Автореферат канд. дисс. М., 1954); A. Vajpey, Persian influence in Hindi, University of Calcutta, 1936; H. Vahri, Persian influence on Hindi, Allahabad, 1960.

⁵ В. М. Бескровный, Морфологическое гибридное словосочетание в хинди. Хинди и Урду. Вопросы лексикологии и словообразования, М., 1960. А. С. Бархударов, Словообразование в хинди, М., 1963.

„მენალმე“ < ინგ. dynamite „დინამიტი“; dyūṭivālā — „დორიე“ < ინგ. duty „მოვალეობა, მორიე“; basvālā „ავტობუსის მგზავი“ < ინგ. bus „ავტობუსი“; bainkvālā „ბანკი“ < ინგ. bank „ბანკი“; faisānvālā „მოდური, მოდაზე ჩამკმელი“ < ინგ. fashion „ფაშონი“; faiktārivālā — „ფაბრიკანტი, ქარხნის პატრონი“ < ინგ. factory „ფაბრიკა“; fayarvālā „მუხტის მქონე, დამუხტული“ < ინგ. fire „ცეცხლი, გასროლა“; pulisvālā „პოლიციელი“ < ინგ. police „პოლიცია“; moṭarvālā — „ავტომობილის მძღალი“ < ინგ. motor „მოტორი, ავტომობილი“; lārivālā „საბარგო მანქანის მძღალი“ < ინგ. lorry „საბარგო მანქანა“; rāsānvālā — „ნორმირებული საქონელი“ < ინგ. ration — „რაციონი, პორცია“; relvālā — „რკინიგზელი“ < ინგ. rail — „რკინიგზა“; siikivālā „ველოსიპედისტი“ < ინგ. cycle — „ველოსიპედი, ციკლი, წრე“; kaṣṭānvālā — „საბავოს ავენტი“ < ინგ. custom „საბაჟო“; kangresvālā — „კონგრესისტი, ინდოეთის ნაციონალური კონგრესის პარტიის მოღვაწე“ < ინგ. congress — „კონგრესი“;

ასევე პროდუქტული სუფიქსებია vād და vādī, რომლებიც სანსკრიტული წარმოშობისაა. პირველი აწარმოებს აბსტრაქტულ სახელებს, ხოლო მეორეს დართული აქვს ძველი სუფიქსი ī — მფლობელობის აღმნიშვნელი და აღნიშნავს პიროვნებებს მათი პროფესიის, რაიმე შეხედულებების ან იდეოლოგიური მიმართულებების, მათი მოქმედების ხასიათის მიხედვით. vād ნიშნავს „თეორიას, თეზის“, vādī არის „მომხრე, მიმდევარი“; შეესატყვისებიან რუსულ ИИМ-ს და ИИТ-ს; ასე მაგალითად: romāsvād — „რომანტიზმი“ < ინგ. romance „რომანი“; parlamenṭvād — „პარლამენტარიზმი“ < ინგ. parliament — „პარლამენტი“; sośaldīmokreṭvād „სოციალ-დემოკრატიზმი“ < ინგ. social-democrat — „სოციალ-დემოკრატი“; marksvād — „მარქსიზმი“ < ინგ. Marxism — „მარქსიზმი“; marksvādī „მარქსისტი“; kāngresvādī — „კონგრესისტი“;

სუფიქსი virodhī — მნიშვნელობით — „მოწინააღმდეგე, საწინააღმდეგო მოქმედი“ სანსკრიტული წარმოშობისაა, virodhī — ნიშნავს „წინააღმდეგობას“ + მფლობელობის აღმნიშვნელი ī სუფიქსი. ეს ფორმანტი თავისი ფუნქციით უარყოფითობის პრეფიქსის მნიშვნელობისაა: eṭambāni-virodhī — „ატომური ბომბის გამოყენების წინააღმდეგ მებრძოლი“ < ინგ. atomibomb — „ატომური ბომბი“; pārtīvirodhī „ანტიპარტიული“ < ინგ. party — „პარტია“; faṣizm-virodhī „ანტიფაშისტური“ < ინგ. facism — „ფაშიზმი“;

karāi სუფიქსი („კეთება, მოქმედება“) სანსკრიტული წარმოშობისაა. ძირია kṛ „კეთება“ + an სუფიქსი. ამ სუფიქსის ახალი ფუნქციაა აწარმოოს არსებითი სახელები რაიმე პროფესიის აღმნიშვნელი. შეესატყვისება რუსულ სუფიქსს „-щик“. maṣīnikāran — „მექანიზაცია“ < ინგ. machine „მანქანა, დანადგარი, მექანიზმი“; aṭomaiṭikāran „ავტომატიზაცია“ < ინგ. automatic — „ავტომატი“; fa-sistīkāran — „ფაშიზაცია“, < ინგ. fascisti — „ფაშისტი“.

გვევლება სანსკრიტული სუფიქსის kāryakartā-ს („მოღვაწე“) ბნარკის შემთხვევა: āfis-kāryakartā „კანტორის მოსამსახურე“ < ინგ. office — „კანტორა, კანცელარია“ + სანსკ. kāryakartā — „მომუშავე, მოღვაწე, მოსამსახურე“; თავისთავად ეს სუფიქსი ორი ელემენტისაგან შესდგება: kārya — მომდინარე სანსკრიტული karah-იდან, რომელიც „მკეთებელს“ (ძირია kṛ „კეთება“) ნიშნავს და kartā(kṛ + tā) ესეც „მკეთებელს, შემქმნელს“ ნიშნავს. ე. ი. სიტყვა-სიტყვიით „საქმის მკეთებელი, მოღვაწე“. ორივე კომპონენტი ცალ-ცალკე სუფიქსებია და kartā ჰინდში ხშირად გამოყენებულია kāryakartā-ს სინონიმად.

ფართოდ გამოიყენება ინგლისურ სიტყვებთან მდებარეობითი სქესის აბსტრაქტული არსებითი სახელების მაწარმოებელი ო სუფიქსი*: afsarı „ოფიცრობა“ < ინგ. officer „ოფიცერი“; injiniyarı — „ინჟინერის პროფესია, საინჟინრო საქმე“ < ინგ. engineer — „ინჟინერი“; inspektarı — „ინსპექტორის თანამდებობა, ინსპექტორობა“ < ინგ. inspector — „ინსპექტორი“. editarı „რედაქტორობა“ < ინგ. editor — „რედაქტორი“; klarkı „წიგლის მოვალეობა“ < ინგ. clerk „მოხელე“; daktarı — „ექიმობა“ < ინგ. doctor „ექიმი“; membarı „წევრობა“ < ინგ. member „წევრი“ და სვ.

ინდური წარმოშობის სიტყვა-სუფიქსებიდან ინგლისურ სიტყვებს დაერთვიან:

სანსკრიტული წარმოშობის patra — „ფურცელი, ქაღალდი, წერილი, დოკუმენტი“, რომელიც აწარმოებს რაიმე ოფიციალური დოკუმენტის მოწმობის ან სხვა რაიმეს სახელწოდებებს — bailatpatra — „საამომრჩევლო ბიულეტენი“ < ინგ. ballot „საამომრჩევლო ბიულეტენი“.

სიტყვა-სუფიქსი log („ხალხი“) გამოხატავს არსებითი სახელის მრავლობითი რიცხვის კატეგორიებს — პიროვნებების სახელწოდებებს მათი წარმომადგენლობის, ეროვნებისა და პროფესიის მიხედვით: afsarlog — „მოხელეები, ოფიცრები“ < ინგ. officer „მოხელე, ოფიცერი“; injiniyarlog — „ინჟინრები“ < ინგ. engineer „ინჟინერი“; editarlog — „გამომცემლები“ < ინგ. editor — „რედაქტორი“; jaxlog — „მოსამართლეები“ < ინგ. judge — „მოსამართლე“; ხშირად გამოიყენება ჰინდის სიტყვა-სუფიქსი ghar („სახლი, შენობა“) ადგილის მაწარმოებელი:

klabghar — „კლუბი“ < ინგ. club — „კლუბი“; bankghar — „ბანკი“ < ინგ. bank — „ბანკი“; thietarghar — „თეატრი“ < ინგ. theatre — „თეატრი“; sine-maghar — „კინოთეატრი“ < ინგ. cinema — „კინო“; tikaḡghar — „ბილეთების სალარო“ < ინგ. ticket — „ბილეთი“;

სიტყვა-სუფიქსი vasi („მცხოვრები, მაცხოვრებელი“) აწარმოებს პიროვნებების სახელწოდებებს საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით: yuropvasi — „ევროპელი“ < ინგ. Europ „ევროპა“;

სანსკრიტული წარმოშობის ksetra (ძირია kṣi — „წოლა“ + tra) „მინდორი, ნიადაგი, რაიონი, ზონა, ზხარე“, აწარმოებს არსებით სახელებს: sinemaksetra — „კინოლუშაკი“, ინგ. cinema და sineksetra „კინოსტუდია“ < ინგ. cine — „კინო“-დან.

ფორმანტი gñia აწარმოებს რაიმე ორგანიზაციას. დაწესებულების ან წარმოების სახელწოდებებს: sinemagrih „კინოთეატრი“ < ინგ. cinema-დან;

რაც შეეხება საკუთრივ ჰინდის ზმნური კომპონენტების გამოყენებას მსგავსი ჰიბრიდული სიტყვათწარმოებისას, უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი ჰიბრიდები ძირითადად არაბ. სპარსულ-ჰინდის ჰიბრიდების ანალოგიით იქმნებიან. ასე მაგალითად ინგ. — ჰ. paketmār — „ჩიბის ქურდი“ < ინგ. pocket — „ჩიბი“. ჰ. პ. माय्या ზმნის ფუძე माय — „დარტყმა, ცემა“ სპ.-ჰ. jebkat და

* მდებარეობითი სქესის აბსტრაქტული სახელების მაწარმოებელი სუფიქსი ო, რომელიც ფართოდ გამოიყენება ჰინდში, ეტიმოლოკურად საერთო ინდურ-ირანულ სუფიქსად გვევლინება. მის პროტო-სუფიქსს ანალოგი ხელს უწყობს ნასესხები სპარსული მოდელები. იხ. A. C. Б а р о в. Словообразование в хинди, М., 1963, გვ. 104.

giralikat < სპ. jeb და girah-ს დაერთვის ჰინდის kaṭnā ზმნის — „გაკრა“ ფუძე kaṭ, ხოლო ეს ჰიბრიდები კი თვითონ სპარსული jibgir-ის (მდრ. ქართ. „ჩიბგირი“) ანალოგიითაა წარმოქმნილი.

საინტერესოა აგრეთვე სუფიქს ნა-ს გამოყენებაც: ჰინდიში nā სუფიქსი ზმნის ინფინიტივის მაწარმოებელია, რომელიც ხშირად დაერთვის ირანული წარმოშობის ზმნების აწმყო დროის ფუძეებს⁷, ირანულ არს. ან ზედსართავ სახელებს⁸ და ირანული წარმოშობის ზმნის სახელად ნაწილსაც⁹. მაგ. bak-
hñā — „ჩუქება“, guzarnā „გავლა“ šarmanā „შერკხვენა“, gumnā „დაკარგვა“ და სხვ., რომელთა ანალოგიით ჰინდიში გვაქვს ზმნა relnā — „წინ წავლება, წაკრა“ < ინგ. rail „რელსი, რკინიგზა“.

ასევე აქტიურად და თავისუფლად მონაწილეობენ მსგავსი ჰიბრიდების წარმოქმნაში ირანული წარმოშობის სუფიქსები, სიტყვა-სუფიქსები და ზმნური კომპონენტები¹⁰. ირანული ნასესხები სიტყვათწარმოებელი აფიქსების ხმარება ჰინდი ენაში იმდენად ხშირია, რომ ამ ენაზე მოლაპარაკეთა შეგნებაში ისინი დამკვიდრებული არიან და ჰინდი ენის სიტყვათ-წარმოების სისტემის საკუთრებად არიან ქცეული. მთელი რიგი ახალი სიტყვებისა და ტერმინების შექმნა დამოკიდებულია ამ ირანული აფიქსების გამოყენებასთან იმდენად, რომ ხშირად ისინი ინგლისურ სიტყვებსაც დაერთვიან.

ინგლისურ-ჰინდი ჰიბრიდების გვერდით გვაქვს მთელი რიგი რთული სიტყვებისა ინგლისური და ირანული კომპონენტებით შედგენილი. სუფიქსთა იმ ჯგუფიდან, რომლებიც წარმოშობით ირანული სიტყვებია, ინგლისურ სიტყვებს უმთავრესად დაერთვიან śāh, śāhī, khānā. śāh და განსაკუთრებით śāhī (śāh + სუფიქსი ī) ძალიან პროდუქტიული სუფიქსებია და ფართოდ გამოიყენებიან თანამედროვე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ლექსიკის წარმოქმნის სფეროში. ისინი თანაბრად აქტიურად გამოიყენებიან, როგორც სანსკრიტის, ისე საკუთრივ ჰინდისა და ინგლისურის ლექსიკის მიმართ და ყველაზე აქტიურ ელემენტებად გვევლინებიან ჰინდი ენის ჰიბრიდულ სიტყვათწარმოებაში¹¹: dik-
tētārśāhī — „დიქტატორა“ < ინგ. d'ictator — „დიქტატორი“, afsārśāhī — „ბი-
უროკრატია“ < ინგ. officer — „მოსამსახურე“ pōpśāhī — „კათოლიკობა“ < ინგ. pope — „რომის პაპი“; hāilēkśāhī — „გენერალ-გუბერნატორობა“ (ინგლისის ხელისუფლება ინდოეთში) < ინგ. high lord — „გენერალ-გუბერნატორი“; ban-
kśāh — „ფინანსიური მაგნატი“ < ინგ. bank — „ბანკი“; ḍalārśāh — „მილიონერი (ამერიკელი)“, < ინგ. dollar „დოლარი“.

ადგილის მაწარმოებელია სუფიქსი khānā „სახლი, შენობა“; ḍaktārkhānā — „ამბულატორია, კლინიკა“ < ინგ. doctor — „ექიმი“; maṭār-khānā — „გარაჟი“ < ინგ. motor „მტორი, ავტომობილი“; jalkhānā — „ციხე, სატუსალო“ < ინგ. jail — „ციხე“; buḍā:khānā „სასაკლაო“ < ინგ. butcher — „ყსაბი, მკლელი“;

⁷ A. V. I. ო. ყ. დასახ. ნაშ., კ. 131; H. Bahri. დასახ. ნაშ., გვ. 49.

⁸ B. M. Бескровных и, დასახ. ნაშ., გვ. 136.

⁹ მ. მოდებაძე, ირანულ ნასესხობათა შესახებ ჰინდი ენაში, აღმოსავლური ფილოლოგია, I, 1969, გვ. 143—144.

¹⁰ ჩვენ პირველ მოხანილი მასალა სპარსულ და ტარსიურ ენებში არ დასტურდება.

¹¹ A. C. Бархударов, Иранские форманты - śāhī и śāh в словообразовании хинди (к вопросу о грамматикализации персидской лексики в новоиндийских языках). Индийская и иранская филология. М., 1964, გვ. 270.

botalkhānā პლატის ლექსიკონში¹² ასეა განმარტებული: — „ოთახი, სადაც ბოთლებს და კურკულს ინახავენ“ < ინგ. bottle „ბოთლი, კურკულის ბუფეცი;

ირანული წარმოშობის ზმნური კომპონენტებიდან ინგლისურ სიტყვებს დაერთვიან უმთავრესად შემდეგი აწმყო დროის ფუძეები:

dār (dāštan-იდან „ქონება“), რომელიც აწარმოებს 1) არსებით სახელებს, რომლებსაც აქვს მოქმედის, რაიმე პროფესიის გამომხატველის მნიშვნელობა და 2) ზედსართავ სახელებს. რაიმე საგნის თუ თვისების მფლობელის აღმნიშვნელს:

springdār — „ზამბარანი, ზამბარის მქონე“ < ინგ. spring — „ზამბარა“; kafdār — „მანყეტანი“ < ინგ. cull — „მანყეტი“; bārnišdār — „ლაქწასმული, გაპრილზელი“, მაგ. bārnišdār jutā „ლაქწასმული ფეხსაცმელი“ < ინგ. varnish „ლაქი“; jeldārī — „პოლიციის რეჟიმი“ (dār-ს დეერთო სუფიქსი ī და მივიღეთ აბსტრაქტული სახელი) < ინგ. jail — „ციხე“; nambardār — „სოფლის მამასახლისი“ < ინგ. number „რიცხვი, რაოდენობა, რიცრი“; dīgrīdār „სასამართლოში საქმის მოგები“ < ინგ. degree — „ხარისხი, საფეხური, მდგომარეობა, რანგი“; faišandār „მოდური“ < ინგ. fashion — „ფასონი, მოდა“;

bāz /bāzī (baz + ī) bāhtan — ზმნიდან „თამაში“ — აწარმოებს არსებით სახელებს. bāz-ის შექცეული სიტყვა ახასიათებს პიროვნებას მის მიერ ჩადენილი მოქმედების მიხედვით: etambāz „გეატომე, ომის გამჩალებელი“ < ინგ. atom „ატომი“; botalbāz „ლოთი“ < ინგ. — bottle — „ბოთლი“; bambāzī — „საპაერო დაბობვა“ < ინგ. bom — „ბომბი“; lekčarkāzī — „ლექციების კითხვა, ლექტორობა“ < ინგ. lecture „ლექცია“;

sāz-sāhtan-იდან „შენება“, აწარმოებს პიროვნებების გამომხატველ სახელებს, რაიმე ხელობა-პროფესიის წარმოჩენელთა აღმნიშვნელს: dīzāinsāz „კონსტრუქტორი“ < ინგ. design „პროექტი, გეგმა, მიზანი“; tīnsāz — „მეთუნე“ < ინგ. tin „თუნუქის კოლოფი“);

band და bandī (band + ī) bastan-იდან „შეკრა“; აწარმოებს აბსტრაქტულ არსებით სახელებს: grupbandī — „ფრაქციულობა, ჯგუფები, კავშირების ბლოკების შექმნა“ < ინგ. group — „ჯგუფი“; rašnbandī — „ნორმირება, რაციონი“ < ინგ. ration — „ნორმა“; milbandī — „ფაბრიკის დახურვა“ < ინგ. mill — „ფაბრიკა“;

ინგლისურ სიტყვებთან იშვიათად გვხვდება bān (vān), kār, vār და dān სუფიქსები: kočvān — „მეეტლე“ < ინგ. coach „ტელი, ეკიპაჟი“; močarbān — „მძღოლი“ < ინგ. motor „ავტომობილი“; fotokār — „ფოტოგრაფი“ < ინგ. photo — „ფოტო“; dīzāinkār „კონსტრუქტორი“ < ინგ. design — „პროექტი“; nambarvār „დამომრილი“ < ინგ. number „რიცხვი“; votdān — „კენჭის ყრა, ხმის მიცემა“, < ინგ. vote „ხმის მიცემა“.

ჰინდიში ინგლისურ სიტყვებს წინსართავებიც დაერთვიან და ამდენად გვაქვს ჰიბრიდული პრეფიქსალური სიტყვათწარმოების შემთხვევებიც. პრეფიქსებიდან ინგლისურ სიტყვებს დაერთვის ძალიან პროდუქტიული წინსართი upa, რომლის საშუალებითაც იქმნება მთელი ჯგუფი ახალი ტერმინებისა მეორე ხარისხოვნობის მნიშვნელობით (ვიკი —, მოაღვილე და სხვ.). ეს აუქმი საწყრიტული წარმოშობისა და განსაკუთრებით გამოიყენება საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ტერმინო-

¹² Platts: U classical Hindi and English, 2-ე ნაგ. M., 1959.

ლოგის წარმოქმნისას. ასე მაგალითად: *urakameti* — „ქვეკომიტეტი“ < ინგ. *committee* — „კომიტეტი“; *uraniinijar* — „მმართველის მოადგილე, დირექტორის მოადგილე“ < ინგ. *manager* — „მმართველი“;

ირანული პრეფიქსებიდან გამოიყენებიან *be* — „უ, გარეშე“ და *gair* „უ, გარეშე, ანტი“; *betikaṭ* — „უბილეთო“ < ინგ. *ticket* „ბილეთი“; აზაპული წარმომობის *gair* ძალიან პროდუქტიული პრეფიქსია ლიტერატურულ ჰინდიში¹³, რომელიც ასევე ძირითადად საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ტერმინებს აწარმოებს. ესენია: *gairparti* — „უპარტია“ < ინგ. *party* — „პარტია“; *gairparlamentī* „ანტი-პარტიული“ < ინგ. *parliament* — „პარლამენტი“; *gairsoṣalist* — „ანტი-სოციალისტი“ < ინგ. *socialist* „სოციალისტი“ და ბევრი სხვა.

М. С. МОДЕБАДЗЕ

О НЕКОТОРЫХ ТИПАХ ГИБРИДНОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ЯЗЫКЕ ХИНДИ

Резюме

Одним из способов обогащения лексики языка хинди является гибридное словообразование. Наряду с большим количеством арабско-иранско-индийских гибридов в хинди встречаются также гибридные образования с английскими компонентами. Это объясняется тем, что возникновение ряда общественно-политических, административных и других терминов связано с английским языком.

В статье рассмотрены гибриды следующих типов: 1) английские слова + форманты индийского происхождения (суффиксы, слова-суффиксы и глагольные компоненты), 2) английские слова + адаптированные в языке хинди форманты неиндийского происхождения (иранские суффиксы, слова-суффиксы, и глагольные компоненты) и 3) префиксы, индийского и иранского происхождения + английские слова.

¹³ საინტერესოა *gair*-ის შემცველი სიტყვები თვით სპარსულში, რომელთა უმრავლესობა არაბულიდან არიან ნასესხები. ისინი სპარსულ კომპოზიტებს განეკუთვნებიან, ვინაიდან *gair*-სა და მომდევნო წევრს შორის ისმის ეზაფეტი და კომპოზიტებად არიან ქცეულნი თვითონ სპარსულში. იხ. G. L a z a r d, *Grammaire du persan contemporain*, Paris, 1957, გვ. 280—281.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ალმოსავლეთმკვლევების ინსტიტუტმა)

მ ა რ ი ნ ა ჯ ი მ ი ა

მორფემათა კონსტრუირებული მიმდევრობების რანგობრივი სტრუქტურა თურქულში

ენის მორფემულ მიმდევრობათა სტრუქტურული ტიპების დასადგენად მიზანშეწონილია რანგების გრამატიკის გამოყენება, რომელიც გენერაციულ გრამატიკათაგან ყველაზე უფრო სრულად წარმოშობს აგლუტინაციური ენის აფიქსთა ტიპიურ კომბინაციებს. თურქულში გრამატიკულ მორფემათა რანგირების შედეგად გამოვლინდა აფიქსთა მიმდევრობის 4 სტრუქტურული ტიპი. პირველში გაერთიანდა ის აფიქსები, რომლებიც ერთიან არსებით სახელსა და მეტყველების სუბსტანტივირებულ ნაწილებს. მეორე ტიპში 12 რანგად გამოიყო პირიელი ზმნის მორფემები¹. ამ აფიქსურ მიმდევრობათაგანაა კონსტრუირებული მესამე და მეოთხე სტრუქტურული ტიპები.

მორფემათა მესამე მიმდევრობა შედგენილი შემასმენლის მოდელია. სინტაქსური ერთეული არ უნდა გამხდარიყო მორფოლოგიური სინთეზის ობიექტი. მითუმეტეს, რომ აფიქსთა განსახილველ ჯაჭვში არ არის ისეთი კლასი (რანგი) მორფემებისა, რომელიც არ ფუნქციონდეს პირველსა და მეორე მიმდევრობებში. მიუხედავად ამისა მაინც გამოიყო მესამე ტიპი, რაც განაპირობა აფიქსთა განსხვავებულმა რანგობრივმა სტრუქტურამ, პირველი და მეორე ტიპის მორფემათა შეერთებით წარმოქმნილმა მიმართებებმა და დამატებითმა სპეციფიკურმა შეზღუდვებმა.

შედგენილი შემასმენლის კონსტრუქციაში შემაჯავლი მორფემები ერთმანეთს შემდგენილი მიმდევრობით ერთიან:

მ.წ.წ.წ.	რ ა ნ გ ი										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1		-(¹)m-	- ¹ z-	- ¹ z-	-değ l	-m ¹ -	-Ø-	-is-	-i ¹ m-, -m-	- ¹ z-, -k	-d ¹ r
2	-la ² r-	-(¹)n-	-la ² r ² (n)-	-(n), ¹ r-			-idi-		-s ¹ n-, -n-	-i ² z-	
3		-(s) ¹ (n)-		-da ³ -			-im:š-		-Ø-, -d ¹ r	-la ² r	
4				-da ³ n-							

რომაული ციფრებით მითითებულია მორფემის რანგი, არაბულათ — ქვე-რანგი. გამოყენებული გვაქვს შემდეგი აღნიშვნები:

!-C) — თანხმონით დაბოლოებული აფიქსი;

{V-} — ხმოვნით დაწყებული აფიქსი;

∧ — „და“;

∧ — ამ სიმბოლოთი იკრძალება პორტემათა უშუალო მიმდევრობა;

V — „ან“;

a² — წინამავალი ხმოვნის მიხედვით რეალიზდება a-დ ან e-დ;

i⁴ — წინამავალი ხმოვნის მიხედვით რეალიზდება i-დ, u-დ, ü-დ;

i² — წინამავალი ხმოვნის მიხედვით რეალიზდება i-დ, u-დ;

— აქ აღნიშნავს სიტყვის დასასრულს;

→ — „მიიღება“.

პირველი ოთხი რანგი პორტემათა მიმდევრობის პირველი სტრუქტურული ტიპია, ხოლო VI—XI რანგები ემთხვევა პირიელი ზმნის რანგობრივი მოდელის VII—XII რანგებს. აფიქსთა პირველი, მეორე და მეოთხე მიმდევრობითი სტრუქტურებისაგან განსხვავებისა თუ დამთხვევის თვალსაჩინოებისათვის შევადგინეთ ამ ტიპის წარმომშობი ტაბულა:

რანგი	შეკრები	აფიქსი	მნიშვნელობა	მაგალითი	ქართული შესატყვისა
I	1	-Ø-	მ. რიცხვი	kadın + ∅ + sin	ქალი ხალი
I	2	-la#r-	მრ. რიცხვი	çocuk + lar + da + ydi	ბავშვებში იყო
II	1	-(i ⁴)m-	I პირის კეთვნილება	masa + m + dir	ჩემი მაგიდაა
II	2	-(i ⁴)n	II პირის კეთვნილება	arkada# + lar + in + dan + dir	შენა ამხანაგთაგანია
II	3	-(s)i ⁴ (n)-	III პირის კეთვნილება	iste# + i ise	თუ მისი სურვილია
III	1		მრ. რიცხვის I ან II პირის კეთვნილება	masa + m + ız + dir	ჩვენი მაგიდაა
III	2	-la#r,2(n)-	მრ. რიცხვი III პირის კეთვნილება	aile + lerin + den + im	მათი ოჯახიდან ვართ
IV	1		განუსაზღვრელობითი ბრუნვა	öğretmen + ı + s.n + ız	მასწავლებელი ხართ
IV	2	-(n)i ⁴ n-	ნათესაობითი ბრუნვა	kom#u + m + un + du	ჩემი მეზობლის იყო
IV	3	-da ² -	აღილაზიბითი ბრუნვა	biz + de imi#	ჩვენთან ყოფილა
IV	4	-da ² n-	დაწყებითი ბრუნვა	kaplan + lar + dan + sa	თუ ვუბნებოვარ არის

რანგი	ჭებრანგი	აფიქსი	მნიშვნელობა	მაგალითი	ქართული შესატყვისი
V		değil-	უარყოფითი	sporcu değil+Ø	სპორტსმენი არაა
VI		-mı⁴-	კითხვითი	hasta mı+sın?	ავად ხარ?
VII	1		დამხმარე ზმნის .ორისტი	pis+...	ქუჭუქიანი ხარ
VII	2	idi-, -ydi⁴-, -dı⁴-	დამხმარე ზმნის ნამყო ქატეგორიული დრო	anne+s.n.+de+ +ydi	დედამისს ჰქონდა
VII	3	imiš-, -ymi⁴⁵-, -mi⁴⁵-	დამხმარე ზმნის თვრმოთითი დრო	oğul lar+im im.š	ჩემი შვილები ყოფილან
VIII		isc-, -ysa²-, -sa²-	დამხმარე ზმნის პირობითი კლდე	kardes+in değil idi+ysc+...	თუ შენი მამა არ იყო
IX	1	-ı⁴m, -im	I პირი	balıde+de+yim	ბალში ვარ
IX	2	-sı⁴n-, -n-	II პირი	kūnük değil mi+ +ydi+nı⁴?	კატარა არ იყენი?
IX	3	-dı⁴r	III პირი	o dovent+...; şarap+tır	დოცენტი; ღვინოა
X	1	-k, -k	I პირის მრავლობითი რიცხვი	gürücü+ler+di+k	ქართველები ვიყავით
X	2		II პირის მრავლობითი რიცხვი	talebe+ler+im+ +z+den değil m.š+sin+ız	ჩვენი სტუდენტთაგანი აბა ყოფილხართ
X	3	-la²r	III პირის მრავლობითი რიცხვი	amca+lar+im müher.şis+ler	ჩემი ბძმებს ინიერებები აბიან
XI		-dı⁴r	მეტყობითი ნოდალბ.	ben+im+sin+ +dır	წვორელ ჩემი ხარ

ამ მიმდევრობაში I ტიპის შესაბამისი რანგების რაოდენობის გაზრდა გამოიწვია კუთვნილების სუბიექტის (მფლობელის) მრ. რიცხვის აღმნიშვნელ მორფემათა ცალკე რანგად გამოყოფამ, რაც მოხდა ზმნის პირიელ ფორმაში პირისა და რიცხვის ნიშანთა განცალკევების ანალოგიით². III რანგი (ბრუნვათა ნიშნები) ოთხი ქვერანგითაა წარმოდგენილი (მიც. და ბრალდ. ბრუნვები არ შედიან შედგენილი შემასმენლის კონსტრუქციაში). ცვლილება მეორე ტიპთან მიმართებითაც: დამხმარე ზმნის დროით ფორმებს შედგენილი შემასმენლის სპეციფიკის გამო დაემატა აწმყო დროის -Ø- მორფემა. უარყოფის აღსანიშნავად გამოყენებულია არა უკუთქმითი -ma²- აფიქსი (მეორე ტიპის IV რანგი), არამედ değil ნაწილაკი.

I რანგისაა მხ. რიცხვის -Ø- და მრ. რიცხვის -la²r- აფიქსები: öğretmen+Ø+in+dir 'მასწავლებლისაა', oğul+lar+ın+ız idi+ler 'ოქვენი შვილები იყვნენ'.

II რანგის სამ ქვერანგში განლაგდა I, II და III პირის კუთვნილებითი აფიქსები: $dağ + lar + im + dan$ $değil + dir$ 'ჩემი მთებიდან არ არის', $dost + un$ $mu + ydu?$ 'შენი მეგობარი იყო?', $gemiciler + sin + de + ymiş$ 'მის მეზღაურს ჰქონია'.

III რანგის მორფემები ერთიან წინამავალი რანგის აფიქსებს კუთვნილების სუბიექტის მრ. რიცხვის შემთხვევაში. ამათგან I და II პირის მორფემებს ერთვის III, 1 აფიქსი. გამოდის, რომ აუცილებელია მორფემათა მიმდევრობაში II რანგის 1 ან 2 ქვერანგის აფიქსთა რეალიზაცია: $köpeğ + im + iz ise$ 'თუ ჩვენი ძაღლია'; $otel + in + iz değil + mi?$ 'თქვენი სასტუმრო არ არის განა?'. ხოლო III პირის მრ. რიცხვის შემთხვევაში ლექსიკურ მორფემას ერთვის მრ. რიცხვის $-la^2r-$ აფიქსი და III პირის კუთვნილებითი აფიქსი $-sı^1n-$, რომელსაც თავკიდური თანხმოვანი ეკარგება თანხმოვანზე დამთავრებულ ძირსა თუ აფიქსზე დართვისას, ხოლო ბოლოკიდური n $\#$ -ის წინ არაა წარმოდგენილი: $-la^2r + sı^1n \rightarrow -la^2r.^2n$: $O kızkardeş + i + z$ 'ის მისი დაა', $daire + lerin + den + dir$ 'მათი დაწესებულებიდანა'.

IV რანგში განვალაგეთ ბრუნვათა აფიქსები: IV, 1 - C - განუსაზღვრელობითი ბრუნვის მორფემა: $kapıcı + z + yım$ 'შეკარე ვარ'; IV, 2-(n) i^1n - ნათ. ბრუნვის აფიქსი: $asker + ın + mış$ 'ჯარისკაცის ყოფილა'; IV, 3 - da - ადგილობითი ბრუნვის ნიშანი: $hava + da + yız$ 'ჰაერში ვართ'; IV, 5 - da^2n - დაწყებითი ბრუნვის მორფემა: $hastane + den mi + sin?$ 'საავადმყოფოდან ხარ?'.
V რანგისაა უარყოფითი ნაწილაკი $değil$, რომელიც წერისას გამოეყოფა წინამავალ სახელად ნაწილს და იერთებს მომდევნო რანგთა აფიქსებს: $teyze + m değil + dir$ 'ჩემი დეიდა არაა'.

VI რანგისაა კითხვითი $-mi^1$ - ნაწილაკი: $reis + in + iz + mi + \text{C}?$ 'თქვენი თავმჯდომარეა?'.
VII რანგში გაერთიანებულია პრედიკაციის შინაარსის გამომხატველი დამხმარე ზმნის დროითი ფორმები. ცნობილია, რომ i - ზმნა ვერ აწარმოებს აორისტს. ამ ნაკლს ავსებენ ე. წ. შემასმენლობითი აფიქსები. ამავე დროს VII, 2 რანგის მორფემას პირის ნიშნებადაც შემასმენლობითი აფიქსები ერთვის. ამიტომ, მორფემათა სიმეტრიულობის თავიდან ასაცილებლად, დამხმარე ზმნის აწმყო დროის აფიქსი მოკლებული გვაქვს ნულოვანი მორფემის სახით: VII, 1 - C -: $-yüreğ + im + de + \text{C} + sin$ 'ჩემს გულში ხარ'; VII, 2 - idi -: $güzel idi$ 'ლამაზი იყო'; VII, 3 - $imiş$ -: $köy + üm + üz + de mi + ymiş + sin + iz?$ 'ჩვენს სოფელში ყოფილხართ?'.
ამ ზმნის პირობითი კილოს ფორმა საკიროებისამებრ ერთვის VII, 2 და VII, 3 რანგის მორფემებს. ამის გამო იგი ცალკე რანგად გამოეყავით: VII - ise -: $aktör + se$ 'თუ ეს მსახიობია'; $Moskova'da idi + yse$ 'თუ მოსკოვში იყო'; $zengin + ler + den imiş + se + n + iz$ 'თუ მდიდართაგანი ხართ'.

პირისა და რიცხვის ნიშნები II სტრუქტურულ ტიპში ფორმულირებული წესებით ერთვის დროით აფიქსებს⁴. ოღონდ ამ შემთხვევაში წესის მარცხენა ნაწილი გაცილებით მარტივია i - ზმნის დეფექტურობის გამო.

1 პირის ნიშანი (IX,1); VII,1√VII,3 }
VII,2√VIII } \wedge IX,1 \rightarrow VII,1√VII,3 \wedge (y) i^1 } m

$yaralı + yım$ 'დაჭრილი ვარ' $amca + sı + yse + m$ 'მე თუ ბიძამისი ვარ'.

II პირის მორფემა (IX,2); VII,1√VII,3
 VII,2√VIII {IX,→ VII,1√VII,3∧si⁴} n

usta + ymiš + sin 'ოსტატი ყოფილხარ', sinif + im + da + di + n 'ჩემს კლასში იყავი'.

III პირის ნიშანი (IX,3); VII√IX,3→VII√VIII∧Z√di^r. O genç komünist + 0 'ის ახალგაზრდა კომუნისტი', j rcfesör + ün + dūr 'პროფესორისაა'.

როცა აფიქსთა ჯაპვში IV,1 აფიქსია (განუსაზღვრელობითი ბრუნვის მორფემა), მაშინ IX,3-ის ნულოვანი ალომორფი ფუნქციობს, ხოლო IV,2, IV,3, IV,4 აფიქსთა შემცველ მიმდევრობებში რეალიზდება -di^r. დამხმარე ზმნის აორისტის შემთხვევაში შემასმენლობითი აფიქსები იშვიათად გვხვდება შედგენილი შემასმენლის კონსტრუქციაში, ხოლო თუ სახელად ნაწილში არსებითი სახელია, იგი სულ არ იხმარება⁵.

მცირერიცხოვანი მაგალითების მიუხედავად შესაძლებლად მივიჩნით შედგენილი შემასმენლის სტრუქტურაში წარმოგვედგინა მტკიცებითი მოდალობის -di^r აფიქსი (XI რანგი), რომელიც II პირის მხ. რიცხვის აფიქსის მომდევნო პოზიციაში დასტურდება⁶: çocuk + sun + dūr ('ნამდვილად' ბავშვი ხარ'.

მესამე სტრუქტურული ტიპის შესაბამისი რანგებისა და ქვერანგებისათვის ძალაში რჩება ყველა ის შეზღუდვა, რომელიც მოქმედებდა მორფემათა პირველ და მეორე მიმდევრობებში. მორფონოლოგიური წესებიც იგივეა. რადგანაც შედგენილ შემასმენელს განვიხილავთ, მართლწერასთან დაკავშირებით საჭიროდ მივიჩნით i- ზმნის ფონოლოგიური გარდაქმნების ცალკე ფორმულირება. აორისტის (VII, 1) შემთხვევაში შემასმენლობითი აფიქსები თურქული აფიქსაციის წესების დაცვით ერთიან ფუძეს. idi-, imiš- და ise- მორფემები ცალკე წერისას არ ემორჩილებიან ხმოვანთა ჰარმონიის კანონს. ხოლო წინამავალ ნაწილთან შეერთებისას ყურადღება ექცევა ფუძის ან აფიქსის ბოლოკიდურ მარცვალს: 1) {-V} + idi-Vimiš-Vise-→{-V} + ydi⁴Vymiš⁴-Vysa²:-ev + de + ydi + yse + 0 'სახლში თუ იყო', hoca + ymiš + 0 'მასწავლებელი ყოფილა', yar + 1 + ysa + n 'თუ მისი სატრფო ხარ'

2) {-C} + idi-Vimiš-Vise-→{-C} + -di⁴-V-miš⁴-V-sa²: deniz + den + di + 'ზღვიდან იყო', aslan degil + miš + 0 'ლომი არ ყოფილა'

3) {-C⁴ა⁴} + idi-→{-C⁴ა⁴} + ti⁴; küçük + idi-→küçüktü 'პატარა იყო'.

სისტემის შესაფასებლად გამოვითვალეთ დალაგებისა და სიმარტივის ზომები და სისრულის ხარისხი. სიმეტრიულ ელემენტთა უქონლობის გამო დალაგების ზომა $\mu = 1$. ქვერანგთა სიმცირის გამო სისტემა საკმაოდ მარტივია:

$S = \frac{P \text{ (რანგების რაოდენობა)}}{Q \text{ (ქვერანგების რაოდენობა)}} = \frac{11}{24}$; სისრულის ხარისხი მორფემების და-

დასტურებულ წყვილთა რაოდენობისა და თეორიულად შესაძლებელი რაოდენობის ფარდობის მაჩვენებელია:

$$Kn = \frac{Nr}{Np} = \frac{218}{269}.$$

ზემოთ განხილული მოდელით წარმოიშვება შედგენილი შემასმენლის i- 'ყოფნა' დამხმარე ზმნის შემცველი მიმდევრობანი. თურქულში კოპულად გამოყენებულა აგრეთვე ol- 'გახლობა' ზმნა, რომელიც ირთავს მორფემათა მიმ-

დევრობის სრულ მეორე სტრუქტურულ ტიპს და სახელადი ნაწილისაგან ყოველთვის გამოყოფილია. სინტაქსური ფუნქციის ნაწილობრივი დამთხვევის მიუხედავად ამ ორ დამხმარე ზმნას აფიქსები განსხვავებული თანმიმდევრობით ერთიან.

მორფმათა მიმდევრობის მეოთხე ტიპში შებრუნებულაა შედგენილი შემასმენლის კონსტრუქცია: ზმნურ აფიქსებს (მეორე ტიპი) მოსდევს სახელის (პირველი ტიპი) რანგობრივი სტრუქტურა. მათ შუა თავსდება სახელზმნურ მორფმათა სადემარკაციო რანგის აფიქსები, რომლებიც არ შედიან ძირითად ტიპებში. მიმდევრობები და მასდარები სუბსტანტივირებისას პირველი სტრუქტურული ტიპის მორფმათა სხვადასხვა კომპლექტს ირთავენ. აფიქსთა მიმდევრობის ამ სტრუქტურაში ორი ქვეტიპი გამოიყო.

თურქულში მიმდევრობა $-(1^*)\text{yör}, -a^2r, -(y)a^2ca^2k, -(y)a^2n, -d1^4k, -m1^4\text{ḡ}$ და $-d1^4$ აფიქსებით ფორმდება. ამათგან ფუნქციონალური თვალსაზრისით უნივერსალურია $-a^2r, -(y)a^2ca^2k$ და $-m1^4$ აფიქსები. რომელთა დართვით მიიღება როგორც ზმნის ატრიბუტული ფორმები (მაგ.: *oynar çocuk* 'მოთამაშე ბავშვი', *yapacak* *iş* 'გასაკეთებელი საქმე', *kurulmuş ev* 'აშენებული სახლი'), ასევე დროითი ფუძეები (მაგ.: *oynar* აწმყო — განსაზღვრული დროის ფუძეა, *yapacak* მომავალი კატეგორიულის. ხოლო *kurulmuş* თურმეობითის. ცნობილია, რომ თურქული ზმნის მარტივი პირიელი ფორმა შეიცავს მიმდევრობის აფიქსს (=დროით ფუძეს) და პირისა და რიცხვის ნიშანს²⁾. მხოლოდ ატრიბუტული მნიშვნელობისაა $-(y)a^2n$ და $-d1^4k$ აფიქსთა შემცველი ფორმები, ხოლო $-(1^*)\text{yör}$ და $-d1^4$ აფიქსებმა დაკარგეს ატრიბუტული ხასიათი და შეინარჩუნეს აწმყო-განსაზღვრულისა და ნამყო-კატეგორიული დროების აბსოლუტური მნიშვნელობა: *oku+yör+sun* 'კითხულობ', *in+d1^4+m* 'დავევი'. ამის გამო მორფმათა მიმდევრობის მეოთხე ტიპში ჩართულია $-(y)a^2n, -d1^4k, -m1^4\text{ḡ}, -a^2r$ და $-(y)a^2ca^2k$ აფიქსები, რომელთა საშუალებითაც იწარმოება აწმყო $-(y)a^2n, -a^2r$, წარსული $-(y)a^2n, -d1^4k, -m1^4\text{ḡ}$ და მომავალი $-(a^2r, -a^2ca^2k)$ დროების მიმდევრობები. ხოლო ამ მორფმათა ორ ქვეტიპად გამოყოფის მიზეზია კუთვნილებითი აფიქსების დართვა-დაურთველობა: $-(y)a^2n, -m1^4\text{ḡ}$ და $-a^2r$ სუფიქსთა შემცველ მიმდევრობებში გამორიცხულია კუთვნილებითი აფიქსები, ხოლო $-(y)a^2ca^2k$ და $-d1^4k$ მორფემები ირთავენ ამ უკანასკნელთ და ამავე დროს ფუნქციობენ მათ გარეშეც. მორფმათა რანგირების საფუძველზე მეოთხე ტიპის პირველი ქვეტიპის აფიქსები ასე განლაგდნენ:

ქვეტიპი	რ ა ნ გ ა ო							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1	$-(1^*)n-$	$-t1^4r-$	$-(1^*)l-, -(1^*)n-$	$-ma^2-$	$-a^2bil-$	$-(y)a^2n-$	$-r-$	-1^4n
2	$-(1^*)ḡ-$				$-a^2ma^2-$	$-a^2r-, -1^4r-, -r-, -z-$	$-1a^2r-$	-1^4n
3						$-(y)a^2ca^2k-$		$-a^2$
4						$-m.ḡ-$		-1^4
5						$-d.ḡk-$		$-da^2$
6								$-da^2n$

მეორე ტიპის 1-V და პირველი ტიპის I და IV რანგების მორფემათა არან-
ეირების შემზღუდავ წესებს ამ სტრუქტურისათვის ემატება ერთი შეზღუდვა:
-VI,5 $\bar{\wedge}$ VIII,2-4; -di⁴k აფექსი ამ ქვეტ-პში არ ირთავს ნათ., მიც. და
ბრალდ. ბრუნვათა ნიშნებს⁹.

მაგალითები: -I,2 \wedge V,2 \wedge VI,1 \wedge VIII,1-al+is+ama+yam+ \emptyset -ის ვინცვერ
ეჩევეა', -I,1 \wedge IV \wedge VI,1 \wedge VIII,1-ba²ga+n+ma+yam+ \emptyset 'დაუკავშირებელი', -I,
1 \wedge II \wedge III \wedge VI,1 \wedge VIII,1-yet+is+tir+il+en+ \emptyset 'აღზრდილი', -I,1 \wedge II \wedge VI,
1 \wedge VIII,1-sev+in+dir+en+ \emptyset 'გაზზარებელი', -II \wedge III \wedge VI,1 \wedge VIII,1-iler-
le+t+il+en+ \emptyset 'წინ წაწეული', -III \wedge VI,1 \wedge VIII,1-yap+il+an+ \emptyset 'გაკეთებუ-
ლი', -V,1 \wedge VI,1 \wedge VIII,1-yaz+abil+en+ \emptyset 'ის, ვისაც შეუძლია წერა', -II \wedge
III \wedge VI,1 \wedge VIII,1-in+dir+il+en+ \emptyset 'ჩატანილი', -VI,1 \wedge VII,2 \wedge VIII,1-d $\bar{\wedge}$
d $\bar{\wedge}$ on+en+ler+ 'დაბრუნებულნი', VI,1 \wedge VII,2 \wedge VIII,2-oyna+yam+lar+in
'მოთამაშეების' -II \wedge IV \wedge VI,2 \wedge VIII,1-s $\bar{\wedge}$ on+d $\bar{\wedge}$ ir+il+me+z 'ჩაუქრობელი',
-VI,2 \wedge VII,1 \wedge VIII,2-yaz+ar+ \emptyset +in 'მწერლის' -II \wedge III \wedge VI,3 \wedge VIII,1-yap+
tir+il+acak+ \emptyset 'გასაკეთებინებელი', -III \wedge IV \wedge VI,3 \wedge VIII,1-otur+ul+
+mu+yacak+ \emptyset 'არ საცხოვრებელი', -V,2 \wedge VI,3 \wedge VIII,1-d $\bar{\wedge}$ on+eme+yecək+
+ \emptyset 'ის, ვინც ვერ დაბრუნდება', -III \wedge V,1 \wedge VI,3 \wedge VIII,1- \emptyset evir+il+ebil+
+ \emptyset cek+ 'ის, რაც შეიძლება ითარგმნოს', -VI,3 \wedge VII,2 \wedge VIII,2-gel+ecek+
+ler+in 'მოსასულელთა', -II \wedge III \wedge VI,4 \wedge VIII,1-aydınla+t \emptyset +il+mış+ \emptyset 'გა-
ნათებული', -VI,4 \wedge VII,2 \wedge VIII,3-otur+muş+lar+a 'მკლამართ'. -IV \wedge VI,
5 \wedge VIII,1-ara+n+a+dik+ \emptyset 'დაუქებელი', -I,1 \wedge IV \wedge VI,5 \wedge VIII,1-oku+n+
+n+a- \emptyset dik+ \emptyset 'წაუკითხავი', -III \wedge IV \wedge VI,5 \wedge VIII,1-unut \emptyset ul+ma+dik+
+ 'დაუეიწყარი', -III \wedge IV \wedge VI,5 \wedge VIII,1-bekle+n+me+dik+ \emptyset 'მოუ-
ლოდნელი'.

მეორე ქვეტიპი პირველისაგან განსხვავდება იმით, რომ აქ სადემარკაციო
რანგის მხოლოდ ორი ქვერანგია წარმოდგენილი. ტაბულაში შეტანილია კუთვ-
ნილებითი აფიქსები, რაც მიმღობებს, ე. ი. ზმნის უპირო ფორმებს, ერთგვა-
რად აპირიელებს. სპეციალურ ლიტერატურაში მეორე ტიპის აფიქსურ მიმღვე-
რობათა შემცველ ფორმებს „პირიელ მიმღობებსაც“ (personal participles)
უწოდებენ¹⁰. -di⁴k-, -(y)a²ca²k- და ნაწილობრივ მასდარის -ma²k- და -ma²-
აფიქსიანი ფორმების ქართული შესატყვისის მოცემა შეუძლებელია ვრცელი
კონტექსტის გარეშე. რადგანაც თარგმნისას ეს კონსტრუქციები დამოკიდებულ
წინადადებებს იძლევიან. საკმარისად მივიჩნიეთ მეოთხე ტიპის მეორე ქვეტი-
პის აფიქსურ მიმღვერობათა მხოლოდ რანგობრივი სტრუქტურის ჩვენება.

მორფემათა მიმღვერობა ასეთია:

ქვერანგ	რ ა ნ გ ი									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	XI	X
1	-(i ⁴) $\bar{\delta}$ -	-t ⁴ r-	-i ⁴ l-	-ma ² -	-a ² bil-	-di ⁴ k-	- \emptyset -	-i ⁴ m-	-i ⁴ z-	- \emptyset -
2	-(i ⁴)n-				-a ² ma ² -	-a ² ca ² k-	-la ² r-	-i ⁴ n-	-la ² r. ² (n)-	-i ⁴ n
3								-i ⁴ (n)-		-a ²
4										-i ⁴
5										-da ²
6										-da ² n

რეალურად კი ძლიერ იშვიათია რვარანგოვანი მიმდევრობებიც. მაგ.:
 tut + tur + ul + ama + yan + lar + dan + di + (lar) (-II \wedge III \wedge IV \wedge VI, 1 \wedge VII, 2 \wedge
 \wedge VIII, 4 \wedge IX, 2 \wedge XIII, 3 (\wedge XIV, 2)) 'დაუქერელთაგანი იყვნენ'. ამ ხელოვნურ
 ფორმაში შეიძლება კითხვითი და უარყოფითი მორფემების ჩართვაც შემზღუ-
 დავი კანონების უქონლობის გამო. ჩანს, რომ ამგვარ შემთხვევებში მოქმედებს
 სიღრმის ფაქტორი, რაც დაკავშირებულია ე. წ. უშუალო მესხიერებასთან.
 რომელშიც, ჩვეულებრივ, ინახება 7 ± 2 ერთეული.

შენიშვნები

¹ მ. ქიქია. სახელისა და ზმნის რანგობრივი სტრუქტურა თურქულში. «მატენე», ერზა და
 ლიტერატურის სერია, № 4, 1973, გვ. 123—140.

² იქვე, გვ. 133—134.

³ R. B. Lees. A compact analysis for turkish personal morphemes. «American Studies
 in Altaic Linguistics», Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. v. 13, 1962,
 გვ. 156.

⁴ В. Я. Пинец. О моделировании структуры глагольных форм в тюркских языках.
 «Советская Тюркология», № 3, 1971, გვ. 79.

⁵ А. Н. Кононов. Грамматика современного турецкого литературного языка. М.-
 Л., 1956, გვ. 382.

⁶ L. B. Swift. A reference grammar of modern Turkish. Indiana University Publi-
 cations. Uralic and Altaic Series, 1963, გვ. 154.

⁷ Н. Н. Джанашиа. Исследование по морфологии турецкого глагола. Авторефе-
 рат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Тб., 1970,
 გვ. 10.

⁸ А. Н. Баскаков. Структурные типы словосочетаний и предложений в совре-
 менном турецком языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора
 филологических наук. Л., 1972, გვ. 20.

⁹ Н. Н. Джанашиа. Глагольные имена в турецком языке. თსუ შრომები ტ. 118.
 1967, გვ. 148.

¹⁰ G. I. Lewis. Turkish Grammar. Oxford, 1967, გვ. 167.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 წევრ-კორესპონდენტმა თ. გამყრელიძემ)

ნანა ღოლიძე

ღუტუ მეგრელის პუბლიცისტური მემკვიდრეობა

ღუტუ მეგრელის შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მის პუბლიცისტურ-კრიტიკულ წერილებს. 1888 წლიდან დაწყებული, ჭერ კიდევ ოდესის უნივერსიტეტის სტუდენტი, მეტად საინტერესო სტატიებსა თუ წერილებს ათავსებდა ქართული პრესის ფურცლებზე.

იმ პერიოდისათვის პრესის როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მეტად გაიზარდა. პრესა აშუქებდა ქართველი ხალხისათვის საპირბოროტო საკითხებს, სახავდა ამოცანებს, ეძებდა გზებს, ერთმანეთის საწინააღმდეგო აზრები ბადებდა ქვემარტებას. პუბლიცისტები, ცენზურის სისასტიკის მიუხედავად, აღწერდნენ და ანალიზებდნენ ქვეყნის ყოველდღიურ ცხოვრებას, იბრძოდნენ უკეთესი მომავლისათვის. „იმ დროის ქართული პუბლიცისტიკა დიდ საერთაშორისო საკითხებს ამუშავებდა, მაგრამ ამასთან მისთვის უცხო არ არის წერილი, ყოველდღიური ცხოვრების ფაქტების აღწერაც, მათი ანალიზი, რადგან ქართულმა პუბლიცისტიკამ იცოდა, რომ დიდი საქმეების განხილვისა და შეფასების საფუძველს წარმოადგენს ცხოვრების ყველა მხარის შემჩნევა და მასზე ყურადღების გამახვილება, მაშინ პუბლიცისტიკა და პუბლიცისტი ქვეყნის პირვარამს იზიარებს, კულტურისა და ცივილიზაციისათვის იბრძვის, ცხოვრების მუაგულშია მოქცეული და ამ ცხოვრებას ყოველმხრივ სინჯავს“¹. ქართული კრიტიკის ძირითადი მიზანი იყო ხალხის ინტერესების დაცვა, მისი გასაჭირის გამოხატვა. იგი მოუწოდებდა მწერლობას ხალხთან დაახლოებას, ხალხის ცხოვრების მხატვრულ ფორმებში ასახვას.

ილია ქავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ავალიშვილი, გიორგი წერეთელი, ესტატე მჭედლიძე, კიტა აბაშიძე და სხვანი და სხვანი მწერლობასთან ერთად პუბლიცისტურ მოღვაწეობასაც ეწეოდნენ და ყოველმხრივ გამოდნენ მეფის რუსეთის რეაქციულ პოლიტიკას. მათ არასოდეს მოუხრიათ ქელი გაჭირვების, შიმშილის, სიღატაკის წინაშე და ვაჟაკობით, ქვეყნის სიყვარულთა და მისთვის თავდადებით დაღუპვას გადააჩინეს ქართული სიტყვა და ქართული სული.

ამ პლუადას ეკუთვნის ღუტუ მეგრელიც. მისი სტატიები აშუქებს საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა მოვლენას, ქვეყნის სოციალურ და ეკონომიურ საკითხებს, ქართული კრიტიკის საპირობას, ქართველი მწერლისა და ქართველი ადამიანის მოვალეობას საკუთარი სამშობლოსადმი.

ჩვენ შევკრიბეთ ქართული პრესის ფურცლებზე გაბნეული ღუტუ მეგრელის სტატიები, კრიტიკული წერილები და ჩვენ წინაშე ფრიალ მრავალფეროვანი მემკვიდრეობა გადიშალა.

¹ ს. ხუციშვილი, ლიტერატურულ-კრიტიკული ნარკვევები, თბ., 1969, გვ. 15.

თემატიკის თვალსაზრისით დღუტუ მეგრელის სტატიები შემდეგ საკითხებს მოიცავს: საზოგადოებრივი და ეროვნული ცხოვრება, ქართული ლიტერატურა, განათლების სისტემა, თეატრი, მოგონებები და სხვ.

პირველი სტატია დღუტუ მეგრელმა 1888 წელს გამოგზავნა ოდესიდან. აქედან იწყება მისი მოღვაწეობა როგორც პუბლიცისტისა და ლიტერატურის კრიტიკოსის. „წერილი ოდესიდან“ ამ რუბრიკით აქვეყნებს იგი ამ პერიოდის წერილებს.

ერთ-ერთ წერილში („საახალწლო“, „ივერია“, 1890, № 10) დღუტუ მეგრელი მოუწოდებს ქართველებს: „მოჰკიდეთ, მოჰკიდეთ მეცნიერებას ხელი, შეისწავლეთ და მით აღჭურვილნი წადით საქართველოში. ეს ყოვლად შემძლებელი ღონეა კაცის გაბედნიერებისა. იქნებ თქვენ მაინც მოეხმარათ სამშობლოს... მეერ რამდენი განძია იქ დამარხული მეცნიერისათვის“. სამშობლოს სიყვარული და მასზე ზრუნვა, მასზე ფიქრი მუდამ თან სდევდა დღუტუ მეგრელს. ყველა სტატიაში თუ წერილში, კრიტიკასა თუ ფელეტონში სამშობლოს სიყვარულია გამოხატული. ყველა საკითხის ამოსავალი წერტილი საქართველოს ბედზე, მის აწმყოსა და მომავალზე ფიქრი იყო.

უპირველესი საზრუნავი იმდროინდელი ქართველი მოღვაწეებისა დედანის შენარჩუნება იყო. „... ჩვენს მდგომარეობაში ჩაეარდნილ ერისთავის უმთავრესი იარაღი, გარემო ვითარების საწინააღმდეგოდ ბრძოლაში თვით-არსებობის დასაცავად. არის ლიტერატურა, დედაენაზედ მწერლობის განვითარება, გაძლიერება. დაივიწყეთ ქართული ენა, მოსპეთ ქართული ენის განვითარება, და საქართველოც მხოლოდ გეოგრაფიული ტერმინი იქნება!“ — წერს დღუტუ მეგრელი („ივერია“, 1893, № 5). 1902 წელს, როდესაც რუსეთთან შეერთების 100 წლისთავთან დაკავშირებით ქართველ თავადაზნაურობას შვილების აღსაზრდელად ებოძა ფული, გაიმართა მსჯელობა, თუ როგორ გამოეყენებინათ ეს ფული რაც შეიძლება უფრო სასარგებლოდ. „ეს ფული, რასაკვირველია, წვეთია ზღვაში და ყოველს ჩვენს მოთხოვნილებას ამ მხრივ ვერ გასწვდება. მაშასადამე, უნდა გამოვარკვიოთ, რა გვარად უნდა დაიხარჯოს იგი, რომ დღეს-დღეობით მთელს საქართველოს მეტი სარგებელი მოუტანოს?“ („ივერია“, 1902, № 111). „დღეს ქართული ენა დიდს საფრთხეშია და, თუ ყურადღება არ ექნა მიქცეული მის განმტკიცებას და განვითარებას, განაგრძობს იგი, ცუდი ბოლო მოელის“ (იქვე). ავტორი მეტად მნიშვნელოვან მოსაზრებას გამოთქვამს ფულის გამოყენებასთან დაკავშირებით. იგი წერს: „უმთავრესი საზრუნავი ჩვენთვის დღეს ქართული ენის განმტკიცება უნდა იყოს, ხოლო ამისათვის საჭიროა ქართველმა დედამ შეისისხლხორცოს თავისი დედენა და დაბადებიდანვე შეათვისებინოს იგი თავისს შვილს, მომავალს ქართველს. ამიტომ ვუერთებ ჩემს სუსტ ხმას პატივცემულ აკაკისა და ზოგიერთ სხვა ჩვენს მამულიშვილთა ხმას, რომელნიც იმ აზრისანი არიან, რომ ნაბოძები ფული მოხმარდეს ქართველ დედათა აღზრდის საქმეს!“ (იქვე).

ქართველი დედა ქართველ მამულიშვილს აღზრდის, ნამდვილი მამულიშვილი კი მეტად საჭირო იყო საქართველოსათვის. ამიტომ მოითხოვდნენ ქართველი მოღვაწენი ქალთა სასწავლებლის დაარსებას ნაბოძები ფულით.

დღუტუ მეგრელის ადრინდელი პერიოდის სტატიებიდან აღსანიშნავია 1892 წელს ოდესიდან გამოგზავნილი წერილი „ჩვენთა მწერალთა საყურადღებო!“ . ეს და მრავალი სხვა სტატია ავტორს გაერთიანებული აქვს რუბრიკით

„ხმა შორიდან“. ჭერ ოდესიდან, ხოლო შემდეგ სომხეთიდან და აზერბაიჯანიდან გზავნიდა ავტორი წერილებს, სტატიებსა და ფელეტონებს ამ რუბრიკით. აღნიშნულ სტატიასი იგი მიმართავს ქართველ მწერლებს, ქართველ საზოგადოებას, ინტელიგენციას — მიხედონ ახალგაზრდებს, შეისწავლონ და აღწერონ მათი ცხოვრება, დაიცვან მათი ინტერესები. გამოიყვანონ ისინი ცხოვრების ასპარეზზე, რომ მათაც თავიანთი ცოდნა სამშობლოს კეთილდღეობას მოახმარონ. ის კი არ არის გასაკვირველი, თუ ეხლანდელი ახალგაზრდობა ვერ ასრულებს თავის დანიშნულებას, არამედ ის, თუ რომელსამე მათგანს მართო თავისის ძალდონით დაუძლევია ყველა ხელის შემშლელი გარემოება და კიდევ ახერხებს რისამე კეთებას. საკვირველია, რა მიგიციათ ახალგაზრდებისათვის და რასა სთხოვთ? ერთი მიბრძანეთ, როდის აჩვენეთ გზა, რომელზედაც იმას უნდა ევლო, როდის უდევით მხარში და ამხანაგობდით, როცა იგი, ახალგაზრდობა, ებრძოდა აზვირთებულს, მასზედ მოსულს ტალღებს, როდის აძლევდით იმედს უკეთესის მერმისისათვის? არა მიგიციათ რა, ამაგი არა გაგიწევიათ რა და. ბოდიშის მაგიერ, კიდევაც ზევდამ დაჰყურებთ საბრალოს და ეუბნებით, არ ვარგინარ, არ ვარგინარო“ („ივერია“, 1892, № 20). ბოლოს ავტორი დასძენს: „ჩვენი მწერლები მაშინ გააკეთებდნენ თავის საქმეს, როცა თავის მაგიერებს გაუზრდიდნენ მამულს, როცა ჰნახავდნენ, რომ მათგან დაწყებული საქმე მომავალ თაობისაგან ღირსეულად წარიმართება. მანამდის კი მოვალენი იყვნენ, თუნდ თავიანთი ინტერესების წინააღმდეგ, არ გაჩუმებულყვნენ. არ შეეწყვიტად წამოწყებული მუშაობა, სათავეში სდგომოდნენ ჩვენს ცხოვრებას და მალლა სჭეროდათ ქართულის ლიტერატურის დროშა, რომელიც მხოლოდ ღირსეულთათვის უნდა გადაეცათ. დიად, ქართული მწერლობა მოვალე იყო და არის, იზრუნოს საზოგადოების ხელმძღვანელებისა და აღზრდისათვის, ახალგაზრდობის მომზადებისათვის...“ (იქვე).

ასეთ მოვალეობას აკისრებს ავტორი ქართველ მწერალს, ხოლო საზოგადოების ყველა წევრს. ვისაც ლიტერატურა და პოეზია უყვარს, მიმართავს თხოვნით, რომ გაილოს მცირეთოდენი წელილი, რაც ხელს შეუწყობს ლიტერატურული ფონდის დაარსებას. ამ საკითხს ეხება დუბუ მეგრელის ადრეული პერიოდის სტატიათა უდიდესი ნაწილი.

ლიტერატურული ფონდის დაარსება მეტად მნიშვნელოვანი და აქტუალური საკითხი იყო XIX საუკუნის მიწურულისათვის. მატერიალური სიდუხჭირე მუსრს ავლებდა ქართველ მწერლებს. „იმათ (მწერლებს) წერისათვის არა სცალიათ და უმეტესი ნაწილი თავიანთ დროისა იძულებულნი არიან ლუკმა პურის შოვნის ფიქრსა და ზრუნვას მოახმარონ“, — წერს დუბუ მეგრელი 1893 წლის „ივერიის“ მე-5 ნომერში. „ის ხომ შესაძლებელაა, რომ გაჭირვებაში შემწეობა აღმოუჩინოთ ქვეყნისათვის თავგამოდებულთა და სანამ შესაფერი საქმე უშოვნიათ, ვიმშვილა და შეწუხებას გადაეარჩინოთ“, — ამბობს იგი (იქვე).

სალიტერატურო ფონდის დაარსებისათვის იბრძოდნენ ილია ჭავჭავაძე, დიმიტრი ყიფიანი, ეკატერინე გაბაშვილი და სხვანი. „მამ იმედია, — მიმართავს დუბუ მეგრელი ქართველ საზოგადოებას, — ვინც ჭერ კიდევ ქართველს უძახის თავის თავს. ვისაც ოდნავ მაინც უღვივის გულში სამშობლო ქვეყნის სიყვარული და სურს მისი წარმატება, ვისაც სამშობლოს კეთილდღეობა ახარებს და მისი წყლული წყლულად მიაჩნია, განურჩევლად წოდებისა, ხარის-

ხისა, მიმართულებისა და ხნოვანებისა, განავრცელებს ჩვენში სალიტერატურო ფონდის დაარსების მოუცილებელ საჭიროების აზრს თავის ნაცნობთა და მეგობართა შორის და შეუდგება ფულის შეკრებას“ (იქვე). ამ საკითხს აშუქებს სტატიების მთელი წყება, რუბრიკით: „ფიქრი და შენიშვნა“, რომლებსაც ავტორი „კვალში“ (1894 №№ 3, 5, 7, 9, 12 15) ათავსებს.

ეს სალიტერატურო ფონდი მართლაც დაარსდა. ამის შესახებ დეტუ მეგრელი ასე წერს თავის ავტობიოგრაფიაში: „კიდევ კარგი, რომ სალიტერატურო ფონდიდან, რომელიც ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასთან სწორედ იმ ხანებში დაარსდა ჩემი ინიციატივით, ... ასი მანეთი მასესხეს, თვარა სიმშლით უნდა მოემკვდარიყავით მეც და დედუც“².

არა მარტო ლიტერატურული ფონდის დაარსებისათვის იღვწოდა დეტუ მეგრელი, მას აწუხებდა აგრეთვე: საქართველოს კულტურის ძეგლების დაცვის ორგანიზაცია („ივერია“, 1897, № 121), საქველმოქმედო საქმიანობა („კვალი“, 1896, № 4; „ივერია“, 1899, № 121), ოდესის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტთა ბედი („ივერია“, 1901, № 7), დრამატული საზოგადოებისათვის მატერიალური დახმარების აუცილებლობა („ივერია“, 1902, № 175) და სხვ.

დეტუ მეგრელი დიდ მნიშვნელობას ანიბეჭდა მომავალი თაობის აღზრდის საქმეს. ამიტომაც მის პუბლიცისტიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს განათლების მუშაკთა საქმიანობას, სოფლის მასწავლებელთა მდგომარეობას და განათლების სისტემაში მომხდარი ცვლილებების აეკარგიანობას.

დეტუ მეგრელს მიაჩნია, რომ სოფლის მასწავლებლებს უნდა ჰქონდეთ კონტაქტი ხალხთან, უნდა აკვირდებოდნენ ხალხს, მის ცხოვრებას, უნდა სწავლობდნენ მისგან. „რომელი წიგნის კითხვა ჯობია ხალხის ცხოვრების დაკვირვებას“, — ამბობს იგი („ივერია“, 1889, № 270). ავტორი მოითხოვს ყურადღება მიექცეს სოფლის მასწავლებელთა ჩივილს წიგნების უქონლობის გამო. 1901 წელს, ახალი სასკოლო რეფორმის მოლოდინში, დეტუ მეგრელი იმედს გამოთქვამს, რომ „მეფის რუსეთის განათლების სისტემის მესვეურები ყოველ ღონეს იხმარენ, რათა მომავალმა რეფორმამ ქართველი ბავშვებისათვის ისეთი კეთილი ნაყოფი გამოიღოს, რაგორც მკვიდრ რუს ბავშვებისათვის გამოიღებს“ („ივერია“, 1901, № 153). წერილში „სტიპენდიები თუ სკოლა“ („ივერია“, 1902, № 185) იგი ლაპარაკობს ქუთაისის თავადაზნაურებისათვის ნაბოძები ფულის მოხმარების შესახებ. ავტორის აზრით, უმჯობესი იქნებოდა ფულის სტიპენდიებად დანაწილების ნაცვლად რაიმე ტიპის სკოლის დაარსება.

„ილია ჭავჭავაძე: იაკობ გოგებაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, აკაკი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე და მრავალი სხვა დაუცხრომლად იღვწოდნენ, რომ საქართველოში ქართველ ხალხს შერჩენოდა უფლება მშობლიურ ენაზე მეტყველებისა, სასამართლოში რუსული ენის არმცოდნე ქართველს შესძლებოდა თავისი გაჭირვება აეხსნა მოსამართლისათვის და ეკლესიაში ქართულად მოესმინა წირვა-ლოცვა“³. დეტუ მეგრელის აზრით, რუსული ენის ცოდნას მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და აუცილებელიც იყო, რადგან ევროპის კულტურა რუსეთიდან იკვლევდა საქართველოში გზას, მაგრამ ქართველის მშობლიური ენა ქართული უნდა ყოფილიყო. დეტუ მეგრელი თამამად, მოური-

² დედუ — პოეტის დედა, მარიამ ვაგუა-ხოშტარია.

³ ს. ხუციშვილი, ბოსლეველი, ნაწერები, თბ., 1961, გვ. 23.

დებლად აკრავს სამარცხვინო ბოძე იმათ. ვინც უფულებელყოფის ეშობლიერ ენას. ვინც თავიანთ შვილებს არ აყვარებს ქართულს და მხოლოდ უცხო ენების სწავლება მიაჩნია საჭიროდ მომავალი თაობისათვის.

1903 წლის „ივერიის“ 123-ე ნომერში გამოქვეყნდა ფელეტონი. სადაც ლაპარაკია იმაზე, თუ როგორ მოითხოვა ათმა მშობელმა თავიანთი შვილები გაეთავისუფლებინათ ქართული ენის გაკვეთილებისაგან. ამ ფაქტმა აღშფოთება გამოიწვია იმდროინდელ ქართულ ინტელიგენციაში. თავის გულისწყრომას გამოთქვამს დუბუ მკერელიც. „ამას აქით წასვლა აღარ შეიძლება ფაქტის გამო — ეს უკანასკნელი წერტილია ადამიანობისა, რომლის იქითაც ყოველივე ადამიანური ისობა, და მხოლოდ სულმდაბალნი და ავაზაკნი უარყოფენ ხოლმე თავის ვინაობას; თავის ეროვნების უარის ყოფაც, იგივე ვინაობის უარის ყოფაა, ხოლო ვინაობის უარის ყოფა სრული ზნეობრივი გაკოტრება, ინტელექტუალური სიკვდილია ყოველ ცალკე პიროვნებისათვის! თქვენს თავს რაც გინდათ უყავით ბატონებო, და რა ნება გაქვთ, რომ საუკუნოდ ამახინჯებთ და აუბედურებთ თქვენს შვილებს, რომელნიც იცოდეთ, მადლობას არ გეტყვიან მისთვის“ („ივერია“, 1903, № 128).

ასევე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს დუბუ მკერელი მომავალი თაობის აღზრდის საქმეში საბავშვო ჟურნალს. სტატიაში «ბ-ნი იაკობ გოგებაშვილი და ჟურნალი „ჭეჭილი“» („ივერია“, 1897, № 78) ავტორი განიხილავს იაკობ გოგებაშვილის წერილს „ხრიკების ხუხულა ბ-ნი გიორგი წერეთლისა“ („ივერია“, 1897, №№ 54, 57, 59). სადაც იაკობ გოგებაშვილი აკრიტიკებს „კვალისა“ და „ჭეჭილის“ მუშაკთა საქმიანობას. ი. გოგებაშვილი ურჩევს ხსენებული ჟურნალების თანამშრომლებს, გადასცენ ისინი წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, რადგან ჟურნალები სუსტია და ვერ ამართლებს ხელისმომწერთა იმედებს. დუბუ მკერელს მიაჩნია, რომ თუ ჟურნალი სუსტია და ჩამორჩება ევროპის საყმაწვილო ჟურნალებს, ამის მიზეზია არა რედაქცია, არამედ თვითონ მწერლები, რომლებიც არ აწვდიან მასალებს ჟურნალს. საჭიროა ყველა მწერალმა, მსგავსად შიო მღვიმელისა და თედო რაზიკაშვილისა, მონაწილეობა მიიღოს საყმაწვილო ჟურნალის ცხოვრებაში და მიაწოდოს მას საჭირო მასალა. «ჩვენში დღეს, როგორც საბავშვო ლექსების მწერალი. ცნობილია მარტო შიო მღვიმელი და ყოველ „ჭეჭილის“ ნომერში ჰხედავთ მის ლექსებს. როგორც საბავშვო ბელეტრისტს ტოლი არა ჰყავს, არამც თუ ჩვენში, ბევრგან სხვაგანაც, თ. რაზიკაშვილს და როგორც კი დასწერს რასმე ამისთანას (აქ უნდა აღვნიშნოთ, რომ თუ ხშირად არ ატკობს პატივცემული ავტორი თავისს ჰაწია მკითხველებს, ალბათ ან ვერ იცლის, ან საამისო მასალას ვერ ჰპოულობს, რაც სამწუხაროა, რასაკვირველია. მაგრამ „ჭეჭილის“ რედაქციას აქ ბრალი არა აქვს) ჰბეჭდავს „ჭეჭილში“». — წერს დუბუ მკერელი (იქვე). ხელისმომწერთა სიმცირის მიზეზად ავტორი საზოგადოების შეუგნებლობასა და ნაწილობრივ ხელმოკლეობასაც თვლის. ამრიგად, დუბუ მკერელის აზრით, საჭიროა მწერალმა უფრო აქტიური მონაწილეობა მიიღოს საყმაწვილო ჟურნალების მუშაობაში, საზოგადოებამ კი მეტი ყურადღება გამოიჩინოს ყმაწვილების აღზრდის საქმეში.

„რუსეთში მწერალთა და საზოგადოდ ბეკვდითი სიტყვის მსახურთ ერთი მშვენიერი ჩვეულება დასჩემდათ, მე ვამბობ საქველმოქმედო საქმის სასარგებლოდ, ან რომელსამე შესანიშნავ შემთხვევის სახსოვრად შესაფერ კრებულე-

ბის გამოცემის შესახებ“, — წერს დუტუ მეგრელი „ივერიის“ 1897 წლის 121-ე ნომერში. ამ შემთხვევაში საქმე ეხება მცხეთის ტაძრის გასაახლებელი ფონდის სასარგებლოდ ქართველ მწერალთა კრებულის გამოცემას. თუ ამ საქმეს ვინმე ითავებს, ავტორს სწამს, რომ ქართველი ისტორიკოსები, მწერლები, პოეტები, კრებულის გამომცემლებს უსასყიდლოდ დაუთმობენ თავიანთ საუკეთესო თხზულებებს.

ქართული დრამატურგიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის — აქესენტი ცაგარის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით დუტუ მეგრელი აბასთუმნიდან „ივერიაში“ (1902 წ., № 175) გზავნის წერილს „აქესენტი ცაგარელი: პატივსაცემად“. იგი მოუწოდებს ქართველ ინტელიგენციას შეკრიბოს ფული და დრამატული საზოგადოების გამგეობამ დააარსოს აქესენტი ცაგარის სახელობის ფონდი, რომლითაც პერიოდულად დაჭირდნენ საუკეთესო დრამატული ნაწარმოები. „მე მგონია, გარდა ძეგლისა, რომლის დადგმაც განუზრახავთ ტფილისში განსვენებულის საფლავზედ, — წერს დუტუ მეგრელი, — ამნაირ ფონდის დაარსება საუკეთესო პატივისცემა იქნება იმ კაცის სახელისა, რომელიც ღირსეულად განაგრძობდა თავის სიცოცხლეში ქართველ მოლიერისაგან⁴ დაწყებულ საქმეს“.

საინტერესოა კიდევ ერთი წერილი, რომელიც სოციალურ საკითხებს შეეხება. წერილი შედარებით გვიანდელია (გაზ. „იმერეთი“, 1913, № 136). ავტორს გულს უკლავს სოფლის მძიმე მდგომარეობა, გლეხის გაუნათლებლობა, მისი სიბეცე. დუტუ მეგრელი გლეხის მდგომარეობიდან გამოსავალს განათლებაში და ამ განათლების ქართულ ნიადაგზე გადმონერგვაში ხედავს. ავტორი აღშფოთებულია ვოსტორგოვის სასწავლო გეგმით, რომელმაც აკრძალა მშობლიურ ენაზე სწავლება, რის შედეგად სამრევლო სკოლების არსებობას აზრი აღარ ქონდა. „ცხადია, სოფლის ასეთი მდგომარეობა საზოგადო, უუელმართი სოციალურ-პოლიტიკური პირობებისაგან გამომდინარეობს და მისი საესებით განკურნება საზოგადო სოციალურ-პოლიტიკური პირობების გარეშე შეუძლებელია, მარა არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ თვით ის უფლებები, რაც დღეს ჩვენ განკარგულებაშია, სასარგებლოდ ვერ გამოვიყენებთ. ბევრს ვლამარაობთ პრაქტიკულ საქმიანობაზე, სამეურნეო სასწავლებლების ნაცვლად სამოქალაქო სასწავლებლებს და გიმნაზიებს ვაარსებთ, ამით კი — მუშა ხალხის მაგიერ მოხელეებსა და უსაქმო ხალხის რიცხვს ვამრავლებთ“, — წერს დუტუ მეგრელი. მიზეზი სოფლის ასეთი სიდუხჭირისა ავტორისათვის გასაგებია, ხოლო გამოსავალი კი სწორად ვერ დაუნახავს. „ხალხისათვის მოამაგე თვით ხალხში უნდა ტრიალებდეს“, — წერს ავტორი. სოფელი „დიდი ციხე-კოშკია, ღედაბოძია ჩვენი... მაგრამ რა ქნას, როგორ გაუძლოს ამდენ გარეშე და შიგნით მტრებს!“, — სვამს კითხვას, რომლის პასუხი ავტორს ვერ უპოვია. სოციალური საკითხი საუკუნეების მანძილზე აწუხებდა ქართველ ხალხს და მრავალი აზრი გამოთქმულა ამ საკითხზე. დუტუ მეგრელიც ახვადასხვა ქანრში სხვადასხვა კუთხით ეხმაურებოდა მას.

დუტუ მეგრელი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ეროვნულ თვითშეგნებას. ყველა ქართველი უნდა აფასებდეს იმას, რომ იგი ერთიანი საქართველოს პირველია. „... ვერაფერი სანუგეშოა ფაქტი, რომ დღესაც, ასის წლის შემდეგ, რაც საქართველომ თავისუფლების დაკარგვით მოიპოვა გაერთიანება, არ

⁴ ივლისსხვა გორგი ერისთავი.

გვეჩინდეს შეგნებულო, რომ ყოველ ქართველის სამშობლო მთელი საქართველოა და ყველა საქართველოს საზღვრებში მცხოვრები ეროვნებით ქართველოა და არა ქართლელი, კახელი, გურული, მეგრელი, იმერელი და სხვა“ („ივერია“, 1902, № 252).

წერილში, რომელიც დაიბეჭდა 1903 წლის № 42 „ივერიაში“, ღუბუ მეგრელი აღშფოთებას გამოთქვამს გრაფ უეაროვის მეუღლის მოთხოვნის გამო, რომელსაც მოუსურვებია მარტვილის ტაძრის ძველი სამკაულები გადაეგზავნათ მისთვის მოსკოვს, იქაურ მუზეუმებში შესანახად. ავტორი მოუწოდებს დაიცვან წინაპართა მიერ შექმნილი კულტურის დიდებული ძეგლები, ააგონ სიძველეთსაცავნი, მუზეუმები და შთამომავლობას შეუნახონ ის ძვირფასი და მნიშვნელოვანი, რაც ძველ თაობას შეუქმნია.

თუ თვალს გადავავლებთ ღუბუ მეგრელის კრიტიკულ წერილებს, დაინახავთ რა გულისხმიერებითა და მოწინააღმდეგეობით ეპყრობოდა იგი ქართველი მწერლების საქმიანობას, ქართულ კულტურას. საქართველოსათვის იმ მძიმე ღროს, როდესაც ყოველ ქართულ სიტყვას ცენზურის მკაცრი კონტროლის ქვეშ უნდა გაეველო, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა შემოქმედების შესახებ ცნობების ფიქსირებას. საკვირო იყო მათი საქმიანობის შესახებ სტოდნოდათ მომავალ თაობებს. ღუბუ მეგრელი მიმართავს ქართველ მწერლებს, ხელი მოკიდონ მემუარული ლიტერატურის წერას. „მას აქეთ, რაც მეცხიერებამ შეიგნო, რომ ისტორიას მარტო მეფეების ცხოვრების და ომების აღწერა არ შეადგენს, დიდი ფასი დაედვა ყველგან ესრეთ წოდებულ მემუარებს და მოგონებებს“, — წერს იგი 1894 წ. ჟურნალ „კვალის“ მე-12 ნომერში. „ყოველი თვალსაჩინო ეპოქის, ყოველი ისტორიული პირის შესახებ რამოდენიმე მოგონება იბეჭდება რუსეთის სპეციალურ ისტორიულ და საზოგადო ჟურნალებში, ეს მე-19 საუკუნე მანინც ამ მემუარ-მოგონებათა წყალობით ყველა რუსის ნათლად შეუძლია თვალწინ დაიყენოს და შეიტყოს ყოველთა ბევრად თუ ცოტად ცნობილ კაცთა სურვილები, აზრები, მისწრაფებანი, შთაბეჭდილებანი“. ავტორს გული წყდება, რომ საქართველოშიც იგივე არ ხდება. იგი განაგრძობს: „ჩვენში კი სამწუხაროდ, არამც თუ კერძო კაცი, თვით საზოგადო მოღვაწენიც კი. და წარმოიდგინეთ, თვითონ მწერალნიც, არ გვიტოვებენ არავითარ მემუარ-მოგონებებს. იმიტომაც არის, რომ ჩვენ არ ვიცით, გუშინ რა ჰხდებოდა ჩვენში და რაკი არ ვიცით, ვერ მოგვიფიქრია დღეს რა მოვიმოქმედოთ და ვართ გზა-დაბნეულნი“. ავტორი აღტაცებით აღნიშნავს აკაკის ავტობიოგრაფიის „ჩემი თავგადასავლის“ ბეჭდვას ჟურნალ „კვალში“. იგი დასძენს: „ვისურვებ, იმათ მანინც, ვინც ჭერ კიდევ ცოცხალნი არიან და კალმის ხმარება შეუძლიათ, მიჰბაძონ აკაკის და გვამცნონ თავიანთი წარსული ცხოვრება. განსაკუთრებით მეგმართავთ ამგვარი თხოვნით ჩვენს დიდად პატივცემულ და მსოფიან, მრავლის მომსწრე და ბევრის მნახველ მოღვაწეთ, როგორც არიან კონსტანტინე ქრისტეფორის ძე მამაცაშვილი და თავადი რაფიელ ერისთავი“ (იქვე). ღუბუ მეგრელი შემდეგშიაე მოგვიანებით, თხოვნით მიმართავს საზოგადოებას, აღწერონ გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, მათი ღვაწლი, მათი ნაამბავარი. „არიან ისეთნი მწერალნიც, რომელნიც სწერდნენ მხოლოდ თანამედროვე საზოგადოებისათვის და რომელთა მოღვაწეობის შესახებაც შთამომავლობას შეიძლება სრულიად არა ეცოდინოს რა, თუ ჩვენ, ვის თვალწინაც გაიარა ამ მოღვაწეობამ, არაფერს ვიტყვით მასზედ. ასეთები არიან მაგალითად, სერგეი მესხი, ევსტათი შვედ-

ლიძე (ბოსლეველი). მიხეილ ხელთუფლიშვილი და სხვანი მრავალნი, სინდისიერნი და თავდადებულნი მუშაენი მშობლიურ მწერლობისა და საზოგადოებრივ განვითარების სარბიელზე და ჩვენც მოვალენი ვართ. მათი ღვაწლი და ამაგი გავასაუკუნოთ“ („ივერია“, 1901, № 27).

დუბუ მეგრელის ყურადღებას არ გამოარჩენია კულტურული ცხოვრების თითქმის არც ერთი დეტალი. იგი ხან დრამატულ საზოგადოებას საყვედურობს დრამატული ნაწარმოებებისა და მათი ავტორების მიმართ გულგრილობის გამო, ხან მუსიკის მესვეურებს და კრიტიკოსებს მიუთითებს — უფრო ფაქიზად და ყურადღებით მოექცნენ ქართულ ჰანგებსა და ქართულ ტექსტებს, ხან ხალხური ზეპირსიტყვიერების შეგროვებას ურჩევს საზოგადოებას.

მეტად საინტერესოა დ. მეგრელის შენიშვნა „ზ-ნ ავალიშვილის წერილის გამო“, რომელიც არ გამოუქვეყნებია (არქივი № 5). დუბუ მეგრელი ილაშქრებს ნ. ავალიშვილის წინააღმდეგ, რომელიც უარყოფს გიორგი ერისთავის ღვაწლს ქართული თეატრის დაფუძნებაში და ამ ამავე ეპოქისთვის მიაწერს. „ჩვენ გვწამდა და დღესაც გვწამს, რომ გიორგი ერისთავია პირველი ქართველი დრამატურგი, რომელმაც შესაძლებლად გახადა ქართული თეატრის დაარსება და რომ გიორგი ერისთავს თავისი უკვდავი კომედიები არ დაეწერა, არც სული ჩაედგმოდა ქართულ თეატრს და ვერც ვერაინ დააფუძნებდა მას. ან შემოიღებდა“.

საინტერესოა აზრი აქვს მწერალს გამოთქმული თეატრისა და მისი რეპერტუარის შესახებ. მას მიაჩნია, რომ საჭიროა მწერალთა ნაწერების პოპულარიზაცია. რაც გაათავითცნობიერებს საზოგადოებას, გაუღვიძებს ეროვნულ ინტერესებს და ამით გაიზრდება მოთხოვნილება თეატრის, როგორც ეროვნული დაწესებულების მიმართ („ივერია“, 1904, № 252). დუბუ მეგრელი 1896 წლის „კვალში“ მოთავსებულ წერილში „სალიტერატურო შენიშვნები“ მიუთითებს კრიტიკის სიმცირეზე ქართულ ლიტერატურაში. ავტორი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ მე-19 საუკუნემ მოგვცა ლიტერატურის მრავალი კორიფე, მაგრამ ვერ მოგვცა ვერც ერთი ნიჭიერი კრიტიკოსი. „სიტყუაჯაზმულ ლიტერატურას, — წერს იგი, — თან არ დაჰყვა შესაფერი სალიტერატურო კრიტიკა. რომელსაც უნდა აეხსნა იგი ქართველ საზოგადოებისათვის და დაეფასებია ჩვენი ნიჭიერი მწერალ-მხატვრანი ღირსეულათ, რასაკვირველია, ეს გარემოება თითონ სიტყუაჯაზმული ლიტერატურის ღირსებასაც უნდა დატყობოდა, რადგან ის მოაკლდა მაშინვე სალიტერატურო კრიტიკის დახმარებას. რატომ მოხდა ეს ამბავი? ნუთუ იმ ერმა, რომელმაც ერთი საუკუნის განმავლობაში მოგვცა იმისთანა კორიფეები სიტყუაჯაზმულ ლიტერატურაში, როგორც გრ. ორბელიანი, ნ. ბარათაშვილი, ვ. ორბელიანი, ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, ა. ყაზბეგი, გ. წერეთელი და სხვა, ვერ შეძლო ერთი ნიჭიერი კრიტიკოსის მოცემაც კი? ნუთუ ასე ძნელია კრიტიკა პოეტურ შემოქმედებაზე? თუ ასეა, მაშ რად ამბობენ ფრანგები: წერა ძნელია. კრიტიკა ადვილი?“ (იქვე). იმისათვის, რომ შეგეძლოს გააკრიტიკო ლიტერატურული ნაწარმოები, მეცნიერულად დაასაბუთო მისი ნაკლი და ღირსება. საჭიროა ძალიან დიდი განათლება, ერუდიცია. მსოფლიო აზროვნებისა და ლიტერატურის კარგი ცოდნა. განათლების მიღებას დიდი შრომა და მატერიალური ხელისშეწყობა უნდა. საქართველოში იმ დროისათვის არ იყო შექმნილი პირობები სრულყოფილი განათლების მისაღებად. რაც შეეხება მწერლის კრიტიკოსობას, ეს არც შესაძლებელია და არც

სასურველი. მწერალს, რასაკვირველია შეუძლია გამოთქვას ესა თუ ის აზრი ლიტერატურულ ნაწარმოებზე, ისე როგორც ეს შეუძლია ყველა ლიტერატურის მოყვარულს, მაგრამ ეს იქნება არა მეცნიერული, არამედ დილეტანტური კრიტიკა.

მე-19 საუკუნის მიწურულიდან ჩვენში გამოდიან თვალსაჩინო ძალები კრიტიკის დარგში. საკმარისია აქ გავიხსენოთ პროფესიონალი კრიტიკოსი კიტა აბაშიძე, რომლის მეცნიერულ შრომებს დღესაც არ დაუქარგავს ღირსება. დუბუ მეგრელი თავის პუბლიცისტურ წერილებში არასწორ შეფასებას აძლევს გამოჩენილი კრიტიკოსისა და საზოგადო მოღვაწის კიტა აბაშიძის შემოქმედებას. კიტა აბაშიძე უაღრესად განათლებული და ნიჭიერი პიროვნება იყო. მისი დამსახურება უდიდესია ქართული ლიტერატურის შესწავლის საქმეში. 1896 წლის № 19 „ქვალში“ მოთავსებულ წერილში დუბუ მეგრელი წერს: „ჩვენ გვგონია, რომ ბ. კიტა... საფრანგეთის ლიტერატურის ქართულ წიდავზე გადმომწერგის როლით დაკმაყოფილებოდა. მარა მართო ეს არ იქმარა და კრიტიკოსობაც დაიჩემა. დაიჩემა და გვაუწყა თავის პირველ წერილშივე, რომელსაც „ცხოვრება და ხელოვნება“ დაარქვა („ივერია“, 1895, № 150).

დ წერილშიაც ისევ ისე ფრანგებზე და ფრანგულ წერილებზე გველაპარაკება. ზოლო ის რამოდენიმე ფრანგული ნაწარმოებიც, რომელსაც მიაქცია ყურადღება, ან თარგმანია ფრანგულიდან და ან მიბაძევა იმავე ფრანგულისა, გარდა არტურ ლენისტის „ეარაპანძიანთ ნინოსი“ და ორიოდ კიდევ სავისა. გადმოთარგმეთ რამე ფრანგულიდან, ან გადმოაკეთეთ და ბ. კიტაც ცამდის აჯიყვანთ ქებიით“ (იქვე). როგორც აღენიშნეთ, ავტორი არ არის ობიექტური. კიტა აბაშიძის დიდი ღვაწლი ქართული ლიტერატურის ზრდისა და აყვავებისათვის. მისი სისტემატური შრომა ლიტერატურის ისტორიის შესაქმნელად და კრიტიკული აზროვნების მალალი ტრადიციების დანერგვა, უკვე ცნობილი იყო მაშინაც. როდესაც დუბუ მეგრელი რატომღაც ცდილობს ჩრდილი მიაყენოს ახალი ქართული კრიტიკული აზრის ერთ-ერთ ფუძემდებელს.

დუბუ მეგრელის წერილი „ორიოდე სიტყვა ჩვენებურ ახლადმოვლენილ პესნიშნის გამო“ („ივერია“, 1901, № 45) გამოხმაურებაა კიტა აბაშიძის სტატიაზე. („ზოგიერთი მოსაზრება ჩვენს ლიტერატურის შესახებ“). კიტა აბაშიძე, როგორც ბრუნეტეერის მიერ ჩამოყალიბებული ევოლუციური მეთოდის მიმდევარი, გამოირცხავს ლიტერატურის განვითარებაში სოციალური და პოლიტიკური ძვრების შედეგად გამოწვეულ ნახტომებს. მას მათფლიო ლიტერატურა წარმოდგენილი აქვს როგორც ერთი მიმდინარეობის მეორე მიმდინარეობით შეცვლის კანონზომიერი პროცესი. მისი აზრით, ევროპის ლიტერატურა გვევლინება ამ პროცესის ყველაზე ტიპიურ ფორმად. ამ მიმდინარეობათა ცვლა ასეთ სახეს ღებულობს: რომანტიზმი იცვლება რეალიზმით, შემდეგ მოდის შეუფერავი ნატურალიზმი და ბოლოს ადგილი ეთმობა ნეორომანტიზმს, რომელიც რეალიზმისა და რომანტიზმის შერწყმის შედეგად მიღებულ ახალ მიმდინარეობას წარმოადგენს. ყველა იმ მწერალს, რომელიც ვერ თავსდება ამ სქემაში. კიტა აბაშიძე არ განიხილავს. ე. ი. არა ცნობს როგორც მწერალს.

როგორც ცნობილია, დღეს ლიტერატურის კრიტიკის მიერ ეს თეორია უარყოფილია. ქართული ლიტერატურა სოციალური და პოლიტიკური მოვლენების გამოძახილია. იგი თავისებურ პირობებში ვითარდებოდა და მისი მიმდინარეობებიც ამ მოვლენათა შესაფერისად ჩამოყალიბდა. ქართული ლიტერა-

ტურა ქართული ყოფის ზედნაშენია. იგი ვერ გახდება ევროპული ლიტერატურის თავისებურებათა გამზიარებელი, რადგან ევროპისა და საქართველოს ისტორიული ვითარება მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

„საქართველო პატარა ქვეყანაა, ის კვლავ ველურს აზიაშია, ჩვენი პესნი-მისტები კი ევროპულად ბრძანდებიან განათლებულნი და აბა როგორ ეყარებათ პატარა საქართველოს პატარა ლიტერატურისათვის მოიცალონ“, — წერს დუტუ მეგრელი („ივერია“, 1901, № 42).

დუტუ მეგრელს მიაჩნია, რომ ქართული ლიტერატურა ქართულ ნიადაგზე უნდა იყოს დამყარებული და ეს აზრი განსაკუთრებით გამოკვეთა შიო არაგვისპირელის ეტიუდების განხილვისას. აქ დუტუ მეგრელი გვევლინება როგორც ლიტერატურის კრიტიკოსი. ეს ნარკვევი იბეჭდებოდა „ივერიაში“ 1897 წელს სათაურით: „ბ-ნი შიო არაგვისპირელი და მისი უკანასკნელი ეტიუდები“.

ახალგაზრდა ბელეტრისტის შიო არაგვისპირელის გამოსვლას სამწერლო ასპარეზზე დიდი აღტაცებით შეხვდა მისი თანამედროვე საზოგადოება. შიო არაგვისპირელმა ახალი სუნთქვა შემოიტანა ქართულ ლიტერატურაში. მან თავისი ნოველების გმირებად გამოიყვანა უბრალო ხალხი და ოსტატურად აღწერა მათი სულიერი განცდები, გამოაშჸარავა საზოგადოების მანკიერი მხარეები.

დუტუ მეგრელი დაწვრილებით აგვიწერს თითოეულ ეტიუდს, გადმოგვცემს შინაარსს და გამოთქვამს საკუთარ აზრს მათზე. „ჩვენს ღარიბ ლიტერატურაში შ. არაგვისპირელმა უკვე თვალსაჩინო ადგილი დაიჭირა. მის ნაწერებს ჰკითხულობენ, იმაზე ბაასობენ, სწერენ. ეს არც საკვირველია, რადგან როგორც ნიჭით, ისე ნაყოფიერებით. ჩვენი ახალგაზრდა ბელეტრისტი სწორედ რომ ყურადღების ღირსია“, — წერს იგი. დუტუ მეგრელი სამართლიანად აღნიშნავს ბელეტრისტის შეცდომებს. მისი აზრით, მწერალი ზედმეტად გატაცებულია ეროტიკული სიტუაციების შექმნით, რაც არაა ღამაზი და, რაც მთავარია, არ არის ქართული ყოფისათვის დამახასიათებელი. ქართულ ნიადაგზე შექმნილი ეტიუდები მწერლის ღირსებად უნდა ჩაითვალოს, ხოლო ქართველისათვის არადამახასიათებელი მოვლენებისა და სიტუაციების აღწერა არ იქნება დამაჩერებელი, ვერ მოიპოვებს მკითხველის სიმპათიებს. მთელი ნარკვევი დაწერილია უშუალოდ, დამაჩერებლად: იგრძნობა შიო არაგვისპირელის ნიჭის დიდი მოწონება დ. მეგრელის მიერ და ის გულწრფელი გულისტკივილი, რაც გამოწვეულია ბელეტრისტის მიერ დაშვებული შეცდომებით, რამაც გადაახვევინა მას ერთხელ არჩეული გზიდან. „ვისურვოთ რომ ბ-ნი არაგვისპირელი კვლავ დაპბრუნებოდეს თავისს სფერას და მიეძღვნას ქართველ საზოგადოებისათვის იმისთანა სურათები ჩვენის ხალხის ცხოვრებისა, როგორც „ღმერთო დაილოცოს შენი სამართალი!“. „ის!?“ და პირველის ხანის სხვა მისი ნაწარმოებია“.

დუტუ მეგრელმა, პუბლიცისტმა და კრიტიკოსმა, თავისი მოკრძალებული წვლილი გაიღო ქართული საზოგადოებრივი აზრისათვის ამ მეტად მნიშვნელოვან დარგებში.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა)

ცნობები და შენიშვნები

თამაზ ნატროშვილი, გოჩა ჯაფარიძე

ცდა ერთი თარიღის დადგენისა

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დღემდე აზრთა სხვადასხვაობაა თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ.

ივ. ჯავახიშვილი წერდა; „თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ მტკიცე და ერთხმიანი ცნობები არ მოგვეპოვება: ერთი წყარო თარიღად 1210 წ. თვლის, მეორე 1191 წ., სხვა წყაროებში კი დღე 1207 წ.,... სიმართლის გამორკვევა წყაროების ასეთი უთანხმოების დროს ადვილი საქმე არ არის“¹.

ცხადია, დაბნეულობა შეიპყრობს მკითხველსაც და მკვლევარსაც, როდესაც თვალს გადაავლებს სხვადასხვა მეცნიერთა შრომებს და ამოიკითხავს თამარის გარდაცვალების სხვადასხვა თარიღს: 1201 წ. (ვახუშტი ბაგრატიონი), 1207 წ. (ს. კაკაბაძე), 1212 წ. (მ. ბროსე, პ. ინგოროყვა), 1213 წ. (თ. ქორდანიანი, ი. ჯავახიშვილი), 1216 წ. (კ. კეკელიძე).

მართალია, ქართულ ისტორიოგრაფიაში თამარის გარდაცვალების თარიღად დამკვიდრდა 1213 წელი², მაგრამ ბოლო ხანებში ხელახლა დაისვა საკითხი აღიარებული თარიღის გადასინჯვის თაობაზე. ს. კაკაბაძის მიერ დადგენილ თარიღს (1207 წ.)³ გარკვეული არგუმენტაციით მხარი დაუჭირეს ბ. სილაგაძემ⁴ და ჯ. ოდიშელმა⁵.

როგორც ჩანს, აღიარებული თარიღი მაინც საუკომანო და სადავო ყოფილა.

იმ საბუთებს, რომელთა საფუძველზე ფიქრობენ, რომ თამარ მეფე გარდაიცვალა 1207 წელს, რა თქმა უნდა, გაცილებით მეტი ღირებულება ექნებოდა, სარწმუნო ფაქტად რომ არ გამოიყურებოდეს დავით სოსლანის გარდაცვალება 1207 წელს — ყარსის აღების შემდეგ⁶.

იბნ-ალ-ასირისა და ბასილი ეზოსმოძღვარის მონათხრობი ქართველთა მიერ ყარსის აღებაზე, ჩვენი აზრით, ერთსა და იმავე მოვლენას ასახავს.

¹ ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ერის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1965, გვ. 290.

² უცხოელი მკვლევარნი მეტწილად იმორწმუნებნ ბროსესეულ თარიღს — 1212 წ.

³ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, რუსთაველი და მისი ევფხისტყაოსანი, თბილისი, 1966, გვ. 229—230. აღრინდელი ნაშრომების მითითება იხ. იქვე, გვ. 230, შუნ. 1.

⁴ ბ. ს ი ლ ა გ ა ძ ე, XII—XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ ასირის ცნობათა შუქზე, საქართველო რუსთაველის ხანაში (რუსთაველის დაბადების 800 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული), თბილისი, 1966, გვ. 124—129.

⁵ შვიდეუ ქრონიკები (ცინკლოსების ისტორიული მინაწერები), ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო ჯ უ მ ბ ე რ ო დ ი შ ე ლ მ ა, თბილისი, 1968, გვ. 94—96.

⁶ სწორედ ამ თარიღს გულისხმობდა ი. ჯავახიშვილი, როდესაც წერდა: „დავით სოსლანის სიყვდილის თარიღი ცხადად არსად არის აღნიშნული, მაგრამ სხვადასხვა წყაროში მოიპოვება ერთი ქრონოლოგიური ცნობა, რომელიც უეჭველია დავით სოსლანის სიყვდილს უნდა ეხებოდეს“. ა. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 279

უპირველეს ყოვლისა, ემთხვევა თარიღები. იბნ ალ-ასირის ცნობით, ყარსის აღება მომხდარა 603 წელს ჰიჭრით⁷ (1206 წლის 8 აგვისტო — 1207 წლის 27 ივლისი), ბასილი ეზოსმოდღარის მიხედვით — ასევე 1206/7 წელს⁸. ემთხვევა მთელი რიგი დეტალებიც.

იბნ ალ-ასირი: ყარსის ციხეს დიდი ხნის განმავლობაში ჰქონდა შემორტყმული ალყა⁹.

ბასილი ეზოსმოდღარი: „მრავლით ეამითგან ჰბრძოდეს სარგის თმოგუელი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერარა ღონე ქმნეს აღებისა... გარე შემოუხუნეს ყოველნი ციხენი და სოფელნი და იგი მხოლო მარტო ჰქონდათ სპარსთა“¹⁰.

იბნ ალ-ასირი: საბოლოოდ ყარსის გამგებელი მოურიგდა ქართველებს და ჩააბარა ციხე¹¹.

ბასილი ეზოსმოდღარი: ყარსელებმა ჩააბარეს კლიტენი ციხისა თამარსა და მის ძეს¹².

იბნ ალ-ასირის მიხედვით, ყარსის აღებას უშუალოდ მოჰყვა ქართველთა დედოფლის გარდაცვალება¹³.

ერთი შეხედვით, შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ ამასვე მოგვითხრობს ბასილი ეზოსმოდღარიც¹⁴. მაგრამ გასათვალისწინებელია ის მნიშვნელოვანი გარემოება, რომ ბასილი ეზოსმოდღარის თხზულებას სრული სახით ჩვენამდე არ მოუღწევია¹⁵. მისი მეორე ნაწილი ი. ჭავჭავაძემ აღადგინა ვახტანგის სწავლულ კაცთა კომისიის მიერ შევსებული „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, სადაც თამარის მეფობის მომთხრობელი ტექსტი შეუღარა „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტს და რაც ამ უკანასკნელთან შედარებით ზედმეტი აღმოჩნდა შევსებულ „ქართლის ცხოვრებაში“, ის მიიჩნია თამარის მეორე ისტორიკოსის (ანუ ბასილი ეზოსმოდღარის) ნაწარმოებიდან ამოღებულად¹⁶.

⁷ იბნ ალ-ასირი, *ალ-ჰამილ ჭი-თთა* რჩხ. კაირო, 1929—1938 (ნაჭარის გამოცემა) ტ. IX, გვ. 289. ვარდანი ყარსის აღებას ათარიღებს 1206 წლით. იხ. Всенная история Варяна Великого, перевел Н. Эмиш, Москва, 1661, გვ. 169.

⁸ ბასილი ეზოსმოდღარი ვადმოგვეცემს: „...ოცდამესამედ, გრნათუ მეოთხედ, აღმაელობასა მეფობისა მისისა წელწადას იკითხა საქმე კარისა“ (ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბილისი, 1959, გვ. 143). მოსიუ სიტყვით. თამარს ვაჟედ 1183 წელს (იქვე, გვ. 116). მაშასადავე, ავტორის მიერ აღნიშნული ოცდამესამე თუ ოცდამეოთხე წელწადი თამარს მეფობისა უღრის 1206, 7 წ.

⁹ იბნ ალ-ასირი, გვ. 289.

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 143.

¹¹ იბნ ალ-ასირი, გვ. 289.

¹² ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 143—144.

¹³ იბნ ალ-ასირი, გვ. 289.

¹⁴ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 144.

¹⁵ როგორც ცნობილია, ჰალაშვილისეული ნუსხა, აღმოჩენილი 1923 წელს ი. ჭავჭავაძის მიერ, შედგება ორი ნაწილისაგან, პირველი ნაწილი (XVI ს. ხელნაწერი) წყდება რუჰან-ადლითან ომის უწინააღმდეგე და დანაკლისი შეესებულა ვახტანგის შედეგად ორნდელი ერთ-ერთი ნუსხიდან. დაწერ. იხ. ივ. ჭავჭავაძის შრომა, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბილისი, 1945, გვ. 394; ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ს. ყაუხჩიშვილის შესავალი წერილი, გვ. 016.

¹⁶ ი. ჭავჭავაძის შრომა, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 395, ს. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 017.

ს. ყაუხჩიშვილი შენიშნავს, რომ ი. ჭავჭავაძის მიერ მოწოდებული განოცდების მეთოდით მიღებული ნაშთი ყოველთვის არ იქნება ბასილი ეზოს-მოდღარის თხზულების ხალასი ტექსტი¹⁷.

შედარებითი შესწავლის შედეგად ი. ჭავჭავაძის ასკენიდა, რომ „ქართლის ცხოვრების“ შემავსებელთ ბასილი ეზოსმოდღარის ყველა ცნობებით არ უსარგებლიათ...“ უნდა გვახსოვდეს მუდამ და ვიცოდეთ, რომ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულების დაკარგული ნაწილის ზემოაღნიშნული გზით აღდგენილი ტექსტი დედნის სრულ ტექსტად ვერ ჩაითვლება. მას შეიძლება და უეჭველია ამაზე მეტიც უნდა ჰქონოდა¹⁸.

ს. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, რომ ვახტანგის სწავლულ კაცებს თამარის ისტორიაზე რედაქციული მუშაობის დროს შესაძლებლად დაუნახავთ თამარის ორი ისტორიის შერწყმა და ნაშრომში შემთხვევაში რიგრიგობით არის მოთავსებული თამარის პირველი ისტორიკოსისა და ბასილი ეზოსმოდღარის ტექსტები. „ერთი სიტყვით. ეს ორი ისტორიკოსი ერთიმეორეს აცეხს თავისი მოთხრობილი ამბებით“¹⁹.

ბასილი ეზოსმოდღარი ყარსის აღების ეპიზოდში ორჯერ ასახელებს დავით სოსლანს, რომელიც საქართველოს ლაშქარს სარდლობდა. განსაკუთრებით შრავლისნთქმელია მეორე დასახელება: ყარსელებმა უკვე შესწყვიტეს წინააღმდეგობა. „დაშთომილთა მათ ითხოვეს დაეთისაგან, რათა თვით თამარ მივიდეს“²⁰.

ვახტანგისეულ ნუსხებში ბასილი ეზოსმოდღარის ტექსტს ყარსის აღებაზე მოსდევს ვრცელი თხრობა, ამოღებული „ისტორიათა და აზმათაგან“, რომელიც იწყება დავით სოსლანის გარდაცვალებით²¹.

ამრიგად. საგულეგებელია, რომ ყარსის აღების შემდეგ გარდაცვალება არა თამარ მეფე, არამედ დავით სოსლანი²².

მამასადამე, ორი წყარო, არაბული და ქართული. თითქმის ერთნაირად გადმოგვცემს ყარსის აღებას და ერთნაირადაც ათარიღებს. ერთადერთი განსხვავება ისაა. რომ არაბულ წყაროში ზენებულის ეპიზოდის შემდეგ აღნიშნულია გარდაცვალება საქართველოს დედოფლისა, ხოლო ქართულ წყაროში — დავით სოსლანისა.

ბუნებრივია, რომ უფრო სანდოდ მივიჩნით ქართული წყაროს ცნობა.

იბნ ალ-ასირის თხზულების ღირებულებაზე ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს. მაგრამ გადაჭარბება იქნება. ყოველმხრივ ექვემდებარებულ წყაროდ გამოცახადლოთ იგი.

¹⁷ ს. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 318.

¹⁸ ი. ჭავჭავაძის, დასახ. ნაშრ., გვ. 395.

¹⁹ ს. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 019—020.

²⁰ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 143.

²¹ იქვე, გვ. 144. შენ. I; შდრ., ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან შეთხრობით შეუკრებულს, ნაწ. I, მ. ს. რ. ო. ს. გამოცემა, პეტერბურგი, 1849, გვ. 326.

²² ბასილი ეზოსმოდღარი, რომელმაც დავითზე თამარის ავადმყოფობისა და გარდაცვალების ვრცელი აღწერილობა, ცხადია, ორივე სიტყვით მაინც აღნიშნავდა მისი მუდღის გარდაცვალების ფაქტს, მაგრამ შესებულ „ქართლის ცხოვრებაში“ თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობა შეუტანიათ, რადგან ერთი და იგივე ეპიზოდს ერთნაირად იქნებოდა გადმოცემული. ანალოგიურ შემთხვევას მიუთითებს ს. ყაუხჩიშვილი (დასახ. ნაშრ., გვ. 034—035).

შეცდომას ხომ არ უშვებს იბნ ალ-ასირი?

უეჭველია, რომ ყარსის აღების შემდეგ გარდაიცვალა დავით სოსლანი ანუ მეფე დავითი (როგორც იხსენიებენ ქართული წყაროები). მაშასადამე, უცხოეთში გავრცელებოდა ხმა საქართველოს მეფის გარდაცვალებაზე და ადვილი დასაშვებია, რომ ნაკლებად ცნობილი დავით სოსლანის გარდაცვალება მიეჩინათ საქართველოს მეფე-ქალის გარდაცვალებად²².

ამასთან ერთად, მოიპოვება სხვა ცნობები, საიდანაც აშკარად ჩანს, რომ თამარ მეფე 1207 წელს ნამდვილად არ გარდაცვლილა.

ი. ჭავჭავაძის აღნიშნავდა: 1207 წ. თამარის გარდაცვალების თარიღად სრულებით შეუსაბამო რამე არის და სხვა მტიციე ისტორიულს ცნობებს (თუნდ სპარსეთში ქართველთა ძლევა მოსილს ლაშქრობას) ეწინააღმდეგება²³.

ირანში ლაშქრობის აღწერას ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“²⁴. თხრობის დასაწყისში მოცემულია ლაშქრობის გეგმა, რომელიც წამოუყენებიათ თამარის წინაშე საქართველოს მხედართმთავრებს: „აწ ბრძანოს მეფობამან თქვენმან, რათა არა ცუდად დავიწყებასა მიეცენს სადამე სპათა შენთა საქმენი, არამედ აღევამხედროთ ერასს, რომ — გურსა ზედა, რომელ არს ხორასანი“²⁵.

ისტორიკოსი გვაწვდის ქართული მხედრობის მთელ მარშრუტს, ზედმიწევნით ზუსტად ასახელებს გეოგრაფიულ პუნქტებს, დანერგებით გადმოგვცემს საბრძოლო ეპიზოდებს და ბოლოს გვაუწყებს იმასაც, თუ რამდენად განხორციელდა ლაშქრობის დასახული გეგმა: „და უშინაგანესისა რომ — გურისა მიმართ მიიწიენს, რომელ არს ხორასანი“²⁶.

თამარის პირველი ისტორიკოსის მიხედვით, ირანში ლაშქრობა მომხდარა თამარის სიცოცხლეში²⁷. ამას ადასტურებს ორი თანადროული ქართული წყაროც.

²² ალბათ ასევე უნდა არხს.ს. ეარდანისეული თარიღი (1206 წ.), რომელსაც იმოწმებენ მ. ბროსეს მიხედვით. სხვათა შორის, ნ. უმინის თარგმნით, ეარდანი აღნიშნავს არა თამარის, არამედ მისა შეუღლის გარდაცვალებას (ეარდანი, გვ. 171). რაც შეეხება ლაშა-გიორგის დროინდელ მატანესა და თიკლოსურ ქრონიკებში მოცემულ თარიღს, ისიც მიჩნეულია დავით სოსლანის გარდაცვალების თარიღად. (დაწერ. იხ. ი. ჭავჭავაძის მიხედვით, ქართული ერის ისტორია, ტ. II, გვ. 279—280).

²³ ი. ჭავჭავაძის მიხედვით, ქართული ერის ისტორია, ტ. II, გვ. 279.

²⁴ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 103—109.

²⁵ იქვე, გვ. 103; რომ — გურის შესახებ იხ. ე. გაბაშვილი. ქართული წყაროების „რომ-ჯურნი“. მაინე, 1971, № 4, გვ. 124—130.

²⁶ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 107; სხვათა შორის, კ. კენი ასე ახასიათებს ამ ლაშქრობას: „an almost lunatic escapade which once took a Georgian force up to the very borders of Khorasana“, იხ. C. Cahen. The Turks in Iran and Anatolia before the Mongol invasions History of the Crusades, ed by K. M. Setton and M. W. Baldwin, vol. II, Philadelphia, 1962, გვ. 665.

²⁷ ს. კაკაბაძე თავდაპირველად ამტკიცებდა, რომ „სპარსეთზე გალაშქრება“, რომელიც ფაქტურად ლაშა-გიორგის დროს შეიძლება მომხდარიყო, შეცდომით თამარის მეფობაშია შეტანილი (საისტორიო მოამბე, ტ. I, გვ. 289). მკვლევარმა შემდგომში გადასინჯა თავისი მოსაზრება. იგი აღნიშნავს, „... თამარის დროს 1206 წელს ჩრდილოეთ ირანში მოწყობილი ლაშქრობა“. იხ. ს. კაკაბაძე, რუსთაველი და მისი ეფთხისტყაოსანი, გვ. 125, ლაშქრობის დათარიღება, ეტყობა,

ამრიგად, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება აღნიშნული ლაშქრობის დათარიღებას.

სამივე ქართული წყარო ღუმს თარიღის შესახებ.

თარიღი არაა მითითებული არც იაკუთის გეოგრაფიულ ლექსიკონში, სადაც ვკითხულობთ, რომ ქალაქ მარანდის განადგურება დაიწყო მას შემდეგ, რაც ქართველებმა ააოხრეს ქალაქი და ტყვედ წაიყვანეს დიდძალი მისი მცხოვრები³³. ვ. მინორსკი იმომწმებს იაკუთის ცნობას და შენიშნავს, რომ ეს არის უაღრესად ძვირფასი საბუთი ქართველთა ლაშქრობაზე ირანში. რასაც დაწერილებით მოგვეთხრობს ქართული წყარო³⁴.

კიდევ უფრო ძვირფასი ცნობა მოიპოვება იბნ ხალიქანის ბიოგრაფიულ ლექსიკონში³⁵.

იბნ ხალიქანი გადმოგვცემს ცნობილი სწავლულის იზ ად-დინის ბიოგრაფიას. ეს პიროვნება დაბადებულა ქ. არბელაში 534 (1139.—1140) წელს. შემდგომში იქიდან გაუძევებია ქალაქის გამგებელს და იზ ად-დინი დამკვიდრებულა ქ. მოსულში³⁶.

იბნ ხალიქანი განაგრძობს: „ეს მოხდა, რამდენადაც ვციცი, 602 ან 603 წელს. მაგრამ იბნ ბატიში ამბობს, რომ ეს იყო 606 წელს. იმავე წელს ქართველები გამოეპართნენ და აიღეს მარანდი. ქალაქი, დაქვემდებარებული აზერბაიჯანზე. არბელას მახლობლად: მათ ვაძარცვეს იგი; ამოჟლიტეს მცხოვრებთა ნაწილი და წაიყვანეს ტყვეობაში დანარჩენნი“³⁷.

ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, რომ შესაძლოა იბნ ხალიქანი თარიღი ეხებოდეს ქ. არდებილის აღებას. ხოლო იბნ ბატიშის თარიღი — ირანში ლაშქრობას³⁸.

ჩანს, ი. ჯავახიშვილის დასკვნა გამოიწვია დეფრემერის კონიექტურამ, რომელმაც იბნ ხალიქანის ნიერ დასახელებული ქ. არბელა რატონაც მიიჩნია არდებილად³⁹.

მაგრამ არდებილი აქ არაფერ შუაშია. თავისთავად, ქ. არბელა (ანუ ირბილი) არც ისეა დაშორებული ქ. მარანდს, რომ გვეუცნაუროს იბნ ხალიქანის ნათქვამი („მარანდი, არბელას მახლობლად“). მანძილი მარანდ-არბელას შორის თითქმის იგივეა, რაც მარანდ-არდებილს შორის. მთავარი კი ისაა, რომ სწორედ ქ. არბელადან გააძევეს ზემოხსენებული პიროვნება და იბნ ხალიქანი მარანდის აღებას აღნიშნავს, როგორც იმავე წელს მეზობელ ქალაქში მომხდარ ღირსშესანიშნავ მოვლენას. შემდეგ იმომწმებს იზ ად-დინის შეილი. მიერ შეთხ-

³³ აკუთის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. ნაკვ. I არაბულ-ტურქურ ქართულ თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ეთერსიხარულიძემ, თბილისი: 1964, გვ. 62.

³⁴ V. Minor sky, Marand, Zeynepaedic des Islam, III. Leiden-Leipzig, 1926, გვ. 290.

³⁵ ამ ცნობას თავის დროზე ყურადღება მიაქციეს ღღერემერი და ი. ჯავახიშვილი.

³⁶ Ibn Khallikan's Biographical Dictionary, translated from the Arabic by de Slane, vol I, Paris, 1843, გვ. 489.

³⁷ იქვე, გვ. 490.

³⁸ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, გვ. 287.

³⁹ Fragments de Géographes et d'historiens arabes et persans inédits, traduits et accompagnés de notes critiques par. M. Defrémery, Journal Asiatique. IV. ser., t. XIII. 1849, გვ. 520, შენ. I.

ნელ ლექსს. სადაც არბელებთა უსამართლობა და სისასტრეე შედარებულია ქართველების ანალოგიურ მოქმედებასთან ქ. მარანდში⁴⁰.

ერთი სიტყვით, იბნ ხალიქანის ტექსტში მხოლოდ და მხოლოდ მარანდის აოხრება არის ნოხსენიებული.

იბნ ხალიქანიც და იბნ ბატიშიც ათარილებენ იზ ად-დინის გაძევებას ქ. არბელადან. მაგრამ ქართველებს აუღიათ ქ. მარანდი „იმავე წელს“ ანდა „სწორედ იმ წელს“. დამოწმებული გამოთქმა. კონტექსტის მიხედვით, იბნ ბატიშის თარიღს უნდა ეხებოდეს. რომელიც უფრო სარწმუნოდ გვეჩვენება, ვინაიდან თვითონ იბნ ხალიქანი ორჭოფულ თარიღს სდებს: 602—603 წწ. (1205 წ. 18 აგვისტო — 1207 წ. 27 ივლისი). მისივე სიტყვებიდან ჩანს, რომ იგი არაა დარწმუნებული მოცემული თარიღის უეჭველობაში და შესაძლოა ამიტომაც იმოწმებს თავის მასწავლებელს. იბნ ბატიშს. ამასთან ერთად. იზ ად-დინის გაძევებისას, იქნება ეს 602 თუ 606 წელი. იბნ ხალიქანი დაბადებულიც არ იყო⁴¹. ხოლო იბნ ბატიში. ქ. მოსულის მკვიდრი. იმ ხანებში დაახლოებით ოცდაათ წელიწადს ითვლიდა⁴². ისიც უნდა. მიუვითითოთ, რომ სწორედ ქ. მოსულში. სადაც ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა იბნ ბატიში, ჩავიდა ქ. არბელადან გაძევებული იზ ად-დინი და მოსულშივე გარდაიცვალა 1222 წ.⁴³. მაშასადამე, იზ ად-დინის გაძევების ზუსტი თარიღი იბნ ბატიშს უფრო უნდა სცოდნოდა, ვიდრე იბნ ხალიქანს.

ამრიგად. იბნ ბატიშის მიხედვით. მარანდის აღების თარიღია 606 (1209 წ. 6 ივლისი — 1210 წ. 24 ივნისი) წელი. თუ გავითვალისწინებთ თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობას ლაშქრობის დაწყებაზე: „მოიწია არე სთულისა“⁴⁴, უნდა დავასკვნათ. რომ ლაშქრობა ირანში მომხდარა 1209 წლის შემოდგომაზე.

დეფრემერი აღნიშნავს. რომ იბნ-ბატიშის თარიღი უკეთ ეთანხმება სომხურ წყაროებს და იმოწმებს მ. ჩამჩიანის ცნობას (სენ-მარტენის მიხედვით)⁴⁵.

მ. ჩამჩიანი მარანდის აღების თარიღად 1209 წელს სდებს⁴⁶.

⁴⁰ იბნ ხალიქანი, გვ. 490.

⁴¹ იგი დაიბადა 1211 წელს (იხ. იბნ ხალიქანი, გვ. IX).

⁴² იბნ ხალიქანი, გვ. 187, შენ. 5.

⁴³ იქვე, გვ. 40.

⁴⁴ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 104.

⁴⁵ Defremery, დასახ. ნაშრ., გვ. 520, შენ. i.

⁴⁶ Saint-Martin, Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, t. I, Paris, 1818, გვ. 382; მართალია, მ. ჩამჩიანი XVIII საუკუნის ისტორიკოსია, მაგრამ ლ. ბაბიანის სიტყვით, მისი ნაშრომი დღესაც ინარჩუნებს თავის სამეცნიერო ღირებულებას, ძირითადად იმ მნიშვნელოვან წყაროთა წყალობით, რომელნიც თავის დროზე გამოუყენებია მ. ჩამჩიანს და შემდგომში დაკარგულა. ლ. ბაბიანი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მ. ჩამჩიანის ნაშრომი ერთგვარად პირველწყაროს წარმოადგენს და შეიცავს ძვირფას ფაქტობრივ მასალას А. О. Б а б а н и, Социально-экономическая и политическая история Армении в XIII—XIV веках, Москва, 1969, გვ. 3, აქვე უნდა დაუმატოთ, რომ კირაკოზ განაყოფილი მოიხსენიებს ქ. მარანდის აღებას (დაუთარილებლად) და ზაქარია მხარგრძელის მიერ შურისძიების მოტივით ჩატარებულ რეპრესიებს (იხ. Kiracos de Gantzas, Histoire d'Arménie, traduits par M. Brosset, St.-Petersbourg, 1870, გვ. 91). მის თხრობას თითქმის სიტყვა-სიტყვით ემთხვევა ვარდანის თხზულებაში აღწერილი აღება — ქ. არღებილისა (ვარდანის, გვ. 171), საფიქრებელია, რომ კირაკოსსაც არღებილის აღება ჰქონდეს მოთხრობილი და ქ. მარანდს შეცდომით მიუთითებდეს, ვინაიდან თამარის პირველი ისტორიკოსის თანხმად, შურისძიებით გამოწვეული რეპრესიები ჩატარდა სწორედ არღებილში. იხ. ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 102.

მ. ბროსე წერდა, რომ ქართული მხედრობა დაიძრა ირანისაკენ 1209 წლის დამლევს⁴⁷.

ჩენი აზრით, ირანში ლაშქრობის ყველაზე სარწმუნო თარიღად უნდა ჩათვალოს 1209 წელი, ხოლო თამარის პირველი ისტორიკოსის, ბასილი ეზოს-მოდქარის და ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრის ერთობლივი მოწმობით ეს ლაშქრობა მომხდარა თამარის მეფობაში.

მასასადამე, თამარი ცოცხალია 1209 წელსაც.

ნუმიზმატიკური მასალა

ირკვევა, რომ თამარ მეფე ცოცხალია 1210 წელსაც. ამას თვალნათლივ ამტკიცებს 1210 წელს მისი სახელით მოჭრილი სპილენძის მონეტები.

1210 წ. თამარის მონეტის დეტალური აღწერა ზედმეტად მიგვაჩნია. ასეთი სამუშაო, უკვე დიდი ხანია, ჩატარებულია მკვლევართა მიერ. მხოლოდ მოვიტანთ ამ მონეტის დამახასიათებელ ძირითად ზედწერილებს. რომლებიც შესრულებულია ქართული ასომთავრულით და არაბულ ენაზე⁴⁸.

AV. მონეტის ცენტრში მოთავსებული თამარის ხელრთვის გარშემო არის ზედწერილი ასომთავრულით (დაქარაგმებულად): „სახელითა ღვთისათა იქნა ქედაი ვეცხლისი ამის ქორონიკონსა ულ“ (1210 წ.).

RV. მონეტის ცენტრში მოთავსებულია ხუთსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: „დიდი დედოფალი /დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა/ თამარ ასული გიორგისა /მესიის შემწე/ ანტიკოს ღმერთმან ძლევანი მისი“. გარშემო ასევე არაბულად: „ამრავლოს ღმერთმან დიდება მისი, გაახანგრძლივოს მისი მფარველობა და შემწე იყოს მისი წარმატებისა“.

თამარის 1210 წ. მონეტა ჯერ კიდევ გასული საუკუნის ოცდაათიან წლებში იყო ცნობილი მ. ბროსესთვის⁴⁹.

შემდგომში, 1210 წ. თამარის მონეტები გამოცემული და დამოწმებული აქვთ ე. ბართოლომეის⁵⁰, ვ. ლანგლუას⁵¹, ე. პახომოვს⁵², თ. ლომოურს⁵³, დ. კა-

⁴⁷ მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნათარგმნი და განმარტებული ს. დოლობერიძის მიერ, გამოცემა ნ. დოლობერიძის, თბილისი, 1895, გვ. 175; დასახელებული ნაშრომი წარმოადგენს თარგმანს მ. ბროსეს ხელნაწიდან (Очерк христианской истории Грузии), რომელიც დაწერილია 1855 წელს, ე. ი. ოთხი წლის შემდეგ მისივე ცნობილი გამოკვლევის («Additions») გამოკვეთიდან, სადაც ირანში ლაშქრობის თარიღად აღნიშნული ჰქონდა 1211 წელი) იხ. M. Brosset, Additions et éclaircissements à l'histoire de la Georgie, St.-Petersbourg, 1851, გვ. 297.

⁴⁸ მონეტის აღწერას ეძლევათ შემდეგი ნაშრომის მიხედვით: Е. Пахомов, Монеты Грузии, Тбилиси, 1970, გვ. 91, № 57.

⁴⁹ ლიტერატურა მითითებულია ე. პახომოვის დასახელებულ ნაშრომში, გვ. 91; ვარდა ამისა, 1210 წ. თამარის მონეტა აიხილა მ. ბროსეს შემდეგ შრომებში: M. Brosset, Rapport sur l'ouvrage intitulé Нумизматические факты грузинского царства et Revue de Numismatique Géorgienne. St.-Petersbourg, 1847, გვ. 67; მისივე Additions... გვ. 298.

⁵⁰ J. Bartholoméi, Lettres sur la numismatique Géorgienne, Melanges Asiatiques. t. III, 1857, გვ. 83, 89, 99; № 15.

⁵¹ V. Langlois, Essai de classification des suites Monétaires de la Géorgie, Paris, 1860, გვ. 67, № 27.

⁵² Е. Пахомов, დასახ. ნაშრ., გვ. 91, № 57.

⁵³ თ. ლომოური, ფული შოთა რუსთაველის ეპოქაში. შოთა რუსთაველის ეპოქის ნეტროლოგიური კულტურა, თბილისი, 1978, გვ. 289.

პანძეს⁵⁴, დ. ლენგს⁵⁵. თამარის გარდაცვალების თარიღს დადგენისას ამ მონეტებს ითვალისწინებდნენ მ. ბროსე⁵⁶ და მ. ჯანაშვილი⁵⁷.

ექვი, 1210 წლით თამარის მონეტის დათარიღებაში, შეიტანა ს. კაკაბაძემ.

საქმე ისაა, რომ არსებობს თამარის 1187 წ. მონეტებიც, რომელთა ძირითადი ნაწილის გარეგნული სახე ისეთივეა, როგორიც 1210 წ. მონეტებისა. განსხვავება არის მოჭრის თარიღში. პირველზეა უზ (407) ქორონიკონი, მეორეზე კი — ულ (430) ქორონიკონი.

ს. კაკაბაძე ფიქრობდა, რომ ეს მონეტები მოჭრილია ერთი და იმავე სიქით და შესაძლებელია შეცდომა თარიღში ქართული ასომთავრულის „ზ“ და „ხ“ — ს აღრევის გამო (მათი გრაფიკული მოხაზულობის მსგავსების ნიადაგზე). ამიტომაც 1210 წ. მონეტები უნდა მივიჩნიოთ 1187 წ. მოჭრილ მონეტებად⁵⁸.

თავისი ვარაუდის საფუძველზე ს. კაკაბაძემ უგულებელყო 1210 წ. თამარის მონეტა, რომელიც გადაჭრით უარყოფს თამარის გარდაცვალების თარიღად 1206 თუ 1207 წლის აღიარებას, ხოლო ბ. სილაგაძესა და ჯ. ოდიშელს საერთოდ არ გაუთვალისწინებიათ მისი არსებობა.

რა შეიძლება ითქვას ს. კაკაბაძის ვარაუდის შესახებ?

1210 წ. თამარის მონეტა ითვლება ერთ-ერთ გავრცელებულ სამონეტო ტიპად. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილებაში დაცულია მრავალი მონეტა, რომელთა მოჭრის თარიღად მითითებულია როგორც 1187, ისე — 1210 წლები. შემოწმებამ გვიჩვენა, რომ ყ ზ (ულ), ე. ი. 430 ქორონიკონი (1210 წ.) მშვენიერად იკითხება განძების ფონდის №№ 123, 125, 142, 149, 157 და ქართული ფულის ძირითადი ფონდის №№ 1834, 1856, 1872, 1873, 1880, 1883, 4179, 7716, 7718, 7721, 7728—30, 7747, 7750, 7752 ცალებზე⁵⁹. ამ მონეტების რიცხვი შეიძლებოდა კიდევ გაგვეზარდა, მაგრამ ესეც საკმარისია. თუნდაც იმითმ არის საკმარისი. რომ ბევრი ეგზემპლარი მოჭრილია სხვადასხვა სიქით. ეს გარემოება კი თარიღის სიზუსტეში ექვის შეტანას გამორიცხავს.

თითო სიქით რამდენიმე ასეული და ათასი მონეტა იჭრებოდა და წარმოუდგენელია, რომ ერთი სიქის თარიღში დაშვებული შეცდომა (ყ ზ ნაცვლად ყ ხ — ისა) შეუმჩნეველი დარჩენილიყო და არ შეესწორებინათ მონეტების სხვა სიქით მოჭრის დროს.

ე. პაზომოვი სავსებით სამართლიანად მიუთითებდა: „Ошибку в смещении з и х едва ли можно допустить, так как обе формы выработаны

⁵⁴ И. Капанадзе, Грузинская нумизматика, Москва, 1955, გვ. 64; დ. კაკაბაძე, ქართული ნუმისმატიკა, თბილისი, 1969, გვ. 75.

⁵⁵ D. Lang, Studies in the Numismatic history of Georgia in Transcaucasia, The American Numismatic Society, Numismatic Notes and Monographs, No. 130, New York, 1955, გვ. 25.

⁵⁶ მ. ბროსე, Rapport, გვ. 69, შტრ. მისივე, საქართველოს ისტორია, გვ. 176.

⁵⁷ მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე, თბილისი, 1917, გვ. 74.

⁵⁸ С. Н. Кахабадзе, Год смерти грузинской царицы Тамары Великой, Известия Тифл. Высших женских курсов, т. I, 1914, გვ. 167.

⁵⁹ მონეტებზე მუშაობის ნება დაჯეროთ განყოფილების ვაჟემ ე. ლეჭინიძემ. მუშაობაში ყოველმხრივ გვიწყოზდა ზელს განყოფილების თანამშრომელი, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი თ. აბრამიშვილი, რისთვისაც მადლობას ვთხოვს.

очень явлю и отчетливо, и видно, что гравер понимал то, что выре-
сывал...“⁶⁰.

ყოველივე ამის გამო, ს. კაკაბაძის სექტორებში თამარის 1210 წ. მონე-
ტის მიმართ უსაფუძვლო და დაუსაბუთებელია. საერთოდ კი, ამ მონეტის თა-
რიღის სიუსტეში არც ერთ სხვა მკვლევარს არ ეპარებოდა ეჭვი, დაწყებული
მ. ბროსეთი და დამთავრებული დ. ლენგით.

სამონეტო საქმის ისტორია იცნობს შემთხვევებს. როდესაც მონეტა იჭრე-
ბა გარდაცვლილი ან ტახტიდან ჩამოგდებული წონარქის სახელით. ამას განა-
პირობებს აღნიშნული მოვლენის დაგვიანებით გაგება ცენტრიდან დაშორებულ
პროვინციებში, ანდა პოლიტიკური სიტუაცია. ბრძოლა ტახტის მემკვიდრეთა
პარტიებს შორის. მაგრამ ასეთი შემთხვევებიც ერთეულია. არ ატარებს მასობ-
რივ ხასიათს და არც ხანგრძლივი დროის მანძილზე ხდება.

ამდენად. შეუძლებელია, რომ თამარის სახელი რაიმე მიზეზით გაჩენი-
ლიყო 1210 წელს მოჭრილ მონეტებზე. თუ კი ის 1207 წელს გარდაიცვალა.

დასკვნა შეიძლება იყოს ერთადერთი და უტყუარი:

„დიდი დედოფალი“, „დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა“ და „მესიის
შემწე“ — თამარი 1210 წელს ჭერ კიდევ ცოცხალი იყო.

თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის დასადგენად აუცილებელია მისი
ეპოქის სხვა ნუმისმატიკური მასალების გათვალისწინებაც. ამჭერად მხედველო-
ბაში გვაქვს ლაშა-გიორგის დათარიღებული მონეტები.

ნუმისმატიკებისათვის უკვე XIX საუკუნიდან არის ცნობილი ლაშა-გიორგის
ჰიერ 430 ქორონიკონს, ე. ი. 1210 წელს, სპილენძისაგან მოჭრილი არასწორი
ფორმის მონეტები⁶¹.

კიდევ ერთხელ ვამახვილებთ ყურადღებას ამ მონეტების მოჭრის თარიღ-
ზე. ისევე როგორც თამარის მონეტები, ლაშა-გიორგის მონეტებიც დათარიღე-
ბულია 1210 წლით.

ლაშა-გიორგის 1210 წ. სპილენძის არასწორი მონეტების მრავალი ტიპი
არსებობს. ძირითადად, მათზე მოთავსებული ზედწერილები ასეთი სახისაა⁶²:

AV. ცენტრში, ქართული ასომთავრულით (დაქარაგმებულად) იკითხება:
„გიორგი ძე თამარისა“. გარშემო კი — ასევე ასომთავრულით: „სახელითა ღვთი-
სათა იქნა ჰედაი ვეცხლისი ამის ქორონიკონსა ულ“ (1210 წ.).

RV. ცენტრში ხუთსტრიქონიანი არაბული ზედწერილია: „მეფეთა მეფე
/დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა/ გიორგი თამარის ძე /მესიის მახვილი“/.

გარშემო სპარსულად: „სახელითა ღვთისათა იქნა ჰედაი ამა ვეცხლის
430 წელს“.

გარდა არასწორი ჰედვის მონეტებისა. ლაშა-გიორგის ეკუთვნის სწორი
ფორმის სპილენძის უნიკალური მონეტაც, რომელიც ჰირველად ე. პახომოვმა
გამოაქვეყნა⁶³.

ძირითადად. გარეგნული სახე ამ მონეტისა ასეთია:

⁶⁰ Е. Пахомов, დასახ. ნაშრ., გვ. 94.

⁶¹ ლიტერატურა მოტანილია ე. პახომოვის დასახ. ნაშრომში, გვ. 97.

⁶² აღწერა მოგვაქვს ე. პახომოვის მიხედვით იხ. Е. Пахомов, დასახ. ნაშრ.,
გვ. 96; ამ მონეტათა ტიპების სახესხვაობებზე იხ. იქვე, გვ. 97—98.

⁶³ Е. Пахомов, დასახ. ნაშრ., გვ. 100, № 65a.

.XV. ცენტრში მოთავსებულია მეფის გამოსახულება მთელი ფიგურით. აქვე ასომთავრულით (დაქარაგმებულად) იკითხება: „გიორგია ძე თამარისა“, და მოჭრის თარიღი 4 **ხ** — ე. ი. 430 ქორონიკონი ანუ 1210 წელი.

XV. ოთხ ფოთლისებურ როზეტში მოთავსებულია მოჭრის წელი ჰიჯრით, ხოლო როზეტებს შორის სეგმენტებში არაბული ზედწერილი, რომელსაც ე. პახომოვი ასე კითხულობს: „მეფეთა მეფე გიორგი თამარის ძე მესიის მახელი“.

ფოთლისებურ როზეტებში ე. პახომოვი ჰიჯრის თარიღად კითხულობდა 606 ან 616 წელს. მას ორივე თარიღის წაკითხვა შესაძლებლად მიაჩნდა, თუმცა უფრო სწორად 606 წ. თვლიდა⁶⁴. ამავე თარიღს იზიარებს დ. კაპანაძე⁶⁵.

მონეტის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ მისი მოჭრის თარიღი უქვევლად არის 606 (1209—1210) წელი, ხოლო 616 (1219—1220) წ. წაკითხვა გამორიცხულია. ამ შემთხვევაში, ქორონიკონულ თარიღში ასო **ხ**-ს შემდეგ მის დონეზე უნდა ყოფილიყო **თ** და **4ხთ** ქორონიკონი მოგვეცემა 1219 წელს, მაგრამ მონეტის გაცეითის მიუხედავად⁶⁶, **ხ**-ს შემდეგ **თ** არავითარ შემთხვევაში არ იკითხება.

ჰიჯრის 606 წელი იწყება 1209 წ. 6 ივლისს და მთავრდება 1210 წ. 24 ივნისს. თუ გავითვალისწინებთ მონეტის ქორონიკონულ თარიღსაც, მისი მოჭრის დრო 1210 წლის პირველი ნახევრით (25 ივნისამდე) განისაზღვრება.

როგორც ვხედავთ, 1210 წელს ლაშა-გიორგის თავისი სახელით მოუჭრია არასწორი ფორმის მონეტები ქვეყნის შიგნით მიმოქცევისათვის და სწორი ფორმის მონეტებიც. რომლებიც მიმოქცევაში იყო საქართველოს ფარგლებს გარეთაც.

ამრიგად, მოგვეპოვება 1210 წლით დათარიღებული როგორც თამარის, ისე მისი ძის ლაშა-გიორგის მონეტები. დედა-შვილის მონეტები დამოუკიდებელი სამონეტო ტიპებია. ერთი თამარს აღიარებს მეფეთა მეფედ და მესიის შემწედ, მეორე კი — ლაშა-გიორგის. აქ არ შეინიშნება რაიმე უბრალო მითითება კი თანამეფობაზე, რაც აისახა სხვა, წინამორბედ მონეტებზე. მხედველობაში გვაქვს გიორგი III-ისა და თამარის⁶⁷, აგრეთვე თამარისა და დავითის⁶⁸ ერთობლივი მონეტები.

უნდა გავინსნოთ, რომ შუა საუკუნეებში მონეტის მოჭრა სამეფო ხელისუფლების პრეროგატივს წარმოადგენდა. სასანელთა ირანში მონეტა იჭრებოდა შაჰის გამოსახულებითა და მისი სახელით. ბიზანტიის იმპერიაში — კეისრის გამოსახულებითა და მისი სახელით. კეისრის გვერდით ბიზანტიურ მონეტებზე ზოგჯერ გვხვდება ტახტის მემკვიდრეთა და თანამეფეთა გამოსახულებანი და სახელებიც.

არაბულ აღმოსავლეთში IX ს. 30-იანი წლებიდან მონეტებზე რელიგიური ხასიათის ზედწერილების გვერდით დასაშვები იყო მხოლოდ ხალიფასა და

⁶⁴ იქვე, გვ. 101.

⁶⁵ დ. კაპანაძე, ქართული ნუმისმატიკა, გვ. 79.

⁶⁶ ეს მონეტა აქვამად დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილების ფონდში, საინვენტარო № 1956.

⁶⁷ Д. Капанадзе, Грузинская нумизматика, გვ. 63; მისივე, „გიორგის და თამარის“ სახელით მოჭრილი ფულის შესახებ, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, 1944, ტ. XIB, გვ. 191—195.

⁶⁸ Е. Пахомов. დასახ. ნაშრ., გვ. 94, № 60; Д. Капанадзе, დასახ. ნაშრ., გვ. 65, № 64.

ტახტის მემკვიდრის სახელების მოხსენიება. რომელიმე მმართველის მიერ მონეტაზე საკუთარი სახელის აღნიშვნა დამოუკიდებლობის გამოცხადებას ნიშნავდა.

მას შემდეგ, რაც ხალიფამ დაკარგა საერო ხელისუფლება (945 წ.), მისი სახელის მოთაყენება მონეტებზე ფორმალურ ხასიათს ატარებდა და მისი რელიგიური უზენაესობის აღიარებას ნიშნავდა. მაგრამ ამიერიდან მონეტის მოჭრის უფლება ცალკეული ამირა-სულტნების პრეროგატივი ხდება. „სიქქა“, საკუთარი სახელით მონეტის მოჭრის უფლება, ამა თუ იმ გამგებლის რეალური პოლიტიკური ძალაუფლების დეკლარაცია იყო.

საკუთარი სახელით ჭრიდნენ მონეტებს ქართველი მეფეები: დავით კურაპალატი, ბაგრატ III, ბაგრატ IV, გიორგი II, დავით აღმაშენებელი, დემეტრე I, გიორგი III⁶⁹. ამ მეფეების სიცოცხლეში სხვას არავის მოუჭრია საქართველოში საკუთარი სახელით მონეტა, თუმცა მათ, რა თქმა უნდა, ჰყავდათ ტახტის მემკვიდრეები. მართალია, თამარის სახელი გვაქვს გიორგი III-ის მონეტებზე და დავით სოსლანისა — თამარის მონეტებზე, მაგრამ არც თამარს მოუჭრია მამის სიცოცხლეში საკუთარი ფული და არც დავით სოსლანს გაუტარებია საკუთარი სამონეტო პოლიტიკა.

გამონაკლისს წარმოადგენს ლაშა-გიორგის მონეტები და ესეც იმ შემთხვევაში, თუ დავუშვებთ, რომ ამ მონეტების მოჭრა თამარის სიცოცხლეში მოხდა. ასეთი დაშვება კი ეწინააღმდეგება სამონეტო საქმეში არსებულ კანონებს, როგორც ჩვენში. ისე მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში.

ლაშა-გიორგის 1210 წ. მონეტები გარკვეულ უზენაესობას უქმნიდა იმ მკვლევართ, რომლებიც თამარის გარდაცვალებას 1212 წლით საზღვრავდნენ.

პირველი, ვინც გაოცება გამოხატა ამ მონეტების გამო, იყო თვით მ. ბროსე. მას არაჩვეულებრივ მოვლენად ეჩვენებოდა ლაშა-გიორგის მიერ საკუთარი სახელით მონეტების მოჭრა თავისი დედის სიცოცხლეში⁷⁰. მაგრამ ამაზე შორს მ. ბროსე აღარ წასულა. მისთვის მთავარი და გადამწყვეტი იყო წერილობითი წყარო, რომლის მიხედვით თამარი ცოცხალი ჩანდა 1212 წლამდე.

გაოცება გამოხატა ლაშა-გიორგის 1210 წ. მონეტების გამო ე. პახომოვიც: „Дата показывает, что матрица была составлена еще при жизни Тамары в 1210 году, однако имя последней отдельно на монете не упоминается, и на первом месте выступает Гиоргий IV — факт очень странный, так как последнему в это время было всего 15 лет от роду и отстранение царицы от управления царством несколько непонятно“⁷¹ (ხაზი ჩვენია — ავტორები).

ე. პახომოვის გაოცება კანონზომიერი იყო. გამოცდილი ნუმისმატი გრძნობდა, რომ ლაშა-გიორგის მონეტაში რაღაც პოლიტიკური ცვლილება იმალებოდა, მაგრამ მან ვერ დაარღვია თამარის ზეობის წლების ბროსესეული ქრონოლოგია, თუმცა მკვლევარი მაინც იძულებული გახდა ანგარიში გაეწია ლაშა-გიორგის მონეტებისათვის და დაასკვნა, რომ 1210 წელს თამარმა ძალაუფლება გადასცა თავის შვილს და თვითონ კი მონასტერში აღიკვეცა⁷²!

⁶⁹ Е. Пахомов, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 52, 55—56, 57—60, 61—70., 75—80. 80—85.

⁷⁰ М. Brosset, *Rapport*, გვ. 69.

⁷¹ Е. Пахомов, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 98.

⁷² იქვე, 87.

ლაშა-გიორგის მონეტებმა ზოგიერთ მკვლევარს უკვე გამოათქმევინა ვარაუდი პოლიტიკურ ცვლილებაზე საქართველოს სახელმწიფო მმართველობაში 1210 წელს.

ასეთი დასკვნა გააკეთა ჯერ კიდევ 130 წლის წინათ მ. ბარათაევმა, ქართული ნუმიზმატიკის შესახებ პირველი ფუნდამენტური ნაშრომის შემქმნელმა. ის წერდა, რომ ლაშა-გიორგის 1210 წ. მონეტა: „служит... верным доказательством, что Георгий IV царствовал в этом году — и один, судя по штемпелям этих монет“⁷³.

ასეთივე დასკვნა გამოიტანა ამ მონეტის საფუძველზე ცნობილმა საბჭოთა ნუმიზმატმა ბიკოვმა: „В 1210 г. Тамара передает престол сыну, зомни-нальному соправителю её после смерти Давида, Георгию IV Лаша“⁷⁴.

ნაწილობრივ ასე ვარაუდობს დ. ლენგიც. მისი აზრით, ლაშა-გიორგის მონეტები მიუთითებენ, რომ „დედამისმა, დაახლოებით ამ ხანებში, გადასცა სამეფო ხელისუფლების დიდი წილი გიორგის“⁷⁵.

ასეთივე დასკვნა გამომდინარეობს ი. ჯალალნიას სიტყვებიდანაც: „1210 წლიდან, გიორგი IV ლაშას გამეფებასთან ერთად (ხაზი ჩვენია — ავტორები) იწყება ახალი სახის მონეტის მოჭრა, სადაც მეფე თავს უწოდებს „გიორგი ძე თამარისა“⁷⁶.

დასახელებულ მკვლევართა აზრი საინტერესოა იმ მხრივ, რომ ლაშა-გიორგის მონეტები თამარის ზეობის წლების განსაზღვრისას უფრო მეტ ყურადღებას იმსახურებს, ვიდრე ექცეოდათ თამარის შესახებ არსებულ გამოკვლევებში XIX საუკუნიდან დღემდე.

ლაშა-გიორგის 1210 წ. მონეტა აშკარად ასახავს საქართველოს სახელმწიფო მმართველობაში მომხდარ ცვლილებას.

ლაშა-გიორგის საკუთარი სახელით მონეტის მოჭრა შეეძლო სახელმწიფო გადატრიალების ან დედის სიკვდილის შემდეგ. თამარის სახელმწიფო საქმეებიდან ჩამოშორებისა (ნებით თუ იძულებით) და „მონასტერში აღკვეცის“ თაობაზე ჩვენ არავითარი, არც სარწმუნო და არც საეჭვო, საბუთი არ გავაჩნია. გვრჩება, ვიგულისხმობ მხოლოდ და მხოლოდ თამარის გარდაცვალება.

მხოლოდ ეს ფაქტი ხსნის იმას. თუ რატომ გვხვდება ერთსა და იმავე წელს ორი მეფის ტიპოლოგიურად განსხვავებული მონეტები⁷⁷.

⁷³ М. Баратаев, Нумизматический факты Грузинского царства, СПб. 1844. г. 98.

⁷⁴ А. А. Биков, Грузинские монеты XII—XIII вв., Памятники эпохи Руставели, Ленинград, 1939, г. 85.

⁷⁵ D. M. Lape, დასახ. ნაშრ., გვ. 25.

⁷⁶ ი. ჯალალნია, თამარის ფული, ჭეგლის მეგობარი. კრებული ოცდამეხუთე, თბილისი, 1970, გვ. 22.

⁷⁷ ისტორიამ შემოგვიჩინა ერთი საინტერესო და იშვიათი მონეტა, რომლის ერთ მხარე მოჭრილია თამარის 1210 წ. მონეტის აუტრისის სიქით, მეორე კი — ლაშა-გიორგის 1210 წ. მონეტის რევირისის სიქით (საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკის განყოფილება, საინ. № 3155; იხ. E. Παχομιον, დასახ. ნაშრ., გვ. 101, 300; დ. კახანაძე, ქართული ნუმიზმატიკა, გვ. 78). დ. კახანაძე ამ ვარაუდობას იმით ხსნიდა, რომ ერთსა და იმავე ზარაფხანაში მუშაობის დროს ხელისნებმა სიქები არიეს. ეს დასკვნა სავსებით რეალური და მართებულია. ხელისნებს სიქარში შესაძლოა არეოდათ ახალი მეფის სამონეტო სიქები თამარის მონეტების სიქებში. მაგრამ, როგორც ჩანს, შეცდომა მალე გამოსწორდა, რადგანაც თვით მონეტა, რომელაც არავითარ შემთხვევაში დამოუკიდებელი სამონეტო ტიპი არ არის, უნიკალს წარმოადგენს. . .

დედის გარდაცვალების შემდეგ. ახალმა მონარქმა ლაშა-გიორგიმ, სამონეტო საქმეში არსებული წესის თანახმად, დაუყოვნებლივ განახორციელა საკუთარი მონეტის ემისია — მოკრა როგორც არასწორი ფორმის სპილენძის მონეტები, რომელთაც უნდა დაეკმაყოფილებინათ საშინაო ბაზრის მოთხოვნილება, ისე სწორი ფორმის სპილენძის მონეტები, რომლებიც ვერცხლის კრიზისის პერიოდში სავაერო ბაზარზეც გადიოდა.

როგორც პირველი, ისე მეორე ტიპის მონეტები (ქართულ და არაბულ ენებზე) ქართულ და არაქართულ მოსახლეობას, საქართველოს სახელმწიფოში და მის ფარგლებს გარეთაც. უცხადებდნენ საქართველოს ტახტზე ახალი მეფის ასვლის ფაქტს და წარმოადგენდნენ ახალი მეფის პოლიტიკური ძალაუფლების დეკლარაციას.

მაშასადამე, ნუმისმატიკური მასალის საფუძველზე უნდა დავასკვნათ, რომ თამარ მეფე გარდაიცვალა 1210 წლის პირველ ნახევარში.

ამ თარიღს მეტ-ნაკლებად ეთანხმებიან გვიანდელი ხანის ქართული წყაროები: ეპითაღმწერელი⁷⁸, ფარსადან გორგიჯანიძე⁷⁹, ვახუშტი ბაგრატიონი⁸⁰.

„ქართლის ცხოვრების“ ბართაშვილისეულ ნუსხაში აღნიშნულია. რომ თამარი გარდაიცვალა 1210 წელს⁸¹.

სწორედ ამ წყაროში დამოწმებული თარიღი შეუწყნარებლად მიიჩნია ი. ჭავჭავიძემ, რადგანაც „ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვით, თამარ მეფე გარდაიცვალა ზაქარია მხარგრძელის სიკვდილის შემდგომ, „მაშასადამე არა უადრეს 1212 წლისა“⁸². ამავე თხზულებაში ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ აღწერილ მოვლენათა მიხედვებით თარიღიც არ გაგვიჩნია⁸³. მათი სავარაუდო ხანგრძლივობის საფუძველზე ი. ჭავჭავიძემ თამარის გარდაცვალების თა-

⁷⁸ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 151.

⁷⁹ საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი H—2140, ფ. 33; შტარ. ი. ჭაფარიძის მიერ, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბლისი, 1966, გვ. 9; რ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 98.

⁸⁰ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შეესებული ახლად შექმნილის არხეოლოგიურის და ისტორიულის ცნობებით და ზაქარია მთავრის მიერ, ნაწილი პირველი, თბლისი, 1885, გვ. 216; მართალია, ვახუშტის სიტყვით თამარი გარდაიცვალა 1201 წელს, მაგრამ უნდა ვივლით მით დაახლ. 1211 წ. (შტარ. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი. ახსნილი და გამოცემული თ. ყორაძის მიერ. თბლისი, 1892, გვ. 292), XV საუკუნის წინაშე ქართულ ქრონოლოგიაში დამუშავებულ რადიკალურ შეცდომას დაახლ. ათი წლის ფარგლებში თავის დროზე მიეთითებდა სენ-მარტენი იბ. Saint-Martin, Memoires, t. II, Paris, 1819, გვ. 257, 292.

⁸¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 146, სწოლია.

⁸² ი. ჭაფარიძის მიერ, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, გვ. 290.

⁸³ არ არის გამორიცხული, რომ „ისტორიანისა და აზმანში“ აღწერილ მოვლენათა ამბობებთან განვივივით ის არეულობა მთაში, რომელსაც ვადმოგვეცქივთ იოანე ბაგრატიონი ლაშა-გიორგის მეფობისას. იბ. კ. კეკელიძე, ლიტერატურული წყაროები ლაშა-გიორგის ისტორიისათვის, ტომები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, თბლისი, 1956, გვ. 294. კ. კეკელიძე შენიშნავს, რომ იოანე ბაგრატიონის ნაშრომი ჩირითადად მოწინააღმდეგეობს ვახუშტის თხზულებიდან; და რაც მთავარია, ამ ნაშრომში განსაკუთრებით ზუსტად არის დაცული ვახუშტის ქრონოლოგიური გამოანგარიშები და თარიღები (კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 284). ვახუშტის ქრონოლოგიაში დაახლოებით ათწლიანი კორექტივას შერაის შედეგად, საჯულეველაა, რომ იოანე ბაგრატიონის მიერ აღნიშნული ამბობება მომხდარიყო 1216—1217 წლებში.

რილად 1213—1214 წწ. აღიარა⁸⁴. თუმცა ამ ორი თარიღიდან უფრო მართებულად მიიჩნევა 1213 წელს⁸⁵.

აღსანიშნავია, რომ მ. ბროსე ეყრდნობოდა მხოლოდ ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების თარიღს და არ ითვალისწინებდა მომდევნო მოვლენებს⁸⁶.

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემბტიანე არ ეთანხმება თამარის პირველ ისტორიკოსს და გვაუწყებს, რომ ზაქარია ცოცხალია ლაშა-გიორგის მეფობაშიც.

ლაშა-გიორგის დახასიათების შემდეგ ვკითხულობთ: „და იყო სამეფო მისი ღიღსა დაწყნარებასა შინა, და იყენეს გამგედ და განმზრახად ყოველთა საქმეთა მისთა მისისავე მშობლისობითგან(!) მხარგრძელი ზაქარია, მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი, და ივანე ათაბაგი“⁸⁷.

ი. ჭავჭავიძე აღნიშნავდა: „მშობლისობითგან“ ორი სიტყვის შეცდომით შენაერთებს წარმოადგენს, მაგრამ „ობითგან“ რომელი სიტყვის დამახინჯებად უნდა იქნეს ცნობილი, ძნელი სათქმელია“⁸⁸.

თუ ვერწმუნებით ი. ჭავჭავიძელის მოსაზრებას, შეიძლება დავასკვნათ, რომ დედანში ალბათ იქნებოდა: „მშობლის მეფობითგან“. ჩვენი აზრით, ეს ვარიანტი ზუსტად შეესიტყვება კონტექსტს. შესაძლოა, იმიტომ შეიკავა თავი ასეთი დასკვნისაგან ი. ჭავჭავიძელმა, რომ უფრო მეტად ენდობოდა თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობას. მაგრამ ეს ცნობა საეჭვო უნდა იყოს.

თამარის გარდაცვალებას 1210 წ. ადასტურებს ეპისტოლური მასალა რომელსაც ქვემოთ შევხებით*.

⁸⁴ ი. ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ერის ისტორია, ტ. I, გვ. 290. ამავე ცნობების ვთვალისწინებით კ. გველიძემ თამარის გარდაცვალების თარიღი 1216 წლად ათვის გადაიტანა. იხ. ისტორიანი და აზმანი შარავანიდთან (ცდა ტექსტი: აღდგენისა), ავად. ე. გველიძის რედ. კომითა და გამოკვლევით, თბილისი, 1941, შესავალი წერილი, გვ. 42, 43.

⁸⁵ ი. ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ერის ისტორია, ტ. II, გვ. 385, ტ. III, გვ. 9.

⁸⁶ M. Brosset, Additions, გვ. 297—298; თამარის გარდაცვალების საფარადლო თარიღად (1212—1214 წწ.) მ. ბროსემ მხოლოდ იმეტომ დაასკვნა. რომ მისი აზრით, ზოგიერთ სომხურ წარწერაში ზაქარია ცოცხალი ჩანს 1214 წელს. იხ. M. Brosset, Additions, გვ. 275—276.

⁸⁷ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 370.

⁸⁸ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემბტიანე. განმოსკო ი. ჭავჭავიძე. თბილისი, 1927, გვ. 8.

* დასასრული შემდეგ ნომერში.

(წარმოედინა ავ. ჯინჯოლაძე გ. წერეთელმა)

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ნელი ჩარაშოვანი

პანს ფოგტის „ქართული ენის გრამატიკა“

გამოჩენილი ნორვეგიელი ენათმეცნიერი, პროფესორი პ. ფოგტი ეკუთვნის იმ უცხოელ მკვლევართა რიცხვს, რომელთაც დიდი წვლილი შეიტანეს ქართველოლოგიის განვითარებაში. ამ დამსახურებისათვის პ. ფოგტი 1968 წ. აირჩიეს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორად.

პ. ფოგტი პრაქტიკულად ქართულ ენას საქართველოში დაეუფლა.

პ. ფოგტს ეკუთვნის საყურადღებო გამოკვლევები ქართველურ ენებზე, როგორცაა მაგ., წერილები: „ხმოვანთამონაცვლეობის შესახებ ქართულში“¹ (1939), „ზმნის სუფიქსები ძველ ქართულში“² (1947); „ბრუნვათა სისტემა ძველ ქართულში“³ (1947); „ზმნურ ფორმათა კლასიფიკაცია ქართულში“⁴ (1969) და სხვ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია პ. ფოგტის წიგნები: „ახალი ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევი“⁵ (1936); „ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა“⁶ (1938).

სხვა იბერიულ-კავკასიური ენებიდან პ. ფოგტი იკვლევს უბიხურ ენას, რომელიც ამჟამად ტერიტორიულად მოწყვეტილია სხვა მონათესავე ენებს. უბიხურ ენაზე მოლაპარაკეთა მცირე ჯგუფი თურქეთში ცხოვრობს. პ. ფოგტს ეკუთვნის „უბიხური ენის ლექსიკონი“⁷ (1963), „უბიხური ენის ფონეტიკური სისტემა“⁸ (1960).

პ. ფოგტის „ქართული ენის გრამატიკა“⁹ გამოვიდა 1971 წ. ნორვეგიაში, ქალაქ ოსლოში. ფრანგულ ენაზე, ავტორი წიგნს უძღვნის თავისი მასწავლებლისა და ერთგული მეგობრის ილია აბულაძის ხსოვნას.

გრამატიკაში წინასიტყვაობა და შესავალი ერთად არის წარმოდგენილი. აქ ავტორი აღნიშნავს, რომ მისი „ქართული ენის გრამატიკა“ ბევრად განსხვავდება მისივე „ახალი ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევისაგან“¹⁰, თუმცა ძი-

¹ H. Vogt, *Alternances vocaliques en géorgien*, 1939, NTS, XI.

² H. Vogt, *Suffixes verbaux en géorgien ancien*, 1947, NTS, XIV. ქართ. თარგმანი იხ. კრებულში „მომომხილველი“ 4-5, თბილისი, 1968, გვ. 284.

³ H. Vogt, *Le système des cas en géorgien ancien*, იქვე, ქართ. თარგმანი, გვ. 252.

⁴ H. Vogt, *Le classement des formes verbales du géorgien*, ქართ. თარგმანი იხ. კრებულში „გიორგი ახვლედიანი“, თბილისი, 1969, გვ. 32.

⁵ H. Vogt, *Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne*, Oslo, 1936.

⁶ H. Vogt, *Structure phonémique du géorgien*, Oslo, 1958, ქართულად თარგმნა ჯ. აღუაშა, თბილისი, 1961.

⁷ H. Vogt, *Dictionnaire de la langue oubikh*, Oslo, 1963.

⁸ H. Vogt, *Le système des sons de l'oubikh*, XXV congr. orient., 1960.

⁹ H. Vogt, *Grammaire de la langue géorgienne*, Oslo, 1971.

¹⁰ H. Vogt, *Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne*, Oslo, 1936.

რითადი შეხედულებები ორივე გრამატიკაში უცვლელია. „ნარკვევის გამოცემის დროს, წერს პ. ფოგტი, ქართული ენის შესახებ არსებობდა მხოლოდ ა. შანიძის პატარა გრამატიკა (1930) და რ. მექელიანის ლექსიკონი (1928). დღესდღეობით მდგომარეობა სრულიად შეიცვალა, გამოვიდა ა. შანიძის გალრმავებული აღწერები: მისი „პრინციპები“ (1942—43) და გრამატიკები (1955 და 1962).

პ. ფოგტი აღნიშნავს, რომ ა. შანიძის (რომელსაც იგი თავის მასწავლებლად და მეგობრად თვლის) გავლენა იგრძნობა წიგნის თითქმის ყოველ ნაწილზე. იქაც კი, სადაც იგი პირდაპირ არ მიუთითებს მასზე და იქაც, სადაც იგი სხვა ინტერპრეტაციას იძლევა. აგრეთვე ავტორი ასახელებს კიტა ჩხენკელის წიგნს *Einführung in die georgische Sprache* (Bern, 1958), თბილისის უნივერსიტეტის შრომებსა და მოამბეს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მოამბეს“ ჟურნალს „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“ და ბევრ კრებულსა და მონოგრაფიას, რომლებიც მის მიერ იქნა გამოყენებული. აკადემიის ლექსიკონით ხელმძღვანელობდა პ. ფოგტი თავისი გრამატიკის ხელნაწერის რედაქციის დროს. ლექსიკონი, ავტორისვე სიტყვებით რომ ვთქვათ, ფასდაუდებელი გზის მაჩვენებელი იყო სიტყვათა მნიშვნელობისა და გამოყენებისათვის, ასევე სიტყვათა წარმოებისათვის. პ. ფოგტი აგრეთვე ემყარებოდა ტექსტების კითხვის დროს ჩაწერილ შენიშვნებს.

წიგნი პირველ რიგში ვანკუთენილია არაქართველი ლინგვისტებისათვის, რომელთაც სურთ ქართული ენის სტრუქტურას გაეცნონ.

„ქართული ენის გრამატიკა“ 254 გვერდს მოიცავს. დართული აქვს დასახელებულ ავტორთა და ნაშრომთა სია, შემოკლებათა განმარტებები და ინდექსი: ბოლოში საძიებელია.

შესავალში ავტორი გვაძლევს მოკლე ცნობებს ქართველურ ენათა და მათი დიალექტების შესახებ.

ნაშრომის შედგენილობა ასეთია: წინასიტყვაობა და შესავალი (გვ. 1), ფონოლოგია (გვ. 7—17); ბრუნება (გვ. 17—75), თანდებულები (გვ. 75—79); უღვლილება (გვ. 79—225). სიტყვაწარმოება (გვ. 225—254).

პ. ფოგტის ნაშრომი სინქრონიული ხასიათისაა. ავტორი გრამატიკულ კატეგორიებს განიხილავს როგორც სისტემის წევრებს, გამოავლენს მათ შორის არსებულ კავშირებს, ამყარებს იერარქიულ მიმართებებს გრამატიკულ მოვლენათა შორის.

ავტორი ფიქრობს, რომ ლინგვისტის მიზანია, „მისცეს სისტემას, რომელსაც იგი იკვლევს, არაწინააღმდეგობრივი, სრული და რაც შეიძლება მარტივი აღწერა“¹¹. მართლაც, თავის „ქართული ენის გრამატიკაში“ ავტორი ცდილობს დაიცვას ეს მოთხოვნა. სტრუქტურული დეფინიციები, რომლებსაც გვთავაზობს იგი, ყოველთვის ფორმალურია. ამასთანავე მკვლევარი ითვისისწინებს გრამატიკული ფორმის (კატეგორიის) ფუნქციონალურ მხარეს.

პ. ფოგტი ზოგჯერ დიაქრონიული თვალსაზრისითაც განიხილავს ქართული ენის ფაქტებს. ამა თუ იმ საკითხზე მსჯელობისას მას მოჰყავს ძველი ქართული ენის ფორმები. რიგ შემთხვევებში მიუთითებს ქართველ ლინგვისტთა

¹¹ H. V o g t, Le classement des formes verbales du géorgien, ზმნურ ფორმათა კლასიფიკაცია ქართულში (შენიშვნები მეთოდის შესახებ და სისტემის ესკიზი), კრებულში „გიორგი ახვლედიანი“, 1969, თბილისი, გვ. 39.

ისტორიული ხასიათის გამოკვლევებზე აქა-იქ სხვა ქართველურ ენათა მონაცემებსაც ითვალისწინებს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ნორვეგიელი ქართველოლოგი თავისუფლად ფლობს ქართულ ენას. ეს ჩანს თუნდაც იქიდან, რომ ავტორი ითვალისწინებს გრამატიკულ ფორმათა სტილისტურ-სემანტიკურ ნიუანსებს, აღნიშნავს ხოლმე შეუსაბამობის შემთხვევებს ამა თუ იმ გრამატიკულ ფორმასა და შინაარსს შორის.

3. ფოგტს მოპოვებული აქვს დიდძალი საკუთარი საილუსტრაციო მასალა. რომელიც ამოღებულია სხვადასხვა ქართველი მწერლების ნაწარმოებებიდან. ავტორი უხვად და მოხერხებულად გვაწვდის ამ ნიმუშებს. ზოგჯერ იგი იყენებს ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ილუსტრაციებს, აგრეთვე ა. შანიძის გრამატიკებში მოცემულ მაგალითებს.

ავტორი ითვალისწინებს ქართულის დიალექტების მონაცემებსაც.

„ქართული ენის გრამატიკა“ ძირითადად ქართული ენის მორფოლოგიის საკითხებს ეხება.

დამოუკიდებელი კვლევა-ძიება ჩაატარა ავტორმა ფონოლოგიის¹² სფეროში. მან სპეციალური გამოკვლევაც მიუძღვნა ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურის აღწერას, ამიტომ თავისი გრამატიკის პირველ თავში ფონოლოგიის საკითხებს იგი მოკლედ განიხილავს, მიუთითებს, რა თავის ნაშრომზე „ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა“¹³. ავტორი ახასიათებს ფონემათა ფიზიკურ თვისებებს, გვაწვდის ქართული ენის ფონემათა დისტრიბუციის წესებს, ეხება აგრეთვე მახვილთან დაკავშირებულ საკითხებს. ფონოლოგიაში 3. ფოგტი არ აღწერს ფონემათა ცვლილებებს. მაგრამ მორფოლოგიური საკითხების განხილვისას ითვალისწინებს მორფო-ფონემატურ პროცესებს. იგი ყურადღებას ამახვილებს გრამატიკულ ფორმათა ფონემატურ სტრუქტურებზე და ზოგჯერ ფორმალურებისას მომხდარ ცვლილებებს ამ ფორმათა ფონემატური სტრუქტურით ხსნის. მაგ., სახელის ფუძის სტაბილურობა-არასტაბილურობის ანუ რედუქციის ერთ-ერთ მიზეზად იგი ფუძის ფონემატურ სტრუქტურას ასახელებს.

პირველად ამავე საკითხებს შეეხო ავტორი უფრო ადრე, თავის „ახალი ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევში“, სადაც ძალიან მოკლედ განიხილა კონსონანტური ჯგუფების სტრუქტურა, ჩამოაყალიბა ზოგადი კანონი დისტრიბუციის ზოგიერთი შემთხვევის შესახებ¹⁴.

თანხმონათა კლასის დახასიათება ახალ გრამატიკაში შეცვლილია. „ნარკვევში“ ავტორი გამოყოფდა შემდეგ კლასებს: ხშულები, რომლებშიც გარჩეული იყო: ყრუ (პ...); ყრუ ასპირირებული (ფ...); მკდერი (ბ...). ყრუ თანხმონებს ის ახასიათებდა როგორც არაფშვინვიერებს. თუმცა მათი მკვეთრობა გათვალისწინებული ჰქონდა. სპირანტებში გამოყოფდა სისინებს (ზ, ს), შიშინებს:

¹² ფონოლოგიაში 3. ფოგტის ნაშრომა მნიშვნელობის შესახებ იხ. ვ. შ ა ჯ ა რ ი ა ნ ი, „ჩანს ფოგტის შრომები ქართული ენის შესახებ“, კრებულში „მომომხილველი“ „6—9“, 1972, გვ. 219—229.

¹³ 3. ფოგტი, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა. ნარკვევი ფონემებისა და ფონემათა ჯგუფების კლასიფიკაციისა, ამ ნაშრომში ავტორი ფონემებს აჯგუფებს მათი ურწყვილების მიხედვით.

¹⁴ H. V o g t, Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne, გვ. 15.

(ყ. შ) და ველარულებს (ლ, ხ). ნ. მ თანხმოვნებს ახასიათებდა როგორც ნაზალურებს, ხოლო ლ, რ-ს როგორც ლიკვიდებს¹⁵.

„ქართული ენის გრამატიკაში“ ავტორი გამოყოფს სამ კლასს: ხშულებს, სპირანტებსა და სონანტებს. ხშულებში ასეთი დაპირისპირება გვაქვს: მელერი-ყრუ-გლოტალიზებული. ყრუ თანხმოვნებს ჰ. ფოგტი ახასიათებს პოზიტიურად, როგორც ძლიერი ასპირაციის მქონე თანხმოვნებს. სპირანტებსა და ფრიკატივებში გვაქვს ოპოზიცია: მელერი --- ყრუ. ავტორი გამოყოფს აგრეთვე თანხმოვანთა მესამე კლასს — სონანტებს (მ. ვ. ნ, რ, ლ), რომლებიც ამ დაპირისპირების თვალსაზრისით ნეიტრალურნი არიან, ჰ — თანხმოვანი სისტემის განაპირასაა¹⁶.

„ქართული ენის გრამატიკაში“ არ არის ცალკე გამოყოფილი სინტაქსი, მაგრამ ჰ. ფოგტი ეხება სინტაქსთან დაკავშირებულ რამდენიმე საკითხს, როგორცაა მაგ., დაქვემდებარება, თანწყობა, სიტყვათა რიგი წინადადებაში¹⁷. ეს საკითხები ავტორს თავის ძველ გრამატიკაშიც ჰქონდა განხილული¹⁸.

მორფოლოგიის აგებულება ტრადიციულია, ავტორი პირველად განიხილავს სახელის ფორმაცვალებადობას, შემდეგ ზმნისას, ბოლოში აღწერილია დერევატია.

რამდენადაც ქართულში ზმნა სახელთან შედარებით მეტი სირთულით ხასიათდება, ზმნასთან დაკავშირებული პრობლემები ყველაზე ვრცლად არის წარმოდგენილი. ავტორი სრულად განიხილავს ზმნურ კატეგორიებს (პირი, რიცხვი, დრო, ასპექტი, გვარი, ქცევა, კაუზატივი), აჭგუფებს ზმნებს ფორმალური ნიშნების მიხედვით, გვაწვდის გრამატიკული კატეგორიების ფორმალურ დეფინიციებს.

სახელთან დაკავშირებით ავტორი განიხილავს ბრუნვებსა და მათ ფუნქციებს, ფუძეთანხმოვნიან და ფუძეხმოვნიან სახელებს. მათ რედუქციას, გამოყოფს სრულ (ნართული ა ხმოვნით) და არასრულ ბრუნვებს. განიხილავს სახელთა ფონემატურ სტრუქტურებს.

საზოგადოდ, ჰ. ფოგტი კარგად იცნობს და იყენებს ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურას, მაგრამ განსაკუთრებით ის ემყარება ა. შანიძის „გრამატიკებს“. ჰ. ფოგტი თვითონ აღნიშნავს, რომ ა. შანიძის გავლენას განიცდის იქაც კი, სადაც იგი მასზე არ მიუთითებს. ამიტომ კანონზომიერად გვეჩვენება იმის ჩვენება, თუ რა არის ნორვეგიულ მკვლევართან განსხვავებული ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებთან“ შედარებით. გზადაგზა მითითებული იქნება აგრეთვე, თუ რა მიმართებაშია ჰ. ფოგტის „ქართული ენის გრამატიკა“ მისსავე „ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევთან“. ეს შესაძლებლობას მოგვცემს თვალი მივადევნოთ ავტორის შეხედულებათა ევოლუციას.

1. ერთ-ერთ ძირითად სხვაობას ა. შანიძისა და ჰ. ფოგტის გრამატიკებს შორის, ჩვენი აზრით, ქმნის განსხვავებული მიდგომა გრამატიკის ზოგადი კატეგორიებისადმი. ა. შანიძესთან გრამატიკული კატეგორიების დახასიათებისას ფორმალური განსაზღვრებების გვერდით ვხვდებით მათ ფუნქციურ კვალიფიკაციებსაც. საერთოდ, ავტორი გახაზავს ფუნქციის უპირატესობას ფორმასთან შედარებით. მოვიყვანთ ავტორის მსჯელობას ფორმისა და ფუნქციის შესახებ:

¹⁵ H. Vogt, Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne, გვ. 10.

¹⁶ H. Vogt, Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 9, 11.

¹⁷ იქვე, გვ. 195—220.

¹⁸ H. Vogt, Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne, გვ. 269—277.

„ორნივე ერთად „ფორმა“ და „ფუნქცია“ ერთ მთლიანობას ქმნიან. რადგანაც, საზოგადოდ, ფორმა ფუნქციისათვის არის შექმნილი და არა ფუნქცია ფორმისათვის, ამიტომ საბოლოოდ გადამწყვეტია ფუნქცია“¹⁹. ამის საპირისპიროდ, პ. ფოგტი გრამატიკულ კატეგორიებს ფორმალური პრინციპის მიხედვით გამოყოფს. მას მიაჩნია, რომ ენის აღწერის დროს განსაზღვრებები და წესები უნდა იყოს ფორმალური²⁰. გრამატიკულ ფორმათა ფუნქციებს იგი ცალკე განიხილავს.

მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს იმის საილუსტრაციოდ თუ განსხვავებული ამოსავალი პრინციპის გამო, რამდენად სხვადასხვაგვარ ღეფინიციებს გვაწვდიან გრამატიკულ კატეგორიებზე მსჯელობისას ავტორები. მაგ., პირთა დახასიათება ა. შანიძესთან ამ კატეგორიის ფუნქციიდან ამოსვლით არის მოცემული: „პირის ნიშნები ქართულში ორგვარია: სუბიექტური და ობიექტური. სუბიექტურია ნიშანი, რომელიც პირს ზმნის ფორმაში სუბიექტად, ანუ მოქმედად სახავს და ობიექტურია ნიშანი, რომელიც ზმნის ფორმაში გამოხატულ პირს ობიექტად, ანუ უმოქმედოდ წარმოგვიდგენს. რადგანაც ერთ რიგს მეთაურობს პირველი პირის ნიშანი ვ, ხოლო მეორეს — იმავე პირველი პირის ნიშანი მ. ამიტომ სუბიექტურ რიგს ვინის რიგი ვუწოდეთ, და ობიექტურს მანის რიგი“²¹.

ამის საპირისპიროდ პ. ფოგტი მხოლოდ ფორმალურ ღეფინიციებს გვაწვდის. მისი თვალსაზრისით, სუბიექტისა და ობიექტის ცნებები შეიძლება განისაზღვროს შეესაბამისად პირის აფიქსთა ორი სერიის მიხედვით. რომლის თითოეული წევრი ასრულებს ერთსა და იმავე ფუნქციას ბირთვში²². მაგ., ზმნური ფორმის სუბიექტი არის სახელური სიტყვა, რომელზეც მიუთითებს პირველი სერიის აფიქსი. ზმნური ფორმის დამატება²³ არის სახელური სიტყვა, რომელზეც მიუთითებს მეორე სერიის აფიქსი. ამ აფიქსებს ობიექტურ აფიქსებს (პრეფიქსებს) უწოდებენ²⁴. ზმნის პირი, გრამატიკული სუბიექტი და ობიექტი პ. ფოგტს „ახალი ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევში“ ისევე აქვს განსაზღვრული, როგორც „ქართული ენის გრამატიკაში“. იქაც ავტორი ადგენს პირის აფიქსთა ორ ფორმალურ რიგს: ვინისა და მანის რიგებს და შესაბამისად უწოდებს მათ სუბიექტურ და ობიექტურ აფიქსებს. ხოლო სახელებსა და ნაცვალსახელებს. რომლებიც ამ აფიქსებზე მიიმართებიან, — გრამატიკულ სუბიექტსა და გრამატიკულ ობიექტს.

პირებზე მსჯელობისას პ. ფოგტი არ იძლევა მათ ფუნქციონალურ დახასიათებას. ამიტომ გაუგებარი რჩება მისი შენიშვნა, რომ ზოგჯერ ამ ნიშნების გამოყენება ეწინააღმდეგება მოლაპარაკის ინტუიციას²⁵. აქ იგულისხმება ინვერსიის შემთხვევები, როდესაც სუბიექტური პირის ნიშნით აღნიშნულია

¹⁹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1953, თბილისი, გვ. 195.

²⁰ H. V o g t, Le classement des formes verbales du géorgien, კრებულში „გიორგი ახვლედიანი“, 1969, გვ. 32.

²¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 198, შტრ., ევ. 170, 175, 182.

²² H. V o g t, Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 128. ზმნისა და მისთან დაკავშირებულ სიტყვებს. რომლებიც აფიქსებით აღნიშნებიან, პ. ფოგტი ბირთვის უწოდებს. ბირთვის კატალოზის ცნება პ. ფოგტს ლ. იელმსლევის მოძღვრებიდან აქვს აღებული.

²³ პ. ფოგტი ობიექტის ნაცვალად დამატებას ხმარობს.

²⁴ H. V o g t, Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 119, 120.

²⁵ ივ. 81.

ობიექტი და პირუკუ. თუ სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა ფუნქციებზე არ მიუთითებთ, ისე ამგვარ შემთხვევათა კვალიფიკაციას ვერ მოვახდენთ.

ფუნქციის გათვალისწინებით განსაზღვრავს ა. შანიძე ქვეყის კატეგორიას. ეს დეფინიცია ასეთია: „ქცევა ანუ ვერსია არის ზმნის ფორმა, რომელიც აღნიშნავს, თუ რა ურთიერთობაა კუთვნილება-დანისშულებას თვალსაზრისით სუბიექტსა და ობიექტს შორის“²⁶. ფუნქციითაა მიხედვით გამოყოფს ავტორი საარვისო (ნეიტრალურ), სათავისო (სასუბიექტო) და სასხვისო (საობიექტო) ქცევებს. „საფუქვლებში“ მას აღარ შეუტანია მის მიერ ადრე გამოყოფილი „სათანაო“ და „საზედაო“ ვერსიები. შესაბამისად აწერია²⁷ ტიპის ფორმებს ავტორი თვლის სიტუაციის და არა ქცევის კატეგორიად. იგი აღნიშნავს პრინციპულ განსხვავებას ამ ორ კატეგორიას შორის.

3. ფოგტისეული დეფინიცია ქცევისა ფორმალურია. იგი ვერსიასა და გვარს ზოგადად ერთდროულად განსაზღვრავს: „პირის პრეფიქსები ზმნის თემისაგან გამოყოფილია ვოკალური პრეფიქსებით, რომლებიც ქცევისა და გვარის კატეგორიებს გამოხატავენ“²⁸. შემდეგ იგი გვძლევს ქცევის სპეციალურ განსაზღვრებას, მაგ... „ძირს ან ფუძეს წინ უძღვის ხოლმე ა ო ან უ ხმოვნები, რომლებიც თიშვლიან მათ პირის პრეფიქსისაგან, თუ პირის პრეფიქსები ან პრევერბები წინ უძღვიან უშუალოდ თემს. ავტორი ანალოგიით ნულ-ხმოვნიან პრეფიქსზე ლაპარაკობს²⁹. ფორმალური განსაზღვრების შემდეგ იგი გადადის ქცევათა ფუნქციების განხილვაზე. ავტორი აღნიშნავს, რომ პრეფიქსულ ვნებითებში ქცევის კატეგორია ნეიტრალიზებულია. საინტერესოა, რომ ავტორს შეაქვს ქცევათა სისტემაში ა. შანიძის მიერ ამოღებული „საზედაო“ ქცევა, რომელსაც ლოკალურ ქცევას უწოდებს და ა ხმოვანი პრეფიქსით ახასიათებს. სიტუაციას, როგორც ქცევისაგან დამოუკიდებელ კატეგორიას, იგი არ გამოყოფს.

ქცევა ანუ ვერსია „ახალი ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევშიც ..ფორმალური ნიშნის მიხედვით არის განსაზღვრული. ავტორი აღნიშნავს, რომ ზმნურ ხმოვნურ პრეფიქსებს შეუძლიათ გამოხატონ სახელთა შორის მიმართებები: „ზმნური კატეგორია, რომელიც თავის ფორმალურ გამოთქმას პოულობს ამ პრეფიქსებში, არის ვერსია“³⁰. ავტორი გამოყოფს ოთხ ქცევას: სუბიექტურს, ობიექტურს, საზედაოსა და ნეიტრალურს.

როგორც ვხედავთ. 3. ფოგტი ცდილობს მოგვაწოდოს რაც შეიძლება ფორმალური დეფინიციები. მაგრამ იქ, სადაც ეს არ ხერხდება, იგი საერთოდ არ იძლევა განსაზღვრებებს. მაგ.. არ არის დახასიათებული ზმნის პირველი. მეორე და მესამე პირი. ზოგიერთ ავტორი ფუნქციურ დეფინიციებს მაინც ვერ უვლის ვვერღს. მაგ., კაუზატივის განსაზღვრებისას³¹.

2. რადგანაც ა. შანიძე გარკვეულ შემთხვევებში ფუნქციას ანიჭებს უპირატესობას. ამიტომ იგი, როდესაც ერთ ფორმანტს რამდენიმე ფუნქცია აქვს, შეპირისპირების საფუძველზე გამოყოფს დამოუკიდებელ კატეგორიებს, რომლებიც მას აღრინდელ შრომებში არ ჰქონია გამოყოფილი. ასეთია, მაგ., გ ე ო

²⁶ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 332.

²⁷ ი ქ ე ე, 33. 392, 383.

²⁸ H. V o g t, Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 77.

²⁹ ი ქ ე ე, გვ. 118.

³⁰ H. V o g t, Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne, გვ. 116.

³¹ H. V o g t, Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 128.

და ორიენტაცია³²; (გეზის სახელით ავტორი აღნიშნავს ზმნით გამოხატული მოქმედების დამოკიდებულებას სივრცეში მდებარე სხვადასხვა პუნქტთან, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ ეს დამოკიდებულება უარყოფითია ან დადებითი. მაგ., წერა და ჩაწერა. ორიენტაციის სახელით ავტორი აღნიშნავს გრამატიკულ კატეგორიას, რომელიც გვიჩვენებს მოუბარი პირის დამოკიდებულებას ზმნით გამოხატულ მოქმედებასთან, რომლის მიხედვით ირკვევა, განიხილავს მოუბარი (I პირი) ამ მოქმედებას როგორც ისეთს, რომელიც მიმართულია იმ პოზიციისაკენ, რომელიც თვითონ უჭირავს სივრცეში, თუ როგორც ისეთს, რომელიც საწინააღმდეგო მიმართულებით მიდის. ჯერობა³³; (ჯერობა არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, თუ რამდენჯერ არის მოქმედება ჩადენილი. ერთხელ თუ მრავალჯერ, ანუ ერთგზის თუ მრავალგზის. მაგ., მოიტანა და მოიტანის); აქტი³⁴ (აქტი ანუ საქმე არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს. ნახა მოუბარმა ზმნით გამოხატული მოქმედება თუ არა); თანამდევრობა³⁵ (ეს არის კატეგორია. რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორია დროული მიმართება ორი მოქმედებისა წარსულს ან მომავალში); სიტუაცია³⁶ (ეს არის ზმნის კატეგორია, რომელიც გვიჩვენებს მოქმედების ლოკალიზაციას ამა თუ იმ საგანთან მიმართებით).

ზემოჩამოთვლილი კატეგორიებიდან გეზი და ორიენტაცია პრევერბთა ფუნქციებთან არის დაკავშირებული. სიტუაცია ქცევის მაწარმოებლის ერთ-ერთი ფუნქციაა; ჯერობა, აქტი, თანამდევრობა გამოყოფილია დროის კატეგორიიდან სემანტიკური თვალსაზრისით. არც ერთი ამ კატეგორიათაგანი ქართული ენის გრამატიკაში არ გვხვდება. რამდენადაც ეს კატეგორიები ა. შანიძის 1930 წლის გრამატიკაში არ ყოფილა გამოყოფილი, ბუნებრივია. მათ ვერ ვხვდებით ვერც „ნარკვევში“.

3. ა. შანიძე გამოყოფს მწკრივის კატეგორიას, რომელსაც ძალიან დიდ ღირებულებას ანიჭებს, როგორც ზმნურ მახასიათებელს. იგი მწკრივს³⁷ განსაზღვრავს როგორც რთულ კატეგორიას, შედგენილს მარტივი ელემენტებისაგან, კერძოდ, დროსა და კილოსაგან. ზოგჯერ იგი გართულებულია სხვა კატეგორიებით: ჯერობით, აქტით, თანამდევრობით. 3. ფოგტი არ მსჯელობს მწკრივზე. როგორც დამოუკიდებელ კატეგორიაზე.

ახლა განვიხილოთ ის საკითხები. რომლებიც ორიგინალურად დასვა 3. ფოგტმა. ამ რიგისა, მაგ., მეტყველების ნაწილთა გამოყოფის კრიტერიუმი. ავტორი აღნიშნავს, რომ ფორმალურად ქართულში მკაფიოდ უპირისპირდება ერთმანეთს სახელი და ზმნა. მათ განსხვავებული კატეგორიები ახასიათებს, სახელი იბრუნვის, ხოლო ზმნა იუღვლება. ამდენად ისინი ფორმაცვალებად სიტყვებს წარმოადგენენ და უპირისპირდებიან ჰეტეროგენულ არაცვალებად სიტყვებს (ზმნიზებებს, კავშირებს. ნაწილაკებსა და შორისდებულებას)³⁸.

სახელთა ჯგუფში ავტორი გამოყოფს არსებით, ზედსართავ. რიცხვით სახელებსა და ნაცვალსახელებს, რომელთა გამიჯნავსა ფორმალური სინტაქსუ-

³² ა. შანიძე, „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები“, გვ. 244.

³³ იქვე, გვ. 214.

³⁴ იქვე, გვ. 215.

³⁵ იქვე, გვ. 217.

³⁶ იქვე, გვ. 262.

³⁷ იქვე, გვ. 217, 220.

³⁸ H. Vogl: Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 17.

რი ნიშნის მიხედვით ცდილობს. ასე მაგ., ზოგი ფუძე უპირატესად მსაზღვრელის როლში გამოიყენება, ზოგი კი საზღვრულის როლში, შესაბამისად გამოიყენება ზედსართავი და არსებითი სახელი; ჰ. ფოგტი იქვე მიუთითებს, რომ მორფოლოგიური თვალსაზრისით არსებითი სახელისა და ზედსართავი სახელის დაპირისპირება არ არის ნათელი³⁹. ავტორი იყენებს სიტყვათა რიგს სახელურ ჯგუფებში ზედსართავ სიტყვათა (ზედსართავი, რიცხვითი სახელები, ნაცვალ-სახელები) გამოყენისათვის. წინადადებაში „ეს ჩემი ორი კარგა მეგობარია“ ზედსართავ სიტყვებში დატულია თანმიმდევრობის იერარქია. რომელიც მისი აზრით, საფუძველია ამ სიტყვათა სხვადასხვა მეტყველების ნაწილებად მიჩნევისათვის⁴⁰. ჯერ ნაცვალსახელია, მას მოსდევს რიცხვითი სახელი, ამ უკანასკნელს კი — ზედსართავი სახელი.

მეტყველების ნაწილთა ფორმალურად (სინტაქსური ნიშნის მიხედვით) გამოყენას პირველად „ქართული ენის გრამატიკაში“ ხვდებით, „ახალი ქართული ენის ნარკვევში“ ავტორი ამ საკითხზე არ მსჯელობს.

როგორც ხედავთ, ჰ. ფოგტი მეტყველების ნაწილები თავისი ზოგადი პრინციპის შესაბამისად ფორმალური ნიშნების მიხედვით აქვს განსაზღვრული და არა ტრადიციულად. ჰ. ფოგტმა მართებულად შენიშნა, რომ ქართულში არსებითი სახელის კლასი და ზედსართავი სახელის კლასი მორფოლოგიურად არ განსხვავდებიან⁴¹. ის მაინც შეეცადა გაემიჯნა ერთმანეთისაგან ეს ტრადიციული მეტყველების ნაწილები ფორმალურად და ამისათვის გამოიყენა სინტაქსური ნიშანი.

ზმნის განხილვისას ჰ. ფოგტის ნაშრომში ყურადღებას იქცევს: 1. ზმნათა კლასიფიკაცია⁴² ფორმალური ნიშნების მიხედვით. ჰ. ფოგტი გამოყოფს ზმნათა შვიდ ჯგუფს. აქედან პირველია ძირეული ზმნები, ხოლო დანარჩენი ექვსი ჯგუფი დაპირისპირებულია აწმყომი გამოყენებული თემატური ნიშნებით. ავტორი გრამატიკულ კატეგორიებს ამ ჯგუფებთან შინაგან კავშირში განიხილავს, ამ ჯგუფებს უდებს იგი საფუძვლად ზმნათა უღვლილებას. აღნიშნავს. როგორი აორისტი შეესაბამება ამ ჯგუფებს. ძლიერი აორისტი (უნიშნო). თუ სუსტი აორისტი (ნიშნინანი). იგი აღწერს ჯგუფებში შემავალი ზმნების სტრუქტურებს⁴³.

აქ, შესაძლებელია, პარალელი გაგველო ნ. მარის მიერ ჩატარებულ კლასიფიკაციასთან. რომელსაც ავტორმა საფუძვლად დაუდო აორისტის ფუძეთა სხვაობა და სამი უღვლილება გამოყო: ა-ნიშნინანი (ვ-კალ), ე-ნიშნინანი (ვ-ქმენ) და ი-ნიშნინანი (ვ-კრიბე⁴⁴). (ხმოვანი ნ. მარისათვის ფორმანტია იმისდა მიუხედავად, ფუძეშია იგი თუ ფუძის გარეთ).

2. საინტერესოდ გვეჩვენება ჰ. ფოგტის ცდა, გამოყოს აწმყოს. აორისტისა და პერფექტის ჯგუფთა ანუ სერიათა განმასხვავებელი ნიშნები. ქართულ

³⁹ Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 18.

⁴⁰ იქვე, გვ. 220.

⁴¹ ამის შესახებ იხ. არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, პროპედევტიკული ნაწილი, II გამოც. 1939, გვ. 133.

⁴² იხ. ჰ. ფოგტი, ზმნური სუფიქსები ძველ ქართულში, მიაპობილველი 4—5, 1968.

⁴³ 284.

⁴⁴ H. Vogt, Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 180.

⁴⁴ Н. Марр, Грамматика древнеслитературного грузинского языка, Ленинград, 1925, გვ. 146.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მიღებული თვალსაზრისის თანახმად ზმნის სერიები ერთმანეთს უპირისპირდება დროითა და კილოთი. ნორვეგიელი ავტორი აწმყოს, აორისტისა და პერფექტის ჯგუფთა დისტინქციურ ნიშნებად იღებს დროსა და ასპექტს. ჰ. ფოგტის აზრით, უპირველეს ყოვლისა ასპექტით ხდება როგორც თხრობითი, ისე კავშირებითი კილოს შემცველ ფორმათა და პირისპირება სერიათა მიხედვით. ასე მაგ., წერს და დაუწერია ორივე აწმყო (აწმყოსთან მიმართებაში იმყოფებიან), მათ შორის განსხვავებას ქმნის ასპექტი: პირველი ფორმა დიურატიული ასპექტისაა, მეორე — რეზულტატიურისა. სამივე კავშირებითი უპირისპირდება ერთმანეთს ასპექტით: კავშ. I — დიურატიული ასპექტისაა, კავშ. II — წერტილებრივი ასპექტისა, ხოლო კავშ. III — რეზულტატიური.

ჯგუფების შიგნით ავტორი ფორმებს უპირისპირებს ერთმანეთს განსაზღვრულობა — განუსაზღვრელობის (defini — indefini იგივე სრული — არასრული) ოპოზიციით და აღნიშნავს, რომ ეს ოპოზიცია არ არის ყოველთვის ნათელი⁴⁵.

აქ რამდენიმე თავისებურება გვაქვს: ა) იმას, რასაც ახალი ქართულისათვის ასპექტს უწოდებენ და რაც ზმნისწინის დართვა-დაურთველობით აღინიშნება, ჰ. ფოგტი განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობას (=სრული — უსრული ასპექტი) უწოდებს.

ბ) ჰ. ფოგტი ახალ ქართულში გამოყოფს დიურატიულ ასპექტს, რომელიც ახასიათებს პირველი სერიის ფორმებს, ხოლო წერტილებრივი ასპექტი II სერიის ფორმებისათვის არის დანახასიათებელი. საყურადღებოა, რომ ავტორი მეორე სერიაში არ განიხილავს II ხოლმეობითს, რომელიც დიურატიული ასპექტისაა⁴⁶.

გ) ზემოხსენებულ ასპექტთა გვერდით ჰ. ფოგტი გამოყოფს მესამესაც — რეზულტატიურ ასპექტს, რომელიც თურმეობითის ჯგუფს შეესაბამება.

დ) ასპექტის მიხედვით დაპირისპირებას მეთი მნაშვნელობა ენიჭება, ვიდრე კილოთა მიხედვით დაპირისპირებას.

აწმყოს, აორისტისა და თურმეობითის ჯგუფებს შორას განსხვავება, „ნარკვევშიც“ ასპექტზეა დაფუძნებული. ხოლო ამ ჯგუფებს შიგნით ავტორი გამოყოფს განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის ოპოზიციას⁴⁷.

ყურადღებას იქცევს გარდამავლობის საკითხი „ქართული ენის გრამატიკაში“. გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნათა გვერდით ჰ. ფოგტი გამოყოფს გარდამავლობის თვალსაზრისით ნეიტრალურ ზმნებს. მისი აზრით, გარდამავალია⁴⁸ ის ზმნები, რომლებსაც აორისტში სუბიექტი ერგატივში შეეწყობათ, გარდაუვალია ის ზმნები, რომლებსაც აორისტში სუბიექტი ნომინატივში შეეწყობათ. ავტორი ითვალისწინებს აგრეთვე ობიექტების ბრუნვებს, ამგვარად, ფორმის გარდამავლობა მკაფიოდ ჩანს აორისტის ჯგუფში, გადამწყვეტია ბირ-

⁴⁵ H. Vogt, Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 180, 181.

⁴⁶ ქართულში ისტორიულად დიურატიული და მომენტობრივი ასპექტის დაპირისპირების შესახებ იხ. ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა. „პერმანსივის („ხოლმეობითი“) ისტორიული ადგილისათვის ქართული ზმნის ეტაპების სისტემაში (ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემათა დაკავშირებით) სმპ., ტ. IV, № 1, 1943, მ ც ს ე ე. „ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში“, თბილისი, 1948.

⁴⁷ H. Vogt, Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne, გვ. 233.

⁴⁸ H. Vogt, Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 88.

თვის სიტყვათა სინტაქსი აორისტში. ამასთანავე, ზმნებს ერთი და იმავე ფუძისაგან უნდა ჰქონდეთ საპირისპირო ფორმები გარდამავლობა-გარდაუვლობის თვალსაზრისით. ხოლო ის ზმნები, რომლებსაც აორისტის ჭგუფი (ე. ი. II სერია) არა აქვთ, პ. ფოგტის აზრით, ნეიტრალურია⁴⁹.

გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნათა დასაპირისპირებლად პ. ფოგტი კონვერსიის მოვლენას იყენებს და აღნიშნავს, რომ ამ საკითხში ის ა. შანიძეს ემყარება. მაგრამ ამ ავტორებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაა: ა. შანიძესთან კონვერსია მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნათა გამოსაყოფად არის გამოყენებული, პ. ფოგტთან კი გარდამავალ და გარდაუვალ წყვილთა შესაპირისპირებლად.

საერთოდ, პ. ფოგტი არ მიჩნავს მკაცრად ერთმანეთისაგან გარდამავლობა-გარდაუვალობასა და მოქმედებით-ვნებით გვარებს. ასე მაგ., გარდაუვალობის აფიქსად ავტორი ასახელებს ყველა ვნებითი გვარის აფიქსს. იგი გარდაუვალობის აფიქსებისა და ვნებითი გვარის მაწარმოებელთა ილენტოფიკაციას ახდენს. თუმცა ავტორი აღნიშნავს, რომ გარდამავლობა და გვარი არ ფარავს ერთმანეთს და გარდამავლობის მიმართ გამოიყოფა ნეიტრალური ზმნები, მაგრამ ფაქტობრივად, პ. ფოგტი გარდამავალ ზმნებში განიხილავს ყველა მოქმედებითი გვარის ზმნას, გარდაუვალებში — პრეფიქსულ, სუფიქსურ და უნიშნო ვნებითებს, ხოლო ნეიტრალურ ზმნებში იგი განიხილავს ე. წ. საშუალი გვარის ზმნებსა და სტატიკურ ვნებითებს, რომლებსაც შესაბამისად უწოდებს ფსევდო-აქტიურებს (ა. შანიძის ტერმინით — მედიო-აქტიურს), ფსევდო-პასიურებს (=მედიო-პასიურს) და მდგომარეობის ვნებითს (=სტატიკურ ვნებითს). გვარის მიხედვით ეს ზმნები აქტივებსა და პასივებს შორის ნაწილდება.

სხვაობას ვპოულობთ „ქართული ენის გრამატიკასა“ და „ახალი ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევს“ შორის გარდამავლობის, გვარისა და ინვერსიის გაშუქებისას. სამივე მოვლენა ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია. ამდენად ერთ-ერთის სხვაგვარი ინტერპრეტაცია იწვევს დანარჩენების რეინტერპრეტაციას. ასე მაგ., „ნარკვევი“ განსხვავებით „ქართული ენის გრამატიკისაგან“ გარდამავლობის ძირითად ფორმალურ კრიტერიუმად ითვლება ინვერსია, რომელიც მოუღლის ზმნათა ჭგუფს მესამე სერიაში. გარდაუვალი ზმნები კი განისაზღვრებიან ინვერსიის არქონით მესამე სერიაში⁵⁰. ავტორი გარდამავალ ზმნათა დამატებით (და არა ძირითად!) ნიშნად ასახელებს სინტაქსურ მოვლენას. კერძოდ, სუბიექტისა და ობიექტის ბრუნვაცვალებადობას სერაების მიხედვით. „გარდამავალია ყველა ზმნა, რომელიც აორისტში მოითხოვს თავის სუბიექტს მოთხრობითში (ნარატივში). აორისტში განსხვავებულია ორი დამატება: დამატება, რომელიც აწმყოში მიცემითშია, აორისტში კი გადადის სახელობითში, ესაა — პირდაპირი დამატება — და დამატება, რომელიც როგორც აწმყოში, ისე აორისტში რჩება უცვლელად მიცემითში — ესაა — არაპირდაპირი დამატება“.

გარდამავლობის მიმართ ნეიტრალურ ზმნათა გამოყოფასთან არის დაკავშირებული ახალ გრამატიკაში ინვერსიის შეფასებაც. თუ „ახალი ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევი“ პ. ფოგტი ა. შანიძეს ემყარებოდა და ინვერსიას მხოლოდ გარდამავალი ზმნების მახასიათებლად თვლიდა მესამე სერიაში, „ქართული ენის გრამატიკაში“ იგი ინვერსიას ნეიტრალურ ზმნათა ერთ-ერთ

⁴⁹ H. Vogt, Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 133.

⁵⁰ H. Vogt, Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne, გვ. 116.

დამახასიათებელ ნიშნად მიიჩნევს და აწმყოში „მიყვარს“ ტიპის ზმნებსაც ინფერსიულად თვლის. „ნარკვევში“ ავტორი ზანის რიცხვზე მსჯელობისას აღნიშნავს, რომ არსებობს ზმნათა ჯგუფი, რომლებთანაც რეალური სუბიექტი წარმოდგენილია როგორც არაპირდაპირი დამატება. ასეთ შემთხვევებში — თ (მრ. რ-ის) აღნიშნავს დამატების მრავლობითობას: უ ყ ვ ა რ ს: უ ყ ვ ა რ ს/ თ-ის გვერდით და სხვ. მაგრამ პ. ფოგტი ამ მოვლენის შეფასებას არ იძლევა.

განსხვავებულია ამ ორ გრამატიკაში გვარისა და გარდამავლობის თანაფარდობა. „ნარკვევში“ ზმნები გარდამავლობის თვალსაზრისით ორ ჯგუფად არის გაყოფილი: გარდამავალი — გარდაუვალი (არ ჩანს ნეიტრალური ზმნები გარდამავლობის თვალსაზრისით). ხოლო გვარი სამია: მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალო (ეს უკანასკნელი აღარაა შეტანილი ახალ გრამატიკაში). ყველა გარდამავალი ზმნა აქტიური (რელატ.), გარდაუვალი ზმნები შეიძლება იყოს აქტიურიც და პასიურიც (რელატ. ან აბსოლუტ.), გარდაუვალი აქტიური ზმნა შეიძლება იყოს საშუალო.

სახელის ფორმთა განხილვისას „ქართული ენის გრამატიკაში“ შემდეგი საკითხებია აღსანიშნავი:

1. თავისებურად აქვს პ. ფოგტს დალაგებული ბრუნვები. პირველ ადგილზე იგი ათავსებს წოდებით ბრუნვას⁵¹. მოთხრობითი ბრუნვა მოსდევს მიცემითს. სახელობითის შემდეგ მიცემითი ბრუნვის მოთავსება და არა ერგატივისა. როგორც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაშია, გამოწვეულია ალბათ იმით, რომ როგორც ავტორი აღნიშნავს, სახელობითი, მიცემითი და მოთხრობითი ბრუნვებით დახასიათებული სახელები ზმნასთან ერთად ქმნიან წინადადების ბირთვის. გარდა ამისა მიცემითსა და სახელობითს აქვს აგრეთვე ბირთვის გარე ფუნქცია. ამიტომ ავტორი მათ არ აცალკევებს, თუმცა სპეციალურად იგი არ მსჯელობს, თუ რატომ გვაძლევს ბრუნვათა ასეთ რიგს. პ. ფოგტი თავისებურად ალაგებს ბრუნვებს ჯერ კიდევ „ახალი ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევში“. ბრუნვათა თანმიმდევრობა აქ ასეთია: სახელობითი, მიცემითი, ნარკვევითი (მოთხრობითი), ნათესაობითი, მოქმედებითი, ვითარებითი, წოდებითი⁵².

2. წოდებითი ბრუნვის ფორმებად თვლის ავტორი სიტყვათა მცირე ჯგუფს, რომლებიც აღნიშნავენ ოჯახის წევრებს, ვისაც ველაპარაკებით. მაგ., წოდებითის ფორმებია ი — ნიშნით: მამი!, რომელიც, პ. ფოგტის აზრით, სრული ფორმის შემოკლებით არის მიღებული (მამილო!). იზოლირებულ წოდებითი ბრუნვის ფორმად მიიჩნევს ავტორი ძამია! ფორმასაც⁵³.

3. პ. ფოგტი გამოყოფს ბრუნვათა სრულ და არასრულ ფორმებს, აღნიშნავს რამდენიმე ბრუნვის ალომორფებს, კერძოდ: სახ. — ნული, ნათ. -სა და -სი; მოქმ. — -თ და -თი; ვით. -ლ -და.

4. საერთოდ, ბრუნვათა გამოყოფისას პ. ფოგტი ა. შანიძეს ემყარება. ა. შანიძე გამოყოფს სამ ლოკალურ ბრუნვას: გამოსვლითს (დაწყებითს) — იდან ფორმანტით; მიწვევითს — ამდე ფორმანტით და სადაობითს — ში, ზე ფორმანტებით. ავტორი მათ ბრუნვებად თვლის იმის საფუძველზე, რომ ეს ფორმანტები მკიდროდ შეეზარდა ბრუნვის ფორმებს. თანაც ფონეტიკური წესების გავ-

⁵¹ H. Vogt, Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 20.

⁵² H. Vogt, Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne, გვ. 19.

⁵³ იხ. ზანის ფოგტი, ბრუნვათა სისტემა ძველ ქართულში, კრებულში „იმომხილველი“ 4—5, თბილისი, 1968, გვ. 252.

ლენით იგივე ცვლილება მოხდა, რომ წაიშალა ზღვარი ბრუნვის ნიშანსა და თანდებულს შორის. ჰ. ფოგტი ა. შანიძის მსგავსად გამოყოფს ლოკალურ ბრუნვებს. რომლებსაც მეორეულ ბრუნვებს უწოდებს, მაგრამ ა. შანიძისაგან განსხვავებულ იგი კიდევ უფრო შორს მიდის და მეორეულ ბრუნვებში შეაქვს თერთმეტევე თანდებულნიან ბრუნვა⁵¹.

განსხვავება თანდებულებსა და მეორეულ ბრუნვებს შორის ისაა, რომ თანდებულებს შენარჩუნებული აქვთ საკუთარი მახვილი და თავის დამატებისთანავე ერთად ორ სიტყვად იწერებიან, საპირისპიროდ მეორეული ბრუნვებისა.

არ გვეჩვენება გამართლებულად მეორეული ბრუნვების გამოყოფა. სრულიად აშკარაა, რომ საქმე გვაქვს თანდებულებთან, რომლებიც ბრუნვის ფორმებზეა დართული. ხოლო ჰ. ფოგტის მიერ გამოყოფილი თანდებულები ზმნისართებია, რომლებიც მართავენ სახელს ბრუნვაში.

„ნარკვევი“ ავტორი არ გამოყოფს ლოკალურ ბრუნვებს. იგი ისევე როგორც ა. შანიძის ადრინდელ გრამატიკაში იყო, მათ განიხილავს როგორც თანდებულებს.

ჩვენ შევადარეთ ჰ. ფოგტის „ქართული ენის გრამატიკა“ ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებს“, რათა გვეჩვენებინა, თუ რა არის ორიგინალური ნორვეგიელ ავტორთან. აგრეთვე გზადაგზა ჰ. ფოგტის ახალ გრამატიკას ვედარებდით 1936 წელს გამოსულ მისსავე გრამატიკას და აღვნიშნავდით. თუ რა ვითარება გვექონდა „ახალი ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევი“. ზოგადად შეიძლება დავასკვნათ, რომ „ნარკვევსა“ და „ქართული ენის გრამატიკას“ შორის სხვაობა საკმაოდ დიდია, თუმცა ავტორისავე სიტყვებით რომ ვთქვათ. ძირითადი დოქტრინა ორივე გრამატიკაში ერთია. ესაა, კერძოდ, ფორმალური ნიშნის მიხედვით გრამატიკული კატეგორიების გამოყოფა. ჰ. ფოგტის ორ გრამატიკას შორის განსხვავებას ისიც ქმნის, რომ „ნარკვევი“ ძირითადად ა. შანიძის 1930 წლის „ქართული ენის გრამატიკას“ მიჰყვება გრამატიკული მოვლენების შეფასებისას. „ქართული ენის გრამატიკა“ კი იმავე ავტორის „გრამატიკის საფუძვლებს“ ემყარება. გარდა ამისა ისიც უნდა აღვნიშნოს, რომ „ქართული ენის გრამატიკაში“ მეტია ორიგინალური, მთელი რიგი საკითხები პირველად ამ გრამატიკაში არის დასმული ჰ. ფოგტის მიერ (მაგ., მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაცია), ზოგიც ახლებურად არის გაშუქებული (მაგ., გარდამავლობა, გვარი, ინვერსია, ბრუნვები, ზმნათა კლასიფიკაცია).

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ცნობილი ნორვეგიელი ლინგვისტის ჰ. ფოგტის „ქართული ენის გრამატიკა“ მნიშვნელოვანი შენაძენია ქართულოლოგიაში. თავისი ნაშრომის შესავალში ავტორი აღნიშნავს, რომ მისი გრამატიკა უპირველეს ყოვლისა განკუთვნილია ქართული ენით დაინტერესებულ უცხოელ მკვლევართათვის. ეს ნაშრომი სრულ წარმოდგენას უქმნის მკითხველს ქართული ენის რთული სტრუქტურის შესახებ და ამდენად იგი ფასეული და ანგარიშგასაწევეა არა მხოლოდ უცხოელთათვის. არამედ ქართველურ ენათა ყველა სპეციალისტისათვისაც, მიუხედავად იმისა, რომ მასში ზოგი საკითხის ინტერპრეტაცია სადავო შეიძლება იყოს.

⁵¹ H. V o g t. Grammaire de la langue géorgienne, გვ. 95, 106.

სპარსული ლიტერატურის 150 წლის ისტორია*

ირანში მწერალთა პირველი კონგრესის (1946 წ.) შემდეგ განსაკუთრებული ინტერესი დასტურდება XIX—XX საუკუნეების სპარსული ლიტერატურისადმი. ამის უმთავრესი მიზეზი ისიც არის, რომ ხსენებულმა კონგრესმა, რომელიც ქვეყნის პროგრესულ-დემოკრატიული ძალების ინიციატივით ჩატარდა, სპარსული მწერლობის შემდგომი აღმავლობისათვის წარსულის რეალისტური ტრადიციების შესწავლისა და მისი კრიტიკულად ათვისების აუცილებლობის ამოცანა დასახა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ირანის საბჭოთა კავშირთან კულტურული ურთიერთობის ორგანომ „ფაიამე ნაეინმა“, რომლის ფურცლებზე იბეჭდება როგორც თარგმანები რუსული და საბჭოთა ლიტერატურიდან, ისე სამეცნიერო-პოპულარული სტატიები მის შესახებ, ირანელებში ხელი შეუწყო თანამედროვე და უახლოესი პერიოდების მშობლიური მწერლობის მეცნიერული შესწავლისადმი ინტერესების კიდევ უფრო გაღვივებას. პროგრესული ირანელი მეცნიერებისათვის (ფარეზ ხანლარი, სილ ნაფისი, მალექ აშ-შოარა ბაჰარი და სხვ.) სულ უფრო ცხადი ხდებოდა, რომ XIX საუკუნიდან სპარსულ ლიტერატურაში დაიწყო ახალი ქროლვა. უცხოური კაპიტალის ინტერესების გარემოცვაში მოქცევის გამო ირანის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში იწყებოდა ახალი ძვრები; დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებისა და მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა აღვივებდა ბურჟუაზიულ ნაციონალიზმს, ისახებოდა ისეთი იდეოლოგიური მიმდინარეობანი, როგორიცაა: განმანათლებლობა, პანისლამიზმი, ბეჰაიზმი და სხვა. წინა პლანზე იწევდნენ სოციალური პრობლემები. საუკუნის მეორე ნახევრიდან ირანში დაიწყო „გამოღვიძების“ ეპოქა, რომელიც ფართო მასებს აშზადებდა 1905—1911 წლების ანტიფეოდალური და ანტიიმპერიალისტური რევოლუციისათვის. ბუნებრივია, რომ საზოგადოებრივი მნიშვნელობის ეს მოვლენები ასახვას პოეზებდნენ სპარსულ ლიტერატურაში, რომლის წიაღში წარმოიშვა რეალიზმი რომანტიზმის ნაკადით, განვითარება დაიწყო რომანმა, გამარტივდა სამწერლო ენა, მკვიდრდებოდა პროზაული ჟანრები, პოეზიაში ფეხი მოიკიდა სამოქალაქო თემატიკამ, საუკუნეების მანძილზე განმტკიცებული არუზის გვერდით დაისვა „თავისუფალი ლექსის“ („შერე ნოუ“) საკითხი... ერთი სიტყვით, XIX—XX საუკუნეებმა მრავალი ისეთი სიახლე მოიტანეს დიდი წარსულის მქონე სპარსულ ლიტერატურაში, რომელიც უკვე საგანგებო კვლევასა და შესწავლას საჭიროებს. ამ პრობლემატიკას ირანში უკანასკნელ ათეულ წელიწადში მიეძღვნა არა ერთი და ორი

ნაშრომი, რომელთა შორის ი. არინფურის ორტომიანი ნაშრომი, შეიძლება გადაუქარბებლად ითქვას, განსაკუთრებით საყურადღებოა თავისი მოცულობით, განხილულ საკითხთა მრავალფეროვნებითა და აქტუალობით.

წინასიტყვაობაში ავტორი წერს: „ეს წიგნი (იგულისხმება ორივე ტომი — კ. ფ.) გამოკვლევაა სპარსული ლიტერატურის ისტორიიდან მხოლოდ ერთი ეპოქისა — „ბაზგაშიდან“ „შერე-ნოუს“ დასაწყისამდე (საბადან ნიშამდე), რომელიც ერთ-ნახევარ საუკუნეზე ცოტა მეტ ხანს შეიცავს და უშუალოდ ებმის ჩვენს დროს. ხსენებულ პერიოდში ქვეყნის საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და მწერლობაში მომხდარმა მნიშვნელოვანმა ცვლილებებმა დიდი გავლენა იქონიეს შემდგომ სპარსულ ლიტერატურაზე“ (ტომი I, გვ. 6). ამიტომ, — შენიშნავს შემდეგ ავტორი, — „მე საფუძველი მოვამზადე და ვიმედოვნებ, რომ წინამდებარე ნაშრომი დაეხმარება ყველას, ვინც ამიერიდან განიზრახავს საფუძვლიანად შეისწავლოს ირანის თანამედროვე ლიტერატურა“ (იქვე).

სპარსული ლიტერატურის აღნიშნულ პერიოდს, რომელიც ქრონოლოგიურად მოიცავს ასორმოცდაათ წელიწადს, დაწყებულს XVIII საუკუნის დასასრულიდან XX საუკუნის 40-იან წლებამდე, ავტორი ჰყოფს ოთხ უმთავრეს მონაკვეთად: პირველში იგი ათავსებს მწერლობას, აღნიშნული დროიდან მოყოლებულს, ვიდრე XIX საუკუნის შუა წლებამდე. ამ ხანას იგი უწოდებს „დაბრუნებას“ (دگرگشت). მეორე მონაკვეთში მკვლევარი მოაქცევს დროს ნასერ ად-დინ შაჰის გამეფებიდან (1848 წ.) საუკუნის დასასრულამდე და მას, როგორც უკვე დამკვიდრებულია, ისიც უწოდებს „გამოღვიძებას“ (بیداری). მესამე მონაკვეთია „განთავისუფლება“ (آزادگی), რომელიც მოიცავს პერიოდს მოზაფერ ად-დინ შაჰის ტახტზე ასვლიდან (1896 წ.), კერძოდ, ირანის 1905—11 წლების რევოლუციის წინა ხანებიდან პირველ იმპერიალისტურ ომამდე და ოქტომბრის რევოლუციამდე. ხოლო ამ დროიდან მოკიდებული, როდესაც „დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი და მის შემდეგ მოხდა საუკუნის უდიდესი ისტორიული მოვლენა დიდი ოქტომბრის რევოლუცია, რომელმაც ირანის საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა დარგზე მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინეს“ (გვ. 507), 40-იან წლებამდე მონაკვეთს ავტორი უწოდებს „განახლებას“

(آزادگی). პირველი ორი განხილულია ნაშრომის პირველ ტომში, მესამე და მეოთხე მონაკვეთი — მეორეში.

როგორც ზემოთ ვთქვით, აღნიშნული ასორმოცდაათწლიანი პერიოდი მრავალსაუკუნოვან სპარსულ ლიტერატურაში ფრიად საყურადღებოა, არა ერთსა და ორ სიახლეს შეიცავს იგი და ძირითადად რეალისტურად ასახავს ირანის საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდაქმნის იმ მტკივნეულ პროცესებს, რომლებიც დასტურდება ამ ქვეყნის ნახევრად კოლონიურ მდგომარეობაში ყოფნის პირობებში. ნაშრომში თითოეული დასახელებული მონაკვეთი დაწვრილებითაა შესწავლილი; მოცემულია ისტორიული ვითარების მიმოხილვა, წარმოდგენილია დამახასიათებელი ნიმუშები განხილული პოეტებისა და მწერლების შემოქმედებიდან, რომელთაც წინ უძღვის მოკლე ბიოგრაფიული ცნობები, და გზადაგზა მოცემულია შეფასება საანალიზოდ მოტანილი ლიტერატურული

ფაქტებისა. ამასთანავე მეორე ტომს ბოლოში ერთვის მოკლე დასკვნები თითოეულ განხილულ მონაკვეთზე ცალ-ცალკე. ნაშრომს ახლავს თემატური, გეოგრაფიულ სახელთა და პირთა საძიებელი, აგრეთვე ციტირებული წიგნების, გაზეთებისა და ჟურნალების სია. ერთი სიტყვით, ი. არინფურის ორივე ტომი გამოირჩევა მდიდარი სამეცნიერო აპარატით.

ავტორი „ბაზგაშთ“-ის შესახებ სამართლიანად შენიშნავს, რომ ამ პერიოდის პოეზიის მიზანი იყო. რათა „ძველი პოეტების (იგულისხმება კლასიკური პერიოდის წარმომადგენლები — კ. ფ.) შემოქმედების ტრადიციებზე მიბაძვით აელორძინებინათ სპარსული ლიტერატურა, რომელიც სეფიანთა ეპოქიდან მოკიდებული გაღარიბებისა და დეკადანის გზაზე იდგა“ (გვ. 506). მაგრამ ამ მიმდინარეობის დასაწყისს ხანად იგი. განსხვავებით ი. რიპკასაგან, თვლის XIX საუკუნის დამდეგს. ვფიქრობთ, უნდა გაეიზიაროთ ხსენებული ჩეხი მეცნიერის აზრი, რომლის მიხედვით „ბაზგაშთი“ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში დაიწყო¹.

განსაკუთრებული ინტერესის აღმძღვრელია „გამოღვიძების“ ეპოქისადმი განკუთვნილი ნაწილი სარეცენზიო წიგნისა (გვ. 221—422. ტომი 1). შეიძლება ითქვას, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ირანის საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ლიტერატურის შესახებ ასე უხვი მასალების შემცველი ნაშრომი არც ირანში, არც ჩვენში და არც უცხოეთში აქამდე არ დაწერილა. ამ ნაწილის ისტორიულ მიმოხილვაში ავტორი სრულიად მართებულად ამახვილებს ყურადღებას ხსენებული ეპოქის განმსაზღვრელ ისეთ სოციალურ-ეკონომიურ და პოლიტიკურ ფაქტორებზე. როგორც იყო ნასერ ად-დინ შაჰის დესპოტური მონარქია. ინგლისისა და მეფის რუსეთის კონკურენცია ირანში გაბატონებისათვის, ქვეყნისათვის კაბალური ხასიათის კონცესიები და მისთ. ავტორი ხსენებულ ხანას „უცოდინარობის ეპოქას“ (*بک دورۀ بیخبری*) უწოდებს (გვ. 222) და შენიშნავს, რომ ამ დროს ევროპის ქვეყნებში მოხდა დიდი მნიშვნელობის რევოლუციები (იგულისხმება 1848—49 წლების ბურჟუაზიული და ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციები — კ. ფ.), გამოქვეყნდა „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი“, ყოველივე ამის გამო ბევრი რამ შეიცვალა ქვეყანაზე. მაგრამ ირანი სრულიად განზე დარჩა საზოგადოებრივი ცხოვრების განახლების პროცესისაგან. (გვ. 223). ამის შემდეგ ავტორი დაწერილებით ეხება ირანელი განმანათლებლების მოღვაწეობას, განიხილავს ირანულ პრესას, განსაკუთრებული ყურადღებით — საზღვარგარეთულს. აღნიშნავს „დარ-ოლ-ფონუნის“ როლს ქვეყნის ევროპეიზაციის საქმეში. მიუთითებს თარგმნილი ლიტერატურის მნიშვნელობაზე საზოგადოებრივი აზრის განვითარებისა და სპარსული პროზის გამარტივებისათვის. საკანგებოდ ეხება საერთოდ პროზას, რომელიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა „გამოღვიძების“ პერიოდში პროგრესული იდეების პროპაგანდისათვის. სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი აგრეთვე ახლად ფეხადგმული დრამატურგიის საკითხებს. ნაშრომის ამ ნაწილში ავტორი ეხება სხვა, მეტ-ნაკლები მნიშვნელობის საკითხებსაც და მკითხველს ნათელ წარმოდგენას აძლევს რევოლუციის წინა-დროინდელი ირანის საზოგადოებრივი და ლიტერატურული ცხოვრების სინამდვილეზე.

¹ Ян. Рипка. История персидской и таджикской литературы М., 1970, гл. 300.

ი. არინფური შრომის მესამე ნაწილში (გვ. 2—196, ტომი II), როგორც აღვნიშნეთ, განიხილავს სპარსული ლიტერატურის მდგომარეობას რევოლუციური პერიოდიდან თითქმის 20-იან წლებამდე. მკვლევარი ვრცლად ეხება ამ დროის სპარსულ ლიტერატურაში მძლავრი რევოლუციური პათოსით აქლერებულ პოლიტიკურ და სოციალურ მოტივებს — ანტიფეოდალურს, ანტიიმპერიალისტურს, პატრიოტულს, სამოქალაქოს, ქალის ემანსიპაციის საკითხს და მისთ. მართებულად იქცევა იგი, როდესაც მკითხველის ყურადღებას მიაქცევს რევოლუციის წლებში პრესის მრავალრიცხოვნობასა და აქტივიზაციაზე. გამოპყოფს ორ პერიოდს და მიუთითებს, რომ განსაკუთრებით შემტევი და შეუპოვარი ხასიათის იყო იგი პირველ პერიოდში, რევოლუციას აღმავლობის ხანებში. ამასთანავე ავტორი სათანადო ადგილს უთმობს ლიტერატურული ხასიათის გაზეთების „ნასიმე შემალისა“ და „სურე ესრაფილის“ განხილვას, რომელნიც გამოირჩეოდნენ რევოლუციური ხასიათით. ნაშრომში გამახვილებულია ყურადღება პოეზიის კლასიკურ სალექსო ფორმებში სამოქალაქო მოტივების დამკვიდრების პროცესზე, სპარსულ ლიტერატურაში, კერძოდ პროზაში, ფელეტონის წარმოშობაზე. სამწერლო ენის შემდგომ გამარტვევა-გასადავებასა და მის ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოვებაზე და მისთ. ერთი სიტყვით. შეიძლება ითქვას, რომ შრომის დასახელებულ ნაწილში შესანიშნავადაა ნაჩვენები ზემოაღნიშნულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში მოქცეული ირანის საზოადოებრივი ცხოვრების პირობებში სპარსული მწერლობის განვითარებაში მომხდარი ცვლილებანი. ძაგრამ ამასთანავე სამართლიანადაა შენიშნული ისიც, რომ ლიტერატურაში ისეთი ღრმა გარდატეხა და ცვლილებანი მაინც ვერ მოხდა, რომ მას შესძლებოდა მხარდამხარ გაპყოლოდა რევოლუციასო (გვ. 121). ვრცლადაა განხილული აგრეთვე მამინდელი ლიტერატურის ისეთი ცნობილი წარმომადგენლების შემოქმედება. როგორიც იყვნენ ბაჰარი, ადიბ ოლ-მამალეჟი, არეფი და ლაჰუთი. ეხება რა მათ დამოკიდებულებას რევოლუციისადმი, ავტორი ცდილობს ობიექტურად განიხილოს აღძრული საკითხი. ასე, მაგალითად, ბაჰარის შესახებ წერს: „მისი დიდი უპირატესობა იმაში მდგომარეობს, რომ მიუხედავად კლასიკური პოეზიისადმი მიდრეკილებისა, მან შესძლო თავისი ხმა შეერთებინა თანამემამულეთა რევოლუციური სულისკვეთებისა და მიმდინარე მოვლენებისათვის“ (გვ. 127).

ნაშრომის მეოთხე ნაწილში (გვ. 199—480, ტომი II) განხილულია სპარსული ლიტერატურის მდგომარეობა ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ 40-იან წლებამდე. ამ პერიოდს მკვლევარი, როგორც აღვნიშნეთ, უწოდებს „განახლებას“. ავტორის თქმით: „ამ ეპოქაში პრესას კვლავ მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. ლიტერატურულმა ჟურნალებმა და საზოგადოებებმა შემოიკრიბეს მწერლები და პოეტები. ლიტერატურა უფრო დაუახლოვდა რა ცხოვრებას, სოციალურმა და პოლიტიკურმა თემებმაც მეტად პოეეს ასახვა რომანებში, მოთხრობებში და ნოველებში... ამიერიდან პროზაული ნაწარმოებები და ლექსები გასართობად აღარ იწერებოდა. ამ დროის მწერლები და პოეტები უკვე ახალი თემებისა და შემოქმედების ხერხების ძიებაში არიან“ (გვ. 507). ამის შესაბამისად წიგნში დაწვრილებითაა განხილული სოციალური რომანები (მოშუფეჟ ქაზემის, ხალილის, დოვლეთ აბადისა და სხვათა), ნოველები ჭემალ-ზადესი, დრამატურგიული თხზულებანი (მაჰმედის, ალი ნავრუზის, შეჰრზადის და სხვათა). ავტორი ამ ნაწილში აგრძელებს ბაჰარის, არეფისა და ლაჰუთის პოე-

ტური შემოქმედების განხილვას, ეხება აგრეთვე მირზადე ეშყის, ირეჯ მირზასა და სხვების პოეტურ მემკვიდრეობას. ამის შემდეგ შრომაში ლაპარაკია ლიტერატურულ საზოგადოებებზე, რომლებიც მრავლად იყო ირანში და მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ სპარსული პოეზიის განვითარებაში. დაბოლოს მკვლევარი განიხილავს ცნობილი სპარსელი პოეტის, სპარსული ლექსის ნოვატორის ნიმა იუშიჯის (1897—1960) შემოქმედებას. როგორც ცნობილია, ამ სახელთანაა დაკავშირებული დიდი რეფორმის დასაწყისი სპარსულ ლიტერატურაში — ლექსის განთავისუფლება ტრადიციული არაბული ჩარჩოებისაგან, რათა პოეზია უფრო ახლოს მივიდეს ცხოვრებასთან და იქცეს ეფექტურ ქმედით ძალად მისი გარდაქმნისათვის. ავტორის აზრით, „ნიმა იუშიჯის გავლენა ირანის თანამედროვე და მომავალ პოეტებზე უეჭველია“ (გვ. 480).

1973 წლის მაისში თეირანში ყოფნის დროს ირანელმა პროფესორმა საფამ, კლასიკური სპარსული ლიტერატურის მკვლევარმა, მასთან საუბრის დროს მოხრა, რომ ჩვენთან უნივერსიტეტებში ირანის თანამედროვე ლიტერატურის კურსი საერთოდ არ იკითხებაო. ალბათ ამით აიხსნება, რომ ი. არინფურის ეს მნიშვნელოვანი ნაშრომიც იხურება XX საუკუნის 40-იანი წლებით.

ირანელი მეცნიერის ი. არინფურის ამ ორტომიან ნაშრომში ბუნებრივი იქნება. მკითხველმა ყველაფერი არ გაიზიაროს; ჩვენ, მაგალითად, არ მიგვაჩნია მართებულად, რომ ავტორი მირზა ფათალი ახუნდოვს არ განიხილავს ირანის ისეთ განმანათლებელთა შორის, როგორც იყვნენ მაღქომ-ხანი, მარაღაი, ტალიბოვი და სხვანი. დღეს საბჭოთა აღმოსავლეთმცოდნეობაში ცხადყოფილია ის დიდი გავლენა. რომელიც ახუნდოვმა მოახდინა ირანის „გამოღვიძების“ ეპოქაზე. გაუგებარი რჩება. თუ რატომ არ ეხება ავტორი 30-იან წლებში სამწერლო ასპარეზზე გამოსულ თაობას, რომელთა შორის აღინიშნება ისეთი სახელები, როგორცაა: სადუე ჰედაიათი. ბოზორჯ ალავე, საიდ ნაფისი და სხვანი. ეს ხანა ხომ მოქცეულია სპარსული ლიტერატურის იმ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში, რომელიც განხილულია წიგნში! მსგავსი შენიშვნები კიდევ იბადება, მაგრამ მთავარი ისაა. რომ ი. არინფურის ეს ორტომიანი ნაშრომი, ჩვენს მიერ ზოგადად განხილული. უაღრესად მდიდარი მასალის შემცველია და ამიტომაც ძვირფასი არმაღანია ყველასათვის, ვინც დაინტერესებულია სპარსული ლიტერატურის ისტორიით, განსაკუთრებით მისი მდგომარეობით XIX—XX საუკუნეებში.

ქონსტანტინე ფალავა

მეცნიერთა იუბილე

გიორგი ჯიბლაძე

გიორგი ჯიბლაძეს უკვე სტუდენტს ვიცნობდი. 1936 წელს ქუთაისის პედაგოგიურ ინსტიტუტში დაეწყო ლექციების კითხვა. გიორგი ჯიბლაძე მაშინ, ასე ვთქვათ, დამწყები ლექტორიც იყო, საკმარისად ცნობილი ახალგაზრდა მწერალი-კრიტიკოსი და ჟურნალისტი, ქუთაისის გაზეთის ხელმძღვანელი. იმ დროიდან მოკიდებული გ. ჯიბლაძის მოღვაწეობა ჩემს თვალწინ მიმდინარეობდა. მე მხიბლავდა მისი არაჩვეულებრივი, პირდაპირ საარაკო ენერჯია, იშვიათზე იშვიათი შრომისმოყვარეობა, ენთუზიაზმი, დაუღლელობა. გაზეთის გამოშვებასთან დაკავშირებით ღამენათევს მას ხშირად უხდებოდა დილით ლექციის კითხვა ძალიან მომთხონი და გაჭედილი აუდიტორიის წინაშე. ლექციას მაინც ხალისით კითხულობდა და თავის დაღლილობას მსმენელებს არ აგრძნობინებდა.

მე აღარაფერს ვამბობ გიორგი ჯიბლაძის ბუნებრივ ნიჭზე. ათასჯერ თქმულა და მეც ათასმეერთეჯერ გავიმეორებ, რომ ნიჭი უქმია, ფუჭია, თუ მას შრომა არ ასაზრდოვებს და არ აძლევს სასიცოცხლო ძალას, თუ ნიჭს არ აცხოველებს მუდმივი გონებრივი ვარჯიში. დიახ, შრომა სასწაულს ახდენს.

მე არ გამიკვირდა, ხოლო ნამდვილად აღტაცებული დავრჩი, როცა ამ ზაფხულს. უმაღლეს სასწავლებლებში მისაღები გამოცდების პერიოდში, გაზეთ „კომუნისტში“ (7.8.73) წავეითებე გ. ჯიბლაძის მშვენიერი წერილი „შრომის ჰიმნი და ღიღება“ (იგი იმავე დღეს გამოქვეყნდა რუსულადაც გაზეთ „Заря Востока“-ში — „Гимн и слава труду“). ეს წერილი თავისთავად შრომის საუცხოო საგალობელია და დროული, საქმიანი, სასარგებლო რჩევადარიგება აბიტურიენტებისა და მათი მშობლებისათვის. ორიოდე ამონაწერი ამ წერილიდან: „ვისაც შრომა დაუფასებია და შრომით მიღებული სიამოვნება უგრძენია. მას ცხოვრების აზრიც ბოლომდე შეუცნია“; „ვისაც შრომისა და ოფლის სიმწარე არ უგრძენია, ის ვერც ცხოვრების სიტკბოს იგემებს“.

ჭეშმარიტად განმაცვიფრებელია ის მრავალმხრივი ღირსშესანიშნავი და უხვად მოწეული ნაყოფი, რომლითაც გ. ჯიბლაძე ეგებება თავისი დაბადების მესამოცე წლისთავს.

გ. ჯიბლაძეს გამოქვეყნებული აქვს ორათეულზე მეტი სქელტანიანი წიგნი, მრავალი ათეული სამეცნიერო ნარკვევი და ბევრზე ბევრი სამეცნიერო-პოპულარული ხასიათის საჟურნალო-საგაზეთო წერილი. ყოველივე ამას გ. ჯიბლაძემ შეუთავსა დიდი სამეცნიერო-პედაგოგიური და საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივი საქმიანობა. საკმარისი იქნება, თუ აღვნიშნავთ, რომ 17 წლის განმავლობაში იგი პირნათლად ემსახურებოდა ქართულ საბჭოთა პრესას კორექტორის თანამდებობით დაწყებული და რესპუბლიკური გაზეთის ხელმძღვანელის პატივით დასრულებული. დიდხანს იყო გიორგი ჯიბლაძე ხელმძღვანელ პარტიულ სამუშაოზე — საქართველოს კომპარტიის თბილისის კომიტეტისა და

ცენტრალური კომიტეტის მდივანი. ერთ დროს ასრულებდა საქართველოს მწერალთა კავშირის პასუხისმგებელი მდივნის მოვალეობას. 1953—1960 წლებში მეთაურობდა სახალხო განათლების სამინისტროს, 1963 წლიდან დღემდის არის უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების მინისტრი. საქართველოს უმაღლესი საბჭოს მრავალი მოწვევის დეპუტატია. 1935 წლიდან გ. ჯიბლაძე უწყვეტლევ კითხულობს ლექციებს უმაღლეს სასწავლებლებში, ქუთაისსა და თბილისში. ამჟამად თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორია (შეთავსებით). გ. ჯიბლაძე დახლოვებული ლექტორია და მკვერამეტყველი ორატორი, სიტყვის გრძნობის მახვილი უნარით დაჯილდოებული მწერალი-კრიტიკოსი, მკვლევარი-ლიტერატურათმცოდნე, ესთეტიკოსი, პედაგოგიკის თეორეტიკოსი. პუბლიცისტ-ჟურნალისტი. 1939 წელს დაიცვა საკანდიდატო, ხოლო 1948 წელს სადოქტორო დისერტაცია. 1959 წელს აირჩიეს რუსეთის საბჭოთა სოციალისტურ-ფედერაციული რესპუბლიკის პედაგოგიურ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსად, 1960 წლიდან საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრია. მინიჭებული აქვს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის საპატიო წოდება.

ასეთ უჩვეულო წარმატებებს გ. ჯიბლაძემ მიაღწია თავდადებული ბეგითი შრომით და თვითდისციპლინით. ვიმეორებთ, მან საკუთარა შრომით და გარჯით გაიკაფა გზა შემოქმედებითი ცხოვრებისა და სასახელო მოღვაწეობის ფართო სარბიელზე. ჩვენ ვერ დავივიწყებთ, რომ გ. ჯიბლაძე გამოვიდა ლარიბი ოჯახიდან, ის აღზარდა უყიდურესად ხელმოკლე პაპამ, სწავლასთან ერთად ბავშვობიდანვე ეწეოდა მძიმე ფიზიკურ შრომას.

გიორგი ჯიბლაძის როგორც მკვლევარი-მეცნიერის ხასიათის ჩამოყალიბება ბევრ რიგად შეაპირობა მისმა ხანგრძლივმა მოღვაწეობამ ქართულ პრესაში. გაზეთ „თბილისის“ კორესპონდენტის შეკითხვაზე, თუ რა მისცა მას ჟურნალისტიკამ, გიორგის სხვათა შორის უპასუხნია: „ბევრი რან. შემაჩვია სწორ, ზუსტ აზროვნებას, ზრუნვას გამოთქმის ლაკონურობასა და სინათლეზე ურთულეს საკითხებშიც კი...“¹ ჩვენთვის ცხადზე უცხადესია, რომ ყოველდღიურ პრესაში მუშაობის სპეციფიკამ გიორგი ჯიბლაძეს იმთავითვე გაუმახვილა მოვლენებზე სწრაფი რეაგირების ჩვევა, სწრაფი აზროვნებისა და სწრაფი წერის სამაგალითო უნარი. ასეა, თუ ისე, ცოცხალი ფაქტია გიორგი ჯიბლაძის შრომის უჩვეულო ხეავი და ბარაქა.

ყველაფერთან ერთად გიორგი ჯიბლაძე სანიმუშო მეოჯახეა — ნოყვარული, უზარუნველი მამა და პაპა.

გიორგი ჯიბლაძე ფართო პროფილის სწავლულია. ერუდირებულა მკვლევარი. თუმცა საასპირანტო განათლებით იგი ახალი ქართული ლიტერატურის სპეციალისტია (პროფ. მ. ზანდუქელის მოწაფე), აროდეს შეზღუდულა ამ სპეციალობის ფარგლებით. საგულისხმოა, რომ ორივე დისერტაცია დაიცვა ესთეტიკის პრობლემეტიკაზე („პრობლემე ბუნებისა და ხელოვნების მწვენიერებისა“, „ხელოვნება და სინამდვილე“). გ. ჯიბლაძე პირველია ჩვენში. ყოველ შემთხვევაში ერთი პირველთაგანი, ვინც ნამდვილი მეცნიერული საფუძვლიანობით ამუშავებს ესთეტიკური თეორიის ურთულეს საკითხებს და ამ თეორიის პოზიციებიდან იხილავს ქართული მწერლობის ისტორიის უმნიშვნელოვანეს ფაქტებს და მოვლენებს. გამოჩენილი რუსი მეცნიერის დიმიტრი ბლა-

¹ „თბილისი“, 10. V. 73 წ.

გოის სიტყვით. გ. ჯიბლაძის ეს დამსახურება საერთო საბჭოური მასშტაბისაა². ესთეტიკის აქტუალური პრობლემათიკის გარკვევას ისახავს მიზნად გ. ჯიბლაძის მონუმენტური „ხელოვნება და სინამდვილე“, რომელიც ორჯერ გამოიცა ქართულად, და რუსულადაც გამოქვეყნდა მისი თარგმანი. მთლიანად ესთეტიკის პრობლემათიკას მიუძღვნა გ. ჯიბლაძემ თავისი ისეთი სოლიდური ნაშრომები, როგორცაა „ესთეტიკური თეორიის საკითხები“ (1962, 741 გვ.) და „რუსთველის ესთეტიკური სამყარო“ (1966, 378 გვ.). პირველის საგანია სოციალური ესთეტიკის ბუნება. სისადავის პრობლემა მხატვრულ შემოქმედებაში, რენესანსის ესთეტიკური იდეალები, თეატრალური ხელოვნების სახეები, პლენაროვის ესთეტიკური შეხედულებანი, თანამედროვე იდეალისტური ესთეტიკის კრიტიკა და სხვ. მეორე ნაშრომი აშუქებს შოთა რუსთველის ესთეტიკას. პოეტიკასა და ეთიკას. ძალიან საინტერესო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული გიორგი ჯიბლაძეს XVI—XVIII საუკუნეების ქართულ მწერალთა (სერაპიონ კედელაურის, ფეშანგის, თეიმურაზ პირველისა და მეორის, არჩილის, მამუკა ბარათაშვილის, იოვანე ბატონიშვილისა და სხვათა) ლიტერატურულ-ესთეტიკური აზროვნების თაობაზე (ხელოვნება და სინამდვილე, 1, 1955. გვ. 88—123).

გ. ჯიბლაძის მეცნიერულ-შემოქმედებით ინტერესთა ფართო დიაპაზონის მალწყებელია მისი ნარკვევები „ხელოვნების შორეულ ძეგლებთან“ (ესთეტიკური თეორიის საკითხები, გვ. 423—735), „ლადო გუდიაშვილი“ და სხვ. რამდენიმეჯერ დაუბრუნდა გ. ჯიბლაძე პირველი ქართული მარქსისტი კრიტიკოსის ალექსანდრე წულუკიძის ლიტერატურული მოღვაწეობის საკითხს და მართებულად შეაფასა მისი ადგილი ქართული კრიტიკული აზრის განვითარების ისტორიაში. ამჟამად გ. ჯიბლაძის თაოსნობით მზადდება ქართული ესთეტიკური აზრის ისტორიის საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელო. ესთეტიკური აღზრდის პრინციპებს აშუქებს გ. ჯიბლაძე თავის პედაგოგიურ ნარკვევში „ესთეტიკური აღზრდის პრინციპი“ (თბილისი, 1968), რომლისთვისაც იაკობ გოგებაშვილის სახელობის პრემია მიენიჭა. შარშან დაიბეჭდა ქართულსა და რუსულ ენებზე გ. ჯიბლაძის ორიგინალური პედაგოგიური ნააზრევ „უმადლესი სკოლის პედაგოგია როგორც მეცნიერება“. წელს კი გამოვიდა მისი ვრცელი მონოგრაფია „Философия Комюнского“ (1973, 252 გვ.). რომლის ძირითადი დებულებანი მის ავტორს მოხსენების სახით წაუკითხავს 1972 წლის 3 ივნისს პედაგოგიკის სამეცნიერო-კვლევითს პრაპის ინსტიტუტში. პრავალრიცხოვანი პედაგოგიკური ნაშრომებისათვის სსრკ განათლების სამინისტრომ გ. ჯიბლაძე დააჯილდოვა ნადეჟდა კრუჰსკაიას სახელობის მედლით. ეს მედალი მას პედაგოგიკის მეცნიერებათა აკადემიის სხდომაზე საზეიმო ვითარებაში გადასცა ამ აკადემიის პრეზიდენტმა აკადემიკოსმა სტოლტოვმა. ბარემ იმასაც დაეძინო, რომ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა გ. ჯიბლაძე დააჯილდოვა ივანე ჯავახიშვილის მედლით.

გიორგი ჯიბლაძე უპირატესად ქართული მწერლობის დაუცხრომელი მკვლევარია. რევოლუციამდელი ქართული ლიტერატურის პირუთვნელი ისტორიკოსი და მიმდინარე ლიტერატურული პროცესის დაკვირვებელი მონაწილე. გ. ჯიბლაძე მკვეთრი ანალიტიკური ნიჭის პატრონია, რომელიც იმავე დროს ფართო სინთეტიკური განზოგადების უნარით არის დაჯილდოებული:

² „Литературная газета“, 23. V. 73, № 21. стр. 6.

მისი ნაწარმოებები ქართული მწერლობის საკითხებზე ჩვეულებრივ უხვია კონკრეტული. საგნობრივ-ფაქტობრივი მასალებით, მკაფიო და ნათელია დასკვნებით. ნათელი აზროვნება გ. ჯიბლაძის დამახასიათებელი სახარბიელო თვისებაა. გ. ჯიბლაძე კეთილსინდისიერად და სიფრთხილით იყენებს პირველ წყაროებსა თუ საგნის ლიტერატურას. ავითარებს გაბედულ, თამამ, ზოგჯერ საცილობელ. მაგრამ ყოველთვის საინტერესოდ არგუმენტირებულ მოსაზრებებს. ამ შემთხვევაშიც მინდა დავიმოწმო დიმიტრი ბლაგოის შემდეგი სიტყვები: „Мне нравятся его горячность, его страстность в споре и непреклонное стремление к истине, упорство при постановке и решении многих вопросов литературоведения, критики и эстетики“. გ. ჯიბლაძე გამობრძმებული პოლემისტია, მართლაც ცხარე, მგზნებარე, შეუპოვარი, ოღონდ შეუფერებელ რამეს. მით უფრო პირადულად შეურაცხყოფელსა და დამამცირებელს აღრესატს არაფერს აკადრებს. წინამორბედთა ნაღვაწის ობიექტური დამტკიცებელია. ალტაეზული რეცენზია მიუძღვნა გიორგი ჯიბლაძემ, მაგალითად. გიორგი ნადირაძის საკვალიფიკაციო შრომას „რუსთველის ესთეტიკა“. თუმცა რაც მის დებულებას არ იზიარებს და ეკამათება. გ. ჯიბლაძემ იცის მეცნიერული ანაგის დაფასება. გულწრფელი მადლიერების გრძნობებით არის გამტკიცებული მისი წერილები კორნელი კეკელიძისა და მიხეილ ზანდუკელის სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის თაობაზე („ქართული ფილოლოგიის პატრიარქი“, „ლიტერატურის ისტორიის გზებზე“). მეტად გრძნობიერი, თბილი სიტყვებით იფონებს იგი დაწყებითი და საშუალო სკოლის თავის მასწავლებლებს („თბილისი“, 10.V.73).

გ. ჯიბლაძის ნათქვამ-ნაზრები ქართული მწერლობის საკითხებზე თავმოყრილია უმთავრესად მის კრიტიკულ ეტიუდებში. ჭერჯერობით დაბეჭდილია ეტიუდების ოთხი დიდი ტომი (1958—1963 წლები). საფუძვლიანად აქვს გ. ჯიბლაძეს შესწავლილი XIX საუკუნის ქართული მწერლობის სახელოვანი კლასიკოსები — ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გიორგი ერისთავი, დანიელ ჭონჭაძე, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, გიორგი წერეთელი, ალექსანდრე ყაზბეგი, ვაჟა-ფშაველა, ეგნატე ნინოშვილი, ჟურნალისტი და პუბლიცისტი სერგეი მესხი. ზოგიერთ კლასიკოსზე საგანგებო ვრცელი მონოგრაფიებიც დასტამბა. ამ მხრივ გამოირჩევა „ბარათაშვილის პოეტური გენია“ (1968, 488 გვ.) და განსაკუთრებით კი ვებებრთელა ნაშრომი „ილია ჭავჭავაძე“ (1966, 760 გვ.). გ. ჯიბლაძე ამომწურავი სისრულით იხილავს ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ყოველ მხარეს, მოხდენილად აანალიზებს მწერლის როგორც მხატვრულ შემოქმედებას, ისე ლიტერატურულ-ესთეტიკურ შესვლულებებსა და მის დიდძალ პუბლიცისტურ მემკვიდრეობას. ჩინებული ნარკვევი მიუძღვნა გ. ჯიბლაძემ დავით გურამიშვილის ცხოვრებისა და შემოქმედების საკითხებს („ტრაგიკული პოეტი“, ეტიუდები, IV, 1963, გვ. 5—62). გ. ჯიბლაძე საგანგებოდ და სავსებით საბუთიანად ამბობს, რომ „გურამიშვილი ქართული რომანტიზმის წინამორბედია. მძაფრ რეალისტურ შეგრძნებასთან ერთად. თავდაპირველად მასაც რომანტიკული სული ჰქონდა“ (გვ. 28; დაყოფა ავტორისაა, — ა. ბ.).

სანაქებო პირუთვნელობითა და პრინციპულობით არის აღბეჭდილი გ. ჯიბლაძის კრიტიკული წერილები თანამედროვე საბჭოთა მწერლობაზე. ამ წერი-

ლებს ზოგჯერ აცხოველებს ლირიკული პასაჟები. სანიმუშოდ დავასახელებთ ნარკვევს „ლადო ასათიანის დღეები და ლექსები“ (ცისკარი, 1972, XII). გ. ჯიბლაძეს უყურადღებოდ არ დაუტოვებია არც ერთი თანამედროვე მოწინავე საბჭოთა მწერალი, პოეტი, პროზაიკოსი თუ დრამატურგი. ხშირად ეხმაურება საბჭოთა მწერლობის მიმდინარე აქტუალურ პრობლემებს.

გ. ჯიბლაძე არის წევრი ქართული მწერლობის ისტორიის ექვსტომეულის ავტორთა კოლექტივისა და მთავარი სარედაქციო კოლეგიისა (ექვსტომეულის სექსმს რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი).

ბევრი უწერია გ. ჯიბლაძეს დიდ რუს მწერლებზე და მოაზროვნეებზე (პუშკინზე, გრიბოედოვზე, ტურგენევიზე, ნეკრასოვიზე, ტოლსტოიზე, ბლოკზე, ბაგრიცკიზე, ბელინსკიზე, ჩერნიშევსკიზე, დობროლიუბოვიზე, პისარევიზე, პლეხანოვიზე).

გ. ჯიბლაძე არაერთგზის შეხებია რუსი რევოლუციონერი-დემოკრატების კეთილსმყოფელ ზემოქმედებას მოწინავე ქართული ესთეტიკურ-ლიტერატურული აზრის განვითარების ისტორიაზე.

ფრიად სკირო და სასარგებლო საქმიანობას ეწევა გიორგი ჯიბლაძე ქართული მწერლობის გასაცნობად რუსულის მცოდნე მკითხველისათვის. ამ თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია „Романтики и реалисты в грузинской литературе XIX века“ (თბილისი, 1963, 428 გვ.). ეს ნაშრომი მომზადებულია რუსი მკითხველი საზოგადოების ინტერესების გათვალისწინებით. რუსულადვე გამოაქვეყნა მან ნარკვევები ვაჟა-ფშაველასა და იოსებ გრიშაშვილზე.

გ. ჯიბლაძის ღვაწლი ღირსეულად არის დაფასებული საბჭოთა ხელისუფლების მიერ, იგი დაჯილდოებულია ორდენებით (მათ შორის ლენინის ორდენით). მედლებით და საპატიო სიგელებით.

დაბადების მე-60 წლისთავს გ. ჯიბლაძე ხვდება თავისი კოლოსალური ენერჯის სრული მობილიზებისა და შემოქმედებითი ძალების ნამდვილი გაფურჩქვნის ვითარებაში. გაზეთ „თბილისის“ კორესპონდენტთან საუბრის დროს ამ ცოტა ხნის წინათ მას უთქვამს, რომ უახლოეს დროში გამოაქვეყნებს რიც ახალ ნაშრომს. ეს დაპირებანი უკვე რეალურად ხორციელდება. ჯიბლაძისეული სიტყვა საქმიანია და საქმე სიტყვიანი.

ვესურვით ჩვენ კეთილ მეგობარსა და გამოჩენილ საბჭოთა მეცნიერს ხანგრძლივი სიცოცხლე და ახალ-ახალი წარმატებანი თავისი ცხოვრების ასე სასახლოდ გაწაღულ გზაზე.

ალექსანდრე ბარამიძე

ოთარ აძიბიზვილი

რამდენიმე სიტყვა პროფესორ ვლადიმერ მინორსკის შესახებ*

ჩემი დღევანდელი ხანმოკლე გამოსვლა მსოფლიოში ცნობილ და სამეცნიერო წრეებში უდიდესი ავტორიტეტის მქონე აღმოსავლეთმცოდნეზე ვლადიმერ მინორსკიზე მიხდა მოგონებით დავიწყო. რამდენადაც დღევანდელი ჩვენი შეკრება ამ შესანიშნავი პიროვნების მოგონებისა და მისი ნათელი ხსოვნისადმი არის მიძღვნილი.

ეს იყო 1960 წელს. მაშინ ის-ის იყო თბილისში საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში ჩამოყალიბდა აღმოსავლეთმცოდნეობის სამეცნიერო-ორგანიზაციული ცენტრი აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სახით.

დაახლოებით თვე-თვენახევრის შემდეგ კი, აგვისტოში, მოსკოვში ჩატარდა აღმოსავლეთმცოდნეთა მსოფლიო XXV კონგრესი. ორიენტალისტთა ამ დიდი საერთაშორისო ფორუმის პლენარულ სხდომაზე სიტყვა წარმოთქვა კემბრიჯის უნივერსიტეტის მსცოვანმა პროფესორმა ვლადიმერ მინორსკიმ. თავისი სიტყვა მან ფრანგულად დაიწყო. ხოლო რამდენიმე წინადადების შემდეგ მე გავიგონე შესანიშნავი რუსული ენა, რომელიც ასე კარგად შეიძლება სცოდნოდა ისეთ კულტურულ პიროვნებას და ინტელიგენტს, როგორც პროფესორი მინორსკი იყო.

კონგრესის დამთავრების შემდეგ ვლ. მინორსკიმ შემოიარა ამიერკავკასიის რესპუბლიკები, რომელთაც იგი კარგად იცნობდა არა მარტო წიგნებიდან, სპეციალური ლიტერატურიდან თუ წყაროებიდან: რევოლუციამდელი რუსეთის დიპლომატიურ სამუშაოზე ყოფნისას მას მკვიდრო კავშირი ჰქონდა ამიერკავკასიასთან და იგი აქ არაერთხელ ყოფილა სხვადასხვა სპეციალური დავალებით. საერთოდ კი ეს მისი პირველი და უკანასკნელი ჩამოსვლა იყო სამშობლოში ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ.

ბაქოსა და ერევნის მონახულების შემდეგ ვლ. მინორსკი თბილისში ჩამოვიდა. ახლა უკვე ბედნიერება მქონდა პირადად გაცნობოდი მას და მისი ცხოვრების ერთგულ თანამგზავს, მოკირანახულეს, მეგობარსა და მარჯვენა ხელს ტატიანა ალექსის ასულ შებუნიანა-მინორსკიას.

ჩემს თვალწინ წარმოდგა ჰარმავი მოხუცი. საშუალოზე ოდნავ მაღალი, მეტად ცოცხალი და ჰკვიანი თვალებით. მთელი მისი არსება იმაზე მეტყველებდა, რომ მას ცხოვრება ღრმა შინაარსიანად. მუდამ შრომასა და გარჯაში ჰქონდა გატარებული. ყველაზე უფრო მიმზიდველი მასში მაინც მისი შინაგან მალალი კულტურა და ფართო ერუდიცია. დიდი მწიგნობრობა, ინტელექტი და აზროვნების სიღრმე და ფართო პორიზონტი იყო.

ყოველივე ამასთან ერთად მომაჯადოებლად მოქმედებდა მოსაუბრეზე ვლ. მინორსკის სისადავე, უბრალოება და უშუალოება, რომელსაც იგი ყველასთან, დიდთან და პატარასთან, იჩენდა და რომელიც მას ძვალსა და რბილში ჰქონდა გამჯადარი. იგი ყოველმხრივ ცდილობდა არაფრით არ გამორჩეულიყო

* მოხსენება — წაითხულო საზღვარგარეთის ქვეყნებთან მეგობრობის კულტურული ურთიერთობის საქართველოს საზოგადოების აღმოსავლეთმცოდნეობის სექციისა და სსრკ-იარანის საზოგადოების საქართველოს განყოფილების სხდომაზე 1973 წ. 19 აპრილს, რომელიც მიეძღვნა პროფ. ვლ. მინორსკის ხსოვნას.

სხვებისაგან. როგორ უბრწყინავდა ხოლმე თვალები, როცა რომელიმე ახალგაზრდა მეცნიერ თანამშრომელი მასთან საგნის კარგ ცოდნას გამოამჟღავნებდა.

ვლ. მინორსკის ცხოვრებამ მეტად მძიმე ბედი არგუნა. იგი ბოლომდე თავის სამშობლოში უსაზღვროდ შეეყარებულ, იძულებული იყო სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე უცხოეთში ყოფილიყო. თუმცა იგი არც მაშინ წყვეტდა ურთიერთობ.ს. მუდამ მეცნიერული კავშირი ჰქონდა თავის საბჭოელ კოლეგებთან და სამშობლოს მძიმე დღეებშიც კი მასთან ერთად იყო. საამისოდ საკმარისია აღინიშნოს თუნდაც ის ფაქტი, რომ ვლ. მინორსკიმ, როცა მან 1943 წ. განახორციელა მეცნიერულად მაღალ დონეზე შესრულებული XVIII ს. სპარსული წყარო „თაჰჩირათ ალ-მელუქის“ ინგლისური თარგმანი ვრცელ კომენტარებთან ერთად. ეს ნაშრომი უძღვნა საბჭოთა აღმოსავლეთმცოდნეებს, რომელსაც წარუძმდგარა შემდეგი წარწერა: „To the Orientalists of the U. S. S. R. in their Ordeal“ — „საბჭოთა აღმოსავლეთმცოდნეებს დიადი განსაცდელის კამს“.

ვლადიმერ თევდორესძე მინორსკი დაიბადა 1877 წ. 5 თებერვალს მოსკოვის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე პატარა ქალაქ კორჩევაში, რომელიც ამჟამად მოსკოვის ზღვის წყლის ქვეშ არის მოქცეული. მან განათლება მიიღო ჯერ მოსკოვის უნივერსიტეტში. რომელშიც 1896 წელს შევიდა, ხოლო 1900—1903 წწ. სწავლობდა მოსკოვის ლაზარევის ინსტიტუტში. მისი მასწავლებლები იყვნენ ცნობილი მეცნიერები: არაბულში — ა. კრიმსკი, თ. კორში და რ. ფონ შტაკელბერგი სპარსულში და ესეველოდ მილერი ისტორიაში. მოგვიანებით თავის მასწავლებელთა შორის ვლ. მინორსკი სიამაყით ასახელებდა აგრეთვე გამოჩენილ ირანელ მეცნიერს მ. ყაზვინის. მას ვლ. მინორსკი პარიზში ცხოვრებისას ხედებოდა ხოლმე ყოველი კვირის დასასრულს და მასთან ერთად იხილავდა კვირის განმავლობაში დაგროვილ გადაუტკრელ ძნელ საკითხებს.

1903 წ. ვლ. მინორსკი დოქტორანტიურ სამსახურში შევიდა და სხვადასხვა დროს მუშაობდა რუსეთის საელჩოებში ირანსა და თურქეთში. 1912 წ. დაინიშნა თურქეთ-ირანის საზღვრების დამდგენი შერეული კომისიის პირველ მდივნად რუსეთის მხრიდან. იგი ამ სამუშაოზეც ჩვეული ენერგიით შეუდგა თავისი მოვალეობის შესრულებას. ბევრი რამ გააკეთა ირან-თურქეთის საზღვრების დადგენის მიზნით და მეცნიერებას რამდენიმე სამეცნიერო ხასიათის ნაშრომიც დაუტოვა ამ საკითხთან დაკავშირებით.

ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ვლ. მინორსკი პარიზში დასახლდა. 1919 წლისათვის მას უკვე გამოქვეყნებული ჰქონდა 17 სამეცნიერო ნაშრომი და საბოლოოდ გადაწყვიტა მთელი თავისი მომავალი ცხოვრება მეცნიერებისათვის. ექვთად აღმოსავლეთმცოდნეობისათვის, შეეწირა. 1932 წ. იგი ინგლისში გადასახლდა და კემბრიჯის უნივერსიტეტში დაიწყო სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობა.

მეტად ფართო და მრავალმხრივი იყო პროფ. ვლ. მინორსკის სამეცნიერო ინტერესები. მისი კვლევის სფეროში შედიოდა როგორც საკუთრივ მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, ასევე ისტორიული გეოგრაფიის, ლიტერატურის, ეთნოგრაფიისა და ენათმეცნიერების პრობლემები.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეცნიერებისათვის რუსული სამეცნიერო ნაშრომების მინორსკისეულ თარგმანებს ევროპულ ენებზე. ამით იგი ხელს უწყობდა რუსული სააღმოსავლეთმცოდნეო ლიტერატურის პოპულარიზაციას საზღვარგარეთ და საშუალებას აძლევდა მკითხველთა ფართო საზოგადოებას

გაცნობოდა რუსული აღმოსავლეთმცოდნეობის სკოლის მიღწევებს მათ მშობლიურ ენაზე. ამ დარგში ვლ. მინორსკის დიდ დახმარებას უწევდა მისი მეუღლე ტატიანა მინორსკაია.

პროფ. ვლ. მინორსკის ნაყოფიერ სამეცნიერო მოღვაწეობაზე ლაპარაკობს თუნდაც უბრალო სტატისტიკური მონაცემები. საკმარისია აღინიშნოს, რომ იგი ავტორია 200-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომისა, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ალბათ არასოდეს დაქარგავს თავის შემეცნებით ღირებულებას და ამ ნაშრომებში წამოყენებული და ვადაპირილი მრავალი საკითხი მუდამ დარჩება აღმოსავლეთმცოდნეობის ოქროს ფონდში.

მაგრამ ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და ღირსსახვოვარია ვლ. მინორსკის ის ნაშრომები, რომელნიც უშუალოდ ამიერკავკასიის. კერძოდ საქართველოს, წარსულს ეხება.

ამიერკავკასიამ მიიპყრო ვლ. მინორსკის ყურადღება 20-იანი წლების დასაწყისში. მაგრამ მაშინ მისი ნაშრომები ძირითადად ეხებოდა ჯანამედროვე ამიერკავკასიას, კერძოდ საქართველოს, ისტორიულ წარსულში ერთგვარი ექსკურსით. პროფ. ვლ. მინორსკის პირველი გამოკვლევები შუა საუკუნეების ამიერკავკასიის შესახებ გამოქვეყნდა 1930 წ., როცა მან ფრანგულ სამეცნიერო ორგანოში „journal Asiatique“ გამოსცა ცნობილი ნაშრომი „Transcaucasica“.

ამ წლიდან მოკიდებული სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებამდე ვლ. მინორსკი ნაყოფიერად მუშაობდა შუა საუკუნეების ამიერკავკასიის ისტორიის სხვადასხვა საკითხებზე, ხმარებაში შემოქმენდა მეცნიერებისათვის მანამდე უცნობი მასალები, ახლებურად აშუქებდა რიგ საკითხებს და ამით ავსებდა იმ ხარვეზებს, რომელთაც ადგილი ჰქონდა ამიერკავკასიის ისტორიის შესახებ არსებულ სპეციალურ ლიტერატურაში.

ღროსი სიმციროს გამო ამჯერად დამსწრე საზოგადოების ყურადღება მინდა შევაჩირო მხოლოდ ორ მეტად მნიშვნელოვან საკითხზე. რომლებიც უშუალოდ ჩვენი სამშობლოს ისტორიულ წარსულს ეხებიან. პირველი საკითხთაგანი ვლ. მინორსკის გაშუქებული აქვს ზემოთ აღნიშნული ნაშრომის ერთ-ერთ ნაწილში. იგი ეხება დღევანდელი თბილისის 26 კომისიის სახელობის რაიონის ძველი სახელწოდების „სოლდებილის“ ეტიმოლოგიას. ეს სახელწოდება გვხვდება ადრეული შუა საუკუნეების არაბ ისტორიკოსებთან და გეოგრაფებთან. მკვლევარი სავსებით სამართლიანად უკავშირებს სახელწოდება „სოლდებილის“ წარმოშობას ქართულ „საგოდებელს“, ანუ სასაფლაოს, რომელიც იმ ადრეულ ხანაში მდებარეობდა მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, ი.ე. სადაც მოგვიანებით მეტეხის ციხე გაშენდა.

შუა საუკუნეების არაბ ავტორთა ცნობები თბილისში მტკვრის მარცხენა ნაპირზე თითქოსდა სოლდის ტომით დასახლების შესახებ ხოცრო ანუშირვანის დროს (531—579 წწ.), საიდანაც იმავე არაბ ავტორთა მტკიცებით უნდა წარმოშობილიყო „სოლდებილის“ სახელი, სავსებით სამართლიანად უარყო ჯერ კიდევ ი. მარკვარტმა მიმდინარე საუკუნის დასაწყისში, ხოლო ვ. ბარტოლდმა ამ ცნობებს ლეგენდაც კი უწოდა. ამავე დროს ბარტოლდმავე სწორად მიუთითა, რომ არაბ ავტორებს მტკიცება მტკვრის მარცხენა ნაპირზე სოლდის ტომით დასახლების თაობაზე დასკირდათ მხოლოდ იმისთვის, რათა გამოენახათ ეტიმოლოგიური განმარტება გეოგრაფიული სახელწოდებისათვის.

ამრიგად, ი. მარკვარტისა და ვ. ბარტოლდის თვალსაზრისს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ვლ. მინორსკიმ სათანადო მასალა გამოუნახა თავის

გამოკვლევაში და მანაც არსებითად უარყო არაბ ავტორთა ცნობების სისწორე ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-6 საუკუნეში მტკვრის მარცხენა ნაპირზე შუა აზიიდან წარმომავალი სოლდის ტომით დასახლების შესახებ. თბილისის აღნიშნული რაიონი რომ ქალაქის დაუსახლებელ გარეუბანს წარმოადგენდა, სადაც მხოლოდ „საზოგადო სასაფლაო“ და „სადილეგო“, ანუ სატუსალო იყო ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-8 საუკუნეშიც კი, დასტურდება ქართველი მწერლის იოანე საბანისძის თხზულებით.

სამწუხაროდ, ამ სწორმა თვალსაზრისმა ვერ მოიკიდა ფეხი ქართულ ისტორიოგრაფიაში და ყველა ნაშრომი ერთხმად აღნიშნავს, რომ მღ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზე დასახლება თბილისში დაიწყო ჯერ კიდევ მე-6 ს-ში ჩვენი წელთაღრიცხვით. სწორედ ამ გარემოებამ გვაიძულა ჩვენ 1963 წ. კიდევ ერთხელ გაგვემახვილებინა ქართველ მკვლევართა ყურადღება ამ საკითხთან დაკავშირებით და ჩვენს წინამორბედ მეცნიერთა კვალდაკვალ ერთხელ კიდევ აღგვენიშნა არაბ ავტორთა თვალსაზრისის მცდარობა.

ორმოციან-ორმოცდაათიან წლებში პროფ. ვლ. მინორსკი აქვეყნებს რიგ ნაშრომებს, მიძღვნილს შუა საუკუნეების ამიერკავკასიის ისტორიისადმი. ამ ნაშრომთან ოთხი გამოკვლევა გამოქვეყნდა სერიაში, რომელსაც მკვლევარმა „Caucasica“ უწოდა. ქრონოლოგიურად და თავისი სამეცნიერო მნიშვნელობით ამ სერიაში პირველი ადგილი უჭირავს ვლ. მინორსკის ნაშრომს „Caucasica in the History of Mayyāfāriqin“. ამ ნაშრომში მეცნიერის ძირითადი მიზანი იყო გამოექვეყნებინა ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული ორი ხელნაწერის მიხედვით XII ს. ავტორის იბნ ალ-აზრაყ ალ-ფარაჟის თხზულების ის ნაწილი, რომელიც ეხება დავით აღმაშენებლისა და მისი მეგვიდრის ღიმიტრი I-ის ხანის ამიერკავკასიას, კერძოდ კი საქართველოს.

იბნ ალ-აზრაყ ალ-ფარაჟის ნაშრომი ცნობილი იყო ჯერ კიდევ ფ. ამედროზის დროიდან, რომელმაც პირველმა მოგვცა აღწერილობა და მოკლე შინაარსი ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული ხელნაწერებისა. ქართველ მკვლევართა ყურადღება ამ ნაშრომმა მიიპყრო ორმოციანი წლების დასაწყისში. როცა ვლ. ფუთურჩიძემ გამოაქვეყნა წერილი „არაბი ისტორიკოსი XII ს. თბილისის შესახებ“. ამავე ნაშრომში მკვლევარმა გამოთქვა თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ ორმოცი წლის მანძილზე თბილისში, ვიდრე მის განთავისუფლებამდე 1122 წ. დავით აღმაშენებლის მიერ, არსებობდა საქალაქო წყობილება. რომელიც თავისი სტრუქტურით მოგვაგონებდა შუა საუკუნეების საქალაქო კომუნას. ახლა არ შეგვხვებით იმას, თუ რამდენად მისაღები ჩანს ამგვარი დებულება. აღვნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ ვლ. ფუთურჩიძის ეს თვალსაზრისი შემდგომში არა ერთხელ იქნა განმეორებული ქართველ სპეციალისტთა მიერ, ხოლო აწ განსვენებულმა პროფესორმა შოთა მესხიამ სპეციალური მონოგრაფია უძღვნა საქალაქო კომუნის საკითხს შუა საუკუნეების თბილისში.

სწორედ ამ უმნიშვნელოვანესი არაბული ტექსტის ინგლისური თარგმანის პუბლიკაციას უძღვნა თავისი ნაშრომი პროფ. ვლ. მინორსკიმ. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ იმავე 1949 წ. აკად. გ. წერეთელმა გამოაქვეყნა ამავე ძეგლის არაბული ტექსტი.

ძნელი არ არის დავრწმუნდეთ მინორსკისეული ინგლისური თარგმანის მაღალ მეცნიერულ ხარისხში, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას. რომ იბნ ალ-აზრაყ ალ-ფარაჟის ტექსტი დაწერილია უწერტილოდ და საქმად რთული

საკითხავია. მიუხედავად ამისა, ტექსტის მინორსკისეული წაკითხვები ოდნავ განსხვავდება გ. წერეთლის წაკითხვისაგან.

ამჟამად იზნ ალ-აზრაყ ალ-ფარიყის წყაროს მნიშვნელობა XII ს. საქართველოს ისტორიისათვის ცხადზე უცხადესია. ქართული ისტორიოგრაფია პირველად გაეცნო არაბულ წყაროს, რომლის ავტორი იზნ ალ-აზრაყ ალ-ფარიყი შედარებით დაწერილებით აღწერს მის თანამედროვე მოვლენებს. იგი ხომ სამსახურში იყო მეფე დიმიტრი პირველთან 1152—1154 წწ.

მოტანილი ორი მაგალითით, რა თქმა უნდა, არ ამოიწურება პროფ. ვლ. მინორსკის დიდი დამსახურება ამიერკავკასიისა და საქართველოს ისტორიის შესწავლის საქმეში, ისევე როგორც უდავოდ დიდია მისი ღვაწლი აგრეთვე მახლობელი აღმოსავლეთისა და, კერძოდ, ირანის ისტორიის, ისტორიული გეოგრაფიისა და სხვ. საკითხების შესწავლაში. ამ დიდი ღვაწლით აიხსნება ის ფაქტი, რომ 1964 წ., ე. ი. გარდაცვალებამდე ორი წლით ადრე, თეირანის უნივერსიტეტმა ცალკე წიგნად საერთო სათაურით „Iranica“ გამოსცა პროფ. ვლ. მინორსკის 20 სამეცნიერო სტატია. ირანელმა მკვლევარებმა ნაშრომს წარუშმდღაღეს ვლ. მინორსკის შესანიშნავი ფოტოსურათი, ავტორისვე კრებულიისათვის სპეციალურად დაწერილი მოკლე წინასიტყვაობა და სამეცნიერო ნაშრომთა სრული ნუსხა.

ვფიქრობ. გადაკარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ვლ. მინორსკის ისეთი ნაშრომები, როგორცაა, მაგალითად, ანონიმი ავტორის წყაროს „ჰუდუდ ალ-ალამის“ გამოცემა ვრცელი კომენტარებითურთ, ანდა მისივე „Sty-dies in Caucasian History“ და „История Ширвана и Дербенда X—XI веков“. გამოქვეყნებული რუსულადაც 1963 წ., საქმარისი იქნებოდა ყოველი მეცნიერისათვის. რომ იგი ვალმოხდელი წარმდგარიყო მსოფლიო ორიენტალისტიკისა და მშობელი ხალხის წინაშე. ასე ვალმოხდელი წაიდა იგი ამ ქვეყნიდან 1966 წ. 25 მარტს, 89 წლის ასაკში. არც უკვე ღრმა მოხუცებულს დაიწყო თავისი მშობლიური ერი, რომელსაც სიკვდილის წინ უანდერძა თავისი მდიდარი ბიბლიოთეკის უცხოურ ენებზე გამოქვეყნებული წიგნები. ამჟამად ვლ. მინორსკის წიგნები, როგორც ცნობილია, სათუთად ინახება საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ბიბლიოთეკაში.

პროფ. ვლ. მინორსკის მეცნიერული დამსახურება მის სიცოცხლეშივე იქნა დაფასებული. იგი იყო სამი ოქროს მედლის მფლობელი. მათგან უკანასკნელი მას მიანიჭა დიდი ბრიტანეთის სამეფო სააღმოსავლეთმცოდნეო საზოგადოებამ 1962 წ. იგი იყო ბრიუსელისა და კემბრიჯის უნივერსიტეტების საპატიო დოქტორი. ბრიტანეთის აკადემიის ნამდვილი წევრი, საფრანგეთის ინსტიტუტის (წარწერებისა და მხატვრული ლიტერატურის აკადემიის) წევრი, საპატიო წევრი „the School of Oriental and African Studies“. სააღმოსავლეთმცოდნეო საზოგადოებებისა საფრანგეთსა და გერმანიაში. ვლ. მინორსკის პატივსაცემად დაბადებიდან 75 წლისთავისა და კემბრიჯის უნივერსიტეტში მისი მოღვაწეობის 20 წლისთავთან დაკავშირებით 1952 წ. გამოცემულ იქნა „Bulletin of the School of Oriental and African Studies“ სპეციალური ნომერი.

საბჭოთა მთავრობამ ღირსეული პატივი სცა ვლ. მინორსკის ხსოვნას და მისი სურვილის თანახმად მისი ნეშტი ინგლისიდან გადმოსვენებულ და დაკრძალულ იქნა მოსკოვში ნოვოდევიჩის სასაულაოზე.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა)